

2784
3156

P15C:4x1,1
b152B5

P15, C:4x1, 1 3156

b152B5

Sharma, Gopal.
Amaraprasasa.

P15,C:4x1,1

b152B5

~~2784~~

श्री साह

RECEIVED
1900

1900

AMARAPRAKASA

॥ अमरप्रकाश ॥

अर्थात्

अकारादि क्रम से अमरकोष के शब्दों का लि-
ङ्गादिनिर्देशसहित हिन्दी भाषा में अर्थ ।

जिसे

जयनारायण कालेज के प्रधान संस्कृताध्यापक
श्रीयुत पं० गोपालशर्मा ने बनाया ।

श्रीमन्महाराजाधिराज विजराज श्रीकाशिराज
श्रीशमदीश्वरीप्रसाद नारायणसिंह देव बहादुर
जी० सी० एस्० आइ० जू की आज्ञानुसार
श्री वैद्यनाथ पण्डित ने प्रकाशित किया ।

भारतजीवन यन्त्रालय बनारस ।

संवत् १९४२ ।

मूल्य ३)

P15, C:4x1.1
b152B5

~~1547~~

Bhāratajīwana Press
Benares.

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
LIBRARY.

Jangamwadi Math, VARANASI,

Acc. No. ~~2222~~ 3156

॥ श्री ॥

भूमिका ।

शब्दावधितरयः कोशा ये कृताः पूर्वसूरिभिः ।

तेषामनुगमी कोशः प्रबोध्यङ्गुल्यताम्बुधाः ॥ १ ॥

यह कोश मैने अमरकोश देख कर बनाया है अर्थात् उसी के सब शब्द और अर्थों को देख कर लिखा है, कहीं २ प्रसङ्गवश से कई एक शब्द और कई एक अर्थ अधिक भी लिखे गये हैं, यद्यपि शब्द और अर्थ असङ्ख्य हैं तथापि मैं समझता हूं कि षट्काव्य नाटक और इस से अधिक जो आज कल के प्रचलित ग्रन्थ हैं इन में प्रायः अमरकोश के शब्दों से अधिक कोई शब्द नहीं व्यवहृत हैं इस लिये और २ कोशों के शब्दों का लिखना केवल परिश्रम समझ कर मैने छोड़ दिया क्योंकि पढ़ने वाले लोगों का काम इतनेहीं मे पूरा हो जायगा और ऐसी भी इच्छा है कि अवकाश पा कर कई एक कोशों को एकठा करके लिखूं ।

इस कोश में पुल्लिङ्ग स्त्रीलिङ्ग नपुंसकलिङ्ग और तीनोलिङ्ग के शब्दों के लिङ्गों के ज्ञान के लिये उन के अगाड़ी मैने क्रम से (पुं०) (स्त्री) (नपुं०) (त्रि०) ऐसे सङ्केत कर दिये हैं और जो शब्द प्रातिपदिकत्वावस्था में और प्रथमा के एकवचनान्तत्वावस्था में एकसा है उस को छोड़ बाकी शब्दों का प्रातिपदिकरूप लिख कर उस के पीछे उस का लिङ्गनिर्देश कर के अनन्तर कोई अक्षर जो प्रथमा के एकवचन में विवृत हो जाता है उस का स्वरूप जिस लिङ्ग में जैसा होता है वैसा लिख दिया है जैसा—ष्ट (त्रि०) (ष्टः ।

ष्टा । ष्टम्) अर्थात्-क्रम से पुल्लिङ्ग में “ष्टः” स्त्रीलिङ्ग में “ष्टा” और नपुंसक लिङ्ग में “ष्टम्” ऐसा जानना और जिस शब्द के अर्थों के मध्य वा अन्त में [] ऐसे कोष्ठ के बीच जो शब्द का समय स्वरूप लिखा हुआ है उसे उस अर्थ में उसी शब्द का पर्याय जानना चाहिये ॥

बनारस
सं० १८४२ श्रावण कृष्ण १
वार मङ्गल ।

गीपालशर्मा
प्रधानसंस्कृताध्यापक
जयनारायणपाठशाला ।

गुरुणा दत्त मि दम् पुस्तकम्

असरप्रकाश ॥

—००—

सर्वेऽर्था यान्ति सिद्धिं सकन्गुणनिधिं विघ्नाशकहेतुं
 देवेभ्यः ध्यायतो यं सुनिर्मलमनसा भक्तिभाजां नराणाम् ॥
 तद्विद्येभास्यमादौ दिविषदेमखिलैः सर्वकार्येषु पूज्यम्
 पार्वत्यानन्दसिन्धुं वरदवरमहं श्रीगणेशं स्मरामि ॥ १ ॥
 राधाधररसलेब्धं सुगवं सिग्धाम्बुदाभसौम्यतनुम् ।
 तं कमपीड्य जगतामीडे शरणं स्वभक्तजन्मवताम् ॥ २ ॥

(अ)

अः (पुं०) वासुदेव, (अ) निषेध
 अर्थ में अव्यय है ।

अकरणिः (स्त्री) अकरणिः, अजी-
 वनिः, अजननिः इत्यादि शब्द
 शाप देने में बोले जाते हैं जैसा
 “अकरणिस्ते शठ भूयात्” = हे
 शठ तेरा न करना होवे इत्या-
 दि और उदाहरण जानना ।

अकूपारः (पुं०) समुद्र ।

अकृष्णकर्मन्, नान्त (वि०)
 (र्म्मा । र्म्मा । र्म्म) जिसका
 काला कर्म नहीं है अर्थात्
 शुद्ध कर्म करने वाला = ली ।

अक्रीडः (पुं०) राजा का वन जो
 सर्व साधारण है अर्थात् सब
 के लिये है ।

अक्ष (पुं० । नपुं०) (क्षः । क्षम्)
 (पुं०) पाखा, सोलह मासा,
 बहेड़ा, (नपुं०) सोचर नोन,
 इन्द्रिय ।

अक्षताः, बहुवचनान्त (पुं०)
 ओदा चावल ।

अक्षदर्शकः (पुं०) प्राङ्निवाक में
 देखो ।

अक्षदेविन् (पुं०) (वी) जुआरी ।

अक्षधृतः (पुं०) तथा ।

अक्षपादः (पुं०) नैयायिक में
 देखो । [अक्षपादः]

अक्षरम् (नपुं०) मोक्ष, परब्रह्म,
 ककारादि वर्ण ।

अक्षरचक्षुः (पुं०) लेखक ।

अक्षरबुद्धुः (पुं०) तथा ।

अक्षरसंस्थानम् (नपुं०) लिपि वा
 लिखना ।

अक्षत्रती (स्त्री) जूआ ।
 अक्षापकीलकम् (नपुं०) अणि में
 देखो ।
 अक्षान्तिः (स्त्री) दूसरे के बदती
 की न सहना ।
 अक्षि, इदन्त (नपुं०) नेत्र का आँख ।
 अक्षिकूटकम् (नपुं०) हाथियों
 का नेत्रगोलक ।
 अक्षिगत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 इष करने के योग्य, आँख में
 गत वा प्राप्त वा प्रविष्ट ।
 अक्षीव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
 (पुं०) सहैजन वृक्ष (त्रि०)
 नहीं मतवाला, = ली (नपुं०)
 समुद्र का नौन [अक्षिवम्]
 अक्षोटः (पुं०) अखरोट मेंवा ।
 [अक्षोडः] [अक्षोडः] [आ-
 क्षोटः] [आक्षोटः]
 अक्षौहिणी (स्त्री) दश अनीकि-
 नी का समूह अर्थात् जिस सेना
 में-२१८७० रथ, २१८७० हाथी,
 ६५६१० घोड़े, १०८३५० पैदल ।
 अक्षण्ड (त्रि०) (ण्डः । ण्डा । ण्ड-
 न्) समग्र ।
 अक्षातम् (नपुं०) अक्षत्रिम जला-
 शय अर्थात् किसी ने नहीं खो-
 दवाया जैसा सरोवर इत्यादि ।
 अखिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

समग्र वा सम्पूर्ण ।
 अगः (पुं०) पर्वत, वृक्ष ।
 अगदः (पुं०) औषध ।
 अगदङ्गारः (पुं०) वैद्य ।
 अगमः (पुं०) वृक्ष ।
 अगरी (स्त्री) वन्दाल एक प्रकार
 की घास ।
 अगर (पुं० । नपुं०) (रुः । रु)
 अगर, काला अगर वृक्ष विशेष ।
 अगस्त्यः (पुं०) अगस्त्य ऋषि ।
 अगाध (त्रि०) (धः । धा । धम्)
 बहुत गहिरा = री ।
 अगारम् (नपुं०) घर [आगारम्]
 अगुरु (पुं० । नपुं०) (रुः । रु)
 सीसो वृक्ष, (नपुं०) अगर ।
 अगुरुशिंशपा (स्त्री) भस्मगर्भा
 में देखो ।
 अग्नायी (स्त्री) अग्नि की स्त्री ।
 अग्निः (पुं०) आग ।
 अग्निकण (त्रि०) (णः । णा ।
 णम्) चिनगारी ।
 अग्निचित् (पुं०) अग्निहोत्री ।
 अग्निज्वाला (स्त्री) अग्नि की
 ज्वाला, धव नामक वृक्ष विशेष ।
 अग्नित्रयम् (नपुं०) दक्षिणाग्नि,
 आहवनीयाग्नि, गार्हपत्याग्नि
 इन तीनों अग्नियों का समूह ॥
 अग्निभूः (पुं०) स्वामिकार्तिक

नामक शिव का एक पुत्र ।
अग्निमन्थः (पुं०) जयपर्यं वा अ-
रणी अर्थात् अगेय वृक्ष विशेष ।
अग्निमुखी (स्त्री०) भेलावाँ, विष
विशेष ।

अग्निशिख (स्त्री । नपुं०) (खा ।
खम्) (स्त्री) कृरिहारी वा
करियारी, इन्द्रपुष्पी जतावि-
शेष, (नपुं०) केसर ।

अग्न्युत्थानः (पुं०) आकाशादि में
अग्नित्रिकार ।

अग्र (त्रि०) (यः । या । यम्)
(त्रि०) प्रधान वा मुख्य, (नपुं०)
वृक्ष इत्यादि की चोटी, अगा-
ड़ी, अधिक ।

अग्रजः (पुं०) छोटा भाई ।

अग्रजन्मन्, नान्त (पुं०) (न्मा)
ब्राह्मण ।

अग्रतः (अव्यय) अगाड़ी ।

अग्रतःसर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

अगाड़ी चलने वाला = ली ।

अग्रसांसम् (नपुं०) कलेजा ।

अग्रिय (त्रि०) (यः । या । यम्)
(त्रि०) प्रधान वा मुख्य (पुं०)

छोटा भाई ।

अग्रिय, तथा ।

अग्नेदिधिष्णः (पुं०) जिस लाक्ष-
णादि तीनों वर्ण की कुटुम्ब

वाली स्त्री अर्थात् पुत्रादि वाली
पुनर्भू होय वह ब्राह्मणादि ।

अग्रेसरः (पुं०) अगाड़ी चलने-
वाला । [अग्रसरः]

अग्र्य, अग्रिय के समान जानो ।

अघम् (नपुं०) पाप, दुःख, खराब
लक्ष जैसा गिकार जूआ इत्यादि

अघमर्षण (त्रि०) (णः । णा ।
णम्) सब पापों का नाश क-

रनेवाला जो जप्य अर्थात् ऋचा
इत्यादि ।

अघ्न्या (स्त्री) गैया ।

अङ्कः (पुं०) संख्या, चिन्ह, गोदी ।

अङ्कुरः (पुं०) वृक्षादि का अँसुआ ।

अङ्कुरः (पुं०) आँकुस हाथी की
गिछा के लिये ।

अङ्कोटः (पुं०) ठेरा वृक्षविशेष [अ-
ङ्कोठः] [अङ्कोलः]

अङ्कव्यः (पुं०) हरीतकी के सदृश
सदृङ्ग ।

अङ्ग (अव्यय) सम्बोधन, फेर ।

अङ्गम् (नपुं०) देह के भाग जैसा
हाथ, पैर, इत्यादि छन्दःक-
ल्पादि वेदाङ्ग ।

अङ्गणम् (नपुं०) अंगना ।

अङ्गदम् (नपुं०) हाथ का गहना
बिजायठ ।

अङ्गना (स्त्री) सुन्दर अङ्गवाली

स्त्री, सार्वभौमदिग्गज की स्त्री ।
 अङ्गविक्षेपः (पुं०) नाचना ।
 अङ्गसंस्कारः (पुं०) देह को स्नान
 इत्यादि से भूषित करना ।
 अङ्गहारः (पुं०) नाचना ।
 अङ्गारः (पुं०) जलता वा बुता
 कोइला ।
 अङ्गारकः (पुं०) मङ्गल ग्रह ।
 अङ्गारधानिका (स्त्री) बोरसी ।
 अङ्गारवल्लरी (स्त्री) एक प्रकार
 का करञ्ज वृक्ष ।
 अङ्गारवल्ली (स्त्री) ब्रह्मदण्डी
 शोषधी ।
 अङ्गारशकटी (स्त्री) बोरसी ।
 अङ्गिरस् सान्त (पुं०) (राः) अ-
 ङ्गिराऋषि ।
 अङ्गीकारः (पुं०) अंगीकार ।
 अङ्गीकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अङ्गीकृत किया गया वा कीगइ ।
 अङ्गुलिमानम् (नपुं०) एक प्रकार
 का नाप अङ्गुल द्वाय राज इ-
 त्यादि इसी नाप को प्रमाण
 भी कहते हैं ।
 अङ्गुलिमुद्रा (स्त्री) वह अंगूठी
 जिस पर अक्षर खुदे हों ।
 अङ्गुली (स्त्री) अंगुरी [अङ्गुलिः]
 अङ्गुलीयकम् (नपुं०) अंगूठी ।
 अङ्गुष्ठः (पुं०) अंगूठा ।

अङ्घ्रिः (पुं०) पैर ।
 अङ्घ्रिनामकः (पुं०) वृक्ष इत्यादि
 की जड़ ।
 अङ्घ्रिपर्णिका (स्त्री) पिठवन शो-
 षधी ।
 अङ्घ्रिल्लिका (स्त्री) तथा ।
 अचण्डी (स्त्री) क्रोधरहित स्त्री ।
 अचल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 (त्रि०) स्थिर, (पुं०) पर्वत,
 (स्त्री) पृथ्वी ।
 अचिकण (त्रि०) (णः । णा ।
 णम्) चिकना नहीं ।
 अच्युतः (पुं०) विष्णु ।
 अच्युताग्रजः (पुं०) वलदेव ।
 अच्छ (त्रि०) (च्छः । च्छा ।
 च्छम्) निर्मल, (पुं०) भालू ।
 अच्छभल्लः (पुं०) भालू ।
 अज (पुं० । स्त्री) (जः । जा)
 (पुं०) विष्णु, ब्रह्मा, महादेव,
 बकरा, (स्त्री) बकरी ।
 अजगन्धिका (स्त्री) बबरा, तुङ्गी
 में देखो लताविशेष ।
 अजगरः (पुं०) अजगर सर्प ।
 अजगवम् (नपुं०) शिव का ध-
 नुष । [अजगवम्]
 अजन्यम् (नपुं०) उत्पात जो आ-
 काश इत्यादि से लुक गिरते हैं ।
 अजमोदा (स्त्री) अजवाइन शो-

षधी ।

अजशृङ्गी (स्त्री) मेढाशृङ्गी नेत्र की ओषधी ।

अजस्र (वि०) (स्रः । स्रा । स्रम्) निरन्तर, अद्रव्यवाची (नपुं०)

और द्रव्यवाची दोनों लिङ्ग हैं ।

अजहा (स्त्री) केवाँच तरकारी ।

अजा (स्त्री) बकरी ।

अजाजी (स्त्री) जोश भोजन का मसाला ।

अजाजीवः (पुं०) भेंड़िहार वा गंडेरिया ।

अजित (वि०) (तः । ता । तम्) (पुं०) शिव, विष्णु, (वि०)

जो जीता न गया = धी ।

अजिनम् (नपुं०) संगचर्म वा हरिण का चमड़ा ।

अजिनपत्रा (स्त्री) चमगुदरी ।

अजिनयोनिः (पुं०) हरिण ।

अजिरम् (नपुं०) अंगना, विषय, शरीर ।

अजिह्वम् (वि०) (ह्रमः । ह्रमा । ह्रमम्) सीधा वा सीधी ।

अजिह्वगः (पुं०) बाण ।

अज्जुका (स्त्री) वैश्या नाक मे ।

अज्जुटा (स्त्री) भूमि का अवरा एक फल वा भूम्यः मलकी ।

अज्ज (वि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)

मूर्ख, ।

अज्ञानम् (नपुं०) अज्ञान, मूर्खता, अहङ्कार ।

अक्षित (वि०) (तः । ता । तम्) पूजित ।

अञ्जन (वि०) (नः । ना-नी । नम्) (पुं०) अञ्जिम दिशा का

दिग्गज, (स्त्री) हनुमान् की माता, (नपुं०) सुरमा ।

अञ्जनकेयी (स्त्री) मालकागण्ठी ओषधि ।

अञ्जनावती (स्त्री) सुप्रतीकना-मा दिग्गज की स्त्री ।

अञ्जलिः (पुं०) अञ्जुरी ।

अञ्जसा (अव्यय) जलदी, निश्चय ।

अटनिः (स्त्री) धनुष का टोंका [अटनी]

अटरुषः (पुं०) अरुस एक वृक्ष ।

अटवी (स्त्री) वन ।

अटा (स्त्री) पर्यटन वा घूमना ।

अटः (पुं०) अटारी ।

अट्या (स्त्री) पर्यटन वा घूमना ।

अणक (वि०) (कः । का । कम्) अधम वा नीच । [अणकः]

अणव्यम् (नपुं०) मीथी कौदी इत्यादि छोटे अन्न का खेत ।

अणिः (पुं० । स्त्री) (णिः । णिः) पहिया के नाभि काष्ठ के अण

भग में पहिया के धारणार्थ
 जो कील ।
 अणिमन् (पुं०) (मा) अणुना
 वा सूक्ष्मता ।
 अणीयम् (त्रि०) (यान् । यसी ।
 यः) अनिसूक्ष्म ।
 अणु (त्रि०) (णुः । यी । णु)
 (त्रि०) सूक्ष्म, (पुं०) एक
 प्रकार का चावल जिसकी चो-
 ना कहते हैं ।
 अण्डम् (नपुं०) अण्डा ।
 अण्डकोशः (पुं०) अण्डकोश वा
 प्राणी के वीर्य रहने का स्थान
 [अण्डकोषः]
 अण्डज (त्रि०) (जः । जा । जम्)
 (त्रि०) पत्नी, मत्स्य इत्यादि
 जन्तु जो अण्डा से उत्पन्न होते
 हैं (पुं०) ब्रह्मा ।
 अतटः (पुं०) पर्वत से बेरोक
 गिरने की जगह ।
 अतर्कित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 तर्कणा न किंवा गया = यी ।
 अतलद्वय (त्रि०) (शः । शी ।
 शम्) बहुत गहिरा कूआँ इ-
 त्यादि ।
 अतसी (स्त्री) तीसी एक तेल
 का दाना ।
 अति (अव्यय) अतिशय, बड़ाई,

प्रकर्ष, लङ्घन ।
 अतिक्रमः (पुं०) अतिक्रमण, नि-
 डर शत्रु पर चढ़ाई ।
 अतिचरा (स्त्री) माक एक प्र-
 कार का अन्न ।
 अतिच्छत्र (पुं० । स्त्री) (चः । जा)
 (पुं०) जल से उत्पन्न छत्र वि-
 शेष (स्त्री) सौंफ ओषधी ।
 अतिजवः (पुं०) अतिवेग वाला ।
 अतिथि (पुं० । स्त्री) (थिः । थी)
 अतिथि जिसने तिथि और सब
 पर्वों को छोड़ा है वह सब
 प्राणियों का अतिथि है शेष
 अभ्यागत हैं अर्थात् पहना
 अतिनिर्हारिन् (त्रि०) (री ।
 रिणी । रि) अत्यन्त आकर्ष-
 ण करने वाला = ली ।
 अतिनौ (त्रि०) (नौः । नौः । नु)
 नाव को जो नही मानता वा
 नहीं मानती ऐसा नद नदी
 इत्यादि अर्थात् बड़ा वेग जि-
 समें है ।
 अतिपथिन् (पुं०) (न्याः) अ-
 च्छा मार्ग ।
 अतिपातः (पुं०) अतिक्रमण, क्रम
 का उल्लङ्घन ।
 अतिप्रसिद्ध (त्रि०) (हः । हा ।
 हम्) अत्यन्त प्रसिद्ध ।

अतिमात्र (त्रि०) (जः । जा ।
जम्) (नपु०) अत्यन्त वा अ-
तिशय, द्रव्य वाची तीनों लिङ्ग
में जानना ।

अतिमुक्तः (पुं०) एक तरह का
कुन्द जो वसन्त में फूलता है ।

अतिमुक्तकः (पुं०) बंझुल एक
प्रकार का वृक्ष ।

अतिरिक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता ।
क्तम्) बहुत, अधिक ।

अतिवक्त (त्रि०) क्ता । क्ती । क्तुः)
बहुत बोलनेवाला = ली ।

अतिवादः (पुं०) अप्रियवचन;
बहुत बोलना ।

अतिविषा (स्त्री) अनोस ओषधी ।
अनिवेल, अतिमात्र में देखो ।

अतिशक्तिता (स्त्री) अतिपराक्रम ।
अतिशय, अतिमात्र में देखो ।

अतिशस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता ।
स्तम्) बहुत अ छा = च्छी ।

अतिशोभन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
अत्यन्त सुन्दर ।

अतिसंस्कृत (त्रि०) (तः । ता ।
तम्) अत्यन्त भूषित ।

अतिसर्जनम् (नपु०) अत्यन्त दान ।
अतिसारकिन् (त्रि०) (की । कि-

णां । कि) अतिसार रोगवाला
= ली ।

अतिसौरभ (त्रि०) (भः । भा ।
भम्) अत्यन्त सुगन्ध युक्त ।

अतीक्ष्ण (त्रि०) (क्ष्णः । क्ष्णा ।
क्ष्णम्) चीखा नहीं वा चो-
खी नहीं ।

अतीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
बीत गया = ई ।

अतीतनीक (त्रि०) (कः । का ।
कम्) जो नाव को अतिक्रमण
कर गया = ई ।

अतीन्द्रिय (त्रि०) (यः । या ।
यम्) इन्द्रियों से जिसका अ-
हण न हो सके ।

अतीव (अव्यय) अतिशय वा अत्यन्त
अत्तिका (स्त्री) बड़ी बहिन ना-
च्य मे (अन्तिका)

अत्यन्तकोपन (त्रि०) (नः । ना ।
नम्) अत्यन्त क्रोधी ।

अत्यन्तीनः (पुं०) अत्यन्त गमन
करने वाला बहुत चलने वाला ।

अत्ययः (पुं०) मरना, उल्लङ्घन,
क्लेश, दोष, दण्ड, नाश ।

अत्यर्थ, अतिमात्र में देखो ।
अत्यल्प (त्रि०) (ल्पः । ल्पा ।

ल्पम्) बहुत थोड़ा = डी ।
अत्याहितम् (नपु०) महाभय,

प्राण की अपेक्षा न करके जो
काम करना वा साहस ।

अत्रिः (पुं०) सप्तर्षियों में अत्रिऋषि
अथ (अव्यय) मङ्गल, अनन्तर, आ-
रम्भ, प्रथम, सम्पूर्णता, अथवा ।
अथो, तथा ।

अदध (त्रि०) (धः । धा । धम्)
बहुत, द्रव्यवाची तीनो लिङ्ग
में जानना ।

अदर्शनम् (नपुं०) नहीं देख प-
डना ।

अदिनिनन्दनः (पुं०) देवता ।

अदुग् (त्रि०) (क । क । क्)
अन्धा वा अन्धी वा नेत्र रहित ।

अदृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
(त्रि०) नहीं देखा गया = यी,
हीन, (नपुं०) अग्नि जल इ-
त्यादि से जो भय, भाग्य ।

अदृष्टि (त्रि०) (ष्टिः । ष्टिः । ष्टि)
(त्रि०) दृष्टिहीन, कठोर देखना

अश (अव्यय) निश्चय ।

अद्भुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
(पुं०) अद्भुत रस (त्रि०) द्रव्य
वाची ।

अक्षर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
खानेवाला = ली ।

अथ (अव्यय) आज दिन ।

अद्रिः (पुं०) दृढ, पर्वत, सूर्य ।

अद्रिनिम्वः (पुं०) पर्वत का मध्य
भाग जिसे मेखला भी कहते हैं

अह्यवादिन् (पुं०) (दी) बुद्ध
नास्तिकों के देवता ।

अधम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
न्यून, निन्दित ।

अधमर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा ।
र्णम्) ऋण का लेनेवाला = ली

अधर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
(पुं०) नीचे, नीचे का ओष्ठ,
(त्रि०) हीन, नीच ।

अधरेद्युस् (अव्यय) (द्युः) हीन
दिनस अथवा नहीं ज्ञाता दिन
वा हीन दिन ।

अधस् (अव्यय) (धः) नीचे ।

अधमार्गवः (पुं०) चिचिड़ा लता ।

अधिकर्षि (त्रि०) (र्षिः । र्षिः ।
र्षि) बड़ा धनाढ्य वा बड़ा
धनी ।

अधिकाङ्क्षः (पुं०) योद्धा लोक चो-
लना की दृष्टता के लिये कमर
में बांधते हैं अर्थात् पटुका ।

[अधिग्राहः]

अधिकारः (पुं०) प्रक्रिया में देखो ।

अधिकृत (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) अध्यक्ष सुकरर किया
गया = यी ।

अधिक्षिप्त (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
डाह वा स्पर्श करने वाले
से सामने निन्दा किया गया

वा तिरस्कार किया गया वा
धिक्कारा गया = ई ।

अधित्यका (स्त्री) पर्वत के ऊपर
की भूमि ।

अधिपः (पुं०) प्रभु वा स्वामी ।

अधिभूः (पुं०) तथा ।

अधिरोहिणी (स्त्री) काष्ठ इ-
त्यादि की सीढ़ी ।

अधिवासनम् (नपुं०) वस्त्र वा
तान्बूल इत्यादि को गन्धद्रव्य
से सुगन्धित करना वा बासना
इसको 'सौरभाधान' भी कह-
ते हैं ।

अधिविन्ना (स्त्री) कृतसापत्रिका
में देखो ।

अधिअयणी (स्त्री) चूल्हा ।

अधिष्ठानम् (नपुं०) पक्षिया, न-
गर, आक्रमण वा अमल में
कर लेना ।

अधीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
परतन्त्र वा परवश ।

अधीर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
कादर ।

अधीश्वरः (पुं०) सब दिशा के
राजे जिसको प्रणाम करें ऐसा
राजा ।

अधुना (अव्यय) इस धड़ी ।

अधृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

जो ढीठा वा ढीठी नहीं प्रयात्
लज्जायुक्त ।

अधोक्षजः (पुं०) विष्णु ।

अधोगन्ध (त्रि०) (न्ता । न्त्री । न्द)

(त्रि०) नीचे जानेंवाला = ली,

(पुं०) मूसा ।

अधोभुवनम् (नपुं०) पाताल ।

अधोमुख (त्रि०) (खः । खी ।

खम्) जिसका मुख नीचे है ।

अधोशुकम् (नपुं०) पहिरने की
धोती ।

अध्यक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)

(त्रि०) अधिकारी, निगहमानी

करनेवाला = ली (नपुं०) प्र-

त्यक्ष ज्ञान, (त्रि०) प्रत्यक्ष

ज्ञान का विषय ।

अध्यवसायः (पुं०) उत्साह, नि-
श्चय, उद्योग ।

अध्यात्मम् (अव्यय) आत्मा के
भीतर ।

अध्यापक (त्रि०) (पकः । पिका ।

पकम्) पढ़ाने वाला = ली ।

अध्याहारः (पुं०) तर्क ।

अध्यूढा (स्त्री) कृतसापत्रिका में
देखो ।

अध्यवषणा (स्त्री) गुरु इत्यादि का
सेवन वा उनको प्रार्थना से
कोई प्रयोजन में लगाना ।

अध्वग (पुं० । स्त्री) (गः । गा)

राह चलने वाला = लो ।

अध्वन् (पुं०) (ध्वा) मार्ग वा
रस्ता ।

अध्वनीन (पुं० । स्त्री) (नः । ना)

अध्वग में देखो ।

अध्वन्य (पुं० । स्त्री) (न्यः । न्या)

तथा ।

अध्वरः (पुं०) यज्ञ ।

अध्वर्युः (पुं०) यजुर्वेद का जान-
ने वाला ऋत्विक् ।

अनघर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

निन्दा के वचन इत्यादि ।

अनङ्गः (पुं०) कामदेव ।

अनच्छ (त्रि०) (च्छः । च्छा ।

च्छम्) मलिन वा मैला = लो ।

अनडुह् (पुं० । स्त्री) (ड्वान् ।

ड्वाही-डुही) (पुं०) बैल (स्त्री)

गैया ।

अनध्यक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा ।

क्षम्) इन्द्रियों से ग्रह्य ।

अनन्त (त्रि०) (न्तः । न्ता । न्तम्)

(त्रि०) जिसका अन्त नहीं,

(पुं०) शेषनाग, विष्णु, (स्त्री)

भूमि, जवासा वा हिंगुआ, उ-

त्पलमारिवा ओषधी, इन्द्रपुष्पी

ओषधी, दूर्वा घास, (नपुं०)

आकाश ।

अनन्यजः (पुं०) कामदेव ।

अनन्यवृत्तिः (त्रि०) (त्तिः । त्तिः ।

त्ति) एक ही वा जिसका मन

चञ्चल नहीं है ।

अनयः (पुं०) दुर्व्यसन जूआ इत्या-

दि, दुष्ट भाग्य, विपत्ति, अनीति

अनर्थक (त्रि०) (कः । का ।

कम्) व्यर्थ वचन इत्यादि ।

अनलः (पुं०) अग्नि वा आग ।

अनवधानता (स्त्री) भूल ।

अनवरत (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) (नपुं०) निरन्तर (त्रि०)

द्रव्यवाची ।

अनवरार्थ्य (त्रि०) (र्थ्यः । र्थ्या ।

र्थ्यम्) प्रधान वा मुख्य ।

अनवस्कार (त्रि०) (रः । रा ।

रम्) मलरहित वा निर्मल ।

अनस् (नपुं०) (नः) गाड़ी ।

अनागतातंवा (स्त्री) जिस स्त्री

को रजोधर्म नहीं भया है ।

अनातपः (पुं०) छाँह ।

अनादरः (पुं०) अनादर ।

अनामयम् (नपुं०) आरोग्य वा

रोगराहित्य ।

अनामिका (स्त्री) कनिष्ठा के पास

वाली अंगुली ।

अनायासकृत (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) परिश्रम के बिना कि-

या गया = ई ।

अनारत, अनवरत में देखो ।

अनार्यतिक्तः (पुं०) चिरायता औ-
षध ।

अनाहः (पुं०) लम्बाई वस्त्रादि-
क की । [आनाहः]

अनाहत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

कोरा वा नया कपड़ा ।

अनिमिषः (पुं०) देवता, मत्स्य
वा मछली ।

अनिरुद (त्रि०) (द्वः । द्वा । द्वम्)
(त्रि०) जो रोका नहीं है ।

(पुं०) कामदेव का पुत्र ।

अनिलः (पुं०) वायु (अनिलाः)
यह बहुवचनान्त शब्द गण-
देवतावाचक है जो कि गण
नाम में ४८ है ।

अनिशम् (अव्यय) निरन्तर ।

अनीक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)
सेना, संग्राम ।

अनीकस्यः (पुं०) राजा के रक्षक-
समूह ।

अनीकिनी (स्त्री) सेना ।

अनु (अव्यय) पीछे तुल्यता ।

अनुक (त्रि०) (कः । का । कम)
कामदेव से व्याकुल ।

अनुकम्पा (स्त्री) दया, करुण
रस ।

अनुकर्षः (पुं०) रथ के नीचे के
भाग को लकड़ी ।

अनुकल्पः (पुं०) मुख्य से प्रथम
जो विधि अर्थात् गौण विधि
जैसा 'व्रीह्यभावे नीवारैर्धनैत'
इसका अर्थ—धान न होय तो
तिन्नी से यज्ञ करना ।

अनुकामिनः (पुं०) यथेच्छ ग-
मन करनेवाला ।

अनुकारः (पुं०) नकल करना
जैसा "खन् खन्" ऐसा पैजेब
के शब्द को नकल ।

अनुक्रमः (पुं०) क्रम वा परिपाटी ।

अनुक्रोशः (पुं०) दया, करुणरस ।

अनुग (त्रि०) (गः । गा । गम्) (पुं०)
नौकर (त्रि०) पीछे चलने
वाला = ली (नपुं०) पीछे ।

अनुग्रहः (पुं०) अनुग्रह, कृपा,
अङ्गीकार ।

अनुचर (पुं० । स्त्री) (रः । री)
(पुं० । स्त्री) सहाय (स्त्री)
दासी ।

अनुज (पुं० । स्त्री) (जः । जा)
(पुं०) छोटा भाई (स्त्री)
छोटी बहिन ।

अनुजीविन् (पुं०) (वी) ओकर ।

अनुतर्षणम् (नपुं०) मद्य का पीना ।

अनुतापः (पुं०) पछतावा ।

अनुत्तम (त्रि०) (मः । मा । मम्) प्रधान वा मुख्य ।	अनुभावः (पुं०) भाव का सूचक गुण क्रिया इत्यादि, प्रभाव, स- ज्जन के ज्ञान का निश्चय ।
अनुत्तर (त्रि०) (रः । रा । रम्) अष्ट, अश्रष्ट ।	अनुमतिः (स्त्री) सम्मति, वह पू- र्णिमा जिसमें चन्द्र कलाहीन है ।
अनुदात्त (त्रि०) (त्तः । ता । तम्) (पुं०) एक प्रकार का स्वर, (त्रि०) प्रधान वा मुख्य ।	अनुयोगः (पुं०) प्रश्न ।
अनुपदम् (नपुं० । अव्यय) पीछे ।	अनुरोधः (पुं०) अनुकूलता वा अनुसरण ।
अनुपदीना (स्त्री) एक प्रकार का जूता जो पैर भर के है ।	अनुलापः (पुं०) बारबार बोलना ।
अनुपम (त्रि०) (मः । मा । मम्) (त्रि०) जिस वस्तु की उपमा नहीं है, (स्त्री) उपमा का न होना, कुसुददिग्गजः की स्त्री ।	अनुलेपनम् (नपुं०) केसर इत्या- दि सुगन्ध द्रव्य जो शरीर में लगाया जाता है ।
अनुप्लवः (पुं०) सहाय ।	अनुवर्तनम् (नपुं०) अनुकूलता वा अनुसरण ।
अनुबन्धः (पुं०) दोष का उत्पन्न करना, प्रकृति प्रत्यय आगम आदेश इत्यादि में जिसका ना- श होगया हो वह, पिता इ- त्यादि बड़ों का अनुसरण क- रनेवाला बालक, प्रारम्भ किये वस्तु का परम्परा से चला- आना ।	अनुवाकः (पुं०) वेद का एक भाग ।
अनुबोधः (पुं०) पीछे से ज्ञान होना, जिसका गन्ध निकल गया हो उसका फौरन प्रगट करना ।	अनुशयः (पुं०) बड़ा वैर, पश्चात्ताप ।
अनुभवः (पुं०) साक्षात्कार ।	अनुष्ण (त्रि०) (ष्णः । ष्णा । ष्णम्) (त्रि०) गरम नहीं (पुं०) आलसी ।
	अनुहारः (पुं०) अनुकार में देखो ।
	अनूकम् (नपुं०) स्वभाव, वंश ।
	अनूचानः (पुं०) सांग वेद जिस ने पढ़ा है ।
	अनूनक (त्रि०) (कः । का । कम्) समय ।
	अनूपम् (नपुं०) अधिक जलवाला देश ।
	अनूरुः (पुं०) सूर्य का सारथि ।

अनृजु (त्रि०) (जुः । जुः-ज्वी । जु)
टेढा वा टेढी, टेढ़ा अन्तःकर-
णवाला = ली ।

अनृत (त्रि०) (तः । ता । तम्) (त्रि०)
मिथ्यावचनादि (नपुं०) खेती
करना ।

अनेकप (पुं० । स्त्री) पः । पा)
हाथी ।

अनेडमूक (त्रि०) (कः । का । कम्)
अत्यन्त अन्धा और गूंगा, न
अन्धा न गूंगा, धूर्त ।

अनेहस (पुं०) (हा) काल वा
समय ।

अनोकहः (पुं०) वृक्ष ।

अन्त (पुं० । नपुं०) (न्तः । न्तम्) (पुं०)
मरना (पुं० । नपुं०) पिछला ।

अन्तःपुरम् (नपुं०) राजों के स्त्रियों
के रहने का स्थान ।

अन्तकः (पुं०) यमराज ।

अन्तर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

(त्रि०) पहिरने के वस्त्रादि,

आत्मसम्बन्धी वा अपना वस्तु,

बाह्य वस्तु, अदृश्य वस्तु, (नपुं०)

अवकाश, अवधि, अदृश्य होना,

भेद, तादर्थ्य, छिद्र, घिना, अ-

वसर, मध्य, अन्तरात्मा ।

अन्तरा (अव्यय) मध्य ।

अन्तराभवसत्त्व (पुं० । नपुं०)

(त्वः । त्वम्) मरण और जन्म
के बीच में स्थित प्राणी ।

अन्तरायः (पुं०) विघ्न ।

अन्तरालम् (नपुं०) मध्य ।

अन्तरिक्षम् (नपुं०) आकाश ।

[अन्तरीक्षम्]

अन्तरीप (पुं० । नपुं०) (पः । पम्)

जल के बीच का स्थान ।

अन्तरीयम् (नपुं०) उपसंव्यान
में देखो ।

अंतरे (अव्यय) मध्य ।

अन्तरेण (अव्यय) मध्य, विना ।

अन्तर (अव्यय) (न्तः) मध्य ।

अन्तर्गत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

भूल गया, भीतर गया ।

अन्तर्वा (स्त्री) गुप्त होना ।

अन्तर्धिः (पुं०) तथा ।

अन्तर्द्वारम् (नपुं०) खिड़की ।

अन्तर्मनस् (त्रि०) (नाः । नाः ।

नः) व्याकुल चित्तवाला = ली ।

अन्तर्वती (स्त्री) गर्भवती वा गु-
र्विणी ।

अन्तर्वाण्डि (त्रि०) (णिः । णिः । णिः)

शास्त्र का जानने वाला = ली ।

अन्तर्वेशिकः (पुं०) अन्तःपुर का

अधिकारी [अन्तर्वेशिकः]

अन्तावसायिन् (पुं०) (यी)

हज्जाम ।

अन्तिक (त्रि०) (कः । का । कम्) समीप ।	अन्यतम (त्रि०) (सः । मा । मम्) बहुत से से कोई एक ।
अन्तिकतम (त्रि०) (सः । मा । मम्) अतिसमीप ।	अन्यतर (त्रि०) (रः । रा । रत्) दो में से कोई एक ।
अन्तिका (स्त्री) चूल्हा [अन्दिता] अन्तीवासिन् (पुं०) (सी) शिष्य, चाण्डाल ।	अन्यतरे (पुं०) (अव्यय) (दुः) दो में से कोई एक दिन ।
अन्त्य (त्रि०) (न्त्यः । न्त्या । न्त्यम्) पिछला = ली ।	अन्यतस् (अव्यय) (तः) दूसरी ओर, दूसरे से ।
अन्त्रम् (नपुं०) पेट की अंतड़ी । अन्दुकाः (पुं०) बेड़िया, सिङ्कड़ ।	अन्यत्र (अव्यय) और जगह । अन्यथा (अव्यय) अन्य प्रकार से, उल्टा ।
अन्ध (त्रि०) (न्धः । न्धा । न्धम्) (त्रि०) नेत्रहीन, (नपुं०) अन्धकार ।	अन्येद्युस् (अव्यय) (दुः) अन्य दिन वा दूसरे दिन ।
अन्धकरिपुः (पुं०) शिव । अन्धकार (पुं० । नपुं०) (रः । रम्) अन्धकार ।	अन्यक् (अव्यय) पीछे । अन्यक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्) पीछे चलने वाला = ली ।
अन्धतमसम् (नपुं०) गाढ़ अ- न्धकार ।	अन्धक्षम् (अव्यय) पीछे । अन्वक्ष् (त्रि०) (न्वङ् । नूची । न्वक्) पीछे चलनेवाला = ली ।
अन्धतामिस्रः (पुं०) एक प्रकार का नरक ।	अन्त्रयः (पुं०) सम्बन्ध, वंश । अन्ववायः (पुं०) वंश ।
अन्वस् (नपुं०) (न्धः) भात । अन्धुः (पुं०) कूआँ ।	अन्वाहार्यम् (नपुं०) अमावास्या तिथि का आह ।
अन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना । न्नम्) (त्रि०) खाया गया = बी, (नपुं०) भात ।	अन्विष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) खोजा गया = ई ।
अन्य (त्रि०) (न्यः । न्या । न्यत्) अन्य वा दूसरा = री ।	अन्वेषणा (स्त्री) धर्मादि का खो- जना । अन्वेषित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

अन्विष्ट मे देखो ।

अपकारगिर् (स्त्री) (गोः) अपकार का वचन जैसा 'तू चोर है तुझे मांगा' ।

अपक्रमः (पुं०) भागना वा भाग जाना ।

अपघनः (पुं०) हस्तपादादि अङ्ग ।

अपचयः (पुं०) घट जाना वा कम होजाना, छीन लेना ।

अपचायित (त्रि०) (तः । ता । तम्) पूजित ।

अपचित, तथा ।

अपचितिः (स्त्री) पूजा, चय ।

अपटु (त्रि०) (टुः । टुः - टू । टु) रोगयुक्त, असमर्थ ।

अपत्यम् (नपुं०) लड़का, लड़की ।

अपत्रया (स्त्री) दूसरे से लज्जा ।

अपत्रभिष्णु (त्रि०) (ष्णुः । ष्णुः । ष्णु) लोकलज्जायुक्त ।

अपथम् (नपुं०) राह नहीं वा मार्गभाव ।

अपथिन् (पुं०) (न्याः) तथा ।

अपदान्तर (त्रि०) (रः । रा । रम्) अनन्तर वा पास वा सटा हुआ = ई [अपटान्तर]

अपदिशम् (नपुं० । अव्यय) दिशों का मध्य जैसा पूर्व और उत्तर का मध्य वा पूर्व और

दक्षिण का मध्य ।

अपदेशः (पुं०) बहाना, निशाना वा लक्ष्य, निमित्त वा हेतु ।

अपध्वस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्) चूर्ण किया गया = ई ।

[अपध्वस्त]

अपभ्रंशः (पुं०) अपभ्रष्ट शब्द अर्थात् संस्कृत से बिगड़ा शब्द जैसा संस्कृत दधि और भाषा दही ।

अपयानम् (नपुं०) भाग जाना ।

अपरपक्षः (पुं०) महीने का कृष्ण पक्ष ।

अपरस्पर (त्रिः) (रः । रा । रम्) किंवा के नैरन्तर्य में ऐसा प्रयोग होता है जैसा "अपरस्पराः सार्था गच्छन्ति" अपर और पर भ्रुण्ड निरन्तर गमन करते हैं इत्यादि ।

अपराजिता (स्त्री) विष्णुव्रान्ता एक कृतापुष्प, पटशय एक कृता ।

अपराहपृषत्कः (पुं०) लक्ष्य से जिसका बाण च्युत होगया है ।

अपराधः (पुं०) अपराध वा कसूर ।

अपराह्ण (पुं०) दोपहर के अनन्तर का काल अर्थात् तृतीय

प्रहरादि ।

अपरेद्युस् (अव्यय) (द्युः) दूसरे दिन ।

अपर्णा (स्त्री) पार्वती ।

अपलापः (पुं०) छिपाना जैसा कृष्ण कहै कि हमने कृष्ण नहीं लिया ।

अपवर्गः (पुं०) मोक्ष ।

अपवर्जनम् (नपुं०) दान ।

अपवादः (पुं०) निन्दा, आक्षा ।
[अववादः]

अपवारणम् (नपुं०) गुप्त होना ।

अपशब्दः (पुं०) अपभ्रंश में देखो ।

अपष्ठु (त्रि०) (ष्ठुः । ष्टुः । ष्टुः) उलटा वा विपरीत ।

अपसदः (पुं०) नीच ।

अपसर्पः (पुं०) हलकारा ।

अपसव्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्) (त्रि०) विपरीत वा उलटा (नपुं०) दहिना अङ्ग ।

अपस्करः (पुं०) रथ का अङ्ग ।

अपस्नात (त्रि०) (तः । ता । तम्) स्नान का उद्देश करके जिसने नहाया है ।

अपस्नानम् (नपुं०) स्नान का उद्देश करके नहाना ।

अपहारः (पुं०) छीन लेना ।

अपाङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गी । ङ्गम्)

(पुं०) नेत्रों के कोने (त्रि०)

अङ्गहीन, (पुं०) तिलक ।

अपान (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

(पुं०) विष्टाहार का वायु,

(नपुं०) विष्टाहार ।

अपामार्गः (पुं०) चिचिटा वृक्ष-विशेष ।

अपाम्पतिः (पुं०) समुद्र ।

अपाहत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

खुलाहुवा = ई, स्वतन्त्र ।

अपासनम् (नपुं०) मारडालना ।

अपि (अव्यय) निन्दा, समुच्चय, प्रश्न, शङ्का, सम्भावना ।

अपिधानम् (नपुं०) गुप्त होना वा छिप जाना, ढांपना, ढपना ।

अपिनद्ध (त्रि०) (द्धः । द्धा । द्धम्)

(त्रि०) ढांपा गया = ई (पुं०)

जिस योद्धा ने कवच पहिना है वह ।

अपूपः (पुं०) पूष में देखो ।

अपोगण्ड (त्रि०) (ण्डः । ण्डा । ण्डम्)

विकलाङ्ग में देखो ।

अप्पतिः (पुं०) वरुण ।

अप्पित्तम् (नपुं०) अग्नि ।

अप्रगुण (त्रि०) (णः । णा । णम्)

व्याकुल ।

अप्रत्यक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)

इन्द्रियों से ग्रहण करने

के अयोग्य ।
 अप्रधानम् (नपुं०) अप्रधान वा
 असुख्य अर्थात् सुख्य नहीं ।
 अप्रहत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 बिना जाती भूमि वा स्थल ।
 अप्राग्र (त्रि०) (अग्रः । अग्रा । अग्रम्)
 “अप्रधान” में देखो ।
 अप्सरस् (स्त्री) (राः) एक प्र-
 कार की देवता ।
 अप्सरस्, बहुवचनान्त, (स्त्री)
 (सः) स्वर्ग की वेश्या (चर्वशी
 इत्यादि) ।
 अपल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 बिना फल के वृक्ष इत्यादि ।
 अपह (त्रि०) (हः । हा । हम्)
 नहीं बांधा हुआ = ई, समुदाय
 के अर्थ से अन्य वचन इत्यादि ।
 अपहसुख (त्रि०) (खः । खा — खी ।
 खम्) जो बात सँभार के नहीं
 बोलता = ती ।
 अवन्ध्य, “अवन्ध्य” में देखो ।
 अवला (स्त्री) स्त्री ।
 अवाध (त्रि०) (धः । धा । धम्)
 अनर्गल वा स्वतन्त्र ।
 अज (पुं० । नपुं०) (जः ।
 जम्) (पुं०) शङ्ख, चन्द्र,
 धन्वन्तरि वैद्य, (नपुं०) कमल ।
 अजयोनिः (पुं०) ब्रह्मा ।

अजिनीपतिः (पुं०) सूर्य ।
 अजः (पुं०) वर्ष, मेघ ।
 अब्धिः (पुं०) समुद्र ।
 अब्धिकफः (पुं०) समुद्रफेन ।
 अब्रह्मण्यम् (नपुं०) “वध के
 योग्य नहीं है” ऐसा बोलना
 (नात्य में) ।
 अभय (त्रि०) (यः । या । यम्)
 भयरहित, (स्त्री) डूरे, (नपुं०)
 खस ।
 अभामण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
 चुप रहनेवाला = ली, (नपुं०)
 चुप रहना ।
 अभिक (त्रि०) (कः । का । कम्)
 काम की इच्छा करनेवाला =
 ली । [अभीक]
 अभिक्रमः (पुं०) निडर की शत्रु
 पर चढ़ाई ।
 अभिख्या (स्त्री) नाम, शोभा ।
 अभिग्रहः (पुं०) कलह में वा
 कलह के लिये ललकारना ।
 अभिग्रहणम् (नपुं०) चोराना ।
 अभिघातिन् (पुं०) (ती) शत्रु ।
 [अभियाती] [अभियातिः]
 अभिचरः (पुं०) सहाय ।
 अभिचारः (पुं०) जिसका फल
 हिंसा है ऐसा कर्म (जलाना
 मारना इत्यादि) ।

अभिजनः (पुं०) कुल में मुख्य,
जन्मभूमि, वंश ।

अभिजात (वि०) (तः । ता । तम्)
कुलीन, पण्डित ।

अभिज्ञ (वि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
निपुण ।

अभितस् (अव्यय) (तः) समीप,
दोनों तरफ, जलदी, सम्पूर्ण-
रूप से ।

अभिधेय (वि०) (यः । या । यम्)
बोलने के योग्य वा वाच्य ।

अभिधा (स्त्री) नाम ।

अभिधानम् (नपुं०) नाम ।

अभिध्या (स्त्री) दूसरे की वस्तु
को चोरी इत्यादि से ले लेने
की चाह ।

अभिनयः (पुं०) मन के भाव का
प्रकाश करनेवाली अङ्ग की चेष्टा
(नाट्य में) ।

अभिनव (वि०) (वः । वा । वम्)
नया = दे ।

अभिनवोद्भिद् (पुं०) (त् - द्) बीज
का अङ्कुर ।

अभिनिर्मुक्तः (पुं०) जिस के सूतने
में सूर्य अस्त हो जाय ।

अभिनिर्माणम् (नपुं०) यात्रा ।

अभिनीत (वि०) (तः । ता । तम्)
न्याय से च्युत नहीं जो द्रव्य

इत्यादि, अत्यन्त प्रगस्त, भूषित
वा अलङ्कृत, सहनेवाला = ली ।

अभिपन्न (वि०) (न्नः । न्ना । न्नम्)
अपराधी, जीता गया = दे, वि-
पत्ति को प्राप्त भया = दे ।

अभिप्रायः (पुं०) अभिप्राय ।

अभिभूत (वि०) (तः । ता । तम्)
जिसका अहङ्कार नष्ट होगया
है वा जीता गया = दे ।

अभिमानः (पुं०) धन इत्यादि
से उत्पन्न भया जो अहङ्कार,
ज्ञान, प्रेम, हिंसा ।

अभियोगः (पुं०) लज्जकारना,
अङ्कृत प्रश्न ।

अभिरूप (वि०) (पः । पा - पी ।
पम्) पण्डित, मनोहर ।

अभिजावः (पुं०) धान्य इत्यादि
का काटना ।

अभिजाषः (पुं०) अभिजाष ।

अभिजाषुक् (वि०) (कः । का । कम्)
अभिजाष करनेवाला = ली ।

अभिवादक (वि०) दकः । दिका ।
दकम्) नाम और गोत्र का
उच्चारण करके नमस्कार करने
का जिसका स्वभाव है ।

अभिवादनम् (नपुं०) नाम और
गोत्र का उच्चारण करके नम-
स्कार करना ।

अभिष्यासिः (स्त्री) चारो ओर
से भर जाना ।

अभिषस्त (चि०) (स्तः । स्ता ।
स्तम्) लोकापवाद से दूषित ।
अभिषस्तिः (स्त्री) मांगना । [अ-
भिषस्तिः]

अभिषापः (पुं०) झूठा दोष ज-
गाना जैसा 'तूने मद्य पीया है'
इत्यादि, गाली देना ।

अभिषङ्गः (पुं०) शाप, गाली देना,
पराजय वा हार, तिरस्कार वा
दुरदुराना । [अभीषङ्गः]

अभिषत्रः (पुं०) मद्य का चुवाना,
"सुत्या" में देखो ।

अभिषेयनम् (नपुं०) सेना जे-
कर शत्रु पर चढ़ाई करना ।

अभिष्टुत (चि०) (तः । ता । तम्)
स्तुति किया गया पदार्थ ।

अभिसम्पातः (पुं०) सङ्ग्राम ।

अभिसरः (पुं०) सहाय ।

अभिसारिका (स्त्री) पति के
क्रिये जो सङ्केत स्थान में जाय
वह स्त्री ।

अभिहृत् (पुं०) चोराना, कवच
इत्यादि का धारण, नानिग
इत्यादि शत्रु के नाश का उपाय ।
[अभ्याहारः]

अभिहित (चि०) (तः । ता । तम्)

कहा गया = ई ।

अभीक, "अभिक" में देखो ।

अभीक्ष्णम् (अव्यय । नपुं०) नि-
रन्तर, बारम्बार ।

अभीष्टित (चि०) (तः । ता । तम्)
अभीष्ट वा जो बहुत चाहा
जाता है ।

अभीष्ट (चि०) (रुः । रुः । रु)
(चि०) निडर, (स्त्री) सतावर
शोधनी ।

अभीष्टपत्नी (स्त्री) सतावर शो-
धनी ।

अभीषङ्गः (पुं०) "अभिषङ्ग" में देखो ।

अभीष्टः (पुं०) किरण, डोरी,
पगहा जगाम इत्यादि ।

अभीष्ट (चि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
"अभीष्टित" में देखो ।

अभ्यय (चि०) (यः । या । यम्)
ममीपवाजा = ली ।

अभ्यञ्जनम् (नपुं०) तैल, उषटन,
उषटना ।

अभ्यन्तरम् (नपुं०) मध्य ।

अभ्यमित (चि०) (तः । ता । तम्)
बीमार वा रोगी ।

अभ्यमित्रिणः (पुं०) जो शत्रुओं
के साथ सामर्थ्य से युद्ध करने
को सम्मुख जाता है ।

अभ्यमित्रिणः (पुं०) तथा ।

अभ्यमिथ्यः (पुं०) तथा ।
 अभ्यर्थ (त्रि०) (र्थः । र्था । र्थम्)
 समौप में विद्यमान ।
 अभ्यर्हित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 पूजित ।
 अभ्यवकर्षणम् (नपुं०) धँसे हुए
 कांटा इत्यादि का निकालना ।
 अभ्यवस्कन्दनम् (नपुं०) डांका
 डालना ।
 अभ्यवह्न (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 खायागया = हँ ।
 अभ्याख्यानम् (नपुं०) मिथ्या
 विवाद ।
 अभ्यागमः (पुं०) सङ्ग्राम ।
 अभ्यागारिक (त्रि०) (कः । का ।
 कम्) कुटुम्बपोषण में तत्पर ।
 अभ्यादानम् (नपुं०) आरम्भ ।
 अभ्यान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता ।
 न्तम्) रोगी ।
 अभ्यामर्दः (पुं०) सङ्ग्राम । [अ-
 भिमर्दः]
 अभ्याश (त्रि०) (शः । शा । शम्)
 पासवाना = जी, (पुं०) पास ।
 [अभ्यास]
 अभ्यासादनम् (नपुं०) डांका
 डालना ।
 अभ्युत्थानम् (नपुं०) उत्थान-
 पूर्वक सत्कार ।

अभ्युदितः (पुं०) जिस पुरुष के
 सूतने में सूर्योदय होय ।
 अभ्युपगमः (पुं०) अङ्गीकार ।
 अभ्युपपत्तिः (स्त्री) तथा ।
 अभ्यूषः (पुं०) “पौलि” में देखो ।
 अभ्रम् (नपुं०) मेघ, आकाश ।
 अभ्रकम् (नपुं०) अभ्रक अर्थात्
 जिसका बुक्का धनता है ।
 अभ्रपुष्पः (पुं०) बँत ।
 अभ्रमातङ्गः (पुं०) इन्द्र का हाथो
 ऐरावत ।
 अभ्रमुः (स्त्री) ऐरावत की स्त्री ।
 अभ्रमुवल्गभः (पुं०) अभ्रमु का
 पति वा ऐरावत ।
 अभ्रिः (स्त्री) नाव साफ करने
 की काठ की कुदारी ।
 अभ्रिय (त्रि०) (यः । या । यम्)
 मेघ से उत्पन्न जलादिक ।
 अक्षेपः (पुं०) न्याय वा नीति ।
 अमत्रम् (नपुं०) पात्र ।
 अमरः (पुं०) देवता ।
 अमरावती (स्त्री) इन्द्र की पुरी ।
 अमर्त्यः (पुं०) देवता ।
 अमर्षः (पुं०) कोप वा न सहना ।
 अमर्षण (त्रि०) (णः । णी ।
 णम्) क्रोधी वा न सहनेवाला
 = जी ।
 अमल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

निर्मल, (स्त्री) भूमि का अँ-
वरा वा "भूम्यामलकी" ।
अमा (स्त्री । अव्यय) (स्त्री) अ-
मावस तिथि, (अव्यय) साथ,
समौप ।
अमात्यः (पुं०) राजा का मन्त्री ।
अमावस्या (स्त्री) अमावस तिथि ।
अमावास्या (स्त्री) तथा [अमावसी]
[अमावासी]
अमांस (त्रि०) (सः । सा । सम)
निर्वल ।
अमित्रः (पुं०) शत्रु ।
अमुच (अव्यय) दूसरा जन्म,
परलोक ।
अमृणालम् (नपुं०) खस वा गाँ-
डर की जड़ ।
अमृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
(त्रि०) जो नहीं मरा = रौ,
(स्त्री) अँवरा, हरै, गुरुच,
(नपुं०) अमृत, जल, घीव,
यज्ञ का शेष, मोक्ष, बिना
मांगी भीख ।
अमृतान्धस् (पुं०) (धाः) देवता ।
अमोघ (त्रि०) (घः । घा । घम्)
निष्फल नहीं, (स्त्री) पाँडर,
बाभीरङ्ग ।
अम्बरम् (नपुं०) आकाश, वस्त्र ।
अम्बरीष (पुं० नपुं०) (षः । षम्)

(पुं०) एक राजा, (नपुं०) भाड़
वा भरसाँड़ ।
अम्बष्ठ (पुं० । स्त्री) (ठः । ठा)
ब्राह्मण से वैश्या स्त्री में उत्पन्न,
(स्त्री) सोनापाड़ा, जूही, जो-
नियाँ ।
अम्बा (स्त्री) माता (नाथ में) ।
अम्बिका (स्त्री) पार्वती ।
अम्बु (नपुं०) जल ।
अम्बुकणः (पुं०) 'शीकर' में देखो ।
अम्बुज (पुं० । नपुं०) (जः । जम्)
(पुं०) स्थल का बेंत, समुद्र का
फल, (नपुं०) कमल ।
अम्बुभृत्, तान्त, (पुं०) मेघ ।
अम्बुवेतसः (पुं०) पानी का बेंत ।
अम्बुसरणम् (नपुं०) आप से जल
का बहना अर्थात् सोता ।
अम्बूकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
खखार निकलने के साथ वचन
का बोलना ।
अम्भस् (नपुं०) (म्भः) जल ।
अम्भोरुद्धम् (नपुं०) कमल ।
अम्भय (त्रि०) (यः । यौ । यम्)
जल का विकार वा जल से उत्पन्न
अम्ल (त्रि०) (म्लः । म्ली म्लम्)
खट्टारसवाला = जौ, (पुं०)
खट्टा रस, (स्त्री) अमिची वृक्ष ।
अम्ललोणिका (स्त्री) जोनियाँ

साग । [अम्लजोतिका]
 अम्लान (त्रि०) (नः । ना । नम)
 जो नहीं कुम्हजाना = नी,
 (पुं०) कठसरैया पुष्पवृक्ष ।
 अम्लिका (स्त्री) अम्ली तृक्ष ।
 [अम्लीका]
 अंशः (पुं०) बांटा, टुकड़ा, हिस्सा ।
 अंशुः (पुं०) किरण ।
 अंशुकम् (नपुं) वस्त्र वा कपड़ा ।
 अंशुमत् (त्रि०) (मान् । मती ।
 मत्) किरणवाला = ली, (पुं०)
 सूर्य, (स्त्री) सरिवन ओषधी ।
 अंशुमत्फला (स्त्री) केला ।
 अंशुमालिन् (पुं०) (ली) सूर्य ।
 अंसः (पुं०) कांथा ।
 अंसलः (पुं०) बलवान् ।
 अंहतिः (स्त्री) दान ।
 अंहस् (नपुं०) (हः) पाप ।
 अयः (पुं०) शुभकारक भाग्य ।
 अयनम् (नपुं०) तीन ऋतु, मार्ग ।
 अयस् (नपुं०) (यः) नांछा ।
 अयःप्रतिमा (स्त्री) नांछे की मूर्ति ।
 अयि (अव्यय) कोमल सम्बोधन,
 तिनती वा मनावना ।
 अयाग्रम् (नपुं०) सुगन्ध वा मूसर ।
 अर (त्रि०) (रः । रा । रम्) शीघ्र
 द्रव्यवाची, (नपुं०) शीघ्रता ।
 अरणि (पुं० । स्त्री) (णिः ।

णिः-णी) जिस लकड़ी को मय
 के अग्नि निकालते हैं ।
 अरयम् (नपुं०) वन ।
 अरयानी (स्त्री) मन्हावन ।
 अरत्निः (पुं०) हाथ की चार
 अंगुलियां बन्द रहें और एक
 कनिष्ठा खुली रहै उसके अग्र से
 केहुनी तक हाथ ।
 अररम् (नपुं०) केवाड़ी ।
 अररि (पुं० । स्त्री) (रिः । री)
 तथा ।
 अरलः (पुं०) सोनापाटा ।
 अरविन्दम् (नपुं०) कमल ।
 अरातिः (पुं०) शत्रु ।
 अराल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 टेढ़ा = ढी ।
 अरिः (पुं०) शत्रु ।
 अरिचम् (नपुं०) नाव की पतवार ।
 अरिमेदः (पुं०) दुर्गन्धिस्त्रैर वा
 गुहागर ।
 अरिष्ट (पुं० । नपुं०) (ष्टः । ष्टम्)
 (पुं०) कौवा, लहसुन, नीबू,
 रीठी, (नपुं०) दण्ड से मथा
 गोरस, मज्जल, अमज्जल, सौरी
 का घर ।
 अरिष्टदुष्टधी (त्रि०) (धीः । धीः ।
 धिः) अरने के पास पास जिस
 के बुद्धि को भ्रम हो जाता है ।

अरुण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
लाल काला मिश्रित रङ्गवाली
वस्तु, (पुं०) लाल काला मि-
श्रित रङ्ग (जैसा सन्ध्या का
होता है), सूर्य, सूर्य का सारथि,
(स्त्री) अतीस ।

अरुन्तुद (त्रि०) (दः । दा । दम्)
मर्म का छेदन करनेवाला = ली।
अरुष् (नपुं०) (रुः) “वश” में देखो।
अरुक्षार (त्रि०) (रः । री । रम्)
घाव करनेवाला = ली, (पुं०)
भेजात्रां ।

अरोक (त्रि०) (कः । का । कम्)
दीप्तिहीन, किद्रहीन ।

अर्कः (पुं०) सूर्य, स्फटिक, म-
न्दार वृक्ष ।

अर्कपर्णः (पुं०) मन्दार वृक्ष ।

अर्कवन्धुः (पुं०) शाक्य नामक
बौद्धों के आचार्य ।

अर्कावृः (पुं०) मन्दार वृक्ष ।

अर्गल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
केवाड़ी का बेंवड़ा ।

अर्गली (स्त्री) केवाड़ी की अगरी।

अर्वः (पुं०) मूल्य वा दाम, पू-
जाविधि ।

अर्व्य (त्रि०) (ष्यः । ष्या । ष्यम्)
जो वस्तु पूजा के लिये है जैसे
जल इत्यादि ।

अर्चा (स्त्री) पूजा, प्रतिमा ।

अर्चिन (त्रि०) (तः । ता । तम्)
पूजित ।

अर्चिष् (स्त्री । नपुं०) (चिः । चिः)
(स्त्री) ज्वाला, (स्त्री । नपुं०)
प्रकाश ।

अर्जकः (पुं०) श्वेतपर्णाष्ट वृक्ष ।

अर्जुन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
(त्रि०) श्वेत रङ्गवाला पदार्थ,
(पुं०) अर्जुन पाण्डव, अर्जुन
वृक्ष, श्वेत रङ्ग, (नपुं०) कौ-
पातकनामा वास ।

अर्जुनी (स्त्री) गैया ।

अर्णवः (पुं०) समुद्र ।

अर्णस् (नपुं०) (र्णः) जल ।

अर्तगलः (पुं०) नीली कठसरैया ।

[अर्तगलः]

अर्तनम् (नपुं०) धिन करना,
निन्टा करना ।

अर्तिः (स्त्री) पीड़ा, धनुष् का
टोंका ।

अर्थः (पुं०) शब्द का अर्थ, धन,
ठीक वा यथार्थ, निवृत्ति, प्र-
योजन ।

अर्थना (स्त्री) मांगना ।

अर्थप्रयोगः (पुं०) व्याज वा सूद ।

अर्थशास्त्रम् (नपुं०) भूमि इत्यादि
के ज्ञान का शास्त्र ।

अर्थिन् (पुं०) (यीं) याचक, सेवक।

अर्थ (त्रि०) (र्थः । र्था । र्थम्)

(त्रि०) अर्थ से च्युत वा दूर

न भया = डं, बुद्धिमान् = मती,

(नपुं०) शिनाजीत ।

अर्दना (स्त्री) मांगना ।

अर्दित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मांगागया = डं ।

अर्द्ध (प्र० । नपुं०) (र्द्धः । र्द्धम्)

(पुं० । नपुं०) टुकड़ा, (नपुं०)

आधा ।

अर्द्धचन्द्रा (स्त्री) श्यामतिधारा

से डुँड ।

अर्द्धनावम् (नपुं०) नाव का आधा ।

अर्द्धरात्रः (पुं०) आधीरात ।

अर्द्धर्षः (पुं०) ऋषा का आधा ।

अर्द्धहारः (पुं०) बारह लक्ष का

हार ।

अर्द्धोरुकस् (नपुं०) लहँगा ।

अर्बुदः (पुं०) दस करोड़ ।

अर्भकः (पुं०) बालक ।

अर्मम् (नपुं०) नेत्र का कोई रोग।

अर्य (पुं० । स्त्री) (र्यः । र्यां) (पुं०)

वैश्य, स्वामी, (स्त्री) वैश्य

जाति वाची स्त्री, स्वामिनी ।

अर्यमन् (पुं०) (मा) सूर्य ।

अर्याणी (स्त्री) वैश्य जातिवाची

स्त्री, स्वामिनी ।

अर्यी (स्त्री) स्वामी की स्त्री, वै-
श्य की स्त्री ।

अर्वन् (पुं०) (वीं) बाँझा, अधम
वा नीच ।

अर्वाक् (अव्यय) अवर वा एहवर ।

अर्गम् (नपुं०) बवासीर रोग ।

अर्गस (त्रि०) (सः । सा । सम्)

जिसको बवासीर है ।

अर्गस् (नपुं०) (र्गः) बवासीर ।

अर्गोन्नः (पुं०) सूरण तरकारी ।

अर्गोरोगयुक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता ।

क्तम्) बवासीर रोग जिस को

भया है ।

अर्हणा (स्त्री) पूजा । [अर्हणम्]

अर्हित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

पूजित ।

अलकः (पुं०) टेढ़े २ केश, चोटो।

अलका (स्त्री) कुँवर की पुरी ।

अलक्तः (पुं०) महावर रत्न ।

अलक्ष्मोः (स्त्री) लक्ष्मी से विरुद्ध

वा दारिद्र्य ।

अलगर्दः (पुं०) जल का सर्प, एक

प्रकार की जोंक ।

अलङ्कारिष्णु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः ।

ण्यु) भूषण करनेवाला वा सिं-

गारिया, जिसका भूषण करने

का स्वभाव है ।

अलङ्कट (त्रि०) (तां । त्रीं । तृ)

भूषण करनेवाला = ली ।
 अलङ्कर्मिण (त्रि०) (णः । णा ।
 णम्) काम करने में समर्थ ।
 अलङ्कारः (पुं०) भूषण वा गहना ।
 अलङ्कृतः (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 सिंगारा हुआ = ई ।
 अलङ्घिया (स्त्री) सिंगारना ।
 अलङ्घरः (पुं०) बडा घडा वा
 माठ [अलिङ्घरः] ।
 अलम् (अव्यय । नपुं०) (अव्यय)
 मना करना, भूषण, पर्याप्ति वा
 बस वा 'बहुत है' ऐसा बोलने
 में (नपुं०) हरताल ।
 अलर्कः (पुं०) बैराना कुत्ता, श्वेत
 मंदार ।
 अलवालम् (नपुं०) आलवाल
 में देखो ।
 अलस (त्रि०) (सः । सा । सम्)
 आलसी ।
 अलातम् (नपुं०) लुकाठा वा
 बुती लकड़ी जिसमें आग लगी
 हो ।
 अलावूः (स्त्री) तुम्बा का कट्टू ।
 [अलावुः] [आलावुः] [आलावूः]
 अलिः (पुं०) भंवरा, बिच्छी ।
 अलिकम् (नपुं०) ललाट, अप्रिय,
 झूठ [अलीकम्]
 अलिङ्गरः (पुं०) अलङ्गर में देखो ।

अलिन् (पुं०) (ली) भंवरा ।
 अलिन्दः (पुं०) चौखट के बा-
 हर की जगह ।
 अलीकम् (नपुं०) अलिक में
 देखो ।
 अल्प (त्रि०) (ल्पः । ल्पा । ल्पम्)
 सूक्ष्म, छोटा = टी, थोड़ा = डी
 अल्पतनु (त्रि०) (नुः । नुः । नु)
 अल्प वा छोटे शरीरवाला = ली
 अल्पमारिषः (पुं०) चौराईभाजी ।
 अल्पसरस् (नपुं०) (रः) छोटा
 सरोवर ।
 अल्पिष्ठ (त्रि०) (ष्टः । ष्टा ।
 ष्टम्) अति सूक्ष्म वा बहुत
 छोटा = टी ।
 अल्पीयस् (त्रि०) (यान् । यसी ।
 यः) तथा ।
 अवकरः (पुं०) कतवार ।
 अवकीर्णिन् (पुं०) (णी) जि-
 सका व्रत वा नियम नष्ट हो
 गया है ।
 अवकृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा ।
 ष्टम्) खींच के निकाला हुआ
 = ई जैसे काँटा इत्यादि ।
 अवकेयिन् (त्रि०) (शी । शिनी ।
 शि) निष्फल वा बंभा वा वन्ध्या
 अवक्रयः (पुं०) मूल्य वा दाम ।
 अवगणित (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) जिसकी निन्दा की गई ।
 अवगत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जाना गया = ई ।
 अवगीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 (नपु०) लोकापवाद (त्रि०)
 जिसकी निन्दा की गई ।
 अवग्रहः (पुं०) दृष्टि का नाश
 वा सूखा पड़ना ।
 अवग्रहः (पुं०) तथा ।
 अवचूर्णित (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) चूर्ण किया गया = ई ।
 अवज्ञा (स्त्री) अनादर ।
 अवज्ञात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जिसका अनादर किया गया ।
 अवटः (पुं०) गड़हा ।
 अवटोट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
 चिपटी नाकवाला = ली ।
 अवटुः (स्त्री) गले की घांटी ।
 अवतमसम् (नपु०) जो अन्धकार
 ढोड़ा हो गया वा क्षीण हो
 गया ।
 अवतंसः (पुं०) कर्णफूल वा कर्ण
 भूषण, सिरपेच ।
 अवतोका (स्त्री) वतोका में देखो
 अवदंशः (पुं०) मद्यपान के रुचि
 के लिये भुंजा चना इत्यादि
 का खाना ।
 अवदात (त्रि०) (तः । ता । तम्)

(त्रि०) शुद्ध वा साफ पदार्थ,
 श्वेत पदार्थ, पीला पदार्थ (पुं०)
 श्वेत रङ्ग, पीला रङ्ग, ।
 अवदानम् (नपु०) पूर्त में हो
 गया जो चरित ।
 अवदारणम् (नपु०) कुदारी ।
 अवदाहम् (नपु०) खस ।
 अवदीर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा ।
 र्णम्) फट गया, टेंधल गया ।
 अवद्य (त्रि०) (द्यः । द्या । द्यम्)
 अधस वा नीच ।
 अवधानम् (नपु०) समाधान वा
 सावधानी ।
 अवधारणम् (नपु०) निश्चय ।
 अवधिः (पुं०) सीमा वा हद्द, ग-
 ड़हा, काल वा समय ।
 अवध्वस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता ।
 स्तम्) अपध्वस्त में देखो ।
 अवनत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जिसका मुख नीचे है ।
 अवनम् (नपु०) रक्षा करना,
 दृष्टि ।
 अवनाट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
 चिपटी नाकवाला = ली ()
 अवनायः (पुं०) नीचे लेजाना,
 ओनावना ।
 अवनिः (स्त्री) भूमि ।
 अवन्तिसोमम् (नपु०) कांजी ।

अवन्ध्य (त्रि०) (न्ध्यः । न्ध्या ।
 न्ध्यम्) समय पर फल ग्रहण
 करनेवाला वृक्ष इत्यादि ।
 अवभृथः (पुं०) यज्ञ में दीक्षा का
 समापक जो इष्टिपूर्वक एक
 प्रकार का स्नान ।
 अवधट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
 चिपटी नाक वाला = ली ।
 अवम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
 अधम वा नीच ।
 अवमत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अपमान किया गया = ई ।
 अवमर्दः (पुं०) देम इत्यादि को
 उपद्रव देना ।
 अवमर्षः, नाव्य में (पुं०) चौथी
 सन्धि ।
 अवमानना (स्त्री) अनादर ।
 अवमानित (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) अपमान किया गया = ई ।
 अवयवः (पुं०) हाथ पैर इत्यादि
 अङ्ग ।
 अवर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 (त्रि०) पिछला = ली, (नपुं०)
 हाथियों के पीछे का जङ्घादि
 अङ्ग ।
 अवरोज (पुं० । स्त्री) (जः । जा)
 (पुं०) छोटा भाई, (स्त्री)
 छोटी बहिन ।

अवरतिः (स्त्री) उपरति में देखी
 अवरवर्णः (पुं०) शूद्र ।
 अवरीण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
 धिक्कृत वा धिक्कारा गया = ई ।
 अवरोधः (पुं०) राजी का जना-
 नखाना ।
 अवरोधनम् (नपुं०) तथा ।
 अवरोहः (पुं०) जंघे से उतरना,
 वरोह गुरुच इत्यादि जो वृक्ष
 से लपटी रहती हैं ।
 अवर्णः (पुं०) निन्दा ।
 अवलक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
 वलक्ष में देखी
 अवलग्नम् (नपुं०) कमर ।
 अवलम्बनम् (नपुं०) थांभना ।
 अवलम्बित (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) (नपुं०) थांभना, (त्रि०)
 थांभा गया = ई वा पकड़ा
 गया = ई ।
 अवलेपः (पुं०) घमण्ड वा अह-
 चार ।
 अवल्लगुजः (पुं०) बकुची ओषधी ।
 अववादः (पुं०) निन्दा, आन्ना
 [अपवादः]
 अवश्यम्, क्रिया विशेषण (अव्यय ।
 नपुं०) निश्चय ।
 अवश्यायः (पुं०) पाला वा बरफ ।
 अवष्टब्ध (त्रि०) (ब्धः । ब्धा ।

ब्धम्) आश्रित, पासवाला =
 ली, बंधा हुआ = ई ।
 अवष्टम्भः (पुं०) अवलोक में देखो ।
 अवसरः (पुं०) अवसर, प्रसङ्ग ।
 अवसानम् (नपुं०) अन्त वा
 अखीर, समाप्ति ।
 अवसित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 समाप्त हुआ = ई, जानागया
 = ई ।
 अवस्कारः (पुं०) विष्ठा, स्त्री वा
 पुरुष का मूत्रेन्द्रिय ।
 अवस्था (स्त्री) अवस्था ।
 अवहारः (पुं०) ग्राह जलजन्तु ।
 अवहित्या (स्त्री) श्लोकादि से
 उत्पन्न भया जो सुखमालि-
 न्यादि उसको छिपाना ।
 अवहेलनम् (नपुं०) अनादर ।
 [अवहेला] [अवहेलम्]
 अवाकपुष्पी (स्त्री) सौँफ ।
 अवाग्भव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
 दक्षिण दिशा में उत्पन्न भया,
 नीचे उत्पन्न भया ।
 अवाय (त्रि०) (यः । या । यम्)
 अधोमुख वा नीचे मुखवाला
 = ली ।
 अवाचीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 अवाग्भव में देखो ।
 अवाच (अव्यय) (क्) (त्रि०)

(ङ् । ची । क्) (त्रि०) गूंगा
 = गो, अधोमुख वा नीचे मुख-
 वाला = ली, (अव्यय) दक्षिण
 दिशा, दक्षिण देश, (स्त्री)
 दक्षिण दिशा ।
 अवाच्य (त्रि०) (च्यः । च्या । च्यम्)
 निन्दा के वचन इत्यादि ।
 अवारम् (नपुं०) नदी इत्यादि
 का पूर्व तीर ।
 अवासस् (त्रि०) (साः । साः । सः)
 नङ्गा वा नङ्गी ।
 अवि (पुं० । स्त्री) (विः । विः)
 (पुं०) भेंड़ा, पर्वत, सूर्य्य । (स्त्री)
 रजस्त्रला स्त्री ।
 अविग्नः (पुं०) करौँदा ।
 अवित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 रक्षित वा रक्षा कियागया = ई
 अविना (स्त्री) अहङ्कार, अज्ञान ।
 अविहङ्गरी (स्त्री) सोनापादा ।
 अविनीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अगिञ्चित वा अहङ्कारो, दुष्ट ।
 अविरत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 (त्रि०) निरन्तर द्रव्यवाची
 (नपुं०) अद्रव्यवाची ।
 अविलम्बित (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) (त्रि०) तथा (नपुं०)
 शीघ्र वा जल्दी ।
 अविस्पष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

अप्रकट बोलना ।

अवी (स्त्री) रजस्वला स्त्री ।

अवीचि (त्रि०) (चिः । चिः । चि)

(पुं०) एक प्रकार का नरक,

(त्रि०) तरङ्गरहित जलाशय
इत्यादि ।

अवीरा (स्त्री) पतिपुत्ररहित स्त्री

अवेक्षा (स्त्री) निगहमानो ।

अव्यक्त (त्रि०) (क्तः । क्तः । क्तम्)

(त्रि०) अप्रकट वा अस्फुट (पुं०)

आत्मा, विष्णु, शिव, (नपुं०)

महदादि सांख्यशास्त्रीकतत्त्व ।

अव्यक्तराग (त्रि०) (गः । गा ।

गम्) (त्रि०) काला लाल मि-

श्रित रङ्ग जैसा सन्ध्या का

(त्रि०) उसी रङ्ग वाला पदार्थ ।

अव्यण्डा (स्त्री) केवाँच ।

अव्यया (स्त्री) 'हरै', मांक ।

अव्यवहित (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) पासवाला = ली वा स-

टा = टी ।

अयनाया (स्त्री) भूख वा खाने

की इच्छा ।

अयनायित (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) भूखा = खी ।

अयनि (पुं० । स्त्री) (निः । निः-

नी) वज्र ।

अयित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

खाया गया = ई ।

अशिश्वी (स्त्री) जिस को लड़का

नहीं है ऐसी स्त्री ।

अशुभम् (नपुं०) अमङ्गल ।

अशेष (त्रि०) (षः । षा । षम्)

सम्पूर्ण वा सब ।

अशोक (त्रि०) (कः । का । कम्)

(पुं०) अशोकवृक्ष (स्त्री) कु-

टकी (त्रि०) शोकरहित ।

अशोकोरहिणी (स्त्री) कुटकी ।

अश्मगर्भः (पुं०) पन्ना ।

अश्मजम् (नपुं०) सिलाजीत ।

अश्मन् (पुं०) (श्मा) पत्थर ।

अश्मन्तम् (नपुं०) चूल्हा ।

अश्मपुष्पम् (नपुं०) सिलाजीत ।

अश्मरी (स्त्री) पथरी रोग जि-

सके होने से मूत्र की राह से

पत्थर के सदृश वीर्य बहता है

अश्मसारः (पुं०) लोहा ।

अश्रान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता ।

न्तम्) अविरत में देखो ।

अश्रिः (स्त्री) कोना, तरवार इ-

त्यादि का टोंका [अश्री]

अश्रु (नपुं०) आँसू [अश्रु] [अ-

श्रम्] [अश्रम्]

अश्लीले (त्रि०) (लः । ला । लम्)

भाँड़ इत्यादि का बोलना अ-

र्थात् अनुचित बोलना ।

अश्वः (पुं०) घोड़ा ।

अश्वकर्णकः (पुं०) सखुआ वृक्ष ।

अश्वत्थ (पुं० । नपुं०) (त्यः । त्यम्)

(पुं०) पीपर का वृक्ष (नपुं०)

पीपर का फल ।

अश्वथुज (स्त्री) (क्-ग्) अश्वि-
नीतारा ।

अश्ववडव (पुं० । नपुं०) पुंल्लिङ्ग

में द्विवचनान्त और बहुवच-

नान्त है (वौ । वाः) नपुंसक

केवल एक वचनान्त है (वम्)

घोड़ा और घोड़ी, घोड़े और

घोड़ियाँ ।

अश्वत्ता (स्त्री) घोड़ी ।

अश्वत्ताभरणम् (नपुं०) घोड़ों का

गहना ।

अश्वारोहः (पुं०) घोड़सवार ।

अश्विनी (स्त्री) अश्विनीतारा

अश्विनीसुतौ, अदन्त द्विवचन (पुं०)

अश्विनीकुमार ।

अश्विनौ, नान्त द्विवचन (पुं०)

तथा ।

अश्वीथम् (नपुं०) घोड़ों का भुण्ड

अषडक्षीण (त्रि०) (णः । णा ।

णम्) जिस मन्त्र वा सलाह

इत्यादि को दोही जन जानै

भयात् ६ कान में न जाने पावै

वह ।

अष्टमूर्तिः (पुं०) महादेव ।

अष्टापद (पुं० । नपुं०) (दः । दम् ।

(पुं० । नपुं०) सुवर्ण वा सोना,

(नपुं०) चौपड़ इत्यादि खेल-

ने में गोटी रखने के लिये

कपड़ा इत्यादि से जो धर बना

रहता है वह ।

अष्टीवत् (पुं० । नपुं०) (वान् ।

वत्) पैर का घुटना ।

असक्त, क्रिया विशेषण (अव्यय)

वारम्भार ।

असतीसुत (पुं०) कुलटा का वा

वेश्या का पुत्र ।

असत् (त्रि०) (न् । ती । त्) (त्रि०)

भूठा = ठी, दुष्ट, (स्त्री) कुलटा

वा खानगी स्त्री ।

असनः (पुं०) विजयसार [आसनः]

असनपर्णी (स्त्री) पटभरण [आ-

सनपर्णी]

असमीक्ष्यकारिन् (त्रि०) (री ।

रिणी । रि) बिना समझे बूझ

काम करने वाला = ली ।

असवः, उदन्त बहुवचन (पुं०)

प्राण वायु ।

असार (त्रि०) (रः । रा रम्)

निर्बल वा बलरहित ।

असिः (पुं०) तरवार ।

असिकी (स्त्री स्त्री वृद्ध जोन)

हो और कोई काम के लिये
 भेजी जाय और जनाने में रहै
 असित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 (त्रि०) काला रङ्ग वाला (पुं०)
 काला रङ्ग ।
 असिधावकः (पुं०) खड्गादिक का
 साफ करनेवाला ।
 असिधेनुका (स्त्री) छूरी ।
 असिपत्रवनम् (नपुं०) एक प्रकार
 के नरक का नाम ।
 असिपुत्री (स्त्री) छूरी ।
 असिहेतिः (पुं०) खड्गधारी ।
 असुधारणम् (नपुं०) प्राण का
 धारण करना ।
 असुरः (पुं०) दैत्य ।
 असूक्ष्णम् (नपुं०) अनादर ।
 [असूक्ष्णम्]
 असूया (स्त्री) गुण में दोष ल-
 गाना ।
 असृग्धरा (स्त्री) खाल का च-
 मड़ा [असृग्धारा] [असृग्वरा]
 असृज् (नपुं०) (क-ग) लोह
 असौम्यस्वर (त्रि०) (रः । रा ।
 रम्) कौवा इत्यादि की नाईं
 जिसका दुष्ट स्वर वा शब्द है
 असंहत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 (त्रि०) जो सटा वा मिला
 नहीं (पुं०) सेना का व्यूह

वा रचना जो पृथक् स्थित है ।
 अस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
 (त्रि०) प्रेरित वा आक्षेप वा
 हुकुम दिया गया वा चलाया
 गया जैसा बाण इत्यादि, (पुं०)
 अस्ताचल पर्वत,
 अस्तम् (अव्यय) नहीं देख पड़ना,
 अस्ति (अव्यय) है ।
 अस्तु (अव्यय) ईर्ष्यापूर्वक अङ्गी-
 कार ।
 अस्त्रम् (नपुं०) आग्नेयादि अस्त्र ।
 अस्त्रिन् (पुं०) (स्त्री) धनुर्धर ।
 अस्थि (नपुं०) हड्डी ।
 अस्थिर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 चञ्चल प्रकृति वाला = ली ।
 अस्फुटवाच् (पुं०) (क-ग)
 स्पष्ट नहीं बोलने वाला = ली
 अस्त्र (पुं० । नपुं०) (स्रः । स्रम्)
 (पुं०) केस, कीना, (नपुं०)
 आंसू, लोह ।
 अस्त्रपः (पुं०) राक्षस ।
 अस्त्रु (नपुं०) आंसू ।
 अस्वच्छन्द (त्रि०) (न्दः । न्दा ।
 न्दम्) परतन्त्र ।
 अस्वप्नः (पुं०) देवता ।
 अस्वर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 कौवा इत्यादि की तरह दुष्ट
 स्वरयुक्त ।

अस्वाध्यायः (पुं०) अपने शाखा
के वेद के अध्ययन से होन ।

अहङ्कारः (पुं०) अहङ्कार वा
अभिमान ।

अहङ्कारवत् (पुं०) (वान्) अ-
भिमानी ।

अहन् (नपुं०) (हः) दिन वा
दिवस ।

अहमहमिका (स्त्री) कार्य में “मैं
काम करसकता हूँ” ऐसा बोलना
अहम्पूर्विका (स्त्री) कार्य में “मैं
पहले मैं पहिले” ऐसा बोलना

अहम्मतिः (स्त्री) अहङ्कार ।

अहर्षतिः (पुं०) सूर्य ।

अहर्मुखम् (नपुं०) प्रातःकाल ।

अहस्करः (पुं०) सूर्य ।

अरुह (अव्यय) अद्भुत, खेद ।

अहार्यः (पुं०) पर्वत ।

अहिः (पुं०) सर्प, वचनामा दैत्य ।

अहितः (पुं०) शत्रु ।

अहितुण्डिकः (पुं०) सर्प का प-
कड़नेवाला ।

अहिभयम् (नपुं०) सर्प से भय,
राजों को अपने सहाय से भय ।

अहिभुज् (पुं०) (क्-ग्) मयूर
वा मोर, गरुड़ ।

अहिर्बुध्न्यः (पुं०) मन्हादेव ।

अहेरुः (स्त्री) सतावर ओषधी ।

अही (अव्यय) विस्मय वा आ-
श्चर्य ।

अहोरात्रः (पुं०) दिन रात्रि वा
तीस सुहर्त ।

अह्युः (पुं०) अहङ्कारी ।

अह्नाय (अव्यय) जल्दी वा अ-
टपट ।

—*—

(आ)

आ (अव्यय) स्मरण में, वाक्य का
एक देश पूरा करने में ।

आ (चि०) (आः । आः । अम्)
(पुं०) ब्रह्मा, (स्त्री) पूजा
(चि०) मङ्गल कर्म ।

आः (अव्यय) कोप में, पीड़ा में ।

आकम्पित (चि०) (तः । ता । तम्)
थोड़ा कंपा ।

आकरः (पुं०) खान ।

आकर्षः (पुं०) जूआ, गोठियों
के रखने के लिये वस्त्रादि से
बना घर, पासा ।

आकल्पः (पुं०) अलङ्कार की
रचना इत्यादि से की गई
शोभा ।

आकारः (पुं०) अभिप्राय के स-
दृश चेष्टा, आकृति ।

आकारगुप्तिः (स्त्री) शोक इत्या-
दि से उत्पन्न जो मुखमालिन्या-
दि उसका छिपाना ।

आकारणा (स्त्री) पुकारना ।

आकाश (पुं० । नपुं०) (शः । शम्)
आकाश ।

आकीर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा । शम्)
जनादिकों से अत्यन्त भरा
स्थानादि, नानाजातियों से
मिलित ।

आकुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
घबड़ाया हुआ = ई ।

आकृतिः (स्त्री) स्वरूप ।

आक्रन्दः (पुं०) आर्तशब्द, रक्तक,
भयङ्कर युद्ध ।

आक्रीडः (पुं०) आक्रीड में देखो ।

आक्रोशः (पुं०) दया, चिल्लाना,
गालीदेना ।

आक्रोशनम् (नपुं०) गालीदेना ।

आचारणा (स्त्री) मैथुन के वि-
षय में स्त्री का पुरुष को वा पुरुष
का स्त्री को तोहमत लगाना ।

[आचारणम्]

आचारित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
लोकापवाद से दूषित ।

आक्षेपः (पुं०) निन्दा, अज्ञुत प्रश्न

आखण्डलः (पुं०) इन्द्र ।

आखुः (पुं०) मूसा ।

आखुभुज् (पुं०) (क्-ग्) बिलार,
सर्प ।

आखेटः (पुं०) शिकार वा अहेर
करना ।

आख्या (स्त्री) नाम ।

आख्यात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
कहागया = ई ।

आख्याधिका (स्त्री) सत्यतापूर्वक
जिसका अर्थ मालुम है ऐसी
कथा ।

आगन्तुः (पुं०) कोई कार्यवश
से आगया पहुना इत्यादि ।

आगस् (नपुं०) (गः) अपराध,
पाप ।

आगारम् (नपुं०) घर ।

आगुर (स्त्री) (गूः) अपराध ।

आग्नीध्रः (पुं०) एक प्रकार का
ऋत्विक् ।

आग्नेयीपतिः (पुं०) अग्नि ।

आयहायणिकः (पुं०) अगहन
मंहीना ।

आयहायणी (स्त्री) अगहन की
पूर्णमासी ।

आडः, यह डित् है (अव्यय) (आ)
थोड़ा, अभिव्याप्ति जैसा,—‘आ
सत्यलोकात्’ = सत्यलोकापर्यन्त,

सीमा, क्रिया के योग में उत्पन्न
भया जो अर्थ उसमें ।

आङ्गिक, नाट्य में (चि०) (कः ।
की । कम्) अङ्ग से सिद्ध चेष्टा
जैसा—भौं का मरोरना ।

आङ्गिरसः (पुं०) बृहस्पति ।

आचमनम् (नपुं०) आचमन ।

आचामः (पुं०) भात का माँड़ ।

आचार्य (पुं० । स्त्री) (र्यः । र्या)
(पुं०) वेद की व्याख्या करने-
वाला, (स्त्री) आपन्नी जो वेद
की मन्त्रों की व्याख्या करै वह
स्त्री ।

आचार्यानी (स्त्री) आचार्य की
स्त्री ।

आचितः (पुं०) दस भार अथवा
वह भार जो कि छकड़ा से
ढोने के योग्य है ।

आच्छादनम् (नपुं०) ढाँपना, छि-
पाना, वस्त्र इत्यादि से वेष्टन,
वस्त्र, गुप्त होना ।

आच्छुरितकम् (नपुं०) जोर से
अथवा जिससे दूसरे को क्रोध
उत्पन्न हो ऐसा हंसना ।

आच्छोदनम् (नपुं०) शिकार
करना ।

आजकम् (नपुं०) बकरीं और बक-
रियों का झुण्ड ।

आजानेयः (पुं०) कुलीन घोड़ा ।

आजिः (स्त्री) समान भूमि, युद्ध ।

आजीवः (पुं०) जीविका ।

आजुर् (स्त्री) (जूः) बिना दाम
कर्म करना, हठ से नरक में
डालना, मूँड़ना ।

आजूः, कदन्त (स्त्री) तथा ।

आच्चा (स्त्री) आच्चा ।

आज्यम् (नपुं०) घीव ।

आडम्बरः (पुं०) तैयारी, बाजा
का शब्द, बड़े हाथियों का
शब्द ।

आडिः (स्त्री) आड़ी पत्नी ।

[आड़ी] [आटिः] [आटी]

आडक (चि०) (कः । की । कम्)
(पुं०) एक हाथ लम्बा चौड़ा
और जंचा नपुवा जिस को
दक्षिण में पाइली कहते हैं
(चि०) उससे नपा हुआ अन्न ।

आडकिक (चि०) (कः । की ।
कम्) आडक भर अन्न बोने
लायक खेत ।

आडकी (स्त्री) रहुर ।

आद्य (चि०) (द्यः । द्या । द्यम्)
धनवान् ।

आणवीनम् (नपुं०) छोटे अन्न
का खेत जिसमें मोथी कोदो
इत्यादि बोये जाते हैं ।

आतङ्कः (पुं०) भय, सन्ताप, रोग ।
 आतञ्चनम् (नपुं०) वेग, दृप्त
 करना, दूध में मंठा डालना ।
 आततायिन् (पुं०) (यी) मारने
 की इच्छा करके जो सन्नद्ध वा
 तैयार हो, दुर्वट कर्म में प्रवृत्त
 होनेवाला, गुण्डा वा बदमाश
 आतपः (पुं०) घाम ।
 आतपन्नम् (नपुं०) छत्र वा छाता
 आतरः (पुं०) पार उतराई का
 द्रव्य ।
 आतापिन् (पुं०) (पी) चीलह
 पक्षी । [आतायी]
 आतिथेय (त्रि०) (यः । यी । यम्)
 अतिथियों में साधु वा उनकी
 सेवा करनेवाला = ली ।
 आतिथ्य (त्रि०) (थ्यः । थ्या ।
 थ्यम्) जो वस्तु कि अतिथि
 के लिये है ।
 आतुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 रोगी ।
 आतोद्यम् (नपुं०) बाजा ।
 आत्तगर्व (त्रि०) (र्वः । र्वा । र्वम्)
 जिसका अहङ्कार नष्ट करदिया
 गया है ।
 आत्मगुप्ता (स्त्री) कौवाँच ।
 आत्मघोषः (पुं०) कौवा ।
 आत्मज (पुं० । स्त्री) (पुं०) पुत्र,

(स्त्री) पुत्री ।
 आत्मन् (पुं०) (त्मा) आत्मा,
 देह, स्वभाव, बुद्धि, ब्रह्म, उ-
 पाय, धीरता वा धैर्य ।
 आत्मभूः (पुं०) ब्रह्मा, कामदेव
 आत्मम्भरि (त्रि०) (रिः । रिः । रि)
 अपना पेट भरनेवाला = ली ।
 आत्रेयी (स्त्री) अत्रि के गोत्र में
 उत्पन्न स्त्री, रजस्वला स्त्री ।
 आथर्वणम् (नपुं०) अथर्व का
 समूह ।
 आदर्शः (पुं०) दर्पण ।
 आदिः (पुं०) पहिला = ली ।
 आदिकविः (पुं०) वाल्मीकि ।
 आदिकारणम् (नपुं०) मुख्य का-
 रण ।
 आदितेयः (पुं०) देवता, यह शब्द
 बहुवचनान्त वाशुवाचक है जो
 कि ४८ हैं ।
 आदित्यः (पुं०) सूर्य, देवता,
 यह शब्द बहुवचनान्त गण-
 देवतावाची है जो कि १२ हैं ।
 आदीनवः (पुं०) दोष, क्लेश ।
 आहत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 आदर किया गया = ई ।
 आद्य (त्रि०) (द्यः । द्या । द्यम्)
 पहिला = ली ।
 आद्यून (त्रि०) (नः । ना । नम्)

जो जीतने की इच्छा वा बड़ाई
की इच्छा नहीं करता = ती
अर्थात् अत्यन्त भूखा = खी ।

आद्योतः (पुं०) प्रकाश ।

आधारः (पुं०) आधार, पानी
का बाँध ।

आधिः (पुं०) बन्धक वा गीरी,
विपत्ति, मन की पीड़ा, बैठना ।

आधूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
थोड़ा कंपा वा कंपाया गया ।

आधोरणः (पुं०) हाथीवान् ।

आध्यानम् (नपुं०) स्मरण ।

आनकः (पुं०) एक प्रकार का
नगाड़ा जिसकी भेरी वा पटह
कहते हैं ।

आनकदुन्दुभिः (पुं०) वसुदेव ।

आनत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जिसने सुख नीचे किया है ।

आनडम् (नपुं०) मृदङ्ग ढोलक
इत्यादि चमड़े से मढ़ा बाजा

आननम् (नपुं०) सुख ।

आनन्दः (पुं०) सुख ।

आनन्दयुः (पुं०) तथा ।

आनन्दनम् (नपुं०) कुशलप्र-
श्नादि से किया गया आ-
नन्द ।

आनर्तः (पुं०) आनर्त देय, संशाम,
नृत्य का स्थान ।

आनायः (पुं०) जाल ।

आनाय्यः (पुं०) एक प्रकार का
यज्ञ का अग्नि जो गार्हपत्य से
ख्याय करके दक्षिणाग्नि ब-
नाया जाता है ।

आनाहः (पुं०) मल मूत्र का रोध
वा रोकावट ।

आनुपूर्वम् (नपुं०) क्रम वा परम्परा
आनुपूर्वी (स्त्री) तथा ।

आनुपूर्व्यम् (नपुं०) तथा ।

आन्त्रम् (नपुं०) पेट की अंतड़ी ।

आन्त्री (स्त्री) पेट की अंतड़ी,

वृद्धदारक नाम एक वृद्ध ।

आन्धसिकः (पुं०) रसीँईं दार ।

आन्वीक्षिकी (स्त्री) तर्कविद्या ।

आपः, बहुवचनान्त, इसका मूल
शब्द “अप्” है, (स्त्री) जल ।

आपकम् (नपुं०) पौलि में देखो ।

आपगा (स्त्री) बदी ।

आपणः (पुं०) बजार ।

आपणिकः (पुं०) बनिया ।

आपत्प्राप्त (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जो विपत्ति को प्राप्त है ।

आपद् (स्त्री) (तद्-) विपत्ति ।

आपन्न (त्रि०) (नः । ना । नम्)
जो विपत्ति को प्राप्त है ।

आपन्नसत्त्वा (स्त्री) गर्भवती स्त्री ।

आपमित्यकम् (नपुं०) बदल कर

ली हुई चीज जैसा—एक चीज
देकर दूसरी चीज लिये ।
आपानम् (नपुं०) मद्यपान के
लिये सभा ।
आपीडः (पुं०) शिखा में बांधने
की माला ।
आपीनम् (नपुं०) गैया के स्तन
का ओछा ।
आपूपिकः (पुं०) तैलपक इत्यादि
भक्ष्य पदार्थ का बनानेवाला ।
आपूपिकम् (नपुं०) रोटियों का
राशि ।
आप्त (वि०) (सः । सा । सम्)
विश्वस्त अर्थात् जिसके ऊपर
विश्वास होता है ।
आप्य (वि०) (प्यः । प्या । प्यम्)
जल का विकार वा जल से
बनी वस्तु ।
आप्यायनम् (नपुं०) दृष्ट करना ।
आप्रच्छन्नम् (नपुं०) कुशलप्रश्ना-
दि से किया गया अनुमोदन वा
आनन्द, अपने जाने के लिये
पूछना ।
आप्रपदम् (नपुं०) पाद के अग्र-
भाग तक ।
आप्रपदीन (वि०) (नः । ना ।
नम्) जो वस्त्र इत्यादि पैर तक
लम्बा होय ।

आप्लवः (पुं०) स्नान । [आप्लावः]
आप्लवव्रतिन् (पुं०) (ती) स्नातक
में देखो ।
आप्नुतव्रतिन् (पुं०) (ती) तथा ।
आबन्धः (पुं०) योक्तृ में देखो ।
आभरणम् (नपुं०) भूषण वा
गहना ।
आभाषणम् (नपुं०) बातचीत
करना ।
आभास्वराः, बहुवचनान्त (पुं०)
६४ गणदेवता ।
आभीरः (पुं०) ग्वाल वा अहिर
[अभीरः]
आभीरपत्नी (स्त्री) गोपका गाँव
वा घर [आभीरपत्निः]
आभीरी (स्त्री) अहिर जाति-
वाली स्त्री वा अहिर की स्त्री ।
आभील (वि०) (लः । ला । लम्)
(नपुं०) शरीर की पीड़ा, (वि०)
पीड़ायुक्तशरीरवाला = ली ।
आभोगः (पुं०) परिपूर्णता ।
आमगन्धि (वि०) (न्धिः । न्धिः
—न्धी । न्धि) (नपुं०) कच्चे
मांस इत्यादि का गन्ध (वि०)
कच्चे मांस का गन्धवाला = ली
आमनस्यम् (नपुं०) मन की
पीड़ा ।
आमयः (पुं०) रोग ।

आमयाविन् (त्रि०) (वी । विनी ।
वि) रोगी ।

आमलक (त्रि०) (कः । की ।
कम्) अंवर ।

आमिक्षा (स्त्री) पक्के और उष्ण
दूध में दही डालने से जो वस्तु
बनजाता है अर्थात् छेना ।

आमिषम् (नपुं०) मांस, दूध ।

आमिषाग्निन् (त्रि०) (शी । शिनी
शि) मत्स्य मांस का खानेवा-
ला = ली ।

आसुक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
(त्रि०) पहिना गया हार
इत्यादि, (पुं०) जिस योद्धा
ने कवच पहिना है ।

आमोदः (पुं०) हर्ष, अत्यन्त म-
नोहर गन्ध ।

आमोदिन् (त्रि०) (दी । दिनी ।
दि) सुख को सुगन्ध देनेवाला
बीड़ा इत्यादि, गन्धयुक्त, हर्ष-
युक्त ।

आम् (अव्यय) हाँ वा इसी प्र-
कार से [आँ]

आम्नायः (पुं०) वेद, गुरुपरम्प-
रा से चला आया अच्छा उ-
पदेश ।

आम् (पुं० । नपुं०) (म्रः । म्रम्)
(पुं०) आम वृक्ष, (नपुं०)

आम फल ।

आम्रातकः (पुं०) अमड़ा, [अस्वा-
तकः]

आम्रैडित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जो दो वा तीन बार कहा गया
जैसा—सांप सांप ।

आम्बिका (स्त्री) इमिली [आ-
म्बलीका]

आयत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
लम्बा = म्बी ।

आयतनम् (नपुं०) घर, यज्ञस्थान,
नाम रक्खा हुआ वृक्ष ।

आयतिः (स्त्री) आनेवाला समय,
प्रभाव, लम्बाई ।

आयत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)
अधीन वा परतन्त्र ।

आयामः (पुं०) लम्बाई ।

आयुधम् (नपुं०) शस्त्र खड्ग
इत्यादि ।

आयुधिकः (पुं०) शस्त्रजीविका
वाला ।

आयुधीयः (पुं०) तथा ।

आयुष् (नपुं०) (युः) जीवनकाल ।

आयुष्मत् (त्रि०) (ष्मान् । ष्म-
ती । ष्मत्) प्रशस्त वा बड़
आयुर्बल वाला = ली ।

आयोधनम् (नपुं०) सङ्ग्राम ।

आरकूट (पुं० । नपुं०) (टः ।

टम्) पीतर ।

आरग्वधः (पुं०) अमिलतास [आ-
ग्वधः] [अरग्वधः] [अग्वधः]

आरतिः (स्त्री) बड़ी प्रीति, उप-
रति में देखो ।

आरनालकम् (नपुं०) काँजी ।

आरम्भः (पुं०) प्रारम्भ, उत्पत्ति ।

आरवः (पुं०) शब्द ।

आरा (स्त्री) लकड़ी चीरने का
आरा ।

आरात् (अव्यय) दूर, समीप ।

आराधनम् (नपुं०) सन्तुष्ट करना,
सिद्ध करना, लाभ ।

आरामः (पुं०) घर का उपवन
वा बगीचा ।

आरालिकः (पुं०) रसोईदार ।

आरावः (पुं०) शब्द ।

आरेवतः (पुं०) अमिलतास ।

आरोग्यम् (नपुं०) आरोग्य वा
रोग का न रहना ।

आरोहः (पुं०) चढ़ना, ओष्ठ स्त्री
का कटिभाग, वृक्ष इत्यादि की
उंचाई ।

आरोहणम् (नपुं०) चढ़ना, प-
थर इत्यादि की सीढ़ी ।

आर्तगलः (पुं०) नीली कठसरैया
[अन्तर्गलः]

आर्तवम् (नपुं०) महीने भर पर

स्त्री को जो रुधिर जाता है
आर्द्र (त्रि०) (द्रः । द्रां । द्रम्)
ओढ़ा = दी ।

आर्द्रकम् (नपुं०) आदी नाम
एक प्रकार का तीता कन्द ।

आर्य (त्रि०) (र्यः । र्यां । र्यम्)
(त्रि०) ओष्ठ वा कुलीन (स्त्री)
सास ।

आर्यावर्तः (पुं०) विन्ध्य और हि-
मालय के बीच का देश ।

आर्षभ्यः (पुं०) साँड़ होने के योग्य
बैल ।

आर्हकः (पुं०) स्याहादिक में देखो
आलवालम् (नपुं०) वृक्षों का
थाला [आलवालम्]

आलम् (नपुं०) हरताल ।

आलम्भः (पुं०) मार डालना,
स्पर्श वा आलिङ्गन करना ।

आलयः (पुं०) घर ।

आलवालम् (नपुं०) वृक्षों का
थाला ।

आलस्य (त्रि०) (स्यः । स्या ।
स्यम्) (त्रि०) आलसी (नपुं०)
आलस्य वा सुस्ती ।

आलानम् (नपुं०) हाथी के बाँधने
का खूँटा ।

आलापः (पुं०) बात चीत करना
आलिः (स्त्री) सखी, पंक्ति, बिच्छी,

सेतु वा पुल [आली]

आलिङ्ग्य (त्रि०) (ङ्यः । ङ्या ।
ङ्यम्) (त्रि०) आलिङ्गन
करने के योग्य, (पुं०) गोपुच्छ
के सदृश सदङ्ग ।

आलीढम् (नपुं०) बाण चलाने के
समय में वीर की स्थिति वि-
शेष अर्थात् जिस में दहिनी
जङ्घा फैली रहती है और
बायीं जङ्घा सङ्कुचित रहती है

आलुः (स्त्री) चावल इत्यादि के
धोने का पात्र करवेती वा क-
ठवत [आलूः]

आलोकः (पुं०) प्रकाश, देखना ।

आलोकनम् (नपुं०) देखना ।

आवपनम् (नपुं०) पात्र ।

आवर्तः (पुं०) जल का घूमना
जिस को नाँद कहते हैं, एक
प्रकार का राजा इत्यादि को
का घर ।

आवलिः (स्त्री) पंक्ति ।

आवसित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
साफ करके ढेरी किया हुआ
अन्न [अवसितम्]

आवापः (पुं०) वृक्षों का थाला ।

आवापकः (पुं०) प्रकोष्ठ का गहना
कड़ा वा पहुँची ।

आवालम् (नपुं०) वृक्षों का थाला

आविग्नः (पुं०) करौंदा वृक्ष ।

आविह (त्रि०) (हः । हा । हम्)
टेढ़ा = ढी, प्रेरित वा चलाया
गया = ई ।

आविधः (पुं०) वटई का बरमा
जिस से काठ छेदते हैं ।

आविर् (अव्यय) (विः) प्रगट
अर्थ में ।

आविल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
मलिन ।

आवुकाः, नाव्य में (पुं०) पिता ।

आवुक्तः, नाव्य में (पुं०) बह्मनोई
[आवूक्तः]

आवृत्त (त्रि०) (तः । ता । तम्)
लपेटा वा घेरा हुआ = ई ।

आवृत् (स्त्री) कम वा परिपाटी ।

आवेगी (स्त्री) वृद्धदारक ओषधी ।

आवेशनम् (नपुं०) कारीगर का
घर ।

आवेशिकः (पुं०) घरपर जो आवे
अर्थात् अतिथि वा पहुना ।

आशयः (पुं०) अभिप्राय ।

आशरः (पुं०) राक्षस ।

आशा (स्त्री) बड़ी दृष्टि, दिशा

आश्रित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

जहाँ गैया इत्यादि को पहिले
खिलाया गया वह स्थान, खा-
या गया = ई ।

आशितङ्गवीन (त्रि०) (नः । ना ।
 नम्) जहाँ गया इत्यादि को
 पहिले खिलाया गया वह स्थान
 आशिष् (स्त्री) (शीः) आशीर्वाद,
 सर्प का विषदन्त ।
 आशीविषः (पुं०) सर्प ।
 आशु (अव्यय) जल्दी ।
 आशु (त्रि०) (शुः । शुः । शु)
 (त्रि०) जल्दीबाज (पुं०) धान ।
 आशुगः (पुं०) बाण, वायु ।
 आशुग्रीहिः (पुं०) धान ।
 आशुशुक्लिः (पुं०) अग्नि ।
 आशुसिद्ध (त्रि०) (ता । जी ।
 ट) वाञ्छा करने वाला = ली
 आशुसु (त्रि०) (सुः । सुः । सु)
 तथा ।
 आशुचर्य (त्रि०) (र्यः । र्या । र्यम्)
 (नपुं०) आशुचर्य, अद्भुत रस,
 (त्रि०) आशुचर्यवाला = ली,
 अद्भुतरसवाला = ली ।
 आश्रम (पुं० । नपुं०) (मः । मम्)
 ब्रह्मचर्य, गार्हपत्य, वानप्रस्थ,
 सन्यास-इन में प्रत्येक का वह
 नाम है ।
 आश्रयः (पुं०) आश्रय वा अवलम्ब
 [आश्रयः]
 आश्रयागः (पुं०) अग्नि ।
 आश्रव (त्रि०) (वः । वा । वम्)

(पुं०) अङ्गीकार, (त्रि०)
 कहना माननेवाला = ली ।
 आश्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अङ्गीकार किया गया = ई ।
 आश्लिष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्ट । ष्टम्)
 अप्रकट बोलना ।
 आश्वम् (नपुं०) घोड़ों का समूह ।
 आश्वत्थम् (नपुं०) पीपर का फल ।
 आश्वयुजः (पुं०) कुआर महीना ।
 आश्विनः (पुं०) तथा ।
 आश्विनेयौ, द्विवचनान्त (पुं०) अ-
 श्विनीकुमार ।
 आश्वीनम् (नपुं०) जो रस्ता घोड़ा
 एक दिन में जा सकता है ।
 आषाढः (पुं०) असाढ़ महीना,
 ब्रह्मचर्य में पलाश का दण्ड ।
 आसक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
 आसक्त वा तत्पर ।
 आसन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
 (पुं०) विजयसार (नपुं०)
 पीढ़ा इत्यादि आसन, हाथियों
 का काँधा, बैठना ।
 आसना (स्त्री) बैठना ।
 आसज्दी (स्त्री) एक प्रकार का मद्य ।
 आसनपर्णी (स्त्री) पटशय ।
 आसन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना । न्नम्)
 समीपवाला = ली ।
 आसवः (पुं०) मैरेय मद्य ।

आसादित (त्रि०) (तः । ता । तम्) प्राप्त किया गया वा पाया गया = ई ।

आसारः (पुं०) दृष्टि, चारों ओर सेना का फैलना ।

आसित (त्रि०) (तः । ता । तम्) बैठने का स्थान, जहाँ गया इत्यादि को पहिले खिलाया गया वह स्थान ।

आसुरी (स्त्री) राई ।

आसेचनक (त्रि०) (नकः । निका । नकम्) जिसके देखने से नेत्र और मन को दृष्टि न हो वा दृष्टि का अन्त न हो ।

आस्कन्दनम् (नपुं०) युद्ध ।

आस्कन्दित (त्रि०) (तः । ता । तम्) (त्रि०) दबाया गया वा जीता गया = ई, एक प्रकार की घोड़े की गति जिसमें कि घोड़ा न देखता है न सुनता है ।

आस्तरणम् (नपुं०) बिछौना, हाथी का झूल ।

आस्या (स्त्री) सभा, प्रयत्न वा उपाय ।

आस्यानम् (नपुं०) सभा ।

आस्यानी (स्त्री) तथा ।

आस्यदम् (नपुं०) प्रतिष्ठा, कार्य ।

आस्फोट (पुं० । स्त्री) (टः । टा)

(पुं०) मंदार [आस्फोटः]

(स्त्री) वन में उत्पन्न भई बेला का फूल, विष्णुकान्ता वा कौवा-ठौंठी फूल, [आस्फोता]

आस्फोटनी (स्त्री) मोती इत्यादि के बेधने की सूई [लास्फोटनी]

आस्यम् (नपुं०) सुख ।

आस्या (स्त्री) बैठना ।

आस्रवः (पुं०) क्लेश ।

आहत (त्रि०) गुणित—जैसे,—पांच से गुणित चार बीस होता है, मिथ्यार्थक—जैसा,—“वन्ध्या का पुत्र जाता है”, ताड़ित ।

आहतलक्षणः (पुं०) शौर्यादि गुणों से प्रसिद्ध [आहितलक्षणः]

आहवः (पुं०) युद्ध ।

आहवनीय (त्रि०) (यः । या । यम्) होम करने के योग्य पदार्थ, (पुं०) यज्ञ में एक प्रकार का अग्नि ।

आहारः (पुं०) भोजन ।

आहार्य (त्रि०) (र्यः । र्या । र्यम्) (त्रि०) बुद्धि से आरोप करने के योग्य, भोजन करने के योग्य, (पुं०) पर्वत ।

आहावः (पुं०) कूप के समीप में रचित जलाधार वा चौद ।

आहितुण्डिकः (पुं०) सर्प का पक-
ड़नेवाला वा सर्प से खेलनेवाला ।
आहेय (त्रि०) (यः । यी । यम्)
सर्पसम्बन्धी हड्डी विष इत्या-
दि वस्तु ।

आहो (अव्यय) विकल्प अर्थ में ।
आहोपुरुषिका (स्त्री) अपने में
शक्ति का प्रकाश करना ।

आह्वयः (पुं०) नाम ।

आह्वा (स्त्री) तथा ।

आह्वानम् (नपुं०) पुकारना ।

—०*०—

(इ)

इ (पुं० । अव्यय) (इः । इ)
(पुं०) कामदेव, (अव्यय)
विस्मय वा आश्चर्य ।

इक्षुः (पुं०) जख ।

इक्षुगन्धा (स्त्री) म्यौड़ी वृक्ष,
काश एक प्रकार का तण, गो-
खरू ओषधी, तालमखाना, स-
मेद भूमिकोहड़ा ।

इक्षुरः (पुं०) तालमखाना ।

इक्षुरसोदः (पुं०) एक प्रकार का

समुद्र जो जख के रस से भरा है
इक्षुरस्यः (पुं०) एक तरह का
जख ।

इक्ष्वाकुः (पुं०) सूर्यवंशी एक राजा,
कड़ु वा तुम्बा ।

इक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
(त्रि०) गमनस्वभाववाला (पुं०)
अभिप्राय के अनुरूप चेष्टा ।

इक्षितम् (नपुं०) अभिप्राय के
अनुसार चेष्टा ।

इक्षुदी (स्त्री) इंगुन्ना एक वृक्ष वा
जीयापूता ।

इच्छा (स्त्री) चाह ।

इच्छावत् (त्रि०) (वान् । वतो ।
वत्) धन इत्यादि की इच्छा
करनेवाला = ली ।

इज्जलः (पुं०) स्थल का बेत, स-
मुद्र का फल ।

इज्या (स्त्री) यज्ञ वा याग ।

इज्याशीलः (पुं०) यज्ञ करनेका
जिसका स्वभाव है ।

इट्चरः (पुं०) साँड़ [इट्चरः]

इडा (स्त्री) एक प्रकार की नाड़ी,
गैया, पृथ्वी, वाणी, [इला]

इतर (त्रि०) (रः । रा । रत्)
अन्य, नीच ।

इतरेद्युस् (अव्यय) (द्युः) इतर
वा अन्य दिवस ।

इति (अव्यय) समाप्ति, हेतु, प्र-
करण, प्रकाश, इस प्रकार से ।
इतिह (अव्यय) ऐतिह्य में देखो
इतिहासः (पुं०) भारत इत्यादि
कथा ।

इत्वरः (पुं०) साँड़ ।

इत्वरी (स्त्री) कुलटा वा खानगी
स्त्री ।

इदानीम् (अव्यय) इसघड़ी ।

इधमम् (नपुं०) इन्धन वा लकड़ी ।

इनः (पुं०) प्रभु वा स्वामी, सूर्य ।

इन्दिरा (स्त्री) लक्ष्मी ।

इन्दीवरम् (नपुं०) नील कमल ।

इन्दीवरी (स्त्री) सतावर ओषधी

इन्दुः (पुं०) चन्द्रमा ।

इन्द्रः (पुं०) इन्द्र ।

इन्द्रदुः (पुं०) अर्जुन वृक्ष वा
कौपातक ।

इन्द्रयव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)

इन्द्रजव ओषधी ।

इन्द्रलुप्तकः (पुं०) केशघ्न एक प्र-
कार का रोग है जिससे मोछ
दादी वा सिर की बाल झड़
जाते हैं ।

इन्द्रवाकणी (स्त्री) इन्द्राक्षवृक्ष ।

इन्द्रसरसः (पुं०) न्यौड़ी वृक्ष ।

इन्द्रसरिसः (पुं०) तथा ।

इन्द्राणिका (स्त्री) तथा ।

इन्द्राणी (स्त्री) इन्द्र की स्त्री ।

इन्द्रायुधम् (नपुं०) इन्द्र का
धनुष जो प्रायः वर्षाकाल में
आकाश में देख पड़ता है ।

इन्द्रारिः (पुं०) असुर वा दैत्य ।

इन्द्रावरजः (पुं०) वामनावतार
विष्णु, दैत्य ।

इन्द्रियम् (नपुं०) चक्षुरादि इ-
न्द्रिय, वीर्य ।

इन्द्रियार्थः (पुं०) रूप रस गन्ध
स्पर्श और शब्द ये इन्द्रियार्थ
कहलाते हैं ।

इन्धनम् (नपुं०) आग जलाने
की लकड़ी ।

इभ (पुं० । स्त्री) (भः । भी)
(पुं०) हाथी, (स्त्री) हथिनी ।

इभ्य (चि०) (भ्यः । भ्या । भ्यम्)
धनवान् ।

इरणम् (नपुं०) सूनसान वां
वीरान स्थान, ऊसर, [इरि-
णम्] [ईरणम्] [ईरिणम्]
इरम्मदः (पुं०) परस्पर टक्कर
लगाने से जो तीज मेघ से नि-
कल कर वृक्षादि पर गिरता
है अर्थात् मेघज्योति ।

इरा (स्त्री) मद्य, भूमि, वाणी,
जल ।

इर्वाकः (स्त्री) ककड़ी फल ।

[ईर्वालुः] [ईर्वालुः]

इला (स्त्री) बुध की पत्नी, इडा में देखो ।

इल्वलाः, बहुवचन (स्त्री) मृग-शिरा नक्षत्र के मस्तक देश में रहने वाले पाँच छोटे तारा ।

इव (अव्यय) तुल्यता अर्थ में ।

इषः (पुं०) कुम्भार महीना ।

इषिका (स्त्री) छाथियों का नेत्र-गोलक, [ईषिका] [इषोका]

[ईषोका]

इषु (पुं० । स्त्री) (षुः । षुः) बाण वा तीर ।

इषुधि (पुं० । स्त्री) (धिः । धिः—धी) बाण का घर वा तरकस ।

इष्ट (चि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) (चि०) इष्ट वा चाही हुई वस्तु, (नपुं०) यज्ञ, दान ।

इष्टकापथम् (नपुं०) खस वा एक प्रकार की सुगन्धयुक्त घास ।

इष्टगन्धः (पुं०) मनोहर गन्ध ।

इष्टार्थाद्युक्त (चि०) (क्तः । क्ता । क्तम्) इष्ट वा चाहे हुये अर्थ

में उद्योग करनेवाला = जी ।

इष्टिः (स्त्री) यज्ञ, रज्जुका ।

इष्वासः (पुं०) धनुष् ।

इह (अव्यय) इस स्थान पर ।

.....Q.....

(ई)

ईः (स्त्री) लक्ष्मी ।

ईक्षणम् (नपुं०) नेत्र, देखना ।

ईक्षिका (स्त्री) विप्रश्निका में देखो ।

ईडित (चि०) (तः । ता । तम्)

स्तुति कियागया = ई, [ईलित]

ईतिः (स्त्री) ईति सात प्रकार

की होती है—अतिवृष्टि, सूखा पड़ना, खेतों में मूसा का लगना,

टिड्डियों का उपद्रव, सुगमों से

हानि, और राजाओं से वैर,

इन प्रत्येक को 'ईति' कहते हैं,

प्रवास वा परदेश में वास ।

ईरित (तः । ता । तम्) फेंकाग-

या = ई वा चलायागया = ई

वा प्रेरित हुआ = ई ।

ईर्मर्मम् (नपुं०) व्रण वा घाव ।

ईर्ष्या (स्त्री) दूसरे की उन्नति को न सहना ।

ईलित (चि०) (तः । ता । तम्)

ईडित में देखो ।

ईली (स्त्री) एक प्रकार की तल-

वार जिसको खाँड़ा वा गुसी

कहते हैं [ईलिः] [इली]

ईशः (पुं०) स्वामी, शिव ।

ईशानः (पुं०) शिव ।

ईशानी (स्त्री) पार्वती ।
 ईशित (त्रि०) (ता । त्री । तृ)
 प्रभु वा स्वामी ।
 ईशित्वम् (नपु०) प्रभुता ।
 ईश्वरः (पुं०) स्वामी, शिव ।
 ईश्वरी (स्त्री) पार्वती ।
 ईषत् (अव्यय) थोड़ा ।
 ईषा (स्त्री) हल का दण्ड, [ईशा]
 ईषिका (स्त्री) सौंक, तूलिका में
 देखो [इषिका] [इषीका]
 ईहा (स्त्री) इच्छा ।
 ईहामृगः (पुं०) हुंडार वा वृक
 नामक वनजन्तु ।

—000—

(उ)

उ (पुं० । अव्यय) (उः । उ)
 (पुं०) शिव, (अव्यय) वि-
 तर्क अर्थ में, क्रोध से बोलने में ।
 उक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
 (नपुं०) बोलना, (त्रि०)
 कहागया = ई ।
 उक्तिः (स्त्री) बोलना ।
 उक्तम् (नपुं०) सामभेद ।

उक्तन् (पुं०) (चा) बैल ।
 उखा (स्त्री) बटलोही इत्यादि
 अर्थात् दाल भात इत्यादि चु-
 राने का बरतन [उषा]
 उख्य (त्रि०) (ख्यः । ख्या । ख्यम्)
 जो बटलोही में पकाया गया
 = ई ।
 उय (त्रि०) (यः । या । यम्)
 (पुं०) शिव, क्षत्रिय से शूद्रा
 स्त्री में उत्पन्न, (नपुं०) रौ-
 द्रस, (त्रि०) रौद्रसवाला
 = ली ।
 उग्रगन्धा (स्त्री) बच्च ओषधी,
 अजवाइन ओषधी ।
 उच्च (त्रि०) (च्चः । च्चा । च्चम्)
 ऊँचा = ची ।
 उच्चटा (स्त्री) मोथा वा एक प्र-
 कार की घास ।
 उच्चण्ड (त्रि०) (ण्डः । ण्डा ।
 ण्डम्) (नपुं०) जलदी, (त्रि०)
 जलदीबाज वा जलदी करने
 वाला = ली ।
 उच्चारः (पुं०) विष्टा ।
 उच्चावच (त्रि०) (चः । चा । चम्)
 बहुत प्रकार का वस्तु, ऊँचा
 नीचा ।
 उच्चैर्घुष्टम् (नपुं०) ऊँचा शब्द ।
 उच्चैश्श्रवस् (पुं०) (वाः) इन्द्र का

घोड़ा ।

उच्चैस् (अव्यय) (चैः) बड़ा,
बड़ाई ।

उच्छ्रयः (पुं०) उंचाई ।

उच्छ्रायः (पुं०) तथा ।

उच्छ्रित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
ऊंचा = ची, उत्पन्न, अहङ्कार-
युक्त, अत्यन्त बड़ा = टी ।

उज्जासनम् (नपुं०) मारडालना

उज्ज्वल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

(पुं०) श्वेत रङ्ग, शृङ्गार रस,

(त्रि०) निर्मल, सफेद वा श्वेत,

शृङ्गाररसवाला = ली ।

उज्जः (पुं०) लवने के समय
खेत में गिरे हुये अन्न का एक
एक दाना करके बीनना ।

उटज (पुं० । नपुं०) (जः । जम्)
पत्तों से छाया घर वा सुनियों
की कुटी ।

उडु (स्त्री । नपुं०) (डुः । डु)
अश्विन्यादि तारा ।

उडुपम् (नपुं०) दृण इत्यादि से
बना हुआ पार उतरने का सा-
धन जैसा—घरनई इत्यादि ।

उड्डीनम् (नपुं०) पक्षी का ऊपर
चलना वा उड़ना ।

उत (अव्यय) विकल्प जैसा—यह
वा वह, 'भी' इस अर्थ में वा

'अपि' इस अर्थ में ।

उत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

पोयागया = ई वा सीयागया
= ई । [ऊत]

उताहो (अव्यय) विकल्प जैसा—
यह वा वह ।

उत् (अव्यय) ऊपर ।

उत्क (त्रि०) (त्कः । त्का । त्कम्)

उत्कथितचित्तवाला = ली वा
अत्यन्त लालसायुक्त ।

उत्कट (त्रि०) (टः । टा । टम्)

तेज वा तीखा = खी, मतवाला
= ली ।

उत्कण्ठा (स्त्री) बड़ी इच्छा ।

उत्करः (पुं०) राशि वा ढेरी ।

उत्कर्षः (पुं०) प्रकर्ष वा प्रकृष्टता
वा बड़ाई ।

उत्कलिका (स्त्री) उत्कण्ठा वा
बड़ी इच्छा, कल्लोल वा खे-
लना ।

उत्कारः (पुं०) धान्यादि के साफ
करने के लिये वा ओसावने के
लिये पात्र दौरी इत्यादि ।

उत्क्रोशः (पुं०) कुररी एक पक्षी ।

उत्त (त्रि०) (तः । ता । तम्)
ओढ़ा = दी, गीला = ली ।

उत्तमम् (नपुं०) सूखा माँस ।

उत्तम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

प्रधान वा श्रेष्ठ ।

उत्तमर्थाः (पुं०) ऋणदेनेवाला ।

उत्तमाङ्गम् (नपुं०) मस्तक ।

उत्तर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

(त्रि०) उत्तर देश में उत्पन्न

भया = ई, श्रेष्ठ वा मुख्य, (पुं० ।

स्त्री) उत्तर दिशा, (पुं०) विराट

का पुत्र, ऊपर (स्त्री) विराट

की पुत्री, (नपुं०) उत्तर वा

जवाब ।

उत्तरायणम् (नपुं०) सूर्य की उ-

त्तर दिशा में गति ।

उत्तरासङ्गः (पुं०) दुपट्टा इत्या-

दि वस्त्र जो कंधे पर रक्खा

जाता है ।

उत्तरीयम् (नपुं०) तथा ।

उत्तरेद्युस् (अव्यय) (द्युः) अंग-

ड़ी आनेवाला दिन ।

उत्तान (त्रि०) (नः । ना । नम्)

छिछिला, उताना = नी ।

उत्तानय (त्रि०) (यः । या ।

यम्) (स्त्री) छोटी लड़की,

(त्रि०) उताना सूतनेवाला = ली

उत्तंसः (पुं०) कर्णफूल नाम कान

का गड़ना, सिरपेच ।

उत्थानम् (नपुं०) उठना वा ख-

ड़ा होना, उद्योग, कुटुम्बकार्य,

सिद्धान्त, उत्तम औषध ।

उत्थित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

(त्रि०) उत्पन्न, उठा वा खड़ा

हुआ = ई, वृद्धि - मान् = भती,

तैयार वा उद्यत हुआ = ई ।

उत्पतिष्ठ (पुं०) (ता) उड़ने-

वाला ।

उत्पतिष्ठुः (पुं०) तथा ।

उत्पत्तिः (स्त्री) जन्म ।

उत्पन्न (स्त्री) (न्नः । न्ना । न्नम्)

पैदा हुआ = ई ।

उत्पलम् (नपुं०) कमल, कोई फूल,

कुट्ट औषधी ।

उत्पलशारिवा (स्त्री) सरिवन

औषधी ।

उत्पातः (पुं०) उपद्रव वा उत्पात ।

उत्फुल्ल (त्रि०) (ल्लः । ल्ला ।

ल्लम्) फूला हुआ वृक्ष इत्यादि

उत्सः (पुं०) पानी का भरना जो

पर्वत इत्यादि से निकलता है

उत्सर्जनम् (नपुं०) दान ।

उत्सवः (पुं०) उत्सव वा मङ्गल

कार्य, औद्यत्य वा गर्व वा ब-

ड़ाई, कोप, इच्छा का वेग, आ-

नन्द का समय ।

उत्सादनम् (नपुं०) नाश करना

वा उखाड़ देना, उबटना जैसा

तैल इत्यादि से शरीर में लेप

करना ।

उत्साहः (पुं०) मन की वेग से
प्रवृत्ति वा लगना ।

उत्साहनम् (नपुं०) उभाड़ना ।

उत्साहवर्धन (त्रि०) (नः । नी ।
नम्) उत्साह को बढ़ानेवाला
= ली ।

उत्सुक (त्रि०) (कः । का । कम)
दृष्ट अर्थ में उद्योग करनेवाला
= ली ।

उत्सृष्ट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
त्याग किया गया = ई ।

उत्प्रेक्षः (पुं०) उंचाई, शरीर ।

उदकम् (नपुं०) जल ।

उदक् (अव्यय) उत्तर दिशा वा
उत्तर देग ।

उदक्या (स्त्री) रजस्वला वा रजो-
धर्मवती स्त्री ।

उदग्भव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
उत्तर दिशा में उत्पन्न भया = ई

उदय (त्रि०) (गुः । गा । गुम्)
उन्नत, ऊंचा = ची ।

उदजः (पुं०) पशु अर्थात् गैया
इत्यादि का झांकना ।

उदधिः (पुं०) समुद्र ।

उदन्तः (पुं०) वृत्तान्त वा समा-
चार ।

उदन्या (स्त्री) पिपासा वा प्रियास

उदन्वत् (पुं०) (न्वान्) समुद्र ।

उदपान (पुं० । नपुं०) (नः ।
नम्) कूप वा कुँआँ ।

उदयः (पुं०) उदय होना, वृद्धि,
उदयाचल पर्वत ।

उदरम् (नपुं०) पेट ।

उदकः (पुं०) अगाड़ी होनेवाला
फल ।

उदवसितम् (नपुं०) घर ।

उदस्त्रित् (नपुं०) आधा जल मि-
लाकर मथेहुए दही का संठा ।

उदात्तः (पुं०) बड़ा, उदात्तस्वर ।

उदानः (पुं०) कण्ठ का वायु ।

उदारः (पुं०) दाता, बड़ा, सरल
वा सुधा ।

उदासीनः (पुं०) जो न किसी
का शत्रु न किसी का मित्र है ।

उदाहारः (पुं०) जिसका वर्णन
करना है ऐसे उपयोगी वा उ-
पकारक अर्थ का वर्णन वा प्र-
कृत वा प्रसंगोपात्त का साधक
दृष्टान्तादि वा उदाहरण ।

उदित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
कहागया = ई, बाँधा हुआ = ई

उदीची (स्त्री) उत्तर दिशा ।

उदीचीन (त्रि०) (नः । ना ।
नम्) उत्तर दिशा में उत्पन्न
भया = ई ।

उदीचीपतिः (पुं०) कुँवर ।

उदीच्य (त्रि०) (च्यः । च्या । च्यम्) उत्तर दिशा में वा देश में उत्पन्न भई वस्तु (पुं०) शरावती नदी से पश्चिम उत्तर का देश, (नपुं०) नेत्रबाला ओषधी ।

उदुम्बर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्) (पुं०) गुल्जर का वृक्ष, (नपुं०) गुल्जर का फल, ताँबा धातु ।

उदुम्बरपर्णी (स्त्री) वज्रदन्ती ओषधीवृक्ष । [उदुम्बरपर्णी] [ऊदुम्बरपर्णी]

उदूखलम् (नपुं०) कूटने के लिये ऊखल वा ओखरी, गुगुल का वृक्ष ।

उद्गत (त्रि०) (तः । ता । तम्) उत्पन्न भया = ई, निकला = ली, वमन किया गया अन्नादि ।

उद्गमनीयम् (नपुं०) धोये हुए कपड़ों का जोड़ा ।

उद्गाढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्) (नपुं०) अतिशय, (त्रि०) अतिशयवाला = ली ।

उद्गाढ (पुं०) (ता) यज्ञ में सामवेद का जाननेवाला ऋत्विक् ।

उद्गारः (पुं०) वमन करना ।

उद्गीयः (पुं०) सामवेद ।

उद्गूर्य (त्रि०) (र्यः । र्या । र्यम्) मारने के लिये उठाया खड्गादि ।

उद्ग्राहः (पुं०) ढेकारना ।

उद्घः (पुं०) प्रशस्त वा प्रशंसा के योग्य ।

उद्घनः (पुं०) जिस काठ पर काठ रख के काटते हैं ।

उद्घाटनम् (नपुं०) खोलना, रहट वा एक प्रकार का पानी खींचने का यन्त्र ।

उद्घातः (पुं०) प्रारम्भ, ठोकर ।

उद्धानम् (नपुं०) बन्धन ।

उद्हालः (पुं०) लिसोड़ा वृक्ष, एक ऋषि ।

उद्हालकः (पुं०) तथा ।

उद्दित (त्रि०) (तः । ता । तम्) बाँधाहुआ = ई । [उदित]

उद्दावः (पुं०) भागना ।

उद्दर्भः (पुं०) उत्सव ।

उद्भवः (पुं०) कृष्ण का मन्त्री, उत्सव ।

उद्धानम् (नपुं०) चूल्हा, [उद्दुष्मानम्] [उद्धारम्]

उद्धान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता । न्तम्) वमन किया गया अन्नादिक [उद्धान्त] [उद्घात]

उद्धारः (पुं०) ऋण, खींच के निकालना ।

उद्धृत (त्रि०) (तः । ता । तम्) खींच के निकाला हुआ = ई ।
 उद्भवः (पुं०) जन्म वा उत्पत्ति ।
 उद्भिज्ज (त्रि०) (उज्जः । उजा । ज्जम्) पृथ्वी को फोड़ के उत्पन्न होने-वाले वृक्ष जता इत्यादि ।
 उद्भिदम् (नपुं०) तथा ।
 उद्भिद् (त्रि०) (त्-द् । त्-द् । त्-द्) तथा ।
 उद्भ्रमः (पुं०) उद्भेग वा घबराहट ।
 उद्यत (त्रि०) (तः । ता । तम्) तैयार, मारने के लिये उठाया खड़ादि ।
 उद्यमः (पुं०) बोझा इत्यादि का उठाना ।
 उद्यानम् (नपुं०) बगीचा, नि-कालना, प्रयोजन ।
 उद्योगः (पुं०) उत्साह ।
 उद्रः (पुं०) एक प्रकार का जल-जन्तु ।
 उद्रवः (पुं०) तथा ।
 उद्धर्तनम् (नपुं०) उबटना वा तैलादि से मज दूर करने के लिये देह का मर्दन करना ।
 उद्धान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता । न्तम्) वसन किया हुआ भस्मादि,
 (पुं०) जिस हाथी का मद निकल गया है ।

उद्वासनम् (नपुं०) मारडालना ।
 उद्वाहः (पुं०) विवाह ।
 उद्भेग (पुं० । नपुं०) (गः । गम्) (पुं०) घबराहट, सुपारी का वृक्ष (नपुं०) सुपारी का फल ।
 उन्दुरः (पुं०) मूसा, [उन्दुरुः]
 उन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना । न्नम्) ओढ़ा = दी ।
 उन्नत (त्रि०) (तः । ता । तम्) ऊँचा = ची ।
 उन्नत (त्रि०) (ङः । ङा । ङम्) गर्वित, उठाय करके बाँधा गया = ई ।
 उन्नयः (पुं०) ऊपर लेजाना, तर्क करना ।
 उन्नायः (पुं०) तथा ।
 उन्मत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्) पागल, (पुं०) धतूरा वृक्ष ।
 उन्मदिष्णु (त्रि०) (ष्णुः । णुः । णुः) उन्मत्त वा सनकी ।
 उन्मनस् (त्रि०) (नाः । नाः । नः) उत्कण्ठित वा जालसायुक्त चित्त-वाला = ली ।
 उन्माथः (पुं०) मृग और पक्षियों के भक्षाने के लिये जाल इत्यादि, मारडालना, [उन्मथः]
 उन्मादः (पुं०) चित्त का बिगड़ जाना वा ठिकाने पर न रहना

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA

ANNA SIMHASAN JNANAMANDIR

LIBRARY

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

Jangamwadi Math, Varanasi

Acc. No. 3456

उन्मादवत् (त्रि०) (वान् । वती ।

वत्) पागल ।

उपकण्ठः (पुं०) समीप ।

उपकारिका (स्त्री) राजा का घर ।

उपकार्या (स्त्री) तया ।

उपकुक्षिका (स्त्री) छोटी लाइची,
कालीजीरी ओषधी ।

उपकुम्भ्या (स्त्री) पीपर वृक्ष ।

उपक्रमः (पुं०) प्रारम्भ, प्रथम
प्रारम्भ, उपायपूर्वक प्रारम्भ,
मन्त्री के स्वभावा की परीक्षा
का उपाय, चिकित्सा वा दवाई
करना ।

उपक्रोशः (पुं०) निन्दा ।

उपगत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
अङ्गीकार किया गया = ई ।

उपगूहणम् (नपुं०) आलिङ्गन ।

उपग्रहः (पुं०) कैरी जो चोर इ-
त्यादि को चोरो है ।

उपग्राह्य (त्रि०) (ह्यः । ह्या ।
ह्यम्) भेंट वा नजर जो राजा
इत्यादि को दी जाती है ।

उपघ्नः (पुं०) समीप का आश्रय
वा अलम्ब ।

उपचरित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
त्रिसकी सेवा की गई ।

उपचयः (पुं०) यज्ञ में एक प्र-
कार का अग्नि का स्थान, उस

स्थान का अग्नि ।

उपचित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

हृदि को प्राप्त भया = ई, बंढाया
गया = ई, निदिग्ध में देखो ।

उपचित्रा (स्त्री) मूसाकर्णी ओ-
षधी, एक प्रकार के छन्द का
नाम ।

उपजापः (पुं०) फोड़फाड़ क-
रना वा मिले हुएों को जुदा
करना (इस शब्द को राज्य-
कार्य में लेना चाहिये)

उपज्ञा (स्त्री) प्रथम ज्ञान जैसा—
व्याकरण पाणिनि की उपज्ञा ।

उपतप्त (त्रि०) (तः । ता । तम्)
गरम हुआ = ई, दुःखित हुआ
= ई ।

उपतप्तृ (पुं०) (ता) उपताप
नाम रोग ।

उपतापः (पुं०) रोग ।

उपत्यका (स्त्री) पर्वत की समीप
की भूमि ।

उपदा (स्त्री) उपग्राह्य में देखो ।

उपधा (स्त्री) धर्म अर्थ काम और
भय से मन्त्री इत्यादिकों की
परीक्षा करना ।

उपधानम् (नपुं०) सिर के नीचे
रखने की तकिया ।

उपधिः (पुं०) कपट ।

उपनाहः (पुं०) जहाँ वीणा का तार बाँधा जाता है उसके ऊपर की जगह ।

उपनिधिः (पुं०) धरोहर ।

उपनिषद् (स्त्री) (त्—द्) धर्म, एकान्त, वेदान्त ।

उपनिष्कारम् (नपुं०) पुर से निकलने का मार्ग ।

उपन्यासः (पुं०) वचन का प्रारम्भ ।

उपपत्तिः (पुं०) स्त्री का जार वा थार ।

उपबर्हः (पुं०) माथे के नीचे रखने की तकिया ।

उपभृत् (स्त्री) एक प्रकार का सूत्र जिससे अग्नि में घृत डालते हैं ।

उपभोगः (पुं०) सुखादि का उपभोग ।

उपम (त्रि०) (मः । मा । मम्) सदृश वा तुल्य—सका विशेष अर्थ प्रतीकाग में देखो ।

उपमा (स्त्री) सादृश्य वा तुल्यता

उपमात्र (स्त्री) (ता) धाय ।

उपमानम् (नपुं०) जिससे उपमा दी जाती है वह पदार्थ ।

उपयमः (पुं०) विवाह ।

उपयामः (पुं०) तथा ।

उपरत्न (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)

(त्रि०) क्लेश से पीड़ित, प्रति-विम्बित वा जिसका प्रतिविम्ब पड़ा है (पुं०) राहुग्रस्त चन्द्र वा सूर्य ।

उपरक्षणम् (नपुं०) पहरा देना ।

उपरतिः (स्त्री) रुक जाना, समीप में कीड़ा ।

उपरामः (पुं०) रोक देना, रुक जाना, समीप में कीड़ा ।

उपरागः (पुं०) सूर्य चन्द्र का ग्रहण, प्रतिविम्ब जैसा—दर्पण में सुख का वा पानी इत्यादि में सुख इत्यादि का, प्रतिविम्ब पड़ना ।

उपरामः (पुं०) उपरम में देखो ।

उपरि (अव्यय) ऊपर ।

उपल (पुं० । स्त्री) (लः । ला) (पुं०) पत्थर, रत्न, (स्त्री) सिकटी ।

उपलब्धार्थ (स्त्री) आख्यायिका में देखो ।

उपलब्धिः (पुं०) लाभ, बुद्धि ।

उपलम्भः (पुं०) साक्षात्कार वा ग्रन्थ ।

उपला (स्त्री) चीनी, बालू ।

उपदनम् (नपुं०) लगाये हुये वस्त्रों का बगीचा ।

उपार्तनम् (नपुं०) दीप, स्थान ।

उपवासः (पुं०) उपवास वा भो-
जनाभाव वा भूखा रहना ।

उपविषा (स्त्री) अतीस ओषधी ।

उपवीतम् (नपुं०) जनेज ।

उपशल्यम् (नपुं०) ग्राम इत्यादि
का समीप देश ।

उपशायः (पुं०) पहरुदार इत्या-
दि का पारी से सूतना ।

उपश्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
अङ्गीकार किया गया = ई ।

उपसम्पन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना ।
न्नम्) रसादि करके वा पाक
करके संस्कृत व्यञ्जनादिक, प्र-
मीत में देखो ।

उपसरः (पुं०) प्रथम गर्भग्रहण ।

उपसर्गः (पुं०) उत्पात वा उपद्रव,
प्र परा इत्यादि जो धातु के पूर्व
में बोले जाते हैं ।

उपसर्जनम् (नपुं०) अप्रधान वा
असुख्य ।

उपसर्गा (स्त्री) वह गैया जो ब-
रदाने के योग्य है ।

उपसूर्यकम् (नपुं०) चन्द्र और सूर्य
के चारो ओर जो मण्डल प-
ड़ता है ।

उपसंव्यानम् (नपुं०) अधोवस्त्र
धोती इत्यादि ।

उपस्कारः (पुं०) वसवार में देखो

उपस्थः (पुं०) स्त्री वा पुरुष का
मूत्रहार ।

उपस्पर्शः (पुं०) जलादि का आ-
चमन ।

उपहारः (पुं०) उपग्राह्य में देखो ।

उपह्वरम् (नपुं०) एकान्त, पास ।

उपाकरणम् (नपुं०) वेद के पाठ
के आरम्भ का एक प्रकार का
विधि अर्थात् उपनयनसंस्कार-
पूर्वक वेद का ग्रहण ।

उपाकृतः (पुं०) जो पशु वेदमन्त्र
से अभिमन्त्रित करके मारा
गया ।

उपात्ययः (पुं०) क्रम का उल्ल-
ङ्घन ।

उपादानम् (नपुं०) ग्रहण करना,
इन्द्रियों का आकर्षण ।

उपाधिः (पुं०) उपनाम वा खि-
ताब, पदार्थ का धमे, कुटुम्ब-
पालन में तत्पर ।

उपाध्यायः (पुं०) पढ़ानेवाला ।

उपाध्याया (स्त्री) पढ़ानेवाली स्त्री

उपाध्यायानी (स्त्री) पढ़ानेवाली
की स्त्री ।

उपाध्यायी (स्त्री) पढ़ानेवाली स्त्री,
पढ़ाने वाली की स्त्री ।

उपानह (स्त्री) (त्-इ) पैर का
जूता ।

उपायः (पुं०) साम दान भेद और दण्ड ये चार उपाय हैं कहीं कहीं तीन और उसमें मिलाते हैं जैसा,—माया उपेक्षा और इन्द्रजाल ये मिल कर सात उपाय कहलाते हैं ।

उपायनम् (नपुं०) उपयाह्य में देखो ।

उपालम्भः (पुं०) धिक्कारना (वह दो प्रकार का है, १ स्तुतिपूर्वक, २ निन्दापूर्वक, पहिला जैसे—महाकुलीन जो तुम हो सो तुमको यह उचित है ? दूसरा जैसा,—कुलटा पुत्र जो तू है सो तुम्हें यह उचितही है)

उपावृत्तः (पुं०) अम के दूर होने के लिए भूमि पर लोटा हुआ घोड़ा ।

उपासङ्गः (पुं०) बाण का घर वा तरकस ।

उपासनम् (नपुं०) सम्मुख बैठना वा शुश्रूषा करना, बाण चलाने का अभ्यास ।

उपासना (स्त्री) तथा ।

उपासित (त्रि०) (तः । ता । तम्) जिसको उपासना वा शुश्रूषा वा सेवा की गई ।

उपाहित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

(पुं०) आकाशादिक में अग्नि-विकार (त्रि०) संयोजित में देखो ।

उपांश (अव्यय) मौन, एकान्त ।

उपेन्द्रः (पुं०) वामनावतार विष्णु ।

उपोदिका (स्त्री) पोय की साग [उपादिका]

उपादूषातः (पुं०) ग्रन्थ के प्रारम्भ में जो कुछ ग्रन्थ के विषय में लिखते हैं जिसको ग्रन्थ की भूमिका भी कहते हैं, उदाहरण ।

उपोषणम् (नपुं०) उपवास वा भोजन न करना ।

उपोषित (त्रि०) (तः । ता । तम्) जिसने उपवास किया है (नपुं०) उपवास ।

उपसृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) पहिले बोया गया पीछे जोता गया खेत इत्यादि ।

उभ, द्विवचनान्त (त्रि०) (भौ । मे । मे) दो ।

उभय (पुं० । नपुं०) पुल्लिङ्ग में इस शब्द का द्विवचन किसी के मत में नहीं होता और किसी के मत में होता है (यः । यम्) दो अवयव वाला वा दोनों, ('दोनों') यह अर्थ प्रायः नपुं-

सक में होता है)

उभयद्युस् (अवय) (द्युः) दो दिन

उभयेद्युस् (अवय) (द्युः) तथा ।

उमा (स्त्री) पार्वती, तोसो वृक्ष
वा फल वा दाना ।

उमापतिः (पुं०) पितृ ।

उम् (अवय) प्रश्न में । [ऊम्]

उम्यम् (नपुं०) तीसो का धेत ।

उरगः (पुं०) सर्प [उरङ्गः]

उरणः (पुं०) बकरा ।

उरणाक्षः (पुं०) चक्राक्ष वा पु-
आक्ष वृक्ष ।

उरणाख्यः (पुं०) तथा ।

उरभ्रः (पुं०) बकरा ।

उररी (अवय) अङ्गीकार, विस्तार ।

उररीकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

अङ्गीकार किया गया = ई ।

उररुद्धः (पुं०) कच्छ ।

उरस् (नपुं०) (रः) छाती वा
वक्षःस्थल ।

उरसिज (त्रि०) (लः । ला । लम्)

बड़ी छाती वाला = ली ।

उरस्य (पुं० । स्त्री) (स्यः । स्या)

विवाहिता सवर्णा स्त्री में उत्पन्न

लङ्का वा लङ्की ।

उरस्वत् (त्रि०) (स्वान् । स्वती ।

स्वत्) बड़ी छानो वाला = ली

उरस्तृचिकः (स्त्री) मोतियों की

बनी ललंतिका वा एक प्रकार
का चार ।

उरीकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

अङ्गीकार किया गया = ई ।

उरु (त्रि०) (रुः । रुः-वीं । रु)

विस्तार वा बड़ा = डी ।

उरुकः (पुं०) रेड़ [उरुकः]

उर्वरा (स्त्री) सब धान्य से युक्त

भूमि ।

उर्वगो (स्त्री) एक स्वर्ग की वेद्या ।

उर्वारः (स्त्री) ककड़ी ।

उर्वी (स्त्री) पृथिवी ।

उलपः (पुं०) शाखा पत्रादिकों का

जिस में समूह है ऐसी लता,

बगई वृक्ष ।

उलूकः (पुं०) उल्लू पक्षी ।

उलूखनम् (नपुं०) ऊखल वा ओ-

खरी जिस में धान इत्यादि

कूटा जाता है ।

उलूखलकम् (नपुं०) गुग्गुलु वृक्ष ।

उलूपिन् (पुं०) (पी) सुइंस मत्स्य

उल्का (स्त्री) तैज का समूह वा

लुक्क ।

उल्सुकम् (नपुं०) जलता वा बुता

आग का लुकेठा ।

उल्लाव (त्रि०) (वः । वा । वम्)

निरोग वा बीमारी से अच्छा

हुआ = ई ।

उल्लोचः (पुं०) कपड़ा इत्यादि से बना चंदवा ।

उल्लोलः (पुं०) जलका बड़ा तरङ्ग

उल्वम् (नपुं०) जरायु में देखो, (कोई कहते हैं कि यह वीर्य और रुधिर के समूह का वा उनके मेल का नाम है)

उल्वण (चि०) (णः । णा । णम्) स्पष्ट वा प्रकाश ।

उशनस् (पुं०) (ना) शुक वा दैत्यगुरु ।

उशीर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्) खस वा गाँडर की जड़ ।

उषणा (स्त्री) पीपर एक प्रकार की तीती ओषधी । [उषणा]

उषबुधः (पुं०) अग्नि ।

उषस् (नपुं०) (धः) प्रातःकाल ।

उषा (स्त्री । अव्यय) (षा । षा) (स्त्री) बटलोही वा दाल भात इत्यादि पकाने का बर्तन (अव्यय) रात्रि की समाप्ति ।

उषापतिः (पुं०) अनिरुध वा का-सदेव का पुत्र ।

उषित (चि०) (तः । ता । तम्)

वास किया गया = ई, वा टि-कागया = ई, जलायागया = ई ।

उष्ट्रः (पुं०) ऊँट ।

उष्ण (चि०) (णः । णा । णम्)

गरम, चतुर, (पुं०) जेठ और असाढ़ महीने का ऋतु ।

उष्णरश्मिः (पुं०) सूर्य ।

उष्णिका (स्त्री) लपसी ।

उष्णीषः (पुं०) पगड़ी, किरीट ।

उष्णोपगमः (पुं०) जेठ और असाढ़ का ऋतु ।

उष्मकः (पुं०) तथा ।

उसः (पुं०) किरण ।

उसा (स्त्री) गया ।

—०*०—

(ऊ)

ऊः (पुं०) लक्षण, रक्षण, ब्रह्म ।

ऊत (चि०) (तः । ता । तम्)

पीया वा सीयागया = ई ।

ऊधस् (नपुं०) (धः) गया के

स्तन का आधार वा ओहा ।

ऊनः (पुं०) थोड़ा, कम ।

ऊम् (अव्यय) प्रश्न में ।

ऊररी (अव्यय) अङ्गीकार, विस्तार

ऊरव्यः (पुं०) वैश्य ।

ऊरी (अव्यय) अङ्गीकार, विस्तार

ऊरीकृत (चि०) (तः । ता । तम्)

अङ्गीकार किया गया = ई ।
 ऊरुः (पुं०) घुटने के ऊपर का
 भाग अर्थात् जङ्घा ।
 ऊरुजः (पुं०) वैश्य ।
 ऊरुपर्वन् (नपुं०) (र्व) पैर का
 घुटना ।
 ऊर्जः (पुं०) कार्तिक मङ्गीना ।
 ऊर्जस्वलः (पुं०) अत्यन्त पराक्रम-
 वाला ।
 ऊर्जस्विन् (पुं०) (स्त्री) तया ।
 ऊर्णनाभः (पुं०) मकड़ी ।
 ऊर्णा (स्त्री) भेंड़ी का बार, दो-
 नो भों के बीच की बार की
 भोंरो ।
 ऊर्णाशुः (पुं०) कम्बल, बकरा ।
 ऊर्ध्वकः (पुं०) यत्र के सदृश
 जिसका मध्य है ऐसा मृदङ्ग ।
 ऊर्ध्वजन्तु (त्रि०) (नुः । नुः ।
 नु) ऊँची जङ्घा वाला = ली ।
 ऊर्ध्वज (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
 तथा ।
 ऊर्ध्वक्षु (त्रि०) (क्षुः । क्षुः । क्षु)
 तथा ।
 ऊर्मि (पुं० । स्त्री) (र्मिः ।
 र्मि—र्मो) पानी की लहर
 वा तरङ्ग ।
 ऊर्मिका (स्त्री) छाथ की अंगुठी ।
 ऊर्मिमत् (त्रि०) (मान् । मन्ती ।

मत्) लहरयुक्त, वक्र वा टेढ़ा =
 दी ।
 ऊर्वी (स्त्री) भूमि ।
 ऊषः (पुं०) खारी मट्टी ।
 ऊषणम् (नपुं०) मिरिच [उषणम्]
 ऊषर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 ऊसर अर्थात् जिस खेत इत्या-
 दि में अन्न न उत्पन्न हो ।
 ऊषवत् (त्रि०) (वान् । वती ।
 वत्) तथा ।
 ऊषा (स्त्री) अनिरुद्ध की स्त्री ।
 ऊष्मकः (पुं०) जेठ और असा-
 ट का ऋतु ।
 ऊष्मागमः (पुं०) तथा ।
 ऊहः (पुं०) तर्क ।

—***—

(ऋ)

ऋ (स्त्री) (आ—री) देवी की
 माता ।
 ऋक्यम् (नपुं०) धन ।
 ऋक्ष (पुं० । नपुं०) (क्षः । क्षम्)
 (पुं०) भालू, सोनापादा,
 (नपुं०) अश्विन्यादि तारा ।

ऋक्षगन्धा (स्त्री) हृषदारक औ-
षधी ।

ऋक्षगन्धिका (स्त्री) काला भुईं-
कौड़ड़ा ।

ऋक् (स्त्री) (क्-ग्) वेद की ऋ-
चा, ऋग्वेद ।

ऋजीषम् (नपुं०) तावा वा क-
राही अथवा रोटी वा तरकारी
बनाने का बर्तन [ऋजीषम्]

ऋजु (त्रि०) (जुः । जुः ऊमी ।
जु) सूधा = धी ।

ऋगम् (नपुं०) ऋण वा कर्ज ।

ऋत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
सच्चा बोलने वाला = ली (नपुं०)

सच्चा वचन इत्यादि, उच्छ्रित-
वृत्ति अर्थात् पूर्वकाल में ऋषि
जोगों की एक प्रकार की जी-
विका ।

ऋतीया (स्त्री) धिन करना,
निन्दा करना, दया करना ।

ऋतुः (पुं०) वसन्तादि ६ ऋतु,
माघ फागुन का महीना, स्त्री
का रज ।

ऋतुमती (स्त्री) रजस्वला स्त्री ।

ऋते (अव्यय) विना ।

ऋत्विज् (पुं०) (क्-ग्) याजक
में देखो ।

ऋव (त्रि०) (वः । वा । वम्)

समृद्ध वा धनदौलतवाला वा
सम्पत्तिवाला = ली (नपुं०)

वृण इत्यादि के दूर करने से
साफ किया हुआ अन्न ।

ऋषिः (स्त्री) समृद्धि वा सम्पत्ति,
सिद्धिनामक वा वृद्धिनामक औ-
षध ।

ऋभुः (पुं०) देवता ।

ऋभुचिन् (पुं०) (चाः) इन्द्र ।

ऋषभः (पुं०) बैल, ऋषभनामक
स्वरविशेष जिस स्वर से गाय
बोलती है, ऋषभनामक औष-
ध, पञ्चव में देखो (पञ्चव शब्द
की नाईं इस शब्द का भी प्रयोग
होता है)

ऋषिः (पुं०) ऋषि ।

ऋष्टिः (स्त्री) एक प्रकार की
तरवार ।

ऋष्यः (पुं०) एक प्रकार का मृग
जो बहुत जल्दी दौड़ता है ।

[ऋष्यः]

ऋष्यकेतुः (पुं०) कामदेव, अ-
निरुद्ध । [ऋष्यकेतुः]

ऋष्यगन्धा (स्त्री) हृषद. रक औ-
षधी ।

ऋष्यप्रोक्ता (स्त्री) केवाँच, सतावर ।

—*—

(ऋ)

ऋ (अव्यय) वाक्यारम्भ में,
 ऋः (स्त्री) दानवों की माता अ-
 र्थात् दनु, देवों की माता अ-
 र्थात् अदिति ।

—**—

(लृ)

लृ (अव्यय) पृथिवी, पर्वत ।
 लृः (स्त्री) (आ) देवजातियों
 की माता ।

—**—

(लृ)

लृ (अव्यय) देवाङ्गना ।
 लृः (स्त्री) माता वा जननी ।

—**—

(ए)

एः (पुं०) विष्णु ।
 एक (त्रि०) (कः । का । कम्)
 एक, मुख्य वा प्रधान, दूसरा =
 री, अकेला = ली ।
 एकक (त्रि०) (ककः । किका ।
 ककम्) अकेला = ली ।
 एकतान (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 एकाग्र वा तत्पर ।
 एकतालः (पुं०) नृत्य गीत और
 वाद्य इनकी समता ।
 एकदन्तः (पुं०) गणेश ।
 एकदा (अव्यय) एक समय में ।
 एकदृष्टिः (पुं०) कौवा पक्षी ।
 एकधुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 एक वोष्ठा का ढोनेवाला = ली
 एकधुरावह (त्रि०) (हः । हा ।
 हम्) तथा ।
 एकधुरीण (त्रि०) (यः । या ।
 यम्) तथा ।
 एकपदी (स्त्री) रस्ता वा पगडंडी
 एकपिङ्गः (पुं०) कुंवर ।
 एकसर्ग (त्रि०) (र्गः । र्गा । र्गम्)
 एकाग्र वा तत्पर ।
 एकहायनी (स्त्री) एक बरस की
 गैया इत्यादि ।

एकाकिन् (त्रि०) (की । किनी ।
कि) अकेला = ली ।

एकाग्र (त्रि०) (ग्रः । ग्रा । ग्रम्)

एकाग्र वा तत्पर, स्वस्थचित्त ।

एकाग्र्य (त्रि०) (ग्र्यः । ग्या । ग्र्यम्)
तथा ।

एकान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता ।

न्तम्) अतिशय वा अत्यन्त (इस
लिङ्ग में यह शब्द द्रव्यवाची

है) (नपु०) अतिशय वा अ-
त्यन्त (इस लिङ्ग में अद्रव्यवाची

है) (त्रि०) एकान्त वा अकेला
गृह इत्यादि ।

एकाब्दा (स्त्री) एक बरस की ।

एकायन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

एकाग्र वा तत्पर ।

एकायनगत (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) तथा ।

एकावली (स्त्री) एक लड़का हार ।

एकाष्टीलः (पुं०) गुम्मा भाजी ।

एकाष्टीला (स्त्री) सोनापादा ।

एड (त्रि०) (डः । डा । डम्)

बहिरा = री ।

एडक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)

(पुं०) मेंड़ा, (नपुं०) हाड़
इत्यादि की भीत ।

एडगजः (पुं०) पुआड़ वा चक-
ड वृक्ष ।

एडमूक (त्रि०) (कः । का । कम्)

बोलने और सुनने में अधिष्ठित
वा मूर्ख, बहिरा = री गंगा =
गी ।

एडुकम् (नपुं०) हाड़ इत्यादि
की भीत ।

एडूकम् (नपुं०) तथा । [एडोकम्]

एण (पुं० । स्त्री) (णः । णी ।

(पुं०) वह मृग जिसके आं-

ख की कवि लोग उपमा देते हैं
(स्त्री) मृगी ।

एत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

(पुं०) चितकबरा रङ्ग, (त्रि०)

चितकबरा रङ्गवाला = ली ।

एतर्हि (अव्यय) इस घड़ी ।

एधः (पुं०) आग जलाने के लिए

दण काष्ठ इत्यादि ।

एधस् (नपुं०) (धः) तथा ।

एधा (स्त्री) उपचय वा वृद्धि ।

एधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

वृद्धि की प्राप्त भया = ई ।

एनस् (नपुं०) (नः) पाप ।

एरखः (पुं०) रेंड वृक्ष ।

एरारुः (स्त्री) ककड़ी फल ।

एलगजः (पुं०) पुआड़ वा चक-

वड़ वृक्ष ।

एला (स्त्री) बड़ी लाइची ।

एलापर्णी (स्त्री) एलापर्णी लता-

विशेष ।

एलाबालुकम् (नपुं०) बालुका-
नाम गन्धद्रव्य ।

एत (अवयव) अवधारण वा निश्चय-
पूर्वक ज्ञान ।

एवम् (अवयव) तुल्यता, इस प्र-
कार से, अङ्गीकार, अवधारण ।

एषणिका (स्त्री) तौलने का काँटा

—०००—

(ऐ)

ऐः (पुं०) शिव ।

ऐकागारिकः (पुं०) चोर ।

ऐङ्गुलम् (नपुं०) इङ्गुली वृक्ष का
फल ।

ऐण (त्रि०) (णः । णी । णम्)
मृग का चमड़ा हाड़ मास
इत्यादि ।

ऐण्य (त्रि०) (यः । यो । यम्)
मृगी का चमड़ा हाड़ मास
इत्यादि ।

ऐतिह्यम् (नपुं०) परम्परा से जो
सुन पढ़ा चला आता है ।

ऐन्द्रियकं (त्रि०) (कः । का ।

कम्) इन्द्रिय से ग्रहण करने
के योग्य ।

ऐन्द्री (स्त्री) पूर्वदिशा, इन्द्रश-
क्तिदेवता ।

ऐरावणः (पुं०) इन्द्र का हाथी ।

ऐरावतः (पुं०) इन्द्र का हाथी,
नारङ्गी फल ।

ऐरावती (स्त्री) बिजुली ।

ऐलघिलः (पुं०) कुत्रेर ।

ऐनेयम् (नपुं०) बालुकानामक
गन्धद्रव्य ।

ऐशानीपतिः (पुं०) शिव ।

ऐश्वर्यम् (नपुं०) अणिमादि आठ
प्रकार की सिद्धि ।

ऐमम् (अवयव) (मः) वर्तमान
वर्ष ।

—***—

(औ)

औ (पुं०) (औः) ब्रह्मा ।

औकस् (पुं० । नपुं०) (काः । कः)
(पुं०) आश्रय वा अवलम्ब,
(नपुं०) घर ।

औघः (पुं०) समूह, जल का त-

रखा, हुत (चलता अर्थात् शो-
प्रतायुक्ततालवाला) नृत्य वाद्य
गीत ।

ओङ्कारः (पुं०) ओङ्कार, इन्द्रा,
शेषनाग ।

ओजस् (नपुं०) (जः) बल, प्र-
काश ।

ओड्गुधम् (नपुं०) उड्गुध का फल

ओजुः (पुं०) बिलार वा बिल्ली ।

ओदन (पुं० । नपुं०) (नः । नम)
भात ।

ओम् (अव्यय) अङ्गीकार अर्थ में ।

ओषः (पुं०) दाह ।

ओषधी (स्त्री) फल पकने पर जिस
वृक्ष का नाग झांजाय वह वृक्ष
जैसा,—जत्र गेंहूं इत्यादि भक्ष,
ओषधी वा दवाई ।

ओषधीशः (पुं०) चन्द्रमा ।

ओष्ठः (पुं०) ओंठ वा मुख का
एक अंग ।

—***—

(औ)

औः (पुं०) आश्चर्य, सर्प ।

औक्षकम् (नपुं०) बैलों का भुंड ।

औचित्ती (स्त्री) योग्यता ।

औचित्यम् (नपुं०) तथा ।

औत्तानपादिः (पुं०) उत्तानपाद-
नामक एक राजा का पुत्र जिस
का नाम धुत है ।

औत्सुक्यम् (नपुं०) उत्कण्ठा ।

ओदनिकः (पुं०) रसोईदार ।

ओदरिक (त्रि०) (कः । का । कम्)
“आद्यून” में देखो ।

औदुम्बरम् (नपुं०) गुश्तर वृक्ष
का फल, ताँवा धातु ।

औपगवकम् (नपुं०) गैया के र-
त्तकों के सन्तति का समूह ।

औपयिक (त्रि०) (कः । की । कम्)
न्याय से चुगुत नहीं वा न्याय
के सदृश ।

औपवस्नम् (नपुं०) उपवास ।

औरभ्रकम् (नपुं०) भेंड़ों का भुंड ।

औरस (पुं० । स्त्री) (सः । सो)
विवाहिता जो सवर्णा स्त्री उ-
ससे उत्पन्न बेटा = टी ।

औरस्य (पुं० । स्त्री) (स्यः । स्या)
तथा ।

और्द्धदैहिक (त्रि०) (कः । की ।
कम्) मरण दिन से ले दस
दिन पर्यन्त जा मृत के निमि-
त्त पिछड़ादि का दान [औ-

हृदिहिक]

और्वः (पुं०) समुद्र का बड़वाग्नि ।

औलूक्यः (पुं०) वैशेषिक में देखो ।

औशीर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

(पुं०) जंत्र का दण्ड (नपुं०)

शयन और आसन, (किसी के

मत में यह शब्द पृथक् २ शयन

और आसन का वाचक है)

औषधम् (नपुं०) औषध वा दवाई ।

औष्ट्रकम् (नपुं०) कंटों का भुंड ।

—**—

(क)

क (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)

(पुं०) कौन, वायु, ब्रह्मा, सूर्य

(नपुं०) कौन, सिर, जल, सुख

ककुद (पुं० । नपुं०) (दः । दम्)

राजचिन्ह अर्थात् राजा का

छत्र चमर इत्यादि, बैल के पीठ

पर जो पिंड के सदृश रहता है

वह वा बैल का डील, प्रधानता ।

ककुक्षती (स्त्री) कमर ।

ककुभः (पुं०) कीणा का तुम्हा,

अर्जुन वृक्ष ।

ककुम् (स्त्री) (प-ब्) पूर्वादि दिशा ।

ककूलकम् (नपुं०) गहुला फल वा कंकोल ।

कक्षः (पुं०) काँख वा बगल, तृण वा घास, लता ।

कक्ष्या (स्त्री) 'दृष्या' में देखो, राजा की डेउड़ी, स्त्रियों के

कमर का गहना जिसका नाम 'काक्षी' 'मेखना' और 'क्षुद्रघटिका' भी है, हाथियों के मध्यशरीर का बन्धन उसको 'वरत्रा' भी कहते हैं ।

कक्षः (पुं०) कंकड़ पक्षी जिसका पर तीर में लगाते हैं, (इसी लिये वाण 'कक्षपत्र' कहा जाता है)

कक्षटकः (पुं०) योद्धों के पहिनने का कवच ।

कक्षणम् (नपुं०) हाथ का गहना जिसको 'कङ्कन' कहते हैं ।

कक्षणी (स्त्री) घुंघुरू, [किङ्किणिः] [किङ्किणी]

कक्षतिका (स्त्री) बाल साफ करने की कंगड़ी ।

कक्षालः (पुं०) शरीर के हड्डी का टाट ।

ककूलकम् (नपुं०) गहुला फल ।

कङ्गुः (स्त्री) ककुनी अन्न जिसको
टंगुनी वा काँक भी कहते हैं ।
कचः (पुं०) केस वा बाल, वह-
स्पति का पुत्र ।
कचपाशः (पुं०) केसों का समूह ।
कचर (चि०) (रः । रा । रम्)
मलिन ।
कचित् (अव्यय) प्रश्न वा पूछने
अर्थ में ।
कच्छः (पुं०) अधिक जलयुक्त देग,
तुन्न वृक्ष, काछा ।
कच्छपः (पुं०) कङ्कवा जलजन्तु,
एक प्रकार का निधि ।
कच्छपी (स्त्री) कङ्कई, सरस्वती
की वीणा ।
कच्छुर (चि०) (रः । रा । रम्)
जिसको ओदी खजुली का
रोग है ।
कच्छुरा (स्त्री) जवासा वा हिं-
गु नाम एक काँटा का वृक्ष ।
कच्छूः (स्त्री) ओदी खजुली ।
कच्छुकः (पुं०) साँप की केंचुली,
योद्धा लोगों का युद्ध के समय
पहरने का चोलना ।
कच्छुकिन् (पुं०) (की) राजों
किहाँ के डेवदीदार "सौविद"
में देखो, सर्प ।
कटः (पुं०) हाथी का गण्डस्थल,

कमर, कमर के दोनों बगल,
डिविया, हाथी का गाल ।
कटक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)
"आवापक" में देखो, पर्वत का
मध्य भाग, पर्वत का पीछा, क-
ड़ा नाम हाथ का भूषण, चक्र ।
कटभी (स्त्री) मालकंगुनी ।
कटम्बरा (स्त्री) कुब्जप्रसारिणी
वृक्ष, कटुकी वृक्ष ।
कटम्बरा (स्त्री) तथा ।
कटाक्षः (पुं०) नेत्रों के कोने,
नेत्रों के कोनों से देखना ।
कटाहः (पुं०) कड़ाहा, खप्पड़,
खपड़ा, कङ्कवा की पीठ, दाल,
पड़वा वा भैंस का बच्चा ।
कटिः (स्त्री) कमर, [कटी]
"प्रोथ" में देखो ।
कटिप्रोथौ, द्विवचन (पुं०) 'प्रोथ'
में देखो ।
कटु (चि०) (टुः । टुःट्टी । टु)
तीखा वा तेज, कड़ई वस्तु,
(पुं०) कड़ुआ रस, (नपुं०) करने
के अयोग्य कार्य, (स्त्री) ईर्ष्या
वा डाह (स्त्री) कुटुकी ।
कटुतुम्बी (स्त्री) कड़ुआ तुम्बा ।
कटुरोहिणी (स्त्री) कुटुकी ।
कटफलः (पुं०) कायफल नाम
एक वृक्ष का फल ।

कटुङ्गः (पुं०) सोनापाठा ।

कठिञ्जरः (पुं०) कठसरैया पुष्प-
वृक्ष ।

कठिन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

कठोर वा कड़ा = ड़ी ।

कठिल्लकः (पुं०) करैला तर-
कारी [कटिल्लकः]

कठोर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

कठोर वा कड़ा = ड़ी ।

कडङ्गरः (पुं०) भूसा [कडङ्गरः]

कडम्बः (पुं०) भाजी का डंठा ।

कडार (त्रि०) (रः । रा । रम्)

(पुं०) कपिल रङ्ग जैसा दृण

के अग्नि का होता है, (त्रि०)

कपिलरङ्गवाला = ली ।

कडुरा (स्त्री) केवाँच वृक्ष ।

कणः (पुं०) अत्यन्त सूक्ष्म, धा-
न्य का टुकड़ा जैसा तख्खल-
कण ।

कणा (स्त्री) जीरा, पीपर ।

कणिका (स्त्री) जयपर्ण वा अरणी
अर्थात् अग्नेयू ।

कणिशम् (नपुं०) जव इत्यादि
की बाल ।

कण्टक (पुं० । नपुं०) (कः ।

कम्) सूई का अग्र, रोमाञ्च,

काँटा, छोटा शत्रु ।

कण्टकफलः (पुं०) कटहर [क-

ण्टकफलः]

कण्टकारिका (स्त्री) भटकटैया एक
कंटैली लता, भटकटैया का
फल ।

कण्ठः (पुं०) कण्ठ वा गला ।

कण्ठभूषा (स्त्री) कण्ठा नाम गले
का गहना ।

कण्ठीरवः (पुं०) सिंह ।

कण्डूः (स्त्री) सूखी खजुली रोग ।
[कण्डूः]

कण्डूया (स्त्री) तथा ।

कण्डूरा (स्त्री) केवाँच वृक्ष [क-
ण्डूरा]

कण्डोलः (पुं०) भाँपी ।

कण्डोलनीणा (स्त्री) किंगरी वा-
जा [कण्डोली]

कण्वः (पुं० । नपुं०) (खः ।
खम्) (पुं०) एक ऋषि,
(नपुं०) तख्खलादि द्रव्य से
बना मद्य का बीज [कण्वम्]
कण्वणम् (नपुं०) रोहिंस एक प्र-
कार का घास ।

कथा (स्त्री) कादम्बरी इत्यादि
कथा वा कहानी ।

कदध्वन् (पुं०) (ध्वा) खराब
रास्ता ।

कदम्ब (पुं० । नपुं०) (म्बः ।
म्बम्) (पुं०) कदम्ब वृक्ष,

(नपुं०) समूह वा झुण्ड ।
 कदम्बक (पुं० । नपुं०) (कः ।
 कम) (पुं०) सरसों, (नपुं०)
 समूह वा झुण्ड ।
 कदम्बिनी (स्त्री) मेंघों की पंक्ति ।
 कदरः (पुं०) सपेद खैर ।
 कदर्य (त्रि०) (र्यः । र्यां । र्यम्)
 सूत ।
 कदलम् (नपुं०) केला का फल ।
 कदली (स्त्री) केला का वृक्ष एक
 प्रकार का हरिण जिस के खा-
 ल का मृगचर्म बनता है ।
 कदाचित् (अव्यय) कदाचित् वा
 कधी ।
 कदुष्ण (त्रि०) (ण्यः । ण्या ।
 ण्यम्) थोड़ा गरम वस्तु,
 (नपुं०) थोड़ा गरम ।
 कद्रु (त्रि०) (द्रुः । द्रुः । द्रु) जिस
 वस्तु का सोना के सदृश रङ्ग
 है, (पुं०) सोना के सदृश रङ्ग,
 (स्त्री) नागों की माता ।
 कद्वद (त्रि०) (दः । दा । दम्)
 निन्दित बोलनेवाला = ली ।
 कनक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)
 (पुं०) धतूरा वृक्ष, (नपुं०)
 सुवर्ण वा सोना ।
 कनकालुका (स्त्री) पानी की
 भारी ।

कनकाक्षयः (पुं०) धतूरा वृक्ष ।
 कनिष्ठ (त्रि०) (षः । षा । षम्)
 अत्यन्त छोटा, अत्यन्त जवान,
 (पुं०) छोटा भाई, (स्त्री)
 हाथ के अंगुलियों में से सब से
 छोटी अंगुली ।
 कनीनिका (स्त्री) आँख की पु-
 तली ।
 कनीयस् (त्रि०) (यान् । यसी ।
 यः) अत्यन्त जवान, अत्यन्त
 छोटा (पुं०) छोटा भाई, ।
 कन्या (स्त्री) कथरी ।
 कन्दः (पुं०) कमल का कन्द,
 सूरन तरकारी, गुद्देदार वृक्ष
 की जड़ ।
 कन्दर (पुं० । स्त्री) (रः । रा)
 पर्वत की कन्दरा वा गुहा ।
 कन्दरालः (पुं०) अखरोट मेवा,
 गेठी वृक्ष ।
 कन्दर्पः (पुं०) कामदेव ।
 कन्दली (स्त्री) एक प्रकार का
 मृग जिसके खाल का मृगचर्म
 बनता है ।
 कन्दु (त्रि०) (न्दुः । न्दुः । न्दु)
 मद्य बनाने का पात्र ।
 कन्दुकः (पुं०) गेंदा ।
 कन्धरा (स्त्री) गरदन ।
 कन्या (स्त्री) प्रथम वय वाली

स्त्री वा अविवाहिता स्त्री वा लड़की, राशिविशेष अर्थात् कन्या राशि ।

कपट (पुं० । नपुं०) छल ।

कर्पूः (पुं०) शिव के जटा का जूड़ा ।

कर्पूर्णि (पुं०) (दी) शिव ।

कपाट (त्रि०) (टः । टी । टम्) केवाड़ा [कवाट]

कपाल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्) सिर की खोपड़ी, घट का अवयव खपड़ा वा खप्पर ।

कपालभृत् (पुं०) शिव ।

कपिः (पुं०) वानर ।

कपिकच्छुः (स्त्री) केवाँच । [कपिकच्छुः]

कपिञ्जलः (पुं०) एक प्रकार का पक्षी ।

कपित्थः (पुं०) कश्त वृक्ष ।

कपिल (त्रि०) (लः । ला । लम्) कपिल रङ्गवाला = ली, (पुं०)

कपिल रङ्ग, कपिलमुनि ।

कपिला (स्त्री) पुण्डरीक दिग्गज की स्त्री, रेणुकवीज नाम एक गन्धद्रव्य 'मस्मगर्भा' में देखो ।

कपिवल्ली (स्त्री) गजपीपर ओषधी ।

कपिश (त्रि०) (शः । शा । शम्)

वानर के रोम के समान काला पीला मिश्रित रङ्गवाला = ली, (पुं०) काला पीला मिश्रित रंग जैसा वानर के रोम का होता है ।

कपोतनः (पुं०) अमड़ा वृक्ष, गेठी वृक्ष, सिरसा वृक्ष ।

कपोतः (पुं०) कबूतर ।

कपोतपालिका (स्त्री) कबूतर इत्यादि पक्षियों के पालने के लिये गृहों के ऊपर जो स्थान बना रहता है छतरी इत्यादि ।

कपोताक्षिः (स्त्री) मालकंगुनी ओषधी ।

कपोलः (पुं०) गाल ।

कफः (पुं०) कफ ।

कफिन् (त्रि०) (फी । फिनी । फि) कफवाला = ली, (पुं०) एक प्रकार का हाथी ।

कफोणि (पुं० । स्त्री) (णिः । णिः—णी) हाथ की केड़नी ।

कबन्ध (पुं० । नपुं०) (न्धः । न्धम्) (पुं०) बिना सिर का धड़, (नपुं०) जल ।

कवरौ (स्त्री) भार करके बांधा केश अर्थात् चोटी जूड़ा ।

कमठः (पुं०) कछुवा जलजन्तु ।

कमठी (स्त्री) कछुई ।

कमण्डलु (पुं० । नपुं०) (लुः ।
 लु) व्रतियों का जलपात्र वा
 कमण्डल ।
 कमन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 (पुं०) कामी पुरुष, (स्त्री)
 कामिनी स्त्री, (नपुं०) कामी
 कुल इत्यादि ।
 कमल (पुं० । नपुं०) (लः ।
 लम्) जल, कमल (पुं०) मृग ।
 कमला (स्त्री) लक्ष्मी ।
 कमलासनः (पुं०) ब्रह्मा ।
 कमलोत्तरम् (नपुं०) कुसुम का
 फूल ।
 कमलोद्भवः (पुं०) ब्रह्मा ।
 कमिल (त्रि०) (ता । त्री । त्)
 कामी वा कामिनी ।
 कम्पः (पुं०) कम्प वा काँपना ।
 कम्पन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 जिसका काँपने का स्वभाव है,
 (नपुं०) काँपना ।
 कम्प (त्रि०) (म्प्रः । म्प्रा । म्प्रम्)
 जिसका काँपने का स्वभाव है ।
 कम्बलः (पुं०) कम्बल, दुपट्टा,
 जन का वस्त्र ।
 कम्बिः (स्त्री) करकुल अर्थात् र-
 सौँई में का एक बरतन [कम्बी]
 कम्बु (पुं० । नपुं०) (म्बुः । म्बु)
 शङ्ख, (पुं०) कङ्कण वा कङ्कन ।

कम्बुचीवा (स्त्री) तीन रीखा से
 युक्त गला वा गरदन ।
 कम्भारी (स्त्री) खंभारी वृक्ष ।
 कम्ब (त्रि०) (म्बः । म्बा । म्बम्)
 कामी वा कामिनी ।
 करः (पुं०) हाथ, हाथी का सूँड़,
 किरण, मासूल वा कर ।
 करक (पुं० । स्त्री) (कः । का ।
 बनौरी जो कभी २ पानी के
 सङ्ग बरसती है, अनार फल,
 करवा वा कमण्डलु ।
 करज (पुं० । नपुं०) (जः । जम्)
 (पुं०) नख, करंज वृक्ष, (नपुं०)
 व्याघ्रनखनामक गन्धद्रव्य ।
 करञ्जक (पुं० । नपुं०) (कः ।
 कम्) (पुं०) करंज वृक्ष, (नपुं०)
 व्याघ्रनखनामक गन्धद्रव्य ।
 करटः (पुं०) कौवा, हाथी का
 गण्डस्थल ।
 करण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्)
 (नपुं०) क्रिया के सिद्ध में
 अत्यन्त उपकारक जैसा मारने
 में तरवार, खेत, शरीर, इन्द्रि-
 य अर्थात् चक्षु इत्यादि, (पुं०)
 वैश्य से शूद्रा स्त्री में उत्पन्न ।
 करतोया (स्त्री) नदीविशेष अर्थात्
 (पार्वती के विवाह में कन्या-
 दान के जल से उत्पन्न भई)

करपत्रम् (नपुं०) आरा ।

करभः (पुं०) गट्टे से लेकर
कनिष्ठा के शिखा तक हाथ का
बाह्य भाग, ऊँट का बच्चा ।

करभूषणम् (नपुं०) कङ्कण ।

करमर्दकः (पुं०) करौँदा वृक्ष ।

करम्भः (पुं०) दही मिला स-
तुवा [करम्भः] (यह शब्द
कहीं नपुंसक भी मिलता है)

कररुहः (पुं०) नख ।

करवालः (पुं०) तरवार [कर-
पालः]

करवालिका (स्त्री) खाँड़ा वा
गुप्ती ।

करवीरः (पुं०) कंदइल पुष्प-
वृक्ष ।

करशाखा (स्त्री) अंगुली ।

करमीकरः (पुं०) हाथी के सृङ्ग
का पानी ।

करहाटः (पुं०) कमल का कन्द ।

करहाटकः (पुं०) मैनफल का
वृक्ष ।

कराल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

भयङ्कर, ऊँचे दाँतवाला = ली,
ऊँचा = ची ।

करिणी (स्त्री) हथिनी ।

करिन् (पुं०) (री) हाथी ।

करिपिप्पली (स्त्री) गजपीपर

शोधधी ।

करिशावकः (पुं०) हाथी का बच्चा ।

करौर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

बाँस का छड़का (पुं०) करील

वा टेंटी वृक्ष, एक प्रकार का

काटेदार वृक्ष, घटना वा मेल ।

करौष (पुं० । नपुं०) (षः । षम्)

सूखा गोबर वा गोहरी ।

करुणः (पुं०) करुण रस ।

करुणा (स्त्री) करुणा वा दया ।

करेटुः (पुं०) 'कर्करेटु' में देखो,

[करटुः]

करेणु (पुं० । स्त्री) (णुः । णुः)

(पुं०) हाथी (स्त्री) हथिनी ।

करोटिः (स्त्री) सिर की खोपड़ी ।

कर्कः (पुं०) श्वेत घोड़ा, राशि-

विशेष वा कर्क राशि ।

कर्कटकः (पुं०) केकड़ा जलजन्तु,

एक प्रकार का जख ।

कर्कटी (स्त्री) केकड़ा की स्त्री,

ककड़ी फल ।

कर्कन्धु (पुं० । स्त्री) (न्धुः । न्धुः)

बड़र फल ।

कर्करी (स्त्री) 'आलु' में देखो ।

कर्करेटुः (पुं०) कर्करवा एक प्र-

कार का अशुभ बोलनेवाला

पक्षी । [कर्कराटुः] [करटुः]

[करेटुः]

कर्कश (त्रि०) (शः । शा । शम्)
 कठोर, दुःस्पर्श, साहसी वा
 विवेकहीन, (स्त्री) भगङ्गालू
 स्त्री, (पुं०) कबीला ओषधी ।
 कर्काशः (स्त्री) ककड़ी फल ।
 कर्चूरः (पुं०) आँधाहरदी [क-
 बूरः] [कर्बुरः]
 कर्चूरकः (पुं०) कचूर [कर्बूरकः]
 कर्णः (पुं०) कान, एक राजा ।
 कर्णजलौकम् (स्त्री) (काः) गो-
 जर जन्तु ।
 कर्णधारः (पुं०) नाव का पतवार
 पकड़नेवाला मल्लाह ।
 कर्णपूरः (पुं०) कर्णफूल वा का-
 न का गहना ।
 कर्णवेष्टनम् (नपुं) कुण्डल नाम
 कान का गहना ।
 कर्णिका (स्त्री) तरकी नाम कान
 का भूषण, हाथी के सूँड़ का अग्र
 भाग, कमल का क्वाता जिसके
 छिद्र में कमलगट्टा रहता है,
 मध्यम अंगुली ।
 कर्णिकारः (पुं०) ऋतचम्पा पुष्प
 वृक्ष, भुमका पुष्प ।
 कर्णिरथः (पुं०) “प्रवहण” में
 देखो ।
 कर्णजपः (पुं०) चुगलखोर ।
 कर्तरी (स्त्री) कैची [कर्तनी]

कर्दमः (पुं०) चहला वा कोचड़ ।
 कर्पटः (पुं०) चिरकुट वा लता ।
 कर्परः (पुं०) कपाल, खपड़ा ।
 कर्परालः (पुं०) अखरोट मेवा ।
 कर्परी (स्त्री) तुतिया ओषधी ।
 कर्पासी (स्त्री) कपास वा रुई ।
 [कार्पासी]
 कर्पूर (पुं० । नपुं) (रः । रम्)
 कपूर ।
 कर्बुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 चितकबरा रङ्गवाला = ली,
 (पुं०) राक्षस, चितकबरा
 रंग (नपुं०) सुवर्ण वा सोना ।
 कर्बूर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 तया ।
 कर्मकरः (पुं०) जो मजूरी ले के
 काम करता है अर्थात् मजूर ।
 कर्मकरी (स्त्री) मजूरिन वा दासी ।
 कर्मकारः (पुं०) कारीगर, बिना
 मजूरी काम करनेवाला जैसा
 घर का आदमी ।
 कर्मक्षमः (पुं०) काम करने में
 समर्थ ।
 कर्मठः (पुं०) प्रयत्न से आरम्भ
 किए हुए काम को जो समाप्त
 करता है ।
 कर्मण्यभुज् (पुं०) (क्—ग्) म-
 जूरी लेकर काम करनेवाला ।

कर्मगया (स्त्री) मजूरी वा तलन ।
कर्मन् (नपुं०) (र्म) क्रिया वा काम ।

कर्मन्दिन् (पुं०) (दी) सन्यासी ।

कर्ममोटी (स्त्री) शक्तिदेवता ।

कर्मशीलः (पुं०) नित्य जो कार्यो में लगा रहता है ।

कर्मशूरः (पुं०) आरम्भ किए हुए कार्यो का जो प्रयत्न से समाप्त करता है ।

कर्मसचिवः (पुं०) कर्मों का उपयोगी मन्त्री ।

कर्मसाक्षिन् (पुं०) (क्षी) सूर्य ।

कर्मारः (पुं०) बाँस ।

कर्मन्द्रियम् (नपुं०) वाणी, हस्त, पाद, मलेन्द्रिय और मूत्रेन्द्रिय ये सब 'कर्मन्द्रिय' कहलाते हैं ।

कर्षः (पुं०) एक प्रकार की तौल वा वटखरा जो सोलह मासे का होता है ।

कर्षकः (पुं०) खेतिहर [कर्षकः]

कर्षफलः (पुं०) बहेरा फल ।

कर्षूः (पुं० । स्त्री) (र्षूः । षूः) (पुं०) पासा, एक प्रकार की तौल, पहिया, बहेरा फल, व्यवहार, करसी की आग, (स्त्री)

जीविका, नदी ।

कल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

अस्पष्ट मधुर ध्वनि ।

कलकलः (पुं०) कोलाहल वा मनुष्यों का मिलकर बोलना ।

कलङ्कः (पुं०) चिह्न, लाञ्छन, अपवाद ।

कलत्रम् (नपुं०) भार्या वा पत्नी, कमर का पीछा वा चूतड़ ।

कलधौतम् (नपुं०) सोना, रुपया ।

कलभः (पुं०) हाथी का बच्चा, [करभः]

कलमः (पुं०) जड़हन धान ।

कलम्बः (पुं०) भाजी इत्यादि का डंठा, बाण ।

कलम्बी (स्त्री) करेभू साग ।

कलरवः (पुं०) परेवा वा एक प्रकार का कबूतर पक्षी ।

कललः (पुं०) वीर्य और रुधिर का सम्पात वा मेल वा समूह ।

कलविङ्कः (पुं०) गौरा पक्षी ।

कलशः (पुं०) घड़ा [कलसः]

कलशिः (स्त्री) छोटा घड़ा, पिठवन ओषधी [कलशी]

कलहः (पुं०) झगड़ा वा कलह वा युद्ध ।

कलहंसः (पुं०) बत्तक पक्षी ।

कला (स्त्री) तीस काष्ठा एकसमय, कारीगरी, मूल धन, वृद्धि, दुकड़ा, चन्द्रका सोलहवाँ हिस्सा

सोलहवाँ हिस्सा ।
 कलादः (पुं०) सोनार ।
 कलानिधिः (पुं०) चन्द्र ।
 कलापः (पुं०) समूह, मोर की
 पीछ, स्त्री के कमर की पचीस
 लड़ की करधनी, भूषण वा ग-
 हना, तरकस ।
 कलायः (पुं०) मटर ।
 कलिः (पुं०) चौथा युग वा क-
 लियुग, युद्ध वा कलह ।
 कलिका (स्त्री) पुष्प इत्यादि की
 कली, दिया की टेम ।
 कलिकारकः (पुं०) कंटैला करञ्ज ।
 कलिङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गा । ङ्गम्)
 इन्द्रजव, (पुं०) तरबूज फल,
 कलिङ्ग देश जिस को तैलङ्ग देश
 कहते हैं, मस्तकचूड़ पक्षी (इ-
 सको कोई फेंचुहार भी कहते
 हैं)
 कलिद्रुमः (पुं०) बहेड़ा ।
 कलिमारकः (पुं०) कंटैला करंज ।
 कलिलम् (नपुं०) दुर्गम स्थान
 जहाँ दुःख से जा सकते हैं ।
 कलुष (त्रि०) (षः । षा । षम्)
 मलिन वस्तु, (नपुं०) पाप ।
 कलेवरम् (नपुं०) विष्ठा; पाप,
 दम्भ वा गर्व वा घमण्ड, शरीर ।
 कल्क (पुं० । नपुं०) (ल्कः ।

ल्कम्) विष्ठा, पाप ।
 कल्पः (पुं०) एक वेदाङ्ग, न्याय वा
 नीति, नियोगशास्त्र, ब्रह्मा का
 दिन वा रात्रि ।
 कल्पना (स्त्री) नायक वा सरदार
 के चढ़ने के लिये हाथी का तै-
 यार करना वा साजना, आ-
 रोप करना ।
 कल्पतरुः (पुं०) कल्पवृक्ष ।
 कल्पवृक्षः (पुं०) देवतों का एक वृक्ष
 कल्पान्तः (पुं०) प्रलय ।
 कल्मषम् (नपुं०) पाप ।
 कल्माष (त्रि०) (षः । षी । षम्)
 चितकबरा रङ्ग वाला = ली,
 काला रङ्ग वाला = ली (पुं०)
 काला रङ्ग, चितकबरा रङ्ग ।
 कल्प (त्रि०) (ल्पः । ल्पा । ल्पम्)
 रोगरहित वा नीरोग, सज्ज
 अर्थात् तैयार, मङ्गलवचन इ-
 त्यादि, (नपुं०) प्रातःकाल ।
 कल्याण (त्रि०) (णः । णी । णम्)
 कल्याणवाला = ली, (नपुं०)
 कल्याण ।
 कल्लोलः (पुं०) जल का बड़ा
 तरंग ।
 कवच (पुं० । नपुं०) (चः । चम्)
 योद्धों के पहिरने का कवच ।
 कवरी (स्त्री) हौग का वृक्ष,

चोटी वा निर्मल करके बाँधा
केश, “तुङ्गी” में देखो ।

कवलः (पुं०) घास वा कवर ।

कवाटी (स्त्री) केवाड़ी ।

कविः (पुं०) शुक्राचार्य, पण्डित ।

कविका (स्त्री) कड़ियाली अर्थात्
घोड़े के मुँह में जो लोहे का
रहता है अर्थात् लगाम का
एक अंश ।

कवियम् (नपुं०) तथा ।

कवोष्ण (त्रि०) (ष्णः । ष्णा ।

ष्णम्) थोड़ा गरम वस्तु,

(नपुं०) थोड़ा गरम ।

कव्यम् (नपुं०) पितरों को देने
के योग्य अन्न ।

कशा (स्त्री) घोड़ा आदि के शि-
चा के लिये कोड़ा वा चाबुक ।

कशार्ह (त्रि०) (ह्रः । ह्रा । ह्रम्)
कोड़ा वा चाबुक मारने के
योग्य ।

कशिपु (नपुं०) भोजन अन्न, वस्त्र,
माथेके नीचे रखने की तकिया ।

कशेरु (नपुं०) एक प्रकार की
हड्डी, कसेरु ।

कशेरुका (स्त्री) पीठ के मध्य
का हड्डी का दण्ड ।

कश्मलम् (नपुं०) मूच्छा ।

कश्य (त्रि०) श्यः । श्या । श्यम्)

कोड़ा वा चाबुक मारने के यो-
ग्य, (नपुं०) घोड़ों का मध्य-
भाग, मध्य वा मदिरा ।

कषः (पुं०) सोना को प्ररीचा के
लिये कसौटी, चन्दन घसने का
पत्थर का होरसा ।

कषाय (त्रि०) (यः । या । यम्)
कसैला रङ्ग वाला = ली, (पुं०)
कसैला रङ्ग, काढ़ा, विलेपन,
(पुं० । नपुं०) नया अङ्गराग
अर्थात् टटका चन्दनादिक ।

कष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) क-
ष्टित वा कष्टयुक्त, दुर्गम स्थान,
(नपुं०) शरीर की पीड़ा,
दुःख ।

कस्तूरी (स्त्री) कस्तूरी वा सुग-
न्धद्रव्य ।

कङ्गारकम् (नपुं०) श्वेत कमल,
सुगन्धी ओषधी ।

कङ्कः (पुं०) बकुला पक्षी ।

कंस (पुं । नपुं०) (सः । सम्) पीने
का पात्र, (पुं०) कृष्ण का
मामा ।

कंसारातिः (पुं०) कंस का शत्रु वा
कृष्ण ।

काकः (पुं०) कौवा पक्षी ।

काकम् (नपुं०) कौवों का झुण्ड ।

काकचिद्धिः (स्त्री) घुंघुची वृक्ष

वा उसके फल का दाना । [का-
कचिच्ची] [काकचिच्चा]
काकतिन्दुकः (पुं०) कुचिला एक
प्रकार का विष ।
काकनासिका (स्त्री) कौवाठोठी
लता ।
काकपत्रः (पुं०) बालकों की
शिक्षा जो तीन स्थानों में रखी
जाती है वा जुलफी ।
काकपीलुकः (पुं०) कुचिला ।
काकमाची (पुं०) काकजंघा वा
काकप्रिया एक वृक्ष ।
काकसुजा (स्त्री) सुगौनी एक
वृक्ष ।
काकली (स्त्री) सूक्ष्म अस्पष्ट म-
धुर शब्द ।
काकाङ्गी (स्त्री) कौवाठोठी पु-
ष्पलता ।
काकिणी (स्त्री) एक पैसा का
चौथा हिस्सा वा दुकड़ा ।
काकः (स्त्री) शोक वा भय इ-
त्यादि से बिगड़ा हुआ गले
का शब्द ।
काकुदम् (नपुं०) तालु ।
काकेन्दुः (पुं०) कुचिला विष ।
काकोदरः (पुं०) सर्प ।
काकोदुम्बरिका (स्त्री) कटुम्बरी
शोषधी ।

काकोल (पुं० । नपुं०) (लः ।
लम्) काकोल विष, (पुं०)
डोमकौवा पक्षी ।
काक्षी (स्त्री) रहस्य अन्न ।
काङ्क्षा (स्त्री) इच्छा ।
काचः (पुं०) काँच, सिकहर, एक
प्रकार की मट्टी, नेत्र का रोग ।
काचस्थाली (स्त्री) पाँडर वृक्ष ।
काचित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
सिकहर पर रखी हुई वस्तु ।
काञ्चनम् (नपुं०) सुवर्ण वा सोना ।
काञ्चनाक्षयः (पुं०) नागचम्पा
पुष्पवृक्ष ।
काञ्चनी (स्त्री) हरदी, वेश्या ।
काक्षी (स्त्री) स्त्री के कमर का
एक लड़ का गहना वा करधनी ।
काञ्जिक (स्त्री । नपुं०) (का ।
कम्) काँजी ।
काण्ड (पुं० । नपुं०) (गडः ।
गडम्) दण्ड वा लाठी, बाण,
खराब घोड़ा, अध्याय काण्ड
सर्ग इत्यादि, अवसर वा समय,
जल, (पुं०) दुष्ट, जव इत्यादि
की डार (इस अर्थ में कहीं
कहीं यह शब्द नपुंसक भी है)
काण्डपृष्ठः (पुं०) शस्त्र से जीने
वाला । [काण्डस्पृष्टः] ।
काण्डवत् (पुं०) (वान्) बाण

चलानेवाला ।

काण्डीरः (पुं०) तथा ।

काण्डेक्षुः (पुं०) तालमखाना ।

कातर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

अधीर वा कादर ।

कात्यायनी (स्त्री) पार्वती, गेरुवा
वस्त्र धारण करने वाली अधेर
वय की रण्डा स्त्री ।

कादम्बः (पुं०) वृत्तक पक्षी ।

कादम्बर (स्त्री । नपुं०) (री ।

रम्) एक प्रकार का मय ।

कादम्बिनी (स्त्री) भैरों की पत्नी

काद्रवेयः (पुं०) कद्रू के पुत्र नाग ।

काननम् (नपुं०) वन वा जङ्गल ।

कानीनः (पुं०) विना व्याही स्त्री

का पुत्र जैसे व्यास कर्ण ।

कान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता । न्तम्)

सुन्दर वा मनोहर, (पुं०)

स्त्री का पति, (स्त्री) मनो-

हर स्त्री ।

कान्तलकः (पुं०) तूणी वा तुन्न

वृक्ष ।

कान्तार (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

दुर्गम वा टेढ़ा मार्ग, बड़ा वन

(पुं०) एक प्रकार का जख ।

कान्तारकः (पुं०) एक प्रकार का

जख ।

क्रान्तिः (स्त्री) शोभा, इच्छा ।

कान्दविकः (पुं०) रसोईदार जो
तैल इत्यादि से पक्क वस्तु तै-

यार करता है ।

कान्दिशीक (त्रि०) (कः । का ।

कम्) मय से भागा = गी ।

कापथः (पुं०) खराब रस्ता ।

कापिलः (पुं०) 'साङ्ख्य' में देखो ।

कापोत (पुं० । नपुं०) (तः । तम्)

(पुं०) सज्जीखार, (नपुं०)

कबूतरों का झुण्ड ।

कापोताञ्जनम् (नपुं०) एक प्र-

कार का सुरमा ।

काम (पुं० । नपुं०) (मः । मम्)

(पुं०) कामदेव, इच्छा वा

मनोरथ, (नपुं०) इच्छा के

सदृश, (नपुं०) अनिच्छा से

सलाह देने अर्थ में ।

कामन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

कामी वा कामिनी ।

कामपालः (पुं०) बलदेव वा क-

ष्ण के बड़े भाई ।

कामयित् (त्रि०) (ता । ती । ट)

कामी वा कामिनी ।

कामिनी (स्त्री) बहुत काम वा-

ली वा काम की इच्छा करने

वाली स्त्री, वन्दा एक वृक्ष का

रोग, स्त्री ।

कामुक (त्रि०) (कः । का । कम्)

कामी वा कामिनी वा इच्छा-
वती स्त्री ।
कामुकी (स्त्री) मैथुन की इच्छा
करने वाली स्त्री ।
काम्पिल्यः (पुं०) कबीला ओषधी ।
[काम्पिलः]
काम्बलः (पुं०) कम्बल से घेरारथ
काम्बलिकः (पुं०) शङ्ख का काम
बनाने वाला ।
काम्बोजः (पुं०) काम्बोज देश
का घोंडा ।
काम्बोजी (स्त्री) जङ्गली उरुद ।
काय (पुं० । नपुं०) (यः । यम्)
शरीर वा देह, (नपुं०) अ-
नामिका और कनिष्ठिका के
मध्य में जो तीर्थ अर्थात् प्राजा-
पत्य तीर्थ ।
कायस्या (स्त्री) हरै, भंवरा ।
कारणम् (नपुं०) कारण वा
सबब ।
कारणा (स्त्री) कठोर दुःख ।
कारणिकः (पुं०) प्रमाणों से शा-
स्त्र का निश्चय करनेवाला ।
कारण्डवः (पुं०) करडुआ पक्षी ।
कारम्भा (स्त्री) गौदी वृक्ष ।
कारवी (स्त्री) अजमोदा ओषधी,
सौंफ, कालीजोरी, हौंग का
पेड़, मोर की चोटी ।

कारवेल्लः (पुं०) करैला ।
कारा (स्त्री) कैदी का घर वा
जेहलखाना ।
कारिका (स्त्री) एक प्रकार का
श्लोक जिस से कठिन विषय
स्पष्ट होता है, यातना वा दुः-
खभोग, करना ।
कारौषम् (नपुं०) करसी वा
सूखे गोबर का समूह ।
कारुः (पुं०) चितौरा, कारीगर ।
कारुणिक (वि०) (कः । का ।
कम्) दयावाला = ली ।
कारुण्यम् (नपुं०) करुणा वा
दया ।
कारोत्तरः (पुं०) मद्य का माँड़ ।
[कारोत्तमः]
कार्तस्वरम् (नपुं०) सुवर्ण वा
सोना ।
कार्तान्तिकः (पुं०) ज्योतिष् वि-
द्या का जानने वाला ।
कार्तिकः (पुं०) कातिक महीना,
स्वामिकार्तिक ।
कार्तिकिकः (पुं०) कातिक म-
हीना ।
कार्तिकेयः (पुं०) स्वामिकार्तिक ।
कार्त्स्न्यम् (नपुं०) सम्पूर्णता ।
कार्पासः (वि०) (सः । सी । सम)
कपास से बना वस्त्र इत्यादि,

(स्त्री) कपास वा रुई ।

कर्म (त्रि०) (मः । मी० । मम्)

जो नित्यही कार्य में लगा रहता है ।

कर्मणम् (नपु०) जड़ी से मारण मोहन उच्चाटन इत्यादि कर्म ।

कर्मकम् (नपु०) धनुष् ।

काश्मरी (स्त्री) खंभारी वृक्ष ।

[काश्मरी] [काश्मर्यः]

काश्य (पु० । नपु०) (श्वः । श्वम्) (पु०) सखुवा वृक्ष ।

[काश्यः] (नपु०) दुर्बलता ।

कार्पाणः (पु०) कर्ष भर चाँदी

अर्थात् रुपैया (यह आज कल के लोकव्यवहार से विलक्षण है)

कार्षिकः (पु०) तथा ।

काल (त्रि०) (लः । ला—ली ।

लम्) काली वस्तु, (पु०) काला रंग, यम, काल अर्थात् क्षण

दिन मास इत्यादि (स्त्री) लिङ्ग में 'काली' इस रूप के ये अर्थ हैं) काली देवी, लिखने की स्याही ।

कालकः (पु०) देह पर एक प्र-

कार का काला चिन्ह होता है जिसको लहसुन कहते हैं ।

कालकण्टकः (पु०) काला कौवा

वा जलकौवा ।

कालकूट (पु० । नपु०) (टः ।

टम्) एक प्रकार का जङ्घर ।

कालखण्डम् (नपु०) पेट में द-

हिनी ओर का मांसपिण्ड जि-

सको वैद्यक में "यकृत" कह-

ते हैं ।

कालधर्मः (पु०) मरना ।

कालपृष्ठम् (नपु०) कर्ण का ध-

नुष् ।

कालमेषिका (स्त्री) मजीठ (एक

प्रकार की रंग की वस्तु है)

[कालमेषिका] श्यामतिधारा

वृक्ष ।

कालमेषी (स्त्री) वकुची ओष-

धी । [कालमेषी]

कालशेयम् (नपु०) मथानी से

मथा गोरस ।

कालसूत्रम् (नपु०) एक प्रकार

का नरक ।

कालस्कन्धः (पु०) तमाल वृक्ष,

तेंदू वृक्ष ।

काला (स्त्री) लील वृक्ष, श्यामति-

धारा वृक्ष, पाँडर वृक्ष, काली-

जीरी ओषधी वृक्ष ।

कालागुरु (नपु०) काला अगुर ।

कालानुसार्यम् (नपु०) सिलाजीत

ओषधी, पीला चन्दन ।

कालायसम् (नपुं०) लोहा ।

कालायीनम् (नपुं०) मटर का खेत ।

कालिका (स्त्री) एक देवी, मेघ की घटा ।

कालिन्दी (स्त्री) यमुना नदी ।

कालिन्दीभेदनः (पुं०) बलदेव क्षण के भाई ।

काली (स्त्री) पार्वती ।

कालीयकः (पुं०) दारु हरदी ।

[कालेयकः]

कालीयकम् (नपुं०) पीला चन्दन ।

काल्यकः (पुं०) कचूर ओषधी ।

[काल्यकः]

कावचिकम् (नपुं०) कवचधारियों का झुण्ड ।

कावेरी (स्त्री) एक नदी ।

काव्य (पुं० । नपुं०) (व्यः ।

व्यम्) (पुं०) शुक्राचार्य, (नपुं०)

रामायणादि काव्य ।

काश (पुं० । नपुं०) (शः । शम्)

काश एक प्रकार की घास [कास]

काश्मरी (स्त्री) खंभारी वृक्ष ।

काश्मर्यः (पुं०) तथा ।

काश्मीर (त्रि०) (रः । री । रम्)

काश्मीर देशमें उत्पन्न भई वस्तु

केसर इत्यादि, (नपुं०) पुष्कर

की जड़ ।

काश्मीरजन्मन् (पुं०) (न्मा)

केसर सुगन्धवस्तु ।

काश्यपिः (पुं०) सूर्य का सारथी ।

काश्यपी (स्त्री) पृथ्वी ।

काष्ठम् (नपुं०) काठ वा लकड़ी ।

काष्ठकुहालः (पुं०) नाव साफ

करने की काठ की कुदारी ।

काष्ठतत्त्वं (पुं०) (ट्—ङ्) बढई,

काठ काटने वाला एक जन्तु ।

काष्ठा (स्त्री) दिशा, अठारह

निमेष वा पल, उत्कर्ष वा बढती

मर्यादा वा अवधि ।

काष्ठान्मुवाहिनी (स्त्री) काष्ठ दण

इत्यादि से बनाई जल के पार

उतरने की वस्तु ।

काष्ठीला (स्त्री) केला वृक्ष ।

कासः (पुं०) खोंखी रोग ।

कासमर्दः (पुं०) एक प्रकार की

जड़ी ।

कासरः (पुं०) भैंसा ।

कासारः (पुं०) तलाव, बनाया

हुआ कमलयुक्त सरोवरादि ।

कासीसम् (नपुं०) कौसीस एक

रंगदार वस्तु ।

कासूः (स्त्री) बरछी ।

कांसम् (नपुं०) कांसा धातु ।

कांस्यतालः (पुं०) कांसे का ताल

कांस्यीरा

किकिः (पुं०) चास पक्षी ।

किकिन् (पुं०) (को) तथा ।

किकीदिविः (पुं०) तथा । [किकीदिवीः] [किकीदिवः]
[किकीदीविः] [किकिदिविः]
[किकिदिवः]

किङ्करः (पुं०) दास ।

किङ्किणो (स्त्री) घुंघुंरुदार करधनी
किञ्चित् (अव्यय) थोड़ा (कहीं
क्रियाविशेषण में भी मिलता है)

किञ्चुलकः (पुं०) केंचुवा कीड़ा ।
[किञ्चिलिकः] [किञ्चुलकः]

किञ्जल्क (पुं० । नपुं०) (लकः ।
लकम्) पुष्प का केसर वा जी-
रा, (पुं०) पुष्प की धूलि ।

किटिः (पुं०) सूअर ।

किट्टम् (नपुं०) नासिकादि का
मल ।

किणः (पुं०) घट्टा ।

किण्विही (स्त्री) चिचिड़ा ।

किण्वम् (नपुं०) तण्डुलादि द्रव्य
से बना हुआ मद्य का बीज ।

कितवः (पुं०) धूर्त, जुआरी, ध-
तूरा ।

किन्नरः (पुं०) एक प्रकार के देव-
ता वा यक्ष ।

किन्नरेशः (पुं०) किन्नरों के राजा
वा कुवेर ।

किंसु (अव्यय) अथवा ।

किंसुत (अव्यय) अथवा, अतिशय ।

किम् (अव्यय) प्रश्न, निन्दा,
अथवा ।

किम्पचानः (पुं०) सूम ।

किम्पुरुषः (पुं०) किन्नर एक दे-
वता ।

किंवदन्ती (स्त्री) लोकप्रवाद वा
लोगों का किसी बात में चौरा
उठा देना जैसा लोग कहते हैं
कि 'यह बात सुनने में आती
है लेकिन देखी नहीं गई' ।

किंशारुः (पुं०) यव इत्यादि अन्न
का टूंडा वा सूई के तुल्य अन्न
भाग, बाण, कङ्कपक्षी ।

किंशुकः (पुं०) पलाश वृक्ष ।

किरणः (पुं०) किरण वा प्रकाश
किरातः (पुं०) पर्वत पर रहने
वाले एक प्रकार के मनुष्य जो
म्लेच्छजाति कहलाते हैं ।

किराततिक्तः (पुं०) चिरायता
शोषधी ।

किरिः (पुं०) सूअर । [किरः]

किरीट (पुं० । नपुं०) (टः । टम्)
सुकुट ।

किन्मीर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
चितकबरा रङ्ग वाला = ली,

(पुं०) चित्कवरा रङ्ग ।
 किल (अव्यय) वार्ता में, सम्भाव्य वस्तु में ।
 किलकिञ्चितम् (नपुं०) शृङ्गार रस में एक प्रकार का हाव अर्थात् हर्ष से रोना गाना इत्यादि मिश्रित क्रिया ।
 किलासम् (नपुं०) सेहूँवाँ रोग ।
 किलासिन् (त्रि०) (सी । सिनी । सि) सेहूँवाँ रोगवाला = ली ।
 किलिञ्जकः (पुं०) डिबिया ।
 किल्विषम् (नपुं०) पाप, अपराध, प्रीति ।
 किमलय (पुं० । नपुं०) (यः । यम्) नया पत्ता [किसलय]
 किमोरः (पुं०) लड़का, घोड़ा का बच्चा, नया जवान ।
 किष्कः (पुं०) हाथ, बिता ।
 किसलय (पुं० । नपुं०) (यः । यम्) नया पत्ता ।
 कीकसम् (नपुं०) हाड़ ।
 कीचकः (पुं०) बाँसुरी वाजा वा छिद्रयुक्त बाँस जिसमें वायु जाने से शब्द हो ।
 कीटः (पुं०) कीड़ा जैसा चिउंटा इत्यादि ।
 कीनाशः (पुं०) यम, सूय, खेतिहर ।

कीरः (पुं०) सुग्गा पक्षी ।
 कीर्तिः (स्त्री) कीर्ति वा यश ।
 कील (पुं० । स्त्री) (लः । ला) अग्नि की ज्वाला, खूँटा वा खूँटी ।
 कीलकः (पुं०) खूँटा ।
 कीलालम् (नपुं०) जल, रुधिर ।
 कीलित (त्रि०) (तः । ता । तम्) बाँधा हुआ = डूँ ।
 कीशः (पुं०) बन्दर जन्तु ।
 कीशपर्णी (स्त्री) चिचिड़ा ।
 कु (अव्यय) पाप, निन्दा, थोड़ा ।
 कुः (स्त्री) भूमि वा पृथ्वी ।
 कुकः (पुं०) चकवा पक्षी ।
 कुकर (त्रि०) (रः । रा । रम्) रोगादि से जिसका हाथ टेढ़ा हो गया है ।
 कुकुन्दरम् (नपुं०) चूतड़ पर पीठ के बाँसा के नीचे के दोनो गड़हे [ककुन्दरम्]
 कुकुरः (पुं०) कुत्ता ।
 कुकूल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्) (पुं०) करसी की आग, (नपुं०) खूँटियों से भरा हुआ गड़हा ।
 कुकुटः (पुं०) सुरगा पक्षी ।
 कुकुभः (पुं०) वनसुरगा ।
 कुकुरः (पुं०) कुत्ता ।

कुक्षिः (पुं०) पेट ।

कुक्षिम्भरि (त्रि०) (रिः । रिः ।

रि) पेटुक वा अपने पेट का भरनेवाला = ली ।

कुङ्कुमम् (नपुं०) केशर एक सु-
गन्धवृक्ष ।

कुचः (पुं०) स्त्री का स्तन ।

कुचन्दनम् (नपुं०) रक्त चन्दन ।

कुचर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

जिसका दोष वर्णन करने का स्वभाव है अर्थात् निन्दक ।

कुचाग्रम् (नपुं०) स्तन का अग्र ।

कुजः (पुं०) लतादिकों से आ-
च्छादित स्थान, मङ्गल ग्रह ।

कुक्षित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

टेढ़ा = ढी ।

कुञ्ज (पुं० । नपुं०) (झः । झम्)

लता का घर, हाथी का दाँत,
ठुड्डी ।

कुञ्जरः (पुं०) हाथी, “पुङ्गव” में
देखो (पुङ्गव शब्द की नाईँ इस
शब्द का भी प्रयोग होता है)

कुञ्जराशनः (पुं०) पीपर का वृक्ष ।

कुञ्जलम् (नपुं०) कांजी ।

कुट (पुं० । नपुं०) (टः । टम्)

घड़ा, (पुं०) वृक्ष ।

कुटकम् (नपुं०) हल का फार ।

[कूटकम्]

कुटजः (पुं०) कोरैया पुष्पवृक्ष ।

कुटन्नट (पुं० । नपुं०) (टः ।

टम्) (पुं०) सोनापाड़ा,

(नपुं०) मोथा ।

कुटपः (पुं०) तौलने का पौवा,

खानेबाग वा वाटिका ।

कुटिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

टेढ़ा = ढी ।

कुटी (स्त्री) घर ।

कुटुम्बव्यापृतः (पुं०) कुटुम्ब के

पोषणादि व्यापार में युक्त ।

कुटुम्बिनी (स्त्री) वह स्त्री जिस

को पति पुत्र इत्यादि हैं ।

कुटुनी (स्त्री) स्त्री पुरुष को मि-

लाने वाली स्त्री अर्थात् कुटनी ।

कुटुमितम् (नपुं०) शृङ्गार रस

में एक प्रकार का हाव अर्थात्

सुख में भी हर्ष से दुःख के

सदृश आचरण करना ।

कुट्टिम (पुं० । नपुं०) (मः ।

मम्) गच्च ।

कुठरः (पुं०) ‘दण्डविष्कम्भ’ में

देखो [कुठरः]

कुठार (पुं० । स्त्री) (रः । री)

कुल्हाड़ी ।

कुठेरकः (पुं०) पर्णास वा कठ-

सरैया पुष्पवृक्ष ।

कुडवः (पुं०) नापने का पौवा ।

[कुडपः]

कुडङ्गकः (पुं०) वृक्षलता से भरी
हुई जगह ।कुडमल (पुं० । नपुं०) (लः ।
लम्) थोड़ी फुली कली ।

कुड्यम् (नपुं०) भीत ।

कुणपः (पुं०) सुरदा वा मृत श-
रीर ।कुणि (त्रि०) (णिः । णिः । णि)
रोगादि से जिसका हाथ टेढ़ा
हो गया है, (पुं०) तुन्न वृक्ष ।कुण्ठ (त्रि०) (ग्ठः । ग्ठा । ग्ठम्)
कामों में मन्द वा ढीला = ली
वा सुस्त, भोठरा = री ।कुण्ड (पुं० । नपुं०) (गडः ।
गडम्) (पुं०) पति के जीते
जो उपपति वा जार से उत्पन्न
भया लड़का, (नपुं०) पानी
वा आग का कुण्ड, रसोई की
बटलोही ।कुण्डलम् (नपुं०) कान का कु-
ण्डल ।कुण्डलिन् (त्रि०) (लि । लिनी ।
लि) कुण्डलधारी, (पुं०) सर्प ।

कुण्डी (स्त्री) व्रतियों का जलपात्र ।

कुतप (पुं० । नपुं०) (पः । पम्)
दिन का आठवाँ हिस्सा । [कु-
तप]

कुतुकम् (नपुं०) तमाशा ।

कुतुपः (पुं०) कुप्पी ।

कुतूः (स्त्री) कुप्पा ।

कुतूहलम् (नपुं०) तमाशा ।

कुत्सा (स्त्री) निन्दा ।

कुत्सित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
अधम ।कुथ (त्रि०) (थः । था । थम्)
हाथी का भूल, (पुं० । नपुं०)
कुश ।कुदरुः (पुं०) पालकी साग, कुं-
दुरु तरकारी ।कुद्दालः (पुं०) खोदने की कुदारी,
कचनार वृक्ष ।कुनटी (स्त्री) खराब नाचनेवा-
ली, नेपाल की सैनसिल ।कुनाशकः (पुं०) जवासा वा हिं-
गुवा जिसमें कांटे होते हैं ।

कुन्तः (पुं०) भाला ।

कुन्तलः (पुं०) केश वा बाल ।

कुन्तलहस्तः (पुं०) केशसमूह ।

कुन्द (पुं० । नपुं०) (न्दः । न्दम्)

कुन्द का फूल, (पुं०) कुन्द ना-
मक एक पुष्पवृक्ष, एक निधि,
कुन्दरु तरकारी, पालकी साग ।कुन्दरः (पुं०) कुन्दरु तरकारी,
पालकी साग ।

कुन्दुः (पुं०) तथा ।

कुन्दुरुः (पुं०) तथा ।
कुन्दुरुकी (स्त्री) साल वा सलई
वृक्ष ।

कुपिद्रः (पुं०) जोलहा ।
कुपूय (त्रि०) (यः । या । यम्)
अधम वा नीच [कपूय]

कुप्यम् (नपुं०) सोना चाँदी से
अन्य द्रव्य अर्थात् ताँबा इत्यादि
कुवलम् (नपुं०) बहर का फल ।
कुवलयम् (नपुं०) कौँई कमल,
पृथ्वीमण्डल ।

कुबेरकः (पुं०) तुन्न वृक्ष ।
कुबेराची (स्त्री) पाँडर वृक्ष ।
कुब्ज (त्रि०) (बजः । बजा । बजम्)
कुबड़ा = डी ।

कुमारः (पुं०) लड़का वा पहिली
वय वाला वा बिनाब्याह्रा,
युवराज, (नाय में) स्वामि-
कार्त्तिक ।

कुमारकः (पुं०) वरुण वृक्ष ।
कुमारो (स्त्री) लड़की वा प-
हिली वय वाली स्त्री वा बिना-
ब्याह्री, धिकुआर वृक्ष ।

कुमुद (पुं० । नपुं०) (दः । दम्)
(पुं०) नैर्ऋत्य कोण का दिग्गज,
(नपुं०) श्वेत कमल वा कौँई ।

कुमुदवान्धवः (पुं०) चन्द्रमा ।

कुमुदिका (स्त्री) कायफल ।

कुमुदिनी (स्त्री) कुमुद लता, कु-
मुदयुक्त देश ।

कुमुदती (स्त्री) तथा ।
कुमुदत् (त्रि०) (हान् । हती ।
हत्) वह स्थान जिसमें बहुत
कौँई होंयं ।

कुम्वा (स्त्री) यज्ञभूमि में शूद्रा-
दि के न देखने के लिये जो
वैष्टन अथात् वस्त्रादि का घेरा ।
कुम्भ (पुं० । नपुं०) (भः ।
भम्) गूगुल का वृक्ष, (पुं०)
वड़ा, हाथी के मस्तक के दूहे,
कुम्भराशि ।

कुम्भकारः (पुं०) कौँहार ।
कुम्भसम्भवः (पुं०) अगस्त्य ऋषि ।
कुम्भिका (स्त्री) जलकुम्भी एक
प्रकार का जलवृक्ष ।

कुम्भिनी (स्त्री) पृथिवी ।
कुम्भन् (पुं०) (भी) हाथी,
कायफल ।

कुम्भीनसः (पुं०) धामिन साँप ।
कुम्भीरः (पुं०) नाक जलजन्तु ।
कुम्भोलुः (पुं०) गूगुल का वृक्ष ।
कुम्भोलूखलकम् (नपुं०) तथा ।
कुरङ्गः (पुं०) हरिण वा मृग ।
कुरण्टकः (पुं०) पीले फूल वाली
कठसरैया ।

कुररः (पुं०) कुररी पक्षी ।

कुरवकः (पुं०) लाल फूल वाली

कठसरैया, कोरैया पुष्पवृक्ष ।

कुरुवकः (पुं०) तथा ।

कुरुविन्दः (पुं०) एक प्रकार का मणि, मोथा घास ।

कुरुविस्तः (पुं०) पल भर सोना ।

कुरुकुरुः (पुं०) कुत्ता ।

कुलम् (नपुं०) समान जाति वालों का समूह ।

कुलक (पुं० । नपुं०) (क. । कम) (पुं०) कारीगरों का सरदार, कुचिला विष, (नपुं०) पाँच इत्यादि श्लोको का समूह जिन का एक में अन्वय होय, परवर तरकारी ।

कुलटा (स्त्री) बहुत पुरुषों से सङ्ग करने वाली स्त्री ।

कुलतिका (स्त्री) नीला सुरमा, कुरथी एक प्रकार का अन्न ।

कुलपालिका (स्त्री) जो स्त्री बुरे कर्म को बचाय कुल की रक्षा करे ।

कुलश्रेष्ठिन् (पुं०) (छी) कारीगरों का सरदार ।

कुलसम्भव (त्रि०) (वः । वा । वम्) कुलीन वा अच्छे कुल में उत्पन्न ।

कुलस्त्री (स्त्री) 'कुलपालिका' में देखो ।

कुलायः (पुं०) पत्नियों का खोया ।

कुलालः (पुं०) कोंहार ।

कुलाली (स्त्री) नीला सुरमा ।

कुलिकः (पुं०) कारीगरों का प्रधान ।

कुलिन् (पुं०) (ली) कुलीन ।

कुलिश (पुं० । नपुं०) (पः । शम्) वज्र ।

कुली (स्त्री) भटकटैया ।

कुलीनः (पुं०) कुलीन वा अच्छे कुल में उत्पन्न ।

कुलीरः (पुं०) केकड़ा जलजन्तु ।

कुल्माष (पुं० । नपुं०) (षः । षम्) (पुं०) यव इत्यादि जो आधा पका है [कुल्मासः] (नपुं०) काँजी ।

कुल्माषाभिषुतम् (नपुं०) काँजी ।

कुल्यम् (नपुं०) झाड़ ।

कुल्या (स्त्री) क्षत्रिम छोटी नदी वा नहर ।

कुवलम् (नपुं०) बर का फल ।

कुवाद (त्रि०) (दः । दा । दम्) जिसका निन्दा करने का स्वभाव है ।

कुविन्दः (पुं०) जोलहा ।

कुवेणी (स्त्री) मछली रखने की थैली ।

कुवेरः (पुं०) कुवेर दिक्पाल ।

कुय (पुं० । नपुं०) (यः । यम्)

कुय एक तरह की घास, (नपुं०)
जल ।

कुयल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

चतुर, सामर्थ्यशुक्त, कल्याण-
वाला = ली, (नपुं०) स.मर्थ्य,
जेम, पुण्य, कल्याण ।

कुयी (स्त्री) लोहे की फार जो
हल में लगती है ।

कुयीलवः (पुं०) कत्यक ।

कुशेशयम् (नपुं०) कमल ।

कुष्ठम् (नपुं०) कुष्ठ औषधी, सपे-
द कोढ़ रोग ।

कुष्माण्डकः (पुं०) कौहड़ा तर-
कारी, ककड़ी ।

कुसीदम् (नपुं०) व्याज वा सूद ।

[कुशीदम्] [कुषीदम्]

कुसीदिकः (पुं०) व्याज से जीने
वाला ।

कुसुमम् (नपुं०) पुष्प वा फूल ।

कुसुमाञ्जनम् (नपुं०) गरम किये
पीतल से जो मेल निकलती है
उससे बनाया भया सुरमा ।

कुसुमेष्टुः (पुं०) कामदेव ।

कुसुम्भ (पुं० । नपुं०) (भ्मः ।

भ्मम्) (पुं०) कमण्डल (नपुं०)

कुसुम का फूल ।

कुसृतिः (पुं०) धूर्तता ।

कुस्तुम्बुरुः (स्त्री) धनिया वृक्ष ।

[कुस्तुम्बरी]

कुहना (स्त्री) अर्थ के लाभ की
इच्छा से मिथ्या ध्यान मौन
वैराग्य इत्यादि धर्म का ग्रहण
करना ।

कुहरम् (नपुं०) विल ।

कुहः (स्त्री) जिस अमावस को
चन्द्र की कला नष्ट होजाती है
वह अमावस ।

कूकुदः (पुं०) जो मनुष्य सत्कार-
पूर्वक कन्या को श्रुषित करके
दान देता है । [कुकुदः]

कूट (पुं० । नपुं०) (टः । टम्)
पर्वत की चोटी वा शृङ्ग, धा-
न्यादि की ढेरी, माया वा छल,
निश्चल निर्विकार वस्तु जैसा
आकाश, मृग फसाने का जाल,
असत्य, लोहा कूटने का घन,
हल का अग्रभाग ।

कूटयन्त्रम् (नपुं०) मृग और प-
क्षियों के बभ्राने के लिये जाल
इत्यादि ।

कूटशाल्मलिः (पुं०) काला सेमर
वृक्ष । [कूटशाल्मलिन्—(ली)]

कूटस्थ (त्रि०) (स्थः । स्था । स्थ-
म्) निश्चल होकर स्थिर र-
हनेवाला पदार्थ जैसा आका-

शादि ।

कूपः (पुं०) कूवाँ वा इनारा ।

कूपकः (पुं०) नाव का गुनरखा,
नाव बाँधने का खंटा, सूखी
नदी इत्यादि में खोदा हुआ
कूवाँ ।

कूबरः (पुं०) रथ में जहाँ घोड़ा
बाँधा जाता है वह काठ वा
जूआ के काठ के बाँधने का
स्थान ।

कूर्च (पुं० । नपुं०) दाढ़ी का बाल,
दोनों भौँ का मध्य स्थान ।

कूर्चशीर्षः (पुं०) अष्टवर्गान्तर्गत
जीवक ओषधी ।

कूर्चिका (स्त्री) कुँची, फटा दूध ।
कूर्दनम् (नपुं०) कूदना, गेंदा
इत्यादि से खेलना ।

कूर्परः (पुं०) हाथ की केड़ुनी ।
[कुरपरः]

कूर्पासकः (पुं०) कशुकी वा अंग-
रखा वा चोलिया ।

कूर्मः (पुं०) कछुआ जलजन्तु ।

कूलम् (नपुं०) नदी इत्यादि ज-
लाशय का तीर ।

कूलङ्गवा (स्त्री) नदी ।

कूष्माण्डकः (पुं०) कौहंडा तर-
कारी, ककड़ी ।

कृकणः (पुं०) करेटु चिड़िया ।

कृकलासः (पुं०) गिरगिट जन्तु ।

[कृकलासः] [कृकलायः]

कृकवाकः (पुं०) सुरगा ।

कृकाटिका (स्त्री) गले की घाँटी ।

कृच्छ्र (त्रि०) (कृच्छ्रः । कृच्छ्रा ।

कृच्छ्रम्) दुःखी (नपुं०) शरीर
की पीड़ा वा दुःख, सान्त्वयन
चान्द्रायण प्राजापत्य और प-
राक ये चारों इस नाम से कहे
जाते हैं ।

कृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
किया गया = ई, (नपुं०)

पूर्ण वा बस, सत्ययुग, किया ।

कृतपुङ्खः (पुं०) अच्छी तरह जो
बाण चलाने जानता है ।

कृतमालः (पुं०) अमिलतास वृक्ष ।

कृतमुख (त्रि०) (खः । खा ।
खम्) निपुण वा चतुर ।

कृतलक्षण (त्रि०) (णः । णा ।
णम्) शौर्यादि गुणों से प्रसिद्ध ।

कृतसापत्निका (स्त्री) जिस पुरुष
ने अनेक विवाह किये हैं उ-
सकी प्रथम विवाहिता स्त्री ।

[कृतसापत्निका]

कृतहस्तः (पुं०) बाण चलाने में
दक्ष वा चतुर ।

कृतान्तः (पुं०) यमराज, सिद्धान्त,
भाग्य, पाप ।

कृतिन् (त्रि०) (ती । तिनी । ति)

निपुण वा चतुर, पण्डित ।

कृत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)

काटा हुआ = ई, खण्डित ।

कृत्तिः (स्त्री) मृग इत्यादि का चमड़ा ।

कृत्तिवासस् (पुं०) (साः) शिव ।

कृत्य (त्रि०) (त्यः । त्या । त्यम्)

धन स्त्री भूमि इत्यादि से फोड़ने के योग्य शत्रु का पुरुष इत्यादि, (स्त्री) तामसी देवता जिसको लोग शत्रु पर चलाते हैं, (नपुं०) क्रिया वा कर्म ।

कृत्त्रिमधूपकः (पुं०) कई एक सुगन्धद्रव्य से बना हुआ धूप ।

कृत्स्न (त्रि०) (त्स्रः । त्स्रा । त्स्रम्)

समग्र वा सम्पूर्ण ।

कृत्तण (त्रि०) (णः । णा । णम्)

दीन वा गरीब, सूत ।

कृपा (स्त्री) दया, करुणरस ।

कृपाणः (पुं०) तलवार वा खड्ग ।

कृपाणी (स्त्री) सुवर्णादि के पात्र काटने की छुरी वा एक प्रकार की कैंची ।

कृपाणु (त्रि०) (लुःलुःलु) दयावान्

कृपीटयोनिः (पुं०) अग्नि ।

कृमिः (पुं०) एक प्रकार के छोटे छोटे कीड़े । [क्रिमिः]

कृमिघ्नः (पुं०) बाभीरंग ओषधी ।

कृमिजम् (नपुं०) अगार एक चन्दन ।

कृम (त्रि०) (शः । शा । शम्)

दुबला = ली, सूक्ष्म ।

कृमानुः (पुं०) अग्नि ।

कृमानुरेतस् (पुं०) (ताः) शिव ।

कृशाश्विन् (पुं०) (श्वी) नापित वा हज्जाम ।

कृषक (पुं० । स्त्री) (षकः ।

षिका) हर का फार [कृषिक]

(पुं०) खेतिहर [कृषिकः]

कृषिः (स्त्री) खेती ।

कृषिकः (पुं०) खेतिहर ।

कृषीवलः (पुं०) तथा ।

कृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

जोता हुआ खेत इत्यादि ।

कृष्टि (पुं० । स्त्री) (ष्टिः । ष्टिः)

जोतना, पण्डित ।

कृष्ण (त्रि०) (णः । णा । णम्)

काला रङ्गवाला = ली (पुं०)

कृष्ण भगवान्, काला रङ्ग,

(स्त्री) द्रौपदी पाण्डवों की

स्त्री, भटकटैया एक लता, पी-

पर ओषधी, (नपुं०) मिरि-

च एक तीता दाना ।

कृष्णपाकफलः (पुं०) करौंदा फल ।

कृष्णफला (स्त्री) बकुची ओषधी ।

कृष्णभेदा (स्त्री) कुटुकी ।
 कृष्णभेदी (स्त्री) तथा ।
 कृष्णला (स्त्री) वुंघुची वृक्ष ।
 कृष्णलोहित (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) काला लाल मिश्रित र-
 ङ्ग वाला = ली, (पुं०) काला
 लाल मिश्रित रङ्ग ।
 कृष्णवर्त्मन् (पुं०) (त्मा) अग्नि ।
 कृष्णवृन्ता (स्त्री) पाँडर वृक्ष ।
 कृष्णसारः (पुं०) एक प्रकार का
 काला मृग ।
 कृष्णायसम् (नपुं०) लोहा ।
 कृष्णिका (स्त्री) राई एक चर-
 फरा दाना ।
 कृसरः (पुं०) तिल के सहित प-
 काया भात, खिचड़ी [कृसरः]
 केकर (त्रि०) (रः । री । रम्)
 बाँड़ा = डी जैसा बाँड़ा कुत्ता
 इत्यादि, तिरछी आँखवाला =
 ली ।
 केका (स्त्री) मोर की बोली ।
 केकिन् (पुं०) (की) मोर पक्षी ।
 केतक (त्रि०) (कः । की । कम)
 (पुं० । स्त्री) केवड़ा एक पुष्प-
 वृक्ष, (नपुं०) केवड़ा का फूल ।
 केतनम् (नपुं०) ध्वजा, घर,
 कार्य, आमन्त्रण ।
 केतुः (पुं०) ध्वजा, एक यह का

नाम ।
 केदरः (पुं०) एक प्रकार का व्या-
 वहारिक पदार्थ, एक प्रकार का
 वृक्ष ।
 केदारः (पुं०) खेत ।
 केनिपातः (पुं०) नाव की पतवार ।
 केनिपातकः (पुं०) तथा ।
 केयूरम् (नपुं०) बिजायठ इत्या-
 दि बाहु का भूषण ।
 केलि (पुं० । स्त्री) (लिः । लिः—
 ली) क्रीड़ा वा खेलना ।
 केवल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
 निर्णय किया गया (पुं०)
 'एक' संस्था, सम्पूर्ण ।
 केशः (पुं०) केश वा बाल ।
 केशघ्नः (पुं०) जिस रोग से माया
 इत्यादि के बाल झड़ जाते हैं
 वह रोग ।
 केशपक्षः (पुं०) केशों का समूह ।
 केशपर्णी (स्त्री) चिचिड़ा ।
 केशपाशः (पुं०) केशों का समूह ।
 केशपाश्री (स्त्री) शिखा ।
 केशरः (पुं०) केसर सुगन्धपुष्प-
 वृक्ष, मौलसरी पुष्पवृक्ष, घोड़ा
 व्याघ्र सिंह इत्यादि के गरदन
 पर के बाल, नागकेसर वृक्ष ।
 [केसरः]
 केशरिन् (पुं०) (री) सिंह,

घोड़ा, व्याघ्र [केसरिन्—(री)]
 केशवः (पुं०) कृष्ण भगवान्, अ-
 च्छे केश वाला ।

केशवत् (चि०) (वान् । वती ।

वत्) अच्छे केश वाला = ली ।

केशवेशः (पुं०) चोटी वा जूड़ा ।

केशाम्बुनामन् (नपुं०) (म)

नेत्रवाला ओषधी ।

केशिक (चि०) (कः । की । कम्)

अच्छे केश वाला = ली ।

केशिनी (स्त्री) शंखाहुली लता ।

केशिन् (चि०) (शी । शिनी । शि)

अच्छे केश वाला = ली ।

केसरः (पुं०) नागचम्पा, “केशर”

में देखो ।

केसरिन् (पुं०) (री) सिंह, घोड़ा,

व्याघ्र ।

कैटभजित् (पुं०) कृष्ण भगवान् ।

कैटर्यः (पुं०) कायफल । [कैडर्यः]

कैतवम् (नपुं०) जूवा, धूर्तपना ।

कैदारम् (नपुं०) खेतों का समूह ।

कैदारकम् (नपुं०) तथा ।

कैदारिकम् (नपुं०) तथा ।

कैदार्यम् (नपुं०) तथा ।

कैरवम् (नपुं०) श्वेत कीर्ई वा
 कमल ।

कैलासः (पुं०) शिव के रहने का

पर्वत, कुवेर का स्थान ।

कैवर्तः (पुं०) मल्लाह ।

कैवर्तसुस्तकम् (नपुं०) मोथा घास ।

[कैवर्तिसुस्तकम्] [कैवर्तिसुस्त-
 कम्]

कैवल्यम् (नपुं०) एकता, मोक्ष ।

कैशिकम् (नपुं०) केशों का समूह ।

कैश्यम् (नपुं०) तथा ।

कोकः (पुं०) चकवा पक्षी, हुं-

हार जन्तु ।

कोकनदम् (नपुं०) लाल कमल ।

कोकनदच्छवि (चि०) (विः ।

विः । वि) लाल कमल के सदृश

लाल रंग वाला = ली, (पुं०)

लाल कमल के सदृश लाल रंग ।

कोकिलः (पुं०) कोकिल पक्षी ।

कोकिलाक्षः (पुं०) तालमखाना ।

कोटर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

घुघ का खोदरा वा बिल ।

कोटवी (स्त्री) नङ्गी स्त्री । [कोट्टवी]

कोटिः (स्त्री) धनुष् का टोंका,

उत्कृष्टता, कोना, खड्ग इत्यादि

का टोंका, करोड़ सङ्ख्या ।

[कोटी]

कोटिवर्षा (स्त्री) अक्षरक ।

कोटिशः (पुं०) टेला का फोड़ने

वाला सुन्नर इत्यादि । [कोटीशः]

कोट्टः (पुं०) कोट ।

कोट्टारः (पुं०) शहर का कूवाँ,

पोखरी का पाट ।

कोठः (पुं०) मण्डलाकार कुछ अ-
र्थात् देह पर गोल २ चकोटे
पड़ते हैं (कोई उसको "गजकर्ण"
भी कहते हैं) ।

कोणः (पुं०) कोना, खड्ग इत्यादि
का टोंका, सितार इत्यादि ब-
जाने का मंजरात्र ।

कोदण्ड (पुं० । नपुं०) (ण्डः ।
ण्डम्) धनुष् ।

कोद्रवः (पुं०) कोदो अन्न । [कु-
द्रवः]

कोपः (पुं०) क्रोध ।

कोपन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
क्रोध वाला = ली ।

कोपनी (स्त्री) क्रोधवती स्त्री ।

कोपिन् (त्रि०) (पी । पिनी ।
पि) क्रोधवाला = ली ।

कोमल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
कोमल ।

कोयष्टिकः (पुं०) एक प्रकार का
पच्ची ।

कोरक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)
फल इत्यादि की कली ।

कोरङ्गी (स्त्री) छोटी लाइची ।

कोरदूषः (पुं०) कोदो अन्न ।

कोल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
(पुं०) टण्डुल इत्यादि से जल-

पार उतरने के लिये बनाई
हुई धरनई इत्यादि, सूअर,
(स्त्री) छोटी पीपर, बड़रवृक्ष,
(नपुं०) बड़र का फल ।

कोलकम् (नपुं०) मिरिच, ग-
हुला फल वा कङ्कोल ।

कोलदलम् (नपुं०) नख नामक
गन्धद्रव्य ।

कोलम्बकः (पुं०) तार को छोड़
बाकी वीणा का शरीर ।

कोलवल्ली (स्त्री) गजपीपर ।

कोलाहलः (पुं०) कोलाहल वा
बहुत मनुष्यों का मिल के शब्द
वा मनुष्य इत्यादि प्राणियों
का मिल के शब्द ।

कोलिः (स्त्री) बड़र वृक्ष । [कोली]
कोविद (त्रि०) (दः । दा । दम्)
पण्डित वा चतुर वा निपुण ।

कोविदारः (पुं०) कचनार वृक्ष ।
कोश (पुं० । नपुं०) (शः । शम्)
अण्डा, सोना चांदी गढ़ा वा
बैगढ़ा, [कोष] (नपुं०) जा-
यफल ।

कोशफलम् (नपुं०) गहुला फल
वा कङ्कोल ।

कोशातकिन् (पुं०) (की) एक
प्रकार का फल, परवरतरका-
री, चिचिदा वृक्ष ।

कोष (पुं० । नपुं०) (षः । षम्) पुष्प
 कीकली, तरवार का घर वा
 म्यान, खजाना, शपथ [कोश]
 कोष्ठः (पुं०) पेट का भीतरी हिस्सा
 वा कोठा, कोठिला वा बखार
 वा कोठी, घर का भीतरी हि-
 स्सा वा कोठा वा कोठरी ।
 कोष्ण (त्रि०) (ष्णः । ष्णा । ष्णम्)
 थोड़ा गरम वस्तु, (नपुं०)
 थोड़ा गरम ।
 कौकुटिकः (पुं०) माया वा इ-
 न्द्रजाल करने वाला ।
 कौक्षेयकः (पुं०) तरवार ।
 कौटतक्षः (पुं०) स्वतन्त्र बद्ध ।
 कौटिकः (पुं०) मांस का रोज-
 गारी ।
 कौडविक (त्रि०) (कः । की । कम्)
 जिसमें कुडव भर अन्न बोया
 जा सकता है, वह खेत इत्यादि
 (कुडव एक नपुवे का नाम है)
 कौणपः (पुं०) राक्षस ।
 कौतुकम् (नपुं०) तमाशा ।
 कौतूहलम् (नपुं०) तथा ।
 कौद्रवीणम् (नपुं०) कोदो का खेत ।
 कौन्तिकः (पुं०) भाला को धा-
 रण करनेवाला ।
 कौन्ती (स्त्री) रेणुकबीज नामक
 गन्धद्रव्य ।

कौपीनम् (नपुं०) करने के अ-
 योग्य अर्थात् पाप, स्त्री वा पु-
 रुष का मूत्रस्थान, पहिरने का
 लंगोट ।
 कौमारी (स्त्री) कुमारशक्ति देवता ।
 कौमुदी (स्त्री) चन्द्र का प्रकाश
 वा अंजोरिया ।
 कौमोदकी (स्त्री) कृष्ण की गदा ।
 कौलटिनेयः (पुं०) भीख माँगने
 के लिये घरर जाने वाली पति-
 व्रता स्त्री का बेटा ।
 कौलटेयः (पुं०) तथा, कुलटा का
 पुत्र वा वेश्या का पुत्र ।
 कौलटेरः (पुं०) कुलटा का पुत्र
 वा वेश्या का पुत्र ।
 कौलीनम् (नपुं०) लोकापवाद
 वा लोकनिन्दा, पशु सर्प पक्षी
 का युद्ध ।
 कौलिकः (पुं०) कुत्ता ।
 कौशिकः (पुं०) विश्वामित्र ऋषि
 [कौषिकः], इन्द्र, उल्लू पक्षी,
 गुग्गुलु, साँप का पकड़ने वाला ।
 कौशिकी (स्त्री) एक नदी का नाम ।
 कौशेयम् (नपुं०) रेशम का वस्त्र ।
 कौस्तुभः (पुं०) कृष्ण के गले का
 मणि ।
 ककच (पुं० । नपुं०) (चः । चम्)
 आरा ।

कृकरः (पुं०) करील वा टेंटी वृक्ष,
करेटु पक्षी ।

कृतुः (पुं०) यज्ञ वा याग, सप्तर्षि-
यों में एक ऋषि ।

क्रतुध्वंसिन् (पुं०) (सी) शिव ।

क्रतुभुज् (पुं०) (क्—ग) देवता ।

क्रयनम् (नपुं०) मार डालना ।

क्रन्दनम् (नपुं०) रोना, पुकारना,
योद्धों का धमकी से ललकारना ।

क्रन्दितम् (नपुं०) रोना ।

क्रमः (पुं०) क्रम वा परिपाटी,
नियोगशास्त्र ।

क्रमुकः (पुं०) सुपारी वृक्ष, लाल
लोध वृक्ष, तूत वृक्ष ।

क्रमेलकः (पुं०) कंट ।

क्रयविक्रयिकः (पुं०) बनियाँ ।

क्रयिकः (पुं०) खरीददार ।

क्रय्य (त्रि०) (य्यः । य्या । य्यम्)

बेचने के लिये बजार में फ़ै-

लाई हुई वस्तु ।

क्रव्यम् (नपुं०) मांस ।

क्रव्यादः (पुं०) राक्षस ।

क्रव्याद् (पुं०) (त्—द्) तथा ।

क्रायिकः (पुं०) खरीददार ।

क्रिमिः (पुं०) छोटा कीड़ा (प-

नारे इत्यादि में का) ।

क्रिया (स्त्री) क्रिया वा कर्म, आ-

रम्भ, प्रायश्चित्त, शिष्टा, पूजन,

विचार, उपाय, चेष्टा, दवाई
करना ।

क्रियावत् (त्रि०) (वान् । वती ।

वत्) पण्डित, कामों में तैयार ।

क्रीडा (स्त्री) खेलना ।

क्रुच्च (पुं०) (ङ्) कराँकुल पक्षी ।

क्रुध् (स्त्री) (त्—द्) क्रोध ।

क्रुष्टम् (नपुं०) रोना ।

क्रूर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

कठोर वस्तु, परद्रोही, दया-

रहित ।

कृतव्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्)

खरीदने के योग्य वस्तु ।

क्रय्य (त्रि०) (यः । या । यम्) तथा ।

क्रोड (त्रि०) (ङ्) (ङा । डम्)

(पुं०) सूअर, (स्त्री) घोड़े की

छाती, (पुं० । नपुं०) छाती,

गोदी ।

क्रोधः (पुं०) क्रोध ।

क्रोधन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

क्रोधी ।

क्रोष्टु (पुं०) (ष्टा) सियार जन्तु ।

क्रोष्टुविन्ना (स्त्री) पिठवन ओषधी ।

क्रोष्ट्री (स्त्री) सियारिन, सफ़ेद

भुइँ की हड्डा ।

क्रौञ्चः (पुं०) कराँकुल पक्षी,

एक पर्वत ।

क्रौञ्चदारणः (पुं०) स्वामिकार्तिका

क्लमः (पुं०) ग्लानि वा खेद ।
 क्लमथः (पुं०) तथा ।
 क्लिन्न (त्रि०) (वः । व्रा । व्रम्)
 ओटा = दी ।

क्लिन्नाक्ष (त्रि०) (वः । वी । व्रम्)
 जिसकी आँखें रोग से सदा
 डबडबानी रहती हैं (नपुं०)
 रोगयुक्त नेत्र ।

क्लिषित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 क्लेश को प्राप्त भया = ई ।

क्लिष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
 तथा, (नपुं०) विरुद्ध बोलना
 जैसा,—‘मेरी माता वन्ध्या
 है’, क्लेश ।

क्लीतकम् (नपुं०) जेठीमधु ओषधी ;

क्लीतकिका (स्त्री) लील ।

क्लीव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
 पराक्रमरहित, (पुं०) नपुंसक ।

क्लेशः (पुं०) क्लेश ।

क्लोमन् (नपुं०) (म) पेट में
 जल रहने का स्थान । [क्लोमम्]

क्लणः (पुं०) भूषण का शब्द, शब्द
 करना ।

क्लणनम् (नपुं०) तथा ।

क्लथित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अच्छी तरह से पकाया गया
 काढ़ा इत्यादि ।

क्लाणः (पुं०) भूषण का शब्द ।

क्षयः (पुं०) तीस कला समय,
 उत्सव, बेकाम बैठना वा वि-
 श्राम करना ।

क्षयदा (स्त्री) रात्रि ।

क्षयनम् (नपुं०) मार डालना ।

क्षयप्रभा (स्त्री) बिजुली ।

क्षतजम् (नपुं०) लोह ।

क्षतव्रतः (पुं०) जिस का ब्रह्म-
 चर्य नष्ट हो गया है ।

क्षत्तृ (पुं०) (क्षा) सारथी, शूद्र
 से क्षत्रिया में उत्पन्न, द्वारपाल ।

क्षत्रियः (पुं०) क्षत्रिय ।

क्षत्रिया (स्त्री) क्षत्रिय जाति
 वाली स्त्री ।

क्षत्रियाणी (स्त्री) तथा ।

क्षत्रियी (स्त्री) क्षत्रिय की स्त्री ।

क्षन्ट (त्रि०) (न्ता । न्त्री । न्त्)
 क्षमावाला = ली ।

क्षपा (स्त्री) रात्रि ।

क्षपाकरः (पुं०) चन्द्र ।

क्षम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
 योग्य, समर्थ, हित ।

क्षमा (स्त्री) पृथ्वी, क्षमा वा स-
 हना ।

क्षमिष्ट (त्रि०) (ता । त्री । ष्ट)
 क्षमावाला = ली ।

क्षमिन् (त्रि०) (मी । मिनी ।
 मि) तथा ।

क्षयः (पुं०) नाश, प्रलय, राज-
यक्ष्मा वा क्षय रोग, वर, कम
हो जाना वा घट जाना ।

क्षवः (पुं०) छौंक, राई एक च-
रफरा दाना ।

क्षवथुः (पुं०) छौंक, खोंखी ।

क्षान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता । न्तम्)
क्षमा किया गया = ई ।

क्षान्तिः (स्त्री) क्षमा ।

क्षार (त्रि०) (रः । रा । रम्)
खारी वस्तु, (पुं०) खारा
रस, काँच ।

क्षारकः (पुं०) नई कली, क-
लियों का समूह वा गुच्छा ।

क्षारमृत्तिका (स्त्री) खारी मट्टी ।

क्षारित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
लोकापवाददूषित वा लोकनि-
न्दित ।

क्षितिः (स्त्री) भूमि, क्षय, रहना,
कालभेद ।

क्षिपा (स्त्री) फेंकना वा चलाना
वा प्रेरण करना ।

क्षिप्त (त्रि०) (तः । ता । तम्)
फेंका गया वा चलाया गया
बाण इत्यादि ।

क्षिप्रु (त्रि०) (प्रुः । प्रुः । प्रु)
निराकरण करने वाला = ली
वा दुरदुराने वाला = ली ।

क्षिप्र (त्रि०) (प्रः । प्रा । प्रम्)
जल्दी बाज, (नपुं०) जल्दी ।

क्षिया (स्त्री) घटना वा कम हो-
ना, बडे का अनादर करना ।

क्षीरम् (नपुं०) जल, दूध ।

क्षीरविदारी (स्त्री) भुइंकोईहड़ा ।

क्षीरशुक्ता (स्त्री) सफेद भुइंकोई-
हड़ा ।

क्षीरसागरकन्यका (स्त्री) लक्ष्मी ।

क्षीराब्धितनया (स्त्री) तथा ।

क्षीरावी (स्त्री) दुधिया ओषधी ।

क्षीरिका (स्त्री) खिरनी फल ।

क्षीरोदः (पुं०) दूध का समुद्र ।

क्षीरोदतनया (स्त्री) लक्ष्मी ।

क्षीव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
मतवाला = ली ।

क्षीवन् (त्रि०) (वा । वी । व)
तथा ।

क्षुतम् (नपुं०) छौंक ।

क्षुत् (स्त्री) तथा ।

क्षुताभिजननः (पुं०) राई एक
चरफरा दाना ।

क्षुद्र (त्रि०) (द्रः । द्रा । द्रम्)

क्रूर, अधम, अल्प वा थोड़ा =
छो, सूम, (स्त्री) मधुमाछी,
भटकैया, हीन अंग वाली
स्त्री, नटी, वेश्या ।

क्षुद्रघण्टिका (स्त्री) एक प्रकार

का स्त्री के कमर का गहना,
बुंधुरु ।

क्षुद्रशङ्खः (पुं०) छोटा शङ्ख ।

क्षुधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
भूखा = खी ।

क्षुध् (स्त्री) (त्—द्) भूख ।

क्षुपः (पुं०) वह वृक्ष जिसकी
शाखा वा जड़ दोनों सूक्ष्म हों ।
क्षुमा (स्त्री) तीसी जिस से तेल
निकलता है ।

क्षुरः (पुं०) छूरा, तालमखाना ।

क्षुरकः (पुं०) तिलक वृक्ष ।

क्षुरप्रः (पुं०) एक प्रकार का
बाण ।

क्षुरिन् (पुं०) (री) हज्जाम ।

क्षुरी (स्त्री) छूरी ।

क्षुल्लक (त्रि०) (कः । का । कम्)

थोड़ा = डी, नीच, छोटा =
टी, दरिद्र ।

क्षेत्रम् (नपुं०) खेत, स्त्री, शरीर ।

क्षेत्रज्ञ (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)

प्रवीण वा चतुर, (पुं०) आत्मा

क्षेत्राजीवः (पुं०) खेतिहर ।

क्षेपणम् (नपुं०) फेंकना ।

क्षेपणी (स्त्री) नाव का डोंडा ।

क्षेपिष्ठ (त्रि०) (षः । षा । षम्)

जलदीबाज ।

क्षेम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

कल्याणवाला = ली, (पुं०)

चोर नामक गन्धद्रव्य, (पुं० ।

नपुं०) कल्याण ।

क्षेत्रम् (नपुं०) खेतों का समूह ।

क्षोणी (स्त्री) पृथ्वी [क्षोणिः]

क्षोदः (पुं०) चुर वा बुकनी ।

क्षोदिष्ठ (त्रि०) (षः । षा । षम्)

अत्यन्त क्षुद्र वा अल्प, अत्यन्त
कूर, अधम, अत्यन्त सूक्ष्म ।

क्षोद्रम् (नपुं०) मक्खी का सहृद् ।

क्षौम (पुं० । नपुं०) (मः ।

मम्) अटारी (नपुं०) तीसी

के छाल का कपड़ा, पट्टवस्त्र
वा रेगम का कपड़ा ।

क्षौरम् (नपुं०) सुगडन ।

क्षणत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

सान रक्खी हुई छूरी इत्यादि ।

क्षमा (स्त्री) पृथ्वी ।

क्षमाभृत् (पुं०) राजा, पर्वत ।

क्ष्वेडः (पुं०) विष वा जहर ।

क्ष्वेडा (स्त्री) वीरों का सिंह के

सदृश गरजना, पिंजड़ा इत्या-
दि के बनाने के लिये बांस की
खमाची ।

क्ष्वेडितः (पुं०) वीरों का सिंह
की नाईं गरजना ।

—***—

(ख)

ख (पुं० । नपुं०) (खः । खम्)
 (पुं०) स्वर्ग, सामान्य, (नपुं०)
 आकाश, इन्द्रिय, पुर, खेत,
 विन्दु, संवेदन वा जनावना
 वा वाक्किफ़ करना, सुख ।
 खगः (पुं०) पक्षी, सूर्य, बाण ।
 खगेश्वरः (पुं०) पक्षियों का स्वा-
 मी वा गरुड़ ।
 खजाका (स्त्री) करकुल ।
 खज्ज (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
 लंगड़ा = डी ।
 खज्जनः (पुं०) खिड़रिच पक्षी ।
 खज्जरीटः (पुं०) तथा ।
 खटः (पुं०) अन्धा कूवाँ, दण,
 कफ़, टाँकी, प्रहार ।
 खट्टा (स्त्री) खटिया ।
 खड्गः (पुं०) तरवार, गैड़ा व-
 नजन्तु ।
 खड्गिन् (पुं०) (ड्नी) तरवार-
 वाला, गैड़ा ।
 खण्ड (पुं० । नपुं०) (खडः ।
 खडम्) टुकड़ा, (पुं०) सक्कर ।
 खण्डपरशुः (पुं०) शिव ।
 खण्डविकारः (पुं०) सक्कर ।
 खण्डिकः (पुं०) मटर अन्न ।
 खदिरः (पुं०) खैर बीड़ा का

मसाला ।

खदिरा (स्त्री) लजारू लता ।
 खद्योतः (पुं०) जुगनू, सूर्य ।
 खनकः (पुं०) खोदनेवाला, मूसा
 खनिः (स्त्री) खान । [खनी]
 खनिचम् (नपुं०) कुदारी ।
 खपुरः (पुं०) सुपारी बीड़ा का
 मसाला ।
 खर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 तीखी वा तीज वस्तु, अत्यन्त
 गरम वस्तु, (पुं०) गदहा,
 (नपुं०) अत्यन्त गरम ।
 खरणस (त्रि०) (सः । सा ।
 सम्) तीखी नाकवाला = ली ।
 खरणस् (त्रि०) (णाः । णाः ।
 णः) तथा ।
 खरपुष्पा (स्त्री) 'तुङ्गी' में देखो ।
 खरमञ्जरी (स्त्री) चिचिड़ा ।
 खरा (स्त्री) वन्दाल ।
 खरागरी (स्त्री) तथा ।
 खराश्वा (स्त्री) मयूरशिखा
 ओषधी, अजमोदा ओषधी ।
 खर्जूः (स्त्री) सूखी खजुरी ।
 खर्जूर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
 (पुं०) खजूर वृक्ष, (नपुं०)
 चाँदी धातु [खर्जुरम्] ।
 खर्जूरी (स्त्री) एक प्रकार का
 खजूर ।

खर्वः (पुं०) बवना, एक प्रकार का निधि ।

खल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
भगड़ा लगानेवाला = ली, (पुं०)
खलिहान ।

खलकम् (नपुं०) गुग्गुल वृक्ष ।

खलपूः (पुं०) भाड़ू देनेवाला ।

खलिनी (स्त्री) खलों का समूह ।

खलोकारः (पुं०) दण्ड वा सजा, दोष ।

खलीन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

“कविका” में देखो । [खलिन]

खलु (अव्यय) निश्चय, निषेध वा मना करना, वाक्यालङ्कार में, जानने की इच्छा, बिन्ती ।

खलेदारु (नपुं०) “मेधि” में देखो

खल्या (स्त्री) खलों का समूह ।

खातम् (नपुं०) चौखूटा जलाशय ।

खादित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

खायागया = ई ।

खारिः (स्त्री) डेढ़मनी नपुवा ।

[खारी] [खारः]

खारीक (त्रि०) (कः । का । कम्)

खारीभर अन्न जिसमें बोया जाय वह (खेत) ।

खिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

पूरा नहीं, हल से न जोता

गया खेत इत्यादि ।

खुरः (पुं०) गैया इत्यादि का

खुर, नखनामक गन्धद्रव्य ।

खुरणसः (पुं०) खुर के ऐसी नाकवाला ।

खुरणस् (पुं०) (णाः) तथा ।

खेटः (पुं०) छोटा आम, अधम ।

खेटकः (पुं०) छोटा आम, पीड़ा, टाल ।

खेयम् (नपुं०) किला के चारोओर की खाई ।

खेला (स्त्री) खेल वा क्रीड़ा ।

खोड (त्रि०) (डः । डा । डम्)

जंगड़ा = डी । [खोर]

ख्यात (त्रि०) (तः । ता । तम्)

प्रसिद्ध वा मशहूर ।

ख्यातगर्हण (त्रि०) (णः । णा ।

णम्) निन्दित ।

ख्यातिः (स्त्री) प्रसिद्धि ।

—***—

(ग)

ग (त्रि०) (गः । गा । गम्)

(पुं०) गणेश, गन्धर्व, (स्त्री)

गाथा वा कथा, (नपुं०) गीता

गगनम् (नपुं०) आकाश । [ग-
गणम्]

गङ्गा (स्त्री) गङ्गा नदी ।

गङ्गाधरः (पुं०) शिव ।

गजः (पुं०) हाथी ।

गजता (स्त्री) हाथियों का झुण्ड ।

गजबन्धनी (स्त्री) हाथियों के
बाँधने का स्थान वा गजशाला ।

गजभक्षा (स्त्री) साल वा सलई
वृक्ष ।

गजभक्ष्या (स्त्री) तथा ।

गजाननः (पुं०) गणेश ।

गजारिः (पुं०) शिव ।

गङ्गा (स्त्री) मध्यगृह वा हौली,
खारा समुद्र ।

गडकः (पुं०) एक मत्स्य ।

गडुः (पुं०) कुबड़ा, फोड़ा ।

गडल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
कुबड़ा = डी । [गडुर]

गणः (पुं०) समूह, शिव के
अनुचर, वह सेना जिसमें २७
हाथी २७ रथ ८१ घोड़े १३५
पैदल रहते हैं, चोर नाम
गन्धद्रव्य ।

गणकः (पुं०) ज्योतिषी ।

गणदेवता (स्त्री) १२ आदित्य
१० विश्व ८ वसु ३६ तुषित
६४ आभास्वर ४८ अनिल

२२० महाराजिक १२ साध्य
११ रुद्र—ये सब गणदेवता
कहलाते हैं ।

गणन (स्त्री । नपुं०) (ना ।
नम्) गिनना ।

गणनीय (त्रि०) (यः । या ।
यम्) गिनने के योग्य ।

गणरात्रम् (नपुं०) अनेक रात्रि

गणरूपः (पुं०) मदार वृक्ष ।

गणहासकः (पुं०) चोर नामक
गन्धद्रव्य ।

गणाधिपः (पुं०) गणेश ।

गणिका (स्त्री) वेश्या, जूही पुष्प,
हथिनी ।

गणिकारिका (स्त्री) जयपर्ण वा
अरणी वा अगेधू ।

गणित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
गिना हुआ = ई, गणित ।

गण्य (त्रि०) (यः । या । यम्)
गिनने के योग्य ।

गण्डः (पुं०) गाल, हाथी का
मस्तक ।

गण्डकः (पुं०) गैडा वनजन्तु ।

गण्डकारी (स्त्री) लजारू वृक्ष ।
[गण्डकाली]

गण्डकी (स्त्री) एक नदी ।

गण्डशैलः (पुं०) बड़े बड़े पत्थर
के ढोंके जो पर्वत के आस पास

पड़े रहते हैं ।

गण्डाली (स्त्री) श्वेत दूर्वा ।

गण्डीरः (पुं०) “समष्टिला” में देखो ।

गण्डूपदः (पुं०) केंचुवा कीड़ा ।

गण्डूपदी (स्त्री) केंचुवा की स्त्री ।

गण्डूषः (पुं०) हाथी के सूँड़ की अंगुलियाँ, अंजुरी से नपी हुई वस्तु, कुल्ला ।

गण्डूषा (स्त्री) कुल्ला ।

गत (वि०) (तः । ता । तम्)

गया = ई वा प्राप्त भया = ई,
(नपुं०) गमन ।

गतनासिक (वि०) (कः । का ।

कम्) नकटा = टी ।

गतिः (स्त्री) गमन, प्राप्ति, मोक्ष ।

गदः (पुं०) रोग, कृष्ण का छोटा भाई ।

गदा (स्त्री) गदा एक शस्त्र ।

गद्यम् (नपुं०) ऐसा प्रबन्ध जो छन्द में न बंधा हो ।

गल्ली (स्त्री) छकड़ा ।

गन्धः (पुं०) गन्ध, लेप, गन्धक धातु ।

गन्धकः (पुं०) गन्धक धातु ।

गन्धकुटी (स्त्री) सुरनामक गन्धद्रव्य ।

गन्धनम् (नपुं०) सूचन करना

वा चुगली खाना, हिंसा, उत्साह देना वा भरोसा देना ।

गन्धनाकुली (स्त्री) रासन वृक्ष ।

गन्धफली (स्त्री) गोंदी वृक्ष, चम्पा की कली ।

गन्धमादन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्) एक पर्वत ।

गन्धमूली (स्त्री) आँवाहरदी ।
[गन्धमूला]

गन्धरसः (पुं०) गन्धरस वा बोर ।
[रसगन्धः]

गन्धर्वः (पुं०) विश्वावसु इत्यादि स्वर्ग के गवैये, घोड़ा, एक प्रकार का गन्धयुक्त मृग, जन्म मरण के योग्य अर्थात् मनुष्यादि प्राणी ।

गन्धर्वहस्तकः (पुं०) रेंड वृक्ष ।

गन्धवहः (पुं०) वायु ।

गन्धवहा (स्त्री) नासिका ।

गन्धवाहः (पुं०) वायु ।

गन्धसारः (पुं०) मलयगिरिचन्दन ।

गन्धाश्मन् (पुं०) (श्मा) गन्धक धातु ।

गन्धिकः (पुं०) तथा ।

गन्धिनी (स्त्री) सुराख्य गन्धद्रव्य ।

गन्धोत्तमा (स्त्री) मद्य वा मदिरा ।

गन्धोल्ली (स्त्री) गंधैली माछी ।
 गभस्ति (पुं० । स्त्री) (स्तिः । स्तिः)
 किरण वा प्रकाश ।
 गभीर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 गहिरा तलाव इत्यादि ।
 गमः (पुं०) गमन वा यात्रा ।
 गमनम् (नपुं०) तथा, स्त्री पु-
 रुष का संयोग वा मैथुन ।
 गम्भारी (स्त्री) खभार वृक्ष, ख-
 भार का जड़ वा फूल ।
 गम्भीर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 गहिरा तलाव इत्यादि ।
 गम्य (त्रि०) (म्यः । म्या । म्यम्)
 गमन वा जाने के योग्य, प्राप्त
 करने के योग्य वा शक्य, मैथुन
 करने के योग्य ।
 गरणम् (नपुं०) निगलना ।
 गरलम् (नपुं०) विष ।
 गरा (स्त्री) बन्दाज ओषधी ।
 गरारगरी (स्त्री) तथा ।
 गरौ (स्त्री) तथा ।
 गरिमन् (पुं०) (मा) गरुता
 वा गरुचर्द ।
 गरिष्ठ (त्रि०) (षः । षा । षम्)
 अत्यन्त भारी वा गरु वा बड़ा
 = ढी ।
 गरुडः (पुं०) गरुड वा विष्णु का
 वाहन पक्षी ।

गरुडध्वजः (पुं०) विष्णु ।
 गरुडाध्वजः (पुं०) गरुड का बड़ा
 भाई अरुण वा सूर्य का सारथी ।
 गरुत् (पुं०) पक्षियों का पक्ष ।
 गरुत्मान् (पुं०) गरुड, पक्षी ।
 गरंगरी (स्त्री) दही इत्यादि म-
 थने का पात्र, पानी की गरंगरी ।
 गर्जित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जो गर्जा है वा गर्जी है (पुं०)
 मद बहानेवाला हाथी (नपुं०)
 मेघ का शब्द ।
 गर्तः (पुं०) गड़हा ।
 गर्दभः (पुं०) गदहा पशु ।
 गर्दभागडः (पुं०) गेठी वृक्ष ।
 गर्दन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 लोभी ।
 गर्भः (पुं०) स्त्री के पेट का गर्भ,
 पेट, बालक, नाव्य का तीसरा
 सन्धि ।
 गर्भकः (पुं०) केशों के मध्य में
 धारण की हुई माला ।
 गर्भागारम् (नपुं०) घर का मध्य-
 भाग ।
 गर्भाशयः (पुं०) "जरायु" में देखो ।
 गर्भिणी (स्त्री) गर्भवती वा
 गाम्बिन ।
 गर्भापघातिनी (स्त्री) गर्भ नि-
 रादेनेवाली गैया इत्यादि ।

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
 JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
 LIBRARY.

Jangamwadi Math, VARANASI.

गर्भुत् (स्त्री) सुवर्ण वा सोना,
एक तरह की लणजाति ।

गर्वः (पुं०) अहङ्कार ।

गर्वित (चि०) (तः । ता । तम्)
अहङ्कारी ।

गर्हण (स्त्री । नपुं०) (णा । णम्)
निन्दा करना ।

गर्ह्य (चि०) (र्ह्यः । र्ह्या । र्ह्यम्)
निन्दा करने के योग्य, अधम ।

गर्ह्यवादिन् (चि०) (दी । दिनी
दि) निन्दित वचन बोलने
वाला = ली ।

गलः (पुं०) गला ।

गलकम्बलः (पुं०) गैयों के गले
में जो मांस लटकता है वह ।

गलन्तिका (स्त्री) पानी की झारी,
“कर्करी” में देखो ।

गलित (चि०) (तः । ता । तम्)

गलपड़ा = डी वा चुपड़ा = डी,

गलगया = डूँ, पधिलगया = डूँ,

सड़ गया = डूँ ।

गल्या (स्त्री) बड़काशों का समूह

गवयः (पुं०) एक जङ्गली मृग
जो गैया के सदृश होता है

जिसको “गवां” कहते हैं ।

गवलम् (नपुं०) भैंसे की सींग ।

गवाक्षः (पुं०) झरोखा वा मूका ।

गवाक्षी (स्त्री) एक प्रकार की

ककड़ी ।

गवेधुः (स्त्री) कसई की बीया

एक प्रकार का मुनि का अन्न

(कोंकण देश में इसको “क-
साङ्कसा” कहते हैं) । [गवेडुः]

गवेधुका (स्त्री) तथा ।

गवेषणा (स्त्री) खोजना ।

गवेषित (चि०) (तः । ता । तम्)
खोजा गया = ई ।

गव्यम् (नपुं०) जो गैया से उत्पन्न
भया (दूध इत्यादि) ।

गव्या (स्त्री) गैयों का समूह ।

गव्यूतिः (स्त्री) दो कोस ।

गहन (चि०) (नः । ना । नम्)
दुर्गम वा भयङ्कर स्थान इत्या-
दि, (नपुं०) वन ।

गह्वरम् (नपुं०) पर्वत की क-
न्दरा, अहङ्कार ।

गह्वरी (स्त्री) पृथ्वी ।

गाङ्गेय (चि०) (यः । यी । यम्) गङ्गा

सम्बन्धि वस्तु (पुं०) भीष्म

औरव के पितामह, (नपुं०)

सुवर्ण वा सोना, कसेरू फल
वा कन्द ।

गाङ्गेयकी (स्त्री) ककड़ी वृक्ष ।

गाढ (चि०) (ढः । ढा । ढम्)

अतिशयित वस्तु, (नपुं०)

अतिशय ।

गायिक्यम् (नपुं०) वेद्यों का भुण्ड ।
 गायत्रीव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)
 अर्जुन का धनुष् । [गायिडव]
 [गायत्रीव]
 गात्रम् (नपुं०) शरीर वा देह,
 हाथियों का पूर्व जङ्घा इत्यादि
 अङ्ग ।
 गात्रानुलेपनी (स्त्री) शरीर में
 लेपन के योग्य पीसा वा घंसा
 हुआ सुगन्धद्रव्य ।
 गाधेयः (पुं०) विश्वामित्र ऋषि ।
 गानम् (नपुं०) गाना ।
 गान्त्री (स्त्री) गाड़ी । [गन्त्री]
 गान्धारः (पुं०) षड्ज इत्यादि
 सात स्वरों में तीसरा स्वर जैसा
 बकरा बोलता है ।
 गायत्री (स्त्री) ब्राह्मणों का एक
 प्रकार का जप्य मन्त्र, एक प्र-
 कार का छन्द, खैर (बीड़ा का
 मसाला) ।
 गारुत्मतम् (नपुं०) पन्ना वा हरा
 मणि ।
 गार्भिणम् (नपुं०) गर्भवतियों
 का समूह ।
 गार्हपत्यः (पुं०) एक प्रकार का
 यज्ञ का अग्नि ।
 गालवः (पुं०) एक ऋषि, लोध ।
 गिरि (पुं० । स्त्री) (रिः । रिः—

री) (पुं०) पर्वत, (स्त्री)
 निगलना वा लीलना ।
 गिरिकर्णी (स्त्री) विष्णुकान्ता
 वा कौवाठोंठी पुष्पवृक्ष ।
 गिरिका (स्त्री) सुसरी वा सुष्टी
 जन्तु ।
 गिरिजम् (नपुं०) सिलाजीत ।
 गिरिजा (स्त्री) पार्वती ।
 गिरिजामलम् (नपुं०) अश्वक वा
 अमरख ।
 गिरिमल्लिका (स्त्री) कोरैया वृक्ष
 गिरिशः (पुं०) शिव ।
 गिरीशः (पुं०) तथा ।
 गिरि (स्त्री) (गीः) वाणी, स-
 रस्वती ।
 गिलित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 खायागया = ई वा लौलागया
 = ई ।
 गीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 गायागया = ई, (स्त्री) भग-
 वद्गीता इत्यादि, (नपुं०) गाना ।
 गीर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा । र्णम्)
 वर्णन कियागया अर्थ इत्यादि ।
 गीर्णिः (स्त्री) निगलना ।
 गीर्वाणः (पुं०) देवता ।
 गीष्पतिः (पुं०) वृहस्पति ।
 गुग्गुलुः (पुं०) गुग्गुलु का वृक्ष ।
 [गुग्गुलुः]

गुच्छः (पुं०) गुच्छा, बत्तीस लड़
का हार । [गुत्सः]

गुच्छकः (पुं०) गुच्छा, वह
कली जो फूलने चाहती है ।
[गुच्छाकः]

गुच्छार्धः (पुं०) चौबीस लड़ का
हार । [गुत्सार्धः]

गुञ्जा (स्त्री) घुंघुची ।

गुडः (पुं०) गुड़, मट्ठी इत्यादि
का गोला ।

गुडपुष्पः (पुं०) महुवा वृक्ष ।

गुडफलः (पुं०) अखरोट मेवा
(गुजरात में इसको "पीलु"
कहते हैं) ।

गुडा (स्त्री) सेंडुड़ वृक्ष [गुडो]

गुडूची (स्त्री) गुरुच । [गुडुची]

गुणः (पुं०) 'रूप रस गन्ध स्पर्श'

इत्यादि न्यायशास्त्रोक्त २४

गुण, शूरता सुन्दरता इत्यादि,

डोरी, धनुष की डोरी, सत्व

रज और तम, शुक्ल नील पीत

इत्यादि, रसोईदार, 'अ' 'ए'

'ओ' (व्याकरण में इन तीनों

को गुण कहते हैं), सन्धि विग्रह

यान आसन द्वैध आश्रय (ये ६

गुण राजनीति के हैं) ।

सन्धि—धन दे के शत्रु को प्रीति

बढ़ाना ।

विग्रहः—भगड़ा खड़ा करना ।

यानम्—शत्रु पर चढ़ाई ।

आसनम्—अशक्ति के कारण

किला इत्यादि दृढ़ स्थान

बनाय कर उस में रहना ।

द्वैधम्—बली के साथ मेल और

अवल के साथ विगाड़ करना

आश्रयः—शत्रु से पीड़ित होकर

बलवान् राजा इत्यादि का

अवलम्बन करना ।

गुणवृक्षकः (पुं०) नाव का गुन-

रखा, नाव बाँधने का खूंट ।

गुणित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

गुणा हुआ = ई ।

गुण्ठित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

धूल से भरा = री, लंपेटा हुआ

= ई ।

गुदम् (नपुं०) मल का हार वा

विष्ठा निकलने की इन्द्रिय ।

गुन्द्र (पुं० । स्त्री) (न्द्रः । न्द्रा)

(पुं०) सरहरी, (स्त्री) ना-

गर मोथा, गोंदी वृक्ष ।

गुप्त (त्रि०) (तः । ता । तम्)

छिपा हुआ = ई, रक्षित वा ब-

चाया हुआ = ई ।

गुप्तिः (स्त्री) रक्षा, भूमिका ग-

ड़हा, जेहलखाना ।

गुरणम् (नपुं०) बोझा उठाना ।

[गूरणम्]

गुरु (त्रि०) (रुः । रुः—र्वी । रु)
भारी, (पुं०) बृहस्पति, वड़े
लोग (पिता इत्यादि) ।

गुर्विणी (स्त्री) गर्भवती स्त्री ।

गुर्वी (स्त्री) भारी वस्तु (गदा-
इत्यादि) ।

गुल्फः (पुं०) पैर की घुट्ठी ।

गुल्म (पुं० । स्त्री) (ल्मः । ल्मा)
पित्तही रोग, (पुं०) बिना
डार का वृक्ष, एक प्रकार की
सेना—जिस में ८ रथ ८ हाथी
२७ घोड़े ४५ पैदल रहते हैं,
(स्त्री) गुच्छा, सेना, सेना की
रक्षा ।

गुल्मिनी (स्त्री) शाखापत्रादिकों
का समूह जिस में हो वह
लता ।

गुवाकः (पुं०) सुपारीवृक्ष वा फल ।

[गूवाकः]

गुहः (पुं०) स्वामिकार्तिक ।

गुहा (स्त्री) पर्वत की कन्दरा,
पिठवन ओषधी ।

गुह्य (त्रि०) (ह्यः । ह्या । ह्यम्)
गोप्य वा छिपाने के योग्य,
(नपुं०) स्त्री वा पुरुष का
सूत्रेन्द्रिय ।

गुह्यकः (पुं०) गुह्यक एक देवजाति ।

गुह्यकेश्वरः (पुं०) कुवेर ।

गूढ (त्रि०) (ङः । ङा । ङम्)
छिपाहुवा = ई ।

गूढपाद (पुं०) (त्—द्) सर्प ।

गूढपुरुषः (पुं०) हलकारा वा
दूत वा भेदिया ।

गूथ (पुं० । नपुं०) (थः । थम्)
विष्ठा वा गूह ।

गून (त्रि०) (नः । ना । नम्)
दिसा फिरागया = ई वा मल
के द्वार से निकाला गया = ई ।

गुञ्जनम् (नपुं०) गाजर तरका-
री, लहसुन एक प्रकार का
उत्कट वा तीखा गन्धयुक्त कन्द ।

गुधु (त्रि०) (धुः । धुः । धु)
लोभी ।

गुध्रः (पुं०) गिद्धपक्षी ।

गुध्रसी (स्त्री) एक प्रकार का
वात रोग जो कि ऊरुसन्धि में
होता है ।

गुष्टि (पुं० । स्त्री) (ष्टिः । ष्टिः)
सूअर, (पुं०) वाराही कन्द,
(स्त्री) एक बेर की ब्यानी
गैया ।

गृहम् (नपुं०) घर ।

गृहाः, बहुवचन (पुं०) पत्नी,
घर ।

गृहगोधिका (स्त्री) बिस्तुइया

वा पाल वा छिपकेली जन्तु ।

[गृहगोलिका]

गृहपतिः (पुं०) गृहस्थ ।

गृहयात्रु (त्रि०) (लुः । लुः । लुः)

ग्रहण करने का जिसका स्व-
भाव है ।

गृहस्थूणम् (नपुं०) घर का खम्भा

गृहारामः (पुं०) घर का उ-
पवन वा बगीचा ।

गृहावग्रहणी (स्त्री) द्वार की
ढेहरी ।

गृहिन् (पुं०) (ही) गृहस्थ ।

गृहीढ (त्रि०) (ता । जी । ढ)

ग्रहण करने का जिसका स्व-
भाव है ।

गृह्यकः (पुं०) परतन्त्र वा परा-
धीन, घरलू पक्षी वा मृग ।

गन्दुकः (पुं०) खेलने का गेंदा ।

[गिरडुकः] [गिरडूकः]

गैहम् (नपुं०) घर ।

गैरिकम् (नपुं०) गेरू धातु, सोना ।

गैरेयम् (नपुं०) सिलाजीत ।

गो (पुं० । स्त्री) (गौः । गौः)

स्वर्ग, वज्र, जल, किरण, नेत्र,

बाण, रौंघाँ, (पुं०) सूर्य,

बैल, किरण, एक प्रकार का

यज्ञ, (स्त्री) दिशा, वाणी,

भूमि, गैया ।

गोकण्टकः (पुं०) गोखरू ओषधी ।

गोकर्णः (पुं०) अनामिका के
गिखा से लेकर अङ्गुष्ठ तक का
विस्तार, एक तरह का मृग,
सर्प ।

गोकर्णी (स्त्री) सुरहारा वा
सुरा (यह प्रत्यक्षा के लिये
बड़े काम में आती है) ।

गोकुलम् (नपुं०) गैयों का स-
मूह ।

गोक्षुरकः (पुं०) गोखरू ओषधी ।

गोचरः (पुं०) इन्द्रियों के वि-
षय अर्थात् रूप रस गन्ध स्पर्श

शब्द इत्यादि, रहने का स्थान ।

गोजिह्वा (स्त्री) गऊ की जीभ,
गोभी तरकारी ।

गोडुम्बा (स्त्री) एक तरह की
ककड़ी ।

गोशङ्खः (पुं०) नाभि ।

गोत्रः (पुं०) पर्वत ।

गोत्रम् (नपुं०) वंश, नाम ।

गोत्रभिद् (पुं०) (त्—द्) इन्द्र ।

गोत्रा (स्त्री) पृथ्वी, गैयों का
भुण्ड ।

गोदः (पुं०) गैया देनेवाला, म-
स्तक में एक प्रकार की घी के
सदृश जो वस्तु होती है वह ।

गोदारणम् (नपुं०) जोतने का हल

गोदावरी (स्त्री) एक नदी ।
 गोदुहः (पुं०) गैया का दूहने-
 वाला वा अहीर ।
 गोदुह (पुं०) (धुक्—धुग) तथा ।
 गोधनम् (नपुं०) गैयों का समूह ।
 गोधा (स्त्री) गोह जन्तु, प्रत्य-
 स्ता के घात के बचाने के लिये
 गोह के चमड़े से बना हुआ
 एक प्रकार का बाहुबन्धन ।
 गोधापदी (स्त्री) हंसपदी वृक्ष ।
 गोधिः (पुं०) मारु का एक देश
 अर्थात् ललाट ।
 गोधिका (स्त्री) गोह जन्तु ।
 गोधूमः (पुं०) गोह्नं अन्न ।
 गोदर्दम् (नपुं०) मोथा घास ।
 गोनसः (पुं०) एक तरह का सर्प ।
 गोपः (पुं०) अहीर, गन्धरस,
 अनेक कामों का करनेवाला
 वा कामदार ।
 गोपतिः (पुं०) साँड़, गैयों का
 स्वामी ।
 गोप्रसः (पुं०) गन्धरस ।
 गोपा (स्त्री) उत्पलशारिवा ओ-
 षधी ।
 गोपानसी (स्त्री) बंगला के द-
 हिने बाएँ प्रान्त में लगी हुई
 टेढ़ी लकड़ी ।
 गोपायित (त्रि०) (तः । ता ।

तम्) रक्षित वा बचाया = ई ।
 गोपालः (पुं०) अहीर ।
 गोपी (स्त्री) अहीर की स्त्री, उ-
 त्पलशारिवा ओषधी ।
 गोपुरम् (नपुं०) पुर के बाहर
 का फाटक, द्वार, मोथा घास ।
 गोप्यकः (पुं०) दास वा चाकर ।
 गोमत (पुं०) (मान्) गैयों
 का स्वामी ।
 गोमय (पुं० । नपुं०) (यः । यम्)
 गैया का गोबर ।
 गोमायुः (पुं०) सियार जन्तु ।
 गोमिन् (पुं०) (मी) गैयों का
 स्वामी ।
 गोरस (पुं० । नपुं०) (सः । सम)
 दण्ड से मथा हुआ दही वा
 दूध ।
 गोर्दम् (नपुं०) मस्तक में की
 एक प्रकार की घी के सदृश
 वस्तु ।
 गोल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 गोल वस्तु, (पुं०) तोप का
 गोला, (स्त्री) नेपाल की
 मैनसिल ।
 गोलकः (पुं०) पति के मरने पर
 उपपति वा जार वा अन्य पुरुष
 से पैदा भया लड़का ।
 गोलीड (त्रि०) (डः । डा । डम्)

गैया से चाटा गया = ई. (पुं०)
 एक प्रकार का लोध ।
 गोलोमी (स्त्री) जटामासी, बच
 ओषधी, श्वेत दूर्वा वास ।
 गोवन्दिनी (स्त्री) गौंदी वृक्ष ।
 गोविन्दः (पुं०) कृष्ण, विष्णु,
 बृहस्पति, गोठे का स्वामी ।
 गोविष् (स्त्री) (ट्—ङ्) गैया
 का गोबर ।
 गोवाल (स्त्री । नपुं०) (ला ।
 लम्) गैयों के रहने का स्थान
 गोवीर्यम् (नपुं०) कमल के ऐसा
 जिसका गन्ध हो वह चन्दन ।
 गोष्ठम् (नपुं०) गैयों के रहने
 का स्थान वा गोठा ।
 गोष्ठपतिः (पुं०) अहीर ।
 गोष्ठी (स्त्री) सभा ।
 गोष्पदम् (नपुं०) सेवित देश,
 भूमि पर गैया के खुर से भया
 गड़हा ।
 गोसङ्ख्यः (पुं०) अहीर ।
 गोस्तनः (पुं०) चार लड़ का
 हार ।
 गोस्तनी (स्त्री) दाख मेवा ।
 गोस्थानकम् (नपुं०) गैयों के
 रहने का स्थान वा गोठा ।
 गौतमः (पुं०) षोडशपदार्थवादी
 एक ऋषि, शाक्य मुनि ।

गौधारः (पुं०) चन्दनगोह जन्तु
 (यह जन्तु काले सर्प से गोह
 में उत्पन्न होता है) ।
 गौधूमीनम् (नपुं०) गौहं का
 खेत ।
 गौधेयः (पुं०) 'गौधार' में देखो ।
 गौधेरः (पुं०) तथा ।
 गौर (त्रि०) (रः । री । रम्)
 श्वेत वा पीत वा लाल रङ्ग-
 वाली वस्तु, (पुं०) श्वेत रङ्ग,
 पीला रङ्ग, लाल रङ्ग, (स्त्री)
 पार्वती, रजोधर्म से पहिली
 अवस्थावाली स्त्री ।
 गौरवम् (नपुं०) गरुअई, आ-
 दर, "अभ्युत्थान" में देखो ।
 गौष्ठोनम् (नपुं०) पहिला गैयों
 के रहने का स्थान वा गोठा ।
 ग्रथिलः (पुं०) विकृष्ट वा कांठेर
 वृक्ष ।
 ग्रन्थः (पुं०) शास्त्र, धन, गांठ ।
 ग्रन्थिः (पुं०) गांठ ।
 ग्रन्थिकम् (नपुं०) पिपरामूल
 ओषधी ।
 ग्रन्थित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 गूहा गया = ई ।
 ग्रन्थिपर्यम् (नपुं०) कुरोदा ल-
 तावृक्ष ।
 ग्रन्थिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

गंठैला = ली, (पुं०) करील
वा टेंटी वृक्ष ।
यस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
खाया गया = ई वा यास किया
गया = ई, (नपुं०) अशक्ति इ-
त्यादि से सम्पूर्ण न बोलना ।
ग्रहः (पुं०) सूर्य इत्यादि ८ ग्रह,
ग्रहण करना, ग्रह के पात्र, ग्र-
हण जो सूर्य वा चन्द्र को ल-
गता, है आयुष्य वा हठ ।
ग्रहणीरुज् (स्त्री) (कृ—ग) सङ्ग-
रुणी रोग ।
ग्रहपतिः (पुं०) सूर्य ।
ग्रामः (पुं०) गाँव (इस शब्द
के पूर्व में जब “शब्द” इत्यादि
शब्द रहते हैं तब यह समूह-
वाची होता है जैसा,—ग्रह-
ग्राम स्वरग्राम यह शब्द कहीं
स्वरवाची भी है) ।
ग्रामणी (त्रि०) (णीः । णीः । णि)
सुख्य वा अर्थ, (पुं०) नापित
वा हज्जाम, राजा ।
ग्रामतक्षः (पुं०) गाँव का वटई ।
ग्रामता (स्त्री) गाँवों का समूह ।
ग्रामान्तम् (नपुं०) गाँव इत्यादि
का समीप देश ।
ग्रामीणा (स्त्री) लील ।
ग्राम्य (त्रि०) (न्यः । न्या । म्यम्)

भाँड़ इत्यादि का बोलना ।
ग्राम्यधर्मः (पुं०) मैथुन वा स्त्री
पुरुष का संयोग ।
ग्रावन् (पुं०) (वा) पत्यर, पर्वत ।
ग्रासः (पुं०) ग्रास वा कवच ।
ग्राहः (पुं०) ग्रह वा मगर जल-
जन्तु, ग्रहण करना ।
ग्राहिन् (त्रि०) (ही । हिणी । हि)
ग्रहण करनेवाला = ली, कइत
वृक्ष ।
ग्रीवा (स्त्री) गरदन ।
ग्रीष्मः (पुं०) ग्रीष्म वा गरमी
का मौसिम वा जेठ असाढ़ का
ऋतु ।
ग्रैवेयकम् (नपुं०) कण्ठ का गड़ना ।
ग्लस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
“ग्रस्त” में देखो ।
ग्लहः (पुं०) जूआ में जो (द्रव्य
इत्यादि) दाँव लगाया जाता
है वह ।
ग्लान (त्रि०) (नः । ना । नम्)
रोगादि से क्षीण, हर्ष रहित ।
ग्लान्स्तु (त्रि०) (स्तुः । स्तुः । स्तु)
तथा ।
ग्लौः (पुं०) चन्द्रमा ।

—***—

(घ)

घ (पुं० । स्त्री) (घः । घा)

(पुं०) मेघ, (स्त्री) घण्टा ।

घट (त्रि०) (टः । टा । टम्)

(पुं०) पानी का घड़ा, (त्रि०)

जो मिलता है वा मिल जाता है

घटना (स्त्री) गर्जते हुए हाथियों

का झुण्ड, प्रवर्तना वा होना ।

घटा (स्त्री) गर्जते हुए हाथियों

का झुण्ड, समूह ।

घटीयन्त्रम् (नपुं०) रहट पानी

निकालने का यन्त्र ।

घट्टः (पुं०) घाट ।

घण्टा (स्त्री) घण्टा जो कि प्रायः

पूजा के समय बजाया जाता है,

एक प्रकार की लोध ।

घण्टापथः (पुं०) राजमार्ग वा

सड़क ।

घण्टापाटलिः (स्त्री) एक प्रकार

की लोध ।

घण्टारवा (स्त्री) घण्टा ओषधी ।

घन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

कठोर वस्तु, गज्जिम्भन वस्तु,

(पुं०) मेघ, मूर्ति का गुण,

सुहृत्, (नपुं०) काँसे का बना

हुआ ताल वा घण्टा इत्यादि

बाजा, मध्य नृत्य गीत वाद्य ।

घनरसः (पुं०) जल ।

घनसारः (पुं०) कपूर ।

घनाघनः (पुं०) बरसने वाला मेघ,

इन्द्र, खूनी मतवाला हाथी ।

घर्मः (पुं०) गरमी, पसीना ।

घस्मर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

खानेवाला = ली ।

घस्रः (पुं०) दिन ।

घाटा (स्त्री) गले की घाँटी ।

[घाटा]

घाण्टिकः (पुं०) “चाक्रिक” में

देखो ।

घातः (पुं०) मार डालना ।

घातुक (त्रि०) (कः । का । कम्)

हिंसा करनेवाला = ली, द्रोह

करनेवाला = ली ।

घासः (पुं०) घास ।

घुटिका (स्त्री) पैर की घुट्ठी ।

घुणः (पुं०) घन ।

घूकः (पुं०) घुघुवा वा उल्लू पक्षी ।

घूर्णित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

निद्रा से वा पीड़ा से व्याकुल ।

घृणा (स्त्री) कृपा, निन्दा, विन,

करुण रस ।

घृणिः (पुं०) किरण ।

घृतम् (नपुं०) घी, जल ।

घृताची (स्त्री) स्वर्ग की एक देवता ।

वृत्तोदः (पुं०) घी का समुद्र ।
 घृष्टि (पुं० । स्त्री) (छिः । छिः)
 (पुं०) सूअर, (स्त्री) वा-
 राहीकन्द, घसना ।

घोटकः (पुं०) घोड़ा ।
 घोणा (स्त्री) नाक, घोड़े की नाक ।
 घोणिन् (पुं०) (णी) सूअर ।
 घोण्टा (स्त्री) बहर का फल,
 सुपारी ।

घोर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 भयङ्कर, (नपुं०) भयानकरस ।
 घोषः (पुं०) अहिर का गाँव, शब्द ।
 घोषकः (पुं०) शब्द करनेवाला,
 रासतराई वा भिखड़ी तरकारी ।
 घोषणम् (नपुं०) जोर से शब्द
 करना वा घोखना ।

घोषणा (स्त्री) तथा ।
 घ्राण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
 सूँघा हुआ = ई, (नपुं०) ना-
 सिका ।

घ्राणतर्पणः (पुं०) घ्राण इन्द्रिय
 को तृप्त कर देनेवाला गन्ध ।
 घ्रात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 सूँघा हुआ = ई ।

—***—

(ङ)

ङः (पुं०) भैरव, विषयों की चाह ।

—***—

(च)

च (अव्यय) अन्वाचय अर्थ में
 (जहाँ दो में से एक मुख्य
 और दूसरा गौण हो, जैसा,—
 “भिक्षामट गाञ्जानय” अर्थात्
 भिक्षा मांगो और गैया भी
 लेते आओ, यहाँ दो कार्य्यों
 में से एक गौण है), समाहार
 अर्थ में (जैसा,—“देवदत्तश्च
 यज्ञदत्तश्च विष्णुमित्रश्च” इनका
 समूह), समुच्चय अर्थ में (प-
 रस्पर निरपेक्ष अनेक शब्दों का
 एक क्रिया में अन्वय, जैसा,—
 “ईश्वरं गुरुञ्च भजस्व” यहाँ
 पर ईश्वर और गुरु का भजन
 में अन्वय है), इतरतरयोग
 अर्थ में (जैसा,—“रामकृष्णौ
 वर्तते” यहाँ राम और कृष्ण
 का योग है), पादपूरण में,
 पुनः वा फेर ।

चः (पुं०) चन्द्रमा, सूर्य, चोर ।
 चकोरः (पुं०) चकोर पक्षी ।
 चकोरकः (पुं०) तथा ।
 चक (पुं० । नपुं०) (कः । क्रम्)
 (पुं०) चकया पक्षी, (नपुं०)
 सेना, राष्ट्र वा राजा के देखने
 को भूमि, एक प्रकार का शस्त्र,
 समूह, रथों की पहिया ।
 चक्रकरकम् (नपुं०) व्याघ्रनख-
 नामक गन्धद्रव्य ।
 चक्राणिः (पुं०) विष्णु ।
 चक्रमर्दकः (पुं०) चक्रवर्त्त ओषधी ।
 चक्रयानम् (नपुं०) क्रीडारथ ।
 चक्रजा (स्त्री) मोथा घास ।
 चक्रवर्तिन् (पुं० (ती) समुद्र प-
 र्यन्त भूमि का स्वामी ।
 चक्रवर्तिनी (स्त्री) चक्रवर्त्त ओषधी ।
 चक्रवाकः (पुं०) चक्रवा पक्षी ।
 चक्रवाल (पुं० । नपुं०) (लः ।
 लम्) (पुं०) 'लोकालोकाचल'
 पर्वत, (नपुं०) वह समूह जो कि
 चक्राकार होगया हो, मण्डल ।
 चक्राङ्गः (पुं०) हंस पक्षी ।
 चक्राङ्गो (स्त्री) हंसी वा हंस की
 स्त्री, कुटुम्बी अन्न ।
 चक्रिन् (पुं०) (क्री) सर्प ।
 चक्रोवत् (पुं०) (वान्) गदहा पशु ।
 चक्षुश्चक्षुस् (पुं०) (वाः) सर्प ।

चक्षुष् (नपुं०) (क्षुः) नेत्र इन्द्रिय ।
 चक्षुष्या (स्त्री) नीला सुरमा ।
 चक्षल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 चक्षल वा अस्थिर ।
 चक्षला (स्त्री) बिजुली ।
 चक्ष (पुं० । स्त्री) (क्षुः । क्षुः) (पुं०)
 रेङ्ग हृत्त, (स्त्री) पक्षी को चोंचा
 चटक (पुं० । स्त्री) (कः । का)
 गौरा पक्षी, (स्त्री) गौरा का
 बच्चा स्त्री ।
 चटकाशिरस् (नपुं०) (रः)
 पिपरामूल ओषधी ।
 चटिकाशिरस् (नपुं०) (रः) तथा ।
 [चटिकाशिरम्]
 चटु (पुं० । नपुं०) (टुः । टुः)
 प्रियवचन ।
 चणकः (पुं०) चना अन्न ।
 चण्ड (त्रि०) (ण्डः । ण्डा । ण्डम्)
 क्रोधी, तीखा वा भयङ्कर (स्त्री)
 मूसाकर्णी ओषधी, चोरनामक
 गन्धद्रव्य ।
 चण्डातः (पुं०) कंदूल पुष्पहृत्त ।
 चण्डातक (पुं० । नपुं०) (कः । क्रम्)
 लहंगा (अष्ट स्त्रियों के पहि-
 रने का) ।
 चण्डालः (पुं०) चण्डाल वा डोम
 एक जाति, शूद्र से ब्राह्मणी में
 उत्पन्न ।

चण्डालवल्लकी (स्त्री) किंगरी
बाजा ।

चण्डिका (स्त्री) पार्वती देवी ।

चतुर (त्रि०) (रः । रा । रम्) चतुर

चतुरङ्गुल (त्रि०) (लः । ला ।

लम्) चार अङ्गुल की वस्तु,

(पुं०) अमिलतास वृक्ष ।

चतुरब्द (त्रि०) (ब्दः । ब्दा ।

ब्दम्) चार बरस की वय वा-

ला = ली ।

चतुराननः (पुं०) ब्रह्मा ।

चतुर्भद्रम् (नपुं०) अष्ट जो अर्थ

धर्म काम मोक्ष इन चारों का

समूह ।

चतुर्भजः (पुं०) विष्णु ।

चतुर्वर्गः (पुं०) अर्थ धर्म काम

और मोक्ष इनका समूह ।

चतुर्हायणी (स्त्री) चार बरस

की गैया इत्यादि ।

चतुष्पालम् (नपुं०) चौबारा ।

चतुष्पथम् (नपुं०) चौरहा ।

चत्वरम् (नपुं०) अंगना, यज्ञ

के लिये संस्कार की हुई भूमि,

चवूतरा ।

चन (अव्यय) असम्पूर्णता ।

चन्दन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

(पुं०) चन्दन का वृक्ष, (नपुं०)

मलयगिरिचन्दन ।

चन्द्रः (पुं०) चन्द्रमा, कबीला

ओषधी, सुवर्ण वा सोना, कपूर ।

चन्द्रकः (पुं०) मोर के पोंछ पर

जो चन्द्राकार चिह्न रहते हैं ।

चन्द्रभागा (स्त्री) एक नदी ।

चन्द्रमस् (पुं०) (माः) चन्द्रमा ।

चन्द्रवाला (स्त्री) बड़ी लाइची ।

चन्द्रशाला (स्त्री) घर में सब से

ऊपर की कोठड़ी अर्थात् बंगला ।

चन्द्रशेखरः (पुं०) शिव ।

चन्द्रसंज्ञः (पुं०) कपूर ।

चन्द्रहासः (पुं०) तरवार ।

चन्द्रिका (स्त्री) चन्द्र का प्रकाश ।

चपल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

चञ्चल, वे बिचारे काम करने-

वाला = ली, जल्दीबाज, (पुं०)

पारा धातु, (स्त्री) बिजुली,

पीपर वृक्ष, (नपुं०) जल्दी ।

चपेटः (पुं०) चपेटा वा थपेड़ा ।

[चर्पटः]

चमर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

(पुं०) वह मृग जिस के पोंछ

का चंवर बनता है, (नपुं०)

चंवर [चामरम्] [चामरा] ।

चमरिकः (स्त्री) कचनार वृक्ष ।

चमस (पुं० । नपुं०) (सः । सम्) एक

प्रकार का यज्ञपात्र (चमच्) ।

चमसः (पुं०) पिष्टभेद, लड्डू ।

चमसी (स्त्री) उरुद के आँटे की
रोटी, मूंग मसुरी इत्यादि का
आँटा, काठ से बना हुआ य-
ज्ञपात्र (दूसरे के मत में),
सूखे उरुद का चूर ।

चमूः (स्त्री) सेना, वह सेना जिस
में ७२६ हाथी ७२६ रथ २१८७
घोड़े ३६४५ पैदल रहते हैं ।

चमरूः (पुं०) एक प्रकार का मृग
(इसी का चर्म प्रायः बिक्रयाया
जाता है) ।

चम्पकः (पुं०) चम्पा वृक्ष ।

चयः (पुं०) समूह, वसू वा अकोर ।

चरः (पुं०) जङ्गम अर्थात् चलने
फिरने वाला प्राणी, हलकारा
वा दूत ।

चरण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्)
पैर, चतुर्थीश ।

चरणायुधः (पुं०) सुर्गा पक्षी ।

चरम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
अन्तवाला = लो, पिछला = लो ।

चरमहमाश्रुत् (पुं०) पश्चिम पर्वत
अर्थात् अस्ताचल ।

चराचरः (पुं०) जङ्गम अर्थात्
चलने फिरने वाला प्राणी ।

चरिष्णु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः । ण्यु)
गमन करनेवाला = लो वा च-
लने फिरने वाला = लो ।

चरुः (पुं०) अग्नि में होम क-
रने का भात ।

चर्चरी (स्त्री) एक प्रकार का
गीत, थपोड़ी का शब्द ।

चर्चा (स्त्री) विचार, चन्दना-
दि से देह का लेपन ।

चर्चिका (स्त्री) शक्तिदेवता जिस
को 'चर्मसुण्डा' भी कहते हैं ।

चर्मन् (नपुं०) (र्म) चमड़ा, ढाल ।

चर्मकषा (स्त्री) सिकाकाई ।

चर्मकारः (पुं०) चमड़े का काम
बनाने वाला अर्थात् चमार ।

चर्मश्रवती (स्त्री) एक नदी ।

चर्मप्रभेदिका (स्त्री) चोरने की
आरी ।

चर्मप्रसेविका (स्त्री) लोहार की
भाथी ।

चर्मसुण्डा (स्त्री) एक प्रकार की
शक्तिदेवता जिस को "चर्चि-
का" भी कहते हैं ।

चर्मिन् (पुं०) (र्मिन्) ढाल
वाला, भोजपत्र का वृक्ष ।

चर्या (स्त्री) ध्यान मौन इत्यादि
जो योगमार्ग उस में स्थिति ।

चर्वणम् (नपुं०) चबाना, चबेना ।

चर्वित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
चबाया गया = ई ।

चल (त्रि०) (लः । ला । लम्) चञ्चल

चलदलः (पुं०) पीपर वृक्ष ।
 चलन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 कांपनेवाला = ली, (नपुं०)
 कांपना वा हिलना ।
 चलाचल (त्रि०) (लः । ला ।
 लम्) चञ्चल ।
 चलित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 थोड़ा कम्पित वा कांपगया =
 डूँ वा हिलगया = डूँ, वह सेना
 जिसने यात्रा वा कंच किया है ।
 चविक (पुं० । स्त्री) (कः । का—
 की) चाभ अर्थात् गजपीपर
 को लकड़ी ।
 चव्य (स्त्री । नपुं०) (व्या । व्यम्)
 तथा ।
 चषक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
 मद्य पीने का पात्र ।
 चषालः (पुं०) यक्षस्तम्भ के सिर
 पर का कड़ा जो काष्ठ ही से ब-
 ना रहता है ।
 चाक्रिकः (पुं०) बहुत से लोग
 मिल कर जो राजों की स्तुति
 करते हैं वे 'चाक्रिक' कहलाते
 हैं, घण्टी बजानेवाला जिसको
 'घड़ियाली' भी कहते हैं ।
 चाङ्गेरी (स्त्री) लोनिया भाजी ।
 चाटकैरः (पुं०) गौरा का बच्चा
 जो पुरुष अर्थात् नर है ।

चाटु (पुं० । नपुं०) (टुः । टु)
 प्रिय वचन ।
 चाणकीनम् (नपुं०) चना का
 खेत ।
 चाण्डालः (पुं०) "चण्डाल" में
 देखो ।
 चाण्डालिका (स्त्री) डोम की
 स्त्री, किंगरी बाजा ।
 चातकः (पुं०) पपीहा पक्षी ।
 चातुर्वर्ण्यम् (नपुं०) ब्राह्मणादि
 चारो वर्ण ।
 चापः (पुं०) धनुष ।
 चामरम् (नपुं०) चंवर ।
 चामीकरम् (नपुं०) सुवर्ण वा
 सोना ।
 चासुण्डा (स्त्री) शक्तिदेवता ।
 चाम्पेयः (पुं०) चम्पा पुष्पवृक्ष,
 नागचम्पा पुष्पवृक्ष ।
 चारः (पुं०) चलना फिरना,
 हलकारा, बन्धन ।
 चारटी (स्त्री) माक अन्न, गुलाब ।
 चारणः (पुं०) एक देवजाति,
 कत्यक ।
 चारु (त्रि०) (रुः । रुः—वीं । रु)
 सुन्दर वा मनोहर ।
 चार्चिक्यम् (नपुं०) चन्दनादि
 से देह का लेपन ।
 चार्मणम् (नपुं०) चमड़ों का समूह

चार्वाकः (पुं०) बौद्धमतानुयायी
(जो देह ही को आत्मा मानता है) ।

चालनी (स्त्री) पिसान चालने की चालनी ।

चाषः (पुं०) नीलकण्ठ पक्षी ।

[चासः]

चिकित्सकः (पुं०) वैद्य वा चिकीर्षी ।

चिकित्सा (स्त्री) रोग का निवारण वा दूर करना ।

चिकुरः (पुं०) केश वा बाल [चिकूरः], वे विचारे काम करनेवाला ।

चिकण (चि०) (णः । णा । णम्)
चिकना = नी ।

चिकसः (पुं०) जव क्ता चूर ।

चिक्षा (स्त्री) इमिली वृक्ष ।

चिता (स्त्री) मृतक वा सुर्दा जलाने की चिता ।

चितिः (स्त्री) तथा, समूह, चौतरा ।

चित् (अव्यय) बुद्धि, असम्पूर्णता, हिस्सा वा अंश ।

चित्तम् (नपुं०) मन ।

चित्तविभ्रमः (पुं०) चित्त का भ्रम वा मिथ्याज्ञान ।

चित्तसमुन्नतिः (स्त्री) मान वा आदर ।

चित्ताभोगः (पुं०) मन का सुखादि में लग जाना वा तत्पर होना ।

चित्तोद्रेकः (पुं०) अहङ्कार ।

चित्था (स्त्री) सुर्दा जलाने की चिता ।

चित्र (चि०) (चः । चा । चम्)

चित्र विचित्र रङ्गवाला = ली, आश्चर्ययुक्त, (पुं०) कई एक मिश्रित रङ्ग, (स्त्री) एक नक्षत्र, मूसाकर्णी ओषधी, एक तरह की ककड़ी, (नपुं०) अद्भुत रस, तसबीर, आश्चर्य ।

चित्रकः (पुं०) चीता एक जङ्गली पशु, चीता वृक्ष, रेंड वृक्ष ।

चित्रकम् (नपुं०) कस्तूरी इत्यादि सुगन्धद्रव्य से किया हुआ तिलक ।

चित्रकरः (पुं०) रङ्गरेज; मुसौ-वित्र अर्थात् तसबीर खींचनेवाला ।

चित्रकायः (पुं०) सिंह एक जङ्गली पशु ।

चित्रकारः (पुं०) रंगसाज, चितीरा ।

चित्रकूटः (पुं०) एक पर्वत ।

चित्रकृत् (पुं०) बङ्गुल एक प्रकार का वृक्ष ।

चित्रतण्डुला (स्त्री) बाभीरङ्ग ओषधी ।

चित्रपर्णी (स्त्री) पिठवन ओषधी ।

चित्रभानुः (पुं०) सूर्य, अग्नि ।

चित्रशिखण्डिजः (पुं०) बृहस्पति ।

चित्रशिखण्डिन्, बहुवचनान्त (पुं०)

(नः) सप्तर्षि (१ मरीचि २ अ-

ङ्गिराः ३ अत्रि ४ पुलस्त्य ५ पु-

लह ६ क्रतु ७ वसिष्ठ) ।

चित्रा (स्त्री) एक नक्षत्र, मूसा-

कर्णी ओषधी, एक प्रकार की

ककड़ी ।

चिन्ता (स्त्री) स्मरण वा याद,

शोक वा अफसोस ।

चिपिटकः (पुं०) चिउड़ा अन्न ।

चिबुकम् (नपुं०) ओठ और ठुडो

के बीच का भाग ।

चिरक्रिय (त्रि०) (यः । या ।

यम्) “दीर्घसूत्र” में देखो ।

चिरञ्जीविन् (पुं०) (वी) कौवा

पक्षी, बहुत काल तक जीने

वाला ।

चिरण्टी (स्त्री) जवान स्त्री ।

[चिरिण्टी]

चिरन्तन (त्रि०) (नः । नी ।

नम्) पुसाना = नी ।

चिरप्रसूता (स्त्री) बहुत दिन की

ब्यानी, बकेन गैया ।

चिरबिल्वः (पुं०) करञ्ज वृक्ष ।

[चिरिबिल्वः]

चिरम् (अव्यय) बहुत लक वा

लम्बा समय ।

चिररात्राय (अव्यय) तथा ।

चिरस्य (अव्यय) तथा ।

चिरात् (अव्यय) तथा ।

चिराय (अव्यय) तथा ।

चिरेण (अव्यय) तथा ।

चिलिचिमः (पुं०) नरकट के

बन की मछली ।

चिल्ल (त्रि०) (ल्लः । ल्ला ।

ल्लम्) “क्लित्राच्च” में देखो,

(पुं०) चील्ह पक्षी ।

चिल्लका (स्त्री) भौंगुर जो रात्रि

को “भौं भौं” वा “चीं चीं”

बोलता है ।

चिह्नम् (नपुं०) चिह्न वा चिन्हानी

चीनः (पुं०) चीन देश, “चमूस”

में देखो ।

चीरम् (नपुं०) एक प्रकार का वस्त्र

चीरी (स्त्री) “चिल्लका” में देखी ।

चीलिका (स्त्री) तथा ।

चीवरम् (नपुं०) मुनियों के पहि-

रने का कपड़ा, बौद्ध सन्यासी

का ओढ़ने का कपड़ा ।

चुक्र (पुं० । नपुं०) (क्रः । क्रम्)

चुक्र एक खड़ी वस्तु, (नपुं०)

अमसुल ।

चुक्रिका (स्त्री) लोनियाँ भाजी ।

चुल्लः (पुं०) “क्षिन्नाक्ष” में देखो ।

चुल्लिः (स्त्री) चूल्हा । [चुल्ली]

चूचुक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)

स्तन का अग्रभाग ।

चूडा (स्त्री) शिखा, मोर के माथे की कलंगी ।

चूडामणिः (पुं०) मस्तक का मणि ।

चूडाला (स्त्री) एक तरह का मोथा वास ।

चूतः (पुं०) आम वृक्ष ।

चूर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा । र्णम्)

चूर चुई वस्तु, (नपुं०) सुगन्ध

चूर्ण (मसाला इत्यादि) ।

चूर्णकुन्तलः (पुं०) घुंघुरारे अर्थात् टेढ़े टेढ़े बाल ।

चूर्णिः (स्त्री) पातञ्जल व्याकरण, कौड़ी, १०० कौड़ियाँ ।

चूर्णी (स्त्री) कौड़ी, नदीविशेष ।

चूलिका (स्त्री) हाथियों के कान की जड़ ।

चूष्या (स्त्री) “दूष्या” में देखो ।

चेटकः (पुं०) दास [चेड़कः]

[चेटः]

चेतकी (स्त्री) हरे ।

चेतनः (पुं०) प्राणी ।

चेतना (स्त्री) बुद्धि ।

चेतस् (अव्यय) (तः) मन ।

चेत् (अव्यय) यदि वा अगर ।

चैल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

नीच वा अधम, (नपुं०) वस्त्र ।

चैत्यम् (नपुं०) यज्ञस्थान, नामी

वृक्ष वा प्रसिद्ध वृक्ष ।

चैत्रः (पुं०) चैत महीना ।

चैत्ररथम् (नपुं०) कुवेर का बगीचा

चैत्रिकः (पुं०) चैत महीना ।

चैल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

नीच वा अधम, (नपुं०) वस्त्र ।

चोचम् (नपुं०) तज वृक्ष ।

चोद्यम् (नपुं०) अद्भुत प्रश्न ।

चोरः (पुं०) चोर ।

चोरपुष्पी (स्त्री) सङ्गाडुली ओषधी

चोरिका (स्त्री) चोरी [चोरका]

चोलः (पुं०) पहिरने का चोला

वा कसुकी ।

चौरः (पुं०) चोर ।

चौरिका (स्त्री) चोरी ।

चौर्यम् (नपुं०) तथा ।

च्युत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

चुपड़ा = छी ।

—***—

(कृ)

कृ (पुं० । नपुं०) (कृः । कृम्)
(पुं०) चञ्चल, छेदने वाला
वा काटने वाला, (नपुं०)
निर्मल ।

कृगलकः (पुं०) बकरा । [कृगलः]

कृगला (स्त्री) वृद्धारक ओषधी ।

कृगलान्त्री (स्त्री) तथा ।

कृगलाङ्घ्री (स्त्री) तथा

कृगलाण्डी (स्त्री) तथा ।

कृचम् (नपुं०) कृता ।

कृचा (स्त्री) जल का टण, वन
को सौँफ, धनियाँ ।

कृचाकी (स्त्री) रासन वृक्ष ।

कृदः (पुं०) पत्ता, पत्तियों का पर ।

कृदनम् (नपुं०) पत्ता, टपना ।

कृदिष् (पुं० । स्त्री) (दिः । दिः)

खपड़ा वा छान्ही ।

कृद्गन् (नपुं०) (कृन्) कपट ।

कृन्दः (पुं०) अभिप्राय, वश वा
इच्छातिथार, अभिलाष ।

कृन्दस् (नपुं०) (न्दः) एक वे-
दाङ्ग अर्थात् पिङ्गलादि कृन्दो-
ग्रन्थ में गायत्री उच्छिष्टम् अनु-
ष्टुप् इत्यादि कृन्द, श्लोक ।

कृन्न (चि०) (कृन् । कृन् । कृन्) ढाँपा
हुवा = ई, एकान्त स्थान इ-
त्यादि ।

कृलम् (नपुं०) न्याय से विरुद्ध
कर्म वा कपट वा कृल ।

कृविः (स्त्री) शोभा, प्रकाश ।

कृगः (पुं०) बकरा ।

कृगी (स्त्री) बकरी ।

कृता (चि०) (तः । ता । तम्)
निर्बल, खण्डित ।

कृचः (पुं०) शिष्य ।

कृदनम् (नपुं०) मकान का
छज्जा, खपड़े के नीचे का बाँस
वा ठाट ।

कृदित (चि०) (तः । ता । तम्)
ढाँपा हुआ = ई ।

कृन्दसः (पुं०) वेद पढ़नेवाला,
वेद से जो सम्बन्ध रखता है ।

कृया (स्त्री) कृया, सूर्य की
स्त्री वा शनैश्चर की माता,
शोभा, प्रतिविम्ब ।

कृयानायः (पुं०) सूर्य ।

कृित (चि०) (तः । ता । तम्)
खण्डित ।

कृिद्रम् (नपुं) बिल वा छेद ।

कृिद्रित (चि०) (तः । ता । तम्)
छेदागया = ई वा बेधागया = ई

कृिन्न (चि०) (कृन् । कृन् । कृन्)
खण्डित ।

कृिन्नरुहा (स्त्री) गुरुच एक लता ।

कृुरिका (स्त्री) कूरी ।

छेक (चि०) (कः । का । कम्)
चतुर, पलुवा पशु वा पक्षी ।
छेदनम् (नपु०) छेदना वा काटना ।

—***—

(ज)

जः (पुं०) गाना, जीतना, जी-
तनेवाला ।
जगच्चतुः (पुं०) सूर्य ।
जगती (स्त्री) लोक वा भुवन,
एक प्रकार का छन्द, पृथ्वी ।
जगत् (नपु०) लोक वा भुवन,
जङ्गम अर्थात् चलने फिरने-
वाला प्राणी ।
जगत्प्राणः (पुं०) वायु ।
जगरः (पुं०) कवच ।
जगलः (पुं०) मद्यकलक वा
“भेदक” में देखो ।
जग्ध (चि०) (गधः । गधा । गधम्)
खाया गया = ई ।
जग्धिः (स्त्री) भोजन ।
जघनम् (नपु०) स्त्री के कमर
के अगड़ी का हिस्सा वा जङ्घा ।
जघनफला (स्त्री) कटुम्बरी ओ-
षधी ।

जघनेफला (स्त्री) तथा ।
जघन्य (चि०) (न्यः । न्या । न्यम्)
सब से पिछला = ली, अधम
वा नीच, (पुं०) मूत्रेन्द्रिय ।
जघन्यजः (पुं०) गूद्र, छोटा भाई ।
जङ्गम (चि०) (मः । मा । मम्)
प्राणी वा प्राणधारी ।
जङ्घा (स्त्री) पैर की पेंडरी, जङ्घा ।
जङ्घाकरिकः (पुं०) जो जङ्घा के
बल से जीता है ।
जङ्घालः (पुं०) अतिवेगवान् [जङ्घिलः]
जटा (स्त्री) केशों की जटा, जटा-
मासी सुगन्धद्रव्य, वृक्ष की
जड़ जो जटा के सदृश रहती है ।
जटामांसी (स्त्री) जटामासी सु-
गन्धद्रव्य ।
जटिः (पुं०) पाकर वृक्ष ।
जटिन् (पुं०) (टी) तथा ।
जटिला (स्त्री) जटामांसी ।
जटुलः (पुं०) “कालक” में देखो ।
जठर (चि०) (रः । रा । रम्)
कठोर वस्तु, (पुं०) वृक्ष वा
बूझा, (पुं० । नपु०) पेट ।
जड (चि०) (डः । डा । डम्)
शीतल वस्तु, अत्यन्त मूढ़, (स्त्री)
केवोंच वृक्ष ।
जडुलः (पुं०) “कालक” में देखो ।
[जटुलः]

जतु (नपुं०) महावर रत्न, लाही ।
 जतुकम् (नपुं०) हींग ।
 जतुका (स्त्री) चमगुदरी, च-
 कवत ओषधी । [जतूका]
 जतुक्त (पुं०) चकवत ओषधी ।
 जतूका (स्त्री) तथा, चमगुदरी ।
 [जतूका]
 जत्रु (नपुं०) कांधा और बगल
 जहाँ जुटे हैं वह जोड़ वा हं-
 सुली ।
 जनकः (पुं०) पिता ।
 जनङ्गमः (पुं०) चण्डाल वा डोम ।
 जनता (स्त्री) जनों का समूह ।
 जननम् (नपुं०) जन्म, वंश ।
 जननिः (स्त्री) माता ।
 जननी (स्त्री) तथा ।
 जनपदः (पुं०) देश ।
 जनयित्री (स्त्री) माता ।
 जनश्रुतिः (स्त्री) लोकप्रवाद वा
 लोगों की सच्ची वा झूठी उड़ाई
 हुई बात ।
 जनार्दनः (पुं०) विष्णु ।
 जनाश्रयः (पुं०) जनों के रहने
 का स्थान वा मण्डप ।
 जनिः (स्त्री) जन्म ।
 जनि (स्त्री) (निः—नी) पुत्रा-
 दिनों की स्त्री वा पतोह, स्व-
 यंवर में की कन्या जो जयमाल

हाथ में लिये घूमती है, चकवत
 ओषधी ।
 जनित्री (स्त्री) माता । [जनयित्री]
 जनुष् (नपुं०) (नुः) जन्म ।
 जन्तुः (पुं०) प्राणी ।
 जन्तुफलः (पुं०) गुल्मर वृक्ष ।
 जन्मन् (नपुं०) (न्म) जन्म ।
 जन्मिन् (पुं०) (न्मी) प्राणी ।
 जन्य (त्रि०) (न्यः । न्या । न्यम्)
 जो पैदा होता है, निन्दित व-
 चन, (पुं०) वर के अर्थात् दमाद
 के पक्ष वाले वा वर के मित्र
 इत्यादि, (नपुं०) बजार, युद्ध ।
 जन्युः (पुं०) प्राणी ।
 जपः (पुं०) जप करना, वेदाभ्यास ।
 जपापुष्पम् (नपुं०) उड़डुल का फूल ।
 जम्पती, इकारान्त, द्विवचन, (पुं०)
 स्त्री पुरुष वा पत्नी और पति
 का जोड़ा ।
 जम्बालः (पुं०) कीचड़ वा चहला ।
 जम्बिरः (पुं०) जंभीरी नीबू । [ज-
 म्बीरः]
 जम्बीरः (पुं०) तथा, मरुवा लता ।
 जम्बुकः (पुं०) सियार जन्तु, व-
 रुण देवता ।
 जम्बू (स्त्री) नपुं०) (म्बूः । म्बु)
 जामुन का फल, (स्त्री) जामुन
 का वृक्ष ।

जम्भः (पुं०) जंभीरी नीबू ।
 जम्भमेदिन् (पुं०) (दी) इन्द्र ।
 जम्भरः (पुं०) जंभीरी नीबू ।
 जम्भलः (पुं०) तथा ।
 जम्भीरः (पुं०) तथा, मरुवा लता ।
 जयः (पुं०) जीत, जयपर्यं वा अ-
 रणी वा अग्रेयं वृक्ष ।
 जयनम् (नपुं०) जीतना वा जीत ।
 जयन्तः (पुं०) इन्द्र का पुत्र ।
 जयन्ती (स्त्री) इन्द्र की पुत्री,
 अरणी वा जाही जिस को
 "टंकार" कहते हैं ।
 जया (स्त्री) अरणी वा जाही वृक्ष
 जिस को 'टंकार' कहते हैं ।
 जय्य (वि०) (य्यः । य्या । य्यम्)
 जो जीतने के शक्य है ।
 जरठ (वि०) (ठः । ठा । ठम्)
 कठोर, बुड्ढा = डूढी ।
 जरण (वि०) (णः । णा । णम्)
 वृद्ध वा बुड्ढा = डूढी, जीरा ।
 जरत् (वि०) (न् । ती । त्) बु-
 ड्ढा = डूढी ।
 जरङ्गवः (पुं०) बुड्ढा बैल ।
 जरा (स्त्री) बुढ़ाई ।
 जरायुः (पुं०) माता के पेट में
 गर्भ जिसमें लपेटा हुआ रह-
 ता है बह चमड़ा ।
 जरायुजाः, अकारान्त, बहुवचन,

(पुं०) जरायु से उत्पन्न अर्थात्
 मनुष्य गज इत्यादि ।
 जलम् (नपुं०) पानी ।
 जलङ्गमः (पुं०) चण्डाल वा डोम,
 [जनङ्गमः]
 जलजन्तुः (पुं०) जल का जन्तु
 मगर इत्यादि ।
 जलजन्तुका (स्त्री) जो एक
 जलजन्तु ।
 जलधरः (पुं०) मेष ।
 जलनिधिः (पुं०) समुद्र ।
 जलनिर्गमः (पुं०) जल निकलने
 का छिद्र ।
 जलनीली (स्त्री) सेवार ।
 जलपुष्पम् (नपुं०) कोई कमल
 इत्यादि फूल जो कि जल में
 होते हैं ।
 जलप्रायम् (नपुं०) जलाधिक देश
 वा जल का ककारा ।
 जलसुच (पुं०) (क—ग) मेष ।
 जलशायिन् (पुं०) (यी) विष्णु ।
 जलशक्तिः (स्त्री) घोषा वा छोटी
 सौप ।
 जलाधारः (पुं०) पानी का आ-
 धार अर्थात् तलाव बावली इ-
 त्यादि ।
 जलाशय (पुं० । नपुं०) (यः ।
 यम्) (पुं०) तथा, (नपुं०)

खस एक सुगन्धद्रव्य ।
जलुका (स्त्री) जोंक ।
जलोका (स्त्री) तथा ।
जलोच्छ्वासः (पुं०) बड़े जल के
निकलने का मार्ग वा बहुत
जल का चारो ओर से बहना ।
जलोरगी (स्त्री) जोंक ।
जलौकसी (स्त्री) तथा ।
जलौकस्, बहुवचन, (पुं० । स्त्री)
(सः । सः) (पुं०) जलजन्तु,
(स्त्री) जोंक ।
जलौका (स्त्री) जोंक ।
जल्पाक (वि०) (कः । का । कम्)
बहुत अवाच्य बोलनेवाला = लौ
जल्पित (वि०) (तः । ता । तम्)
कहागया = ई, (नपुं०) बोलना ।
जवः (पुं०) वेग वा वेग के स-
हित गमन, वेगवान् ।
जवन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
(पुं०) वेगवान्, वेगयुक्त घोड़ा,
(नपुं०) वेग ।
जवनिका (स्त्री) कनात वा क-
पड़े का परदा ।
जहनुतनया (स्त्री) गङ्गा नदी ।
जागरः (पुं०) कवच (जिस को
योद्धा लोग पहिनते हैं) ।
जागरा (स्त्री) जागरण वा जा-
गना । [जागरः—(पुं०)]

जागरित (वि०) (ता । वी ।
द) जागनेवाला = ली ।
जागरूक (वि०) (कः । का । कम्)
तथा ।
जागर्तिः (स्त्री) जागरण वा
जागना ।
जागर्था (स्त्री) तथा ।
जाग्रिया (स्त्री) तथा ।
जाहुलिकः (पुं०) विषवैद्य वा
गारुडिक ।
जाहुली (स्त्री) विषविद्या ।
जाहिकः (पुं०) जहा के बल से
जो जीता है ।
जात (वि०) (तः । ता । तम्)
पैदा हुआ = ई, (नपुं०) पैदा
होना, खनूह, मनुष्यत्वादि
जाति ।
जातरूपम् (नपुं०) सुवर्ण वा सोना ।
जातवेदस् (पुं०) (दाः) अग्नि ।
जातापत्या (स्त्री) “ प्रजाता ” में
देखो ।
जातिः (स्त्री) मनुष्यत्वादि जाति,
जन्म, प्रमेची पुष्पवृक्ष, जाय-
फल । [जाती]
जातीकोशम् (नपुं०) जायफल ।
जातीफलम् (नपुं०) तथा ।
जातु (अव्यय) कदाचित् ।
जातुष (वि०) (षः । षी । षम्)

लाह से बना = नी ।
 जातोच्चः (पुं०) जवान बैल ।
 जानु (नपुं०) पैर का घुटना ।
 जाबालः (पुं०) भेंड़िहारा वा
 गंडेरिया ।
 जामाढ (पुं०) (ता) दामाद ।
 जामिः (स्त्री) बहिन [जामी],
 कुलस्त्री [जामो] ।
 जाम्बवम् (नपुं०) जामुन का फल ।
 जाम्बूनदम् (नपुं०) सुवर्ण वा
 सोना ।
 जायकम् (नपुं०) पीला चन्दन ।
 जाया (स्त्री) पत्नी ।
 जायाजीवः (पुं०) नट (जोकि प्रायः
 स्त्री को नचाते फिरते हैं) ।
 जायापती, द्विवचन, (पुं०) स्त्री
 पुरुष वा पत्नी और पुरुष का
 जोड़ा ।
 जायुः (पुं०) औषध ।
 जारः (पुं०) स्त्री का उपपति वा
 थार ।
 जालम् (नपुं०) मत्स्यादि पक-
 डने का जाल, समूह, झरोखा,
 न फूली हुई कली ।
 जालकम् (नपुं०) नई कलियों वा
 कलियों का समूह ।
 जालिकः (पुं०) “वागुरिक” में
 देखो, जालवाला, मल्लाह ।

जालिन् (चि०) (ली । लिनी । लि)
 जालवाला = ली ।
 जाली (स्त्री) चिचिड़ा तरकारी ।
 जाल्म (चि०) (लमः । लमा । लमम्)
 नीच वा अधम, “असमीक्ष्य-
 कारिन्” में देखो ।
 जिघत्सु (चि०) (त्सुः । त्सुः । त्सु)
 भोजन चाहने वाला = ली वा
 भूखा = खी ।
 जिह्वी (स्त्री) मजीठ (एक प्रकार
 की रंगने की लकड़ी) ।
 जित्वर (चि०) (रः । री । रम्)
 जीतने वाला = ली ।
 जिनः (पुं०) बुद्ध अर्थात् विष्णु का
 नवां अवतार ।
 जिवाजिवः (पुं०) “जीवञ्जीव” में
 देखो ।
 जिष्णु (चि०) (ण्युः । ण्युः । ण्यु)
 जीतने वाला = ली, (पुं०) इन्द्र ।
 जिह्वा (चि०) (ह्वाः । ह्वा । ह्वम्)
 कुटिल, झलस वा झलसी, वक्र
 वा टेढ़ा = ढी ।
 जिह्वागः (पुं०) सर्प ।
 जिह्वा (स्त्री) जीभ ।
 जीन (चि०) (नः । ना । नम्)
 बुड्ढा = ड्ढी ।
 जीमूतः (पुं०) मेघ, पर्वत, बन्दाल
 औषधी ।

जीरकः (पुं०) जीरा ।
 जीर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा । र्णम्)
 पुराना = नी वा बुड्ढा = ड्ढी ।
 जीर्णवस्त्रम् (नपुं०) पुराना कपड़ा ।
 जीर्णिः (स्त्री) जीर्णता वा जीर्ण
 होना वा पुराना होना ।
 जीवः (पुं०) प्राण, बृहस्पति,
 प्राण का धारण करना ।
 जीवकः (पुं०) विजयसार ओ-
 षधी एक लकड़ी, ओषधियों के
 अष्टवर्ग में की एक ओषधी ।
 जीवजीवः (पुं०) एक प्रकार का
 पक्षी (जिसका पङ्ख ठीक मोर
 के पङ्ख के तुल्य होता है और
 जिस के देखने से विष का
 नाश होता है) ।
 जीवञ्जीवः (पुं०) तथा ।
 जीवनम् (नपुं०) जीना, जी-
 विका, पानी ।
 जीवनी (स्त्री) एक वृक्ष ।
 जीवनीया (स्त्री) तथा ।
 जीवन्तिकः (पुं०) बहेलिया ।
 जीवन्तिका (स्त्री) षष्ठी देवी, अ-
 कासबंवर, गुरुच ।
 जीवन्ती (स्त्री) षष्ठी देवी (ल-
 डके वा लडकी के जन्म के पाँ-
 चवें वा दसवें रोज जिस की
 पूजा होती है), एक वृक्ष ।

जीवा (स्त्री) एक वृक्ष । [जीवनी]
 जीवातु (पुं० । नपुं०) (तुः । तु)
 जीवन का ओषध ।
 जीवान्तकः (पुं०) बहेलिया ।
 [जीवन्तिकः]
 जीविका (स्त्री) जीविका वा जीने
 का उपाय ।
 जुगुप्सा (स्त्री) निन्दा ।
 जुहः (पुं०) वृक्षदारक ओषधी ।
 जुहः (स्त्री) एक प्रकार का सूवा
 (जिस से यज्ञ में होम किया
 जाता है) ।
 जूतिः (स्त्री) वेग ।
 जूर्तिः (स्त्री) ज्वर रोग ।
 जृम्भ (त्रि०) (म्भः । म्भा । म्भम्)
 सुखादि का त्रिकास अर्थात् जं-
 भाई ।
 जृम्भणम् (नपुं०) तथा ।
 जैट (पुं०) (ता) जीतनेवाला,
 जिसका जीतने का स्वभाव है ।
 जेमनम् (नपुं०) भोजन ।
 जेय (त्रि०) (यः । या । यम्)
 जीतने के योग्य ।
 जैत्र (त्रि०) (त्रः । त्रा । त्रम्)
 जयवाला = जी ।
 जैमिनीय (पुं०) मीमांसा शास्त्र
 का जाननेवाला ।
 जैवात्रिकः (पुं०) चन्द्रमा, बडे

आयुर्वल वाला, कुश घास ।
 जोङ्गकम् (नपुं०) अंगर चन्दन ।
 जोषम् (अव्यय) चुप रहना, सुख ।
 जोषा (स्त्री) स्त्री ।
 जोषित् (स्त्री) तथा । [जोषिता]
 न्नः (पुं०) पण्डित ।

अपित (वि०) (तः । ता । तम्)

जनायागया = ई ।

अस (वि०) (सः । सा । सम्)

तथा ।

अप्तिः (स्त्री) बुद्धि ।

आतिः (स्त्री) समान गोचरवाला,
 विरादरी ।

आट (वि०) (ता । ती । ट)

जानने वाला = ली ।

आतेयम् (नपुं०) आति का धर्म ।

आनम् (नपुं०) आन वा जानना ।

आनिन् (वि०) (नी । निनी । नि)

आनवाला = ली, (पुं०) ज्यो-
 तिषी ।

ज्या (स्त्री) धनुष की डोरी वा
 प्रत्यक्षा वा पनच, भ्रूति ।

ज्यानिः (स्त्री) जीर्ण होना वा
 पुराना होना वा जीर्णता ।

ज्यायस् (वि०) (यान् । यसी ।

यः) बड़त कुड्डा = डूँटी, अ-
 त्यन्त प्रशंसा के योग्य ।

क्येष्ट (वि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

विद्या इत्यादि से बड़ा = डूँटी,
 अत्यन्त बड़ा, जैठा = ठी, (पुं०)
 जैठ महीना, (स्त्री) पति की
 अत्यन्त प्यारी स्त्री ।

ज्योतिरिङ्गणः (पुं०) जुगनू कीड़ा ।

ज्योतिषिकः (पुं०) ज्योतिष विद्या
 का जानने वाला ।

ज्योतिष (नपुं०) (तिः) ज्योतिष
 विद्या, तारा, प्रकाश, दृष्टि ।

ज्योतिष्मत् (वि०) (ज्मान् । ज्मती ।
 ज्मत) प्रकाशवाला = ली, (स्त्री)
 मालकंगुनी शोषधी ।

ज्योत्स्ना (स्त्री) अंजोरिया अर्थात्
 चन्द्र का प्रकाश, चिचिड़ा तर-
 कारी ।

ज्योत्स्नी (स्त्री) चिचिड़ा तर-
 कारी ।

ज्वरः (पुं०) ज्वर रोग ।

ज्वलनः (पुं०) अग्नि ।

ज्वाल (पुं० । स्त्री) (लः । ला)
 अग्नि की ज्वाला ।

—***—

(भ)

भः (पुं०) शब्द, नष्ट, वायु, भू-

षण, सर्वांग का घर ।
 भञ्जभावातः (पुं०) वृष्टि के सहित
 बड़ा वायु ।
 भट्टा (स्त्री) भुङ्गभंजरा ।
 भट्टामला (स्त्री) तथा ।
 भटिति (अव्यय) जल्दी वा शीघ्र ।
 भ्ररः (पुं०) भ्रमने से निकला हुआ
 जल का प्रवाह ।
 भ्रर्भरः (पुं०) एक प्रकार का
 बाजा वा भाँझ ।
 भ्रल्लरी (स्त्री) हुड़क एक प्रकार का
 बाजा, लड़कोंके खेलने की चकई
 भ्रषः (पुं०) मछली ।
 भ्रषा (स्त्री) ककड़ी वृक्ष ।
 भ्राटः (पुं०) वृक्ष के जड़ में सब
 के नीचे का भोथरा ।
 भ्राटलः (पुं०) एक प्रकार की लोध
 भ्राटलिः (पुं० । स्त्री) (लिः । लिः)
 एक वृक्ष (जो कि पलाशवृक्ष
 के सदृश होता है) ।
 भ्रावुकः (पुं०) भाज वृक्ष ।
 भ्रियटी (स्त्री) कठसरैया पुष्पवृक्ष ।
 भ्रिरुका (स्त्री) “चीरी” में देखो ।
 [भ्रिरिका] [भ्रिरीका]
 भ्रिल्लिका (स्त्री) तथा । [भ्रि-
 ल्लीका] [भ्रिल्लका]
 भ्रिरुका (स्त्री) तथा । [भ्रिरीका]

—***—

(ज)

जः (पुं०) गानेवाला, गाना, भाँझ
 का शब्द ।

—***—

(ट)

टः (पुं०) पृथ्वी, करवा (एक मट्टी
 का बरतन), ध्वनि ।
 टङ्कः (पुं०) टाँकी (जिस से पत्थर
 तोड़ा जाता है), अङ्कहार ।
 टिटिभकः (पुं०) टिटिहरी पक्षी ।
 टिटिभः (पुं०) तथा ।
 टिटिभकः (पुं०) तथा । [टिटिभकः]
 टिठिभकः (पुं०) तथा ।
 टीका (स्त्री) कठिन पदों की
 व्याख्या ।
 टुण्टुकः (पुं०) सोनापाड़ा ।

—***—

(ठ)

ठः (पुं०) जनसमूह, ध्वनि, धूर्त,

शिव, शून्य, बड़ा शब्द, चन्द्र
का मण्डल ।

—***—

(ड)

डः (पुं०) शिव, चास वा भय,
बड़ा शब्द ।

डमरः (पुं०) डाँका, लूट, प्रलय ।

डमरुः (पुं०) डमरू बाजा ।

डयनम् (नपुं०) उड़ना, “प्रवहण”
में देखो ।

डडुः (पुं०) बड़हर वृक्ष वा फल ।

[डहूः]

डालिमः (पुं०) अनार ।

डिगिडमः (पुं०) डमरू बाजा ।

डिगडीरः (पुं०) समुद्रफेन ।

डिम्बः (पुं०) डाँका, लूट, प्रलय ।

डिम्भः (पुं०) बालक, सूर्य ।

डिम्भा (स्त्री) बहुत छोटी लड़की ।

डुण्डुभः (पुं०) डेड़हा सर्प, दुइ-
सुहाँ सर्प ।

डुलिः (स्त्री) ककुई ।

—***—

(ढ)

ढः (पुं०) ढक्का वा विजय का न-
गाड़ा, निर्गुण, निर्धन ।

ढक्का (स्त्री) ढक्का वा विजय का
नगाड़ा ।

—***—

(ण)

णः (पुं०) सूअर, ज्ञान, निश्चय,
निर्णय ।

—***—

(त)

तः (पुं०) चोर, सूअर की पोंछ ।

तक्रम् (नपुं०) चतुर्थीय जल दे-
कर मथे डुये दही का मण्डा ।

तक्षकः (पुं०) एक प्रकार का सर्प,
बढ़ई ।

तक्षन् (पुं०) (क्षा) बढ़ई ।

तट (त्रि०) (टः । टी । टम्)

नदी इत्यादि का तीर ।

तटिनी (स्त्री) नदी ।
 तडाग (पुं० । नपुं०) (गः । गम्)
 तलाव ।
 तडित् (स्त्री) बिजुली ।
 तडित्वत् (पुं०) (त्वान्) मेघ ।
 तण्डुलः (पुं०) चावल, बाभीरङ्ग
 ओषधी ।
 तण्डुलीयः (पुं०) चौराई साग ।
 तत (चि०) (तः । ता । तम्)
 विस्तारयुक्त वा विस्तृत, (नपुं०)
 वीणा इत्यादि बाजा जो तार
 से बनता है ।
 ततस् (अव्यय) (तः) उस कारण से ।
 तत् (अव्यय) तथा ।
 तत्कालः (पुं०) वर्तमान काल ।
 तत्पर (चि०) (रः । रा । रम्)
 तत्पर वा कोई काम में एकाग्र
 चित्तवाला = ली ।
 तत्त्वम् (नपुं०) ठीक वा सत्य,
 विलम्बित (ठाह) नृत्य वाद्य
 और गीत, साङ्ख्यशास्त्रीक
 प्रकृति इत्यादि २५ तत्त्व ।
 तथा (अव्यय) उस प्रकार से ।
 तथागतः (पुं०) बुद्ध अर्थात् विष्णु
 का नवाँ अवतार ।
 तथ्य (चि०) (ध्यः । ध्या । ध्वम्)
 सच्चा (वचन इत्यादि), (नपुं०)
 सच्च (क्रियाविशेषण) ।

तदा (अव्यय) उस समय में ।
 तदात्वम् (नपुं०) वर्तमान काल ।
 तदानीम् (अव्यय) उस समय में ।
 तनयः (पुं०) बेटा ।
 तनया (स्त्री) बेटा ।
 तनु (चि०) (नुः । नुः । नु) विरल
 वा बीड़र, सूक्ष्म वा पतला =
 ली [इस अर्थ में स्त्री लिङ्ग
 में “तन्वी”—ऐसा भी रूप
 होता है], (स्त्री) वृक्ष की
 छाल, देह ।
 तनुचम् (नपुं०) योनों के पहि-
 नने का कवच ।
 तनूः (स्त्री) देह ।
 तनूकृत (चि०) (तः । ता । तम्)
 छील के पतली की गई वस्तु ।
 तनूनपात् (पुं०) अग्नि ।
 तनूरुहम् (नपुं०) रोझाँ, पङ्क ।
 तन्तुः (पुं०) सूत ।
 तन्तुभः (पुं०) सरसों दाना ।
 [तन्तुभः]
 तन्तुलः (पुं०) बाभीरङ्ग ओषधी ।
 तन्तुवायः (पुं०) जोलहा, मकड़ी ।
 तन्त्रम् (नपुं०) कुटुम्ब का कार्य,
 सिद्धान्त, उत्तम ओषध, प्रधान
 वा मुख्य, जोलहा, एक प्रकार
 का शास्त्र, सामग्री, एक प्रका-
 रकी वेद की शाखा, ऐसा

हेतु जो दो पदार्थों को सिद्ध करता है ।

तन्त्रकम् (नपुं०) कोरा वस्त्र ।

तन्त्रवापः (पुं०) जोलहा ।

तन्त्रवायः (पुं०) तथा, मकड़ी जन्तु

तन्त्रिका (स्त्री) गुरुच ओषधी ।

तन्त्री (स्त्री) वीणा का तार (कहीं यह शब्द वीणा का भी वाचक है) ।

तन्द्रवायः (पुं०) जोलहा ।

तन्द्रा (स्त्री) आलस्य वा अत्यन्त श्रम से इन्द्रियों का असामर्थ्य ।

तन्द्भिः (स्त्री) तथा । [तन्द्भी]

तन्द्भी (स्त्री) निद्रा, आलस्य ।

तपः (पुं०) बड़ी गरमी का ऋतु अर्थात् जेठ असाढ़ का महीना ।

तपनः (पुं०) सूर्य, एक नरक ।

तपनीयम् (नपुं०) सुवर्ण वा सोना ।

तपस् (नपुं०) (पुं०) चान्द्रायण इत्यादि व्रत, तपस्या, तपोलोक, धर्म

तपस् (पुं०) (पा०) माघ महीना ।

तपस्यः (पुं०) फागुन महीना ।

तपस्विन् (पुं०) (स्त्री) तपस्या करने वाला ।

तपस्विनी (स्त्री) तपस्या करने वाली स्त्री, जटामासी एक सुगन्धयुक्त ओषधी ।

तमः (पुं०) राहु ।

तमस् (नपुं०) (मः) अन्धकार, राहु ग्रह, तमोगुण, अज्ञान, क्रोधा तमस्विनी (स्त्री) अंधियारी रात, रात, तमोगुणयुक्त स्त्री ।

तमालः (पुं०) एक प्रकार का वृक्ष ।

तमालपत्रम् (नपुं०) मकरिकापत्र ।

तमिस्रम् (नपुं०) अन्धकार ।

तमिस्रहन् (पुं०) (हा) सूर्य ।

तमिस्रा (स्त्री) अंधियारी रात ।

तमी (स्त्री) अंधियारी रात, रात ।

तमोनुद् (पुं०) (त्—द्) चन्द्र, सूर्य, अग्नि ।

तमोपहः (पुं०) तथा ।

तरक्षः (पुं०) तेंदुवा नाम मृग का खाने वाला एक जङ्गली जन्तु, हुंझार ।

तरक्षुः (पुं०) तथा ।

तरङ्गः (पुं०) जल का तरङ्ग वा लहर ।

तरङ्गिणी (स्त्री) नदी ।

तरणि (पुं० । स्त्री) (णिः । णिः) (पुं०) सूर्य, (स्त्री) धिक्कुआर ओषधी, नौका ।

तरिणी (स्त्री) नाव ।

तरपथम् (नपुं०) पार उतराई का द्रव्य जो मत्तलाह लेता है ।

तरल (त्रि०) (लः । ला । लम्) चञ्चल, (पुं०) चार के मध्य

का दाना जिस को “सुमेर”
भी कहते हैं, (स्त्री) चञ्चल
स्त्री, लपसी ।
तरसम् (नपुं०) माँस ।
तरस् (नपुं०) (रः) वेग वा वेग
के सहित गमन, सामर्थ्य ।
तरस्विन् (पुं०) (स्त्री) वेगवाला,
शूर ।
तरिः (स्त्री) मौका । [तरी]
तरुः (पुं०) पेड़ वा वृक्ष ।
तरुणः (पुं०) जवान पुरुष ।
तरुण (त्रि०) (णः । णी । णम्)
नया वा टटका पदार्थ ।
तरुणी (स्त्री) जवान स्त्री । [तलुनी]
तर्कः (पुं०) तर्क वा विचार ।
तर्कडी (स्त्री) एक प्रकार का क-
रञ्ज वृक्ष ।
तर्कविद्या (स्त्री) न्यायशास्त्र ।
तर्कारी (स्त्री) भरणी वा जाही
वा टेकार वृक्ष ।
तर्जनी (स्त्री) हाथ के अंगूठे
की पास वाली अंगुली ।
तर्णकः (पुं०) नया वा जवान बैल ।
तर्हूः (पुं०) “दारुहस्तक” में देखो ।
तर्पणम् (नपुं०) पितृयज्ञ, दत्ति,
दत्त करना ।
तर्मन् (नपुं०) (र्म्) यज्ञ के
खन्मि का अग्रभाग ।

तर्षः (पुं०) पियास, दृष्टा वा
जालसा ।
तल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
किसी वस्तु के नीचे का भाग,
स्वरूप, (नपुं०) प्रत्यक्षा के
घात के बचाने के लिये गोह
के चमड़े से बना हुआ एक प्र-
कार का बाहुबन्धन ।
तलिन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
बीड़र, थोड़ा वा स्वल्प, स्वच्छ
वा निर्मल ।
तल्पम् (नपुं०) खटिया, अटारी,
पत्नी ।
तल्लजः (पुं०) प्रशस्त वा अच्छा
वा प्रशंसा के योग्य ।
तष्ट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
छील कर पतला किया गया
= ई (कोई पदार्थ) ।
तस्करः (पुं०) चोर ।
ताण्डव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)
उद्धतनृत्य ।
तातः (पुं०) पिता, गुरु वा बड़ा
(पिता बड़ा भाई इत्यादि
“तात !” ऐसा कह कर पुंकारे
जाते हैं) छोटा भाई ।
तान्त्रिक (त्रि०) (कः । की । कम)
ठीक तात्पर्य को जानने वाला
= ली, (पुं०) तन्त्र शास्त्र

को जानने वाला, जोलहा ।
 तापसः (पुं०) तपस्वी वा तपस्या
 करने वाला ।
 तापसतरुः (पुं०) इंसुआ वा जी-
 यापूता वृक्ष ।
 तापिच्छः (पुं०) तमाल वृक्ष ।
 तापिष्ठः (पुं०) तथा ।
 तामरसम् (नपुं०) लाल कमल ।
 तामलकी (स्त्री) भुइं अंवरा ।
 तामसी (स्त्री) अंधियारी रात ।
 तामिस्रः (पुं०) एक नरक ।
 ताम्बूलम् (नपुं०) बीड़ा ।
 ताम्बूलवल्ली (स्त्री) पान (जिस
 का बीड़ा लगता है) ।
 ताम्बूली (स्त्री) तथा ।
 ताच्चम् (नपुं०) ताँवा धातु ।
 ताच्चकम् (नपुं०) तथा ।
 ताच्चकर्णी (स्त्री) अञ्जन दिग्गज
 की स्त्री ।
 ताच्चकुट्टकः (पुं०) ताँवा का काम
 बनाने वाला ।
 ताच्चचूडः (पुं०) सुरगा पक्षी ।
 तारः (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 ऊँचा शब्द, (स्त्री । नपुं०)
 नक्षत्र, आँख की पुतली, (पुं०)
 मोती, सफाई, गोल मोती,
 गोल और निर्मल मोती से
 बना-हार, जल के पार उत-

रना, एक वानर का नाम (स्त्री)
 बौद्धों की एक देवता, बाली की
 स्त्री, बृहस्पति की स्त्री, (नपुं०)
 चाँदी धातु ।
 तारकजित् (पुं०) स्वामिकार्तिक ।
 तारका (स्त्री) नक्षत्र वा तरई,
 आँख की पुतली ।
 तारापथः (पुं०) आकाश ।
 तारुण्यम् (नपुं०) जवानी ।
 तार्क्ष्यः (पुं०) गरुड़ पक्षी, घोड़ा ।
 तार्क्ष्यशैलम् (नपुं०) एक प्रकार
 का नेत्र का अञ्जन ।
 ताल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
 (पुं०) गीत के काल का माप
 अर्थात् गाने में जो ताल दिया
 जाता है वह, ताल (जो ब-
 जाया जाता है), ताड़ वृक्ष, म-
 ध्यमा अंगुली से ले कर अंगूठे
 तक का विस्तार, (नपुं०)
 हरताल धातु ।
 तालपत्रम् (नपुं०) ताड़ का पत्ता,
 ताड़ का पझा, कान की तरकी ।
 तालपर्णी (स्त्री) सुरा नाम एक
 सुगन्धद्रव्य ।
 तालमूलिका (स्त्री) सुसरी ओषधी ।
 तालवृन्तकम् (नपुं०) ताड़ का पझा ।
 [तालवृन्तम्]
 तालाङ्कः (पुं०) बलदेव (कृष्ण

के भाई) ।
 ताली (स्त्री) थपोड़ी अर्थात् हा-
 थों का शब्द, एक प्रकार का
 ताड़ वृक्ष, भुईं अंवरा ।
 तालु (नपुं०) तारु अर्थात् सुख के
 भीतर का एक देश ।
 तावत् (अव्यय) सम्पूर्णता, अवधि,
 मान वा माप, अवधारण वा
 निश्चय ।
 तावत् (चि०) (वान् । वती । वत्)
 ओतना = नी ।
 तिक्त (चि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
 तीती वस्तु, (पुं०) तीता रस ।
 तिक्तकः (पुं०) परवर तरकारी ।
 तिक्तशाकः (पुं०) वरुण वृक्ष ।
 तिग्म (चि०) (गमः । ग्मा । गमम्)
 अत्यन्त गरम वस्तु, (नपुं०)
 अत्यन्त गरम (क्रियाविशेषण
 और गुणवाची) ।
 तितउः (पुं०) चलनी (जिस से
 आँटा चाला जाता है) ।
 तितिच्चा (स्त्री) चमा वा सङ्गना ।
 तितिचु (चि०) (चुः । चुः । चु)
 चमावाला = ली ।
 तिच्चिरः (पुं०) तितिल पक्षी ।
 तिच्चिरिः (पुं०) तथा ।
 तिथि (पुं० । स्त्री) (थिः । थिः)
 तिथि वा तारीख ।

तिनिशः (पुं०) बज्जुल एक प्रकार
 का वृक्ष ।
 तिन्तिडी (स्त्री) इमिली वृक्ष ।
 [तिन्तिची]
 तिन्तिडीकम् (नपुं०) चुक वा अ-
 मसुल । [तिन्तिडिकम्]
 तिन्दुकः (पुं०) तेंदू वृक्ष ।
 तिन्दुकी (स्त्री) तथा ।
 तिमिः (पुं०) एक प्रकार का मत्स्य ।
 तिमिङ्गिलः (पुं०) एक प्रकार का
 मत्स्य ।
 तिमिङ्गिलगिलः (पुं०) एक प्र-
 कार का मत्स्य ।
 तिमित (चि०) (तः । ता । तम्)
 ओदा = दी ।
 तिमिरम् (नपुं०) अन्धकार ।
 तिरस् (अव्यय) (रः) टेंदा वा
 बेड़ा, गुप्त होना, टेंदा होना
 वा बेड़ा होना ।
 तिरस्करिणी (स्त्री) कनात वा
 परदा ।
 तिरस्कारिणी (स्त्री) तथा ।
 तिरस्किया (स्त्री) अनादर ।
 तिरीटः (पुं०) लोध ओषधी ।
 तिरीटम् (नपुं०) पगड़ी, किर्रीट
 (शिरोभूषण) ।
 तिरोधानम् (नपुं०) गुप्त होना ।
 तिरोहित (चि०) (तः । ता । तम्)

गुप्त हो गया = ई ।
 तिर्यच् (त्रि०) (तिर्यङ् । तिरश्ची ।
 तिर्यक्—ग) टेढ़ा चलने वाला
 = लो, (पुं०) पक्षी ।
 तिलक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
 माथे का तिलक, (पुं०) एक
 प्रकार का वृक्ष, शरीर में का
 काला तिल, (नपुं०) काला
 नोन, पेट में जल रहने का
 स्थान ।
 तिलकालकः (पुं०) शरीर में का
 काला तिल ।
 तिलपर्णी (स्त्री) रक्त चन्दन ।
 तिलपिप्पलः (पुं०) बाँझ तिल ।
 तिलपेजः (पुं०) तथा ।
 तिलिप्सः (पुं०) एक प्रकार का
 सर्प, गोहृ ।
 तिलोत्तमा (स्त्री) स्वर्ग की एक
 वेद्या ।
 तिल्यम् (नपुं०) तिल का खेत ।
 तिल्वः (पुं०) लोध ।
 तिष्ठः (पुं०) पुष्प नक्षत्र, कलियुग
 तिष्ठफला (स्त्री) अंवरा ।
 तीक्ष्ण (त्रि०) (क्ष्णः । क्ष्णा । क्ष्णम्)
 अत्यन्त गरम वस्तु, अत्यन्त
 तीखी वस्तु, (नपुं०) अत्यन्त
 गरम, अत्यन्त तीखी (ये दोनों
 अर्थ क्रियाविशेषण और वस्तुध-

र्म अर्थ में होते हैं), (नपुं०)
 विष, युद्ध, लोहा ।
 तीक्ष्णगन्धकः (पुं०) सहेजन वृक्ष ।
 तीरम् (नपुं०) नदी इत्यादि का
 तीर ।
 तीर्थम् (नपुं०) निपान अर्थात् कूप
 के पास का हौद वा जलाशय,
 शास्त्र, ऋषिसेवित जल, गुरु ।
 तीव्र (त्रि०) (व्रः । व्रा । व्रम्)
 आधिक्ययुक्त, तीखा वा तेज,
 (नपुं०) अतिशय ।
 तीव्रवेदना (स्त्री) कठोर दुःख ।
 तु (अव्यय) किन्तु, फेर, पादपू-
 रण में, निश्चयपूर्वक ज्ञान (एव),
 भेद ।
 तुङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गा । ङ्गम्)
 ऊँचा = ची, (पुं०) नागकेसर
 वृक्ष ।
 तुङ्गी (स्त्री) वर्वरा वृक्ष ।
 तुच्छ (त्रि०) (च्छः । च्छा । च्छम्)
 अधम वा नीच, शून्य वा सूना-
 सान, निरर्थक ।
 तुण्डम् (नपुं०) मुख ।
 तुण्डिकेरी (स्त्री) कुन्द्रूतरकारी
 [तुण्डिकेशी], कपास वा रुई ।
 तुण्डिन् (पुं०) (ण्डि) बड़े पेट
 वाला वा तोड़इल ।
 तुण्डिभ (त्रि०) (भः । भा । भम्)

बड़े पेटवाला = ली, 'वृषनाभि'
में देखो । [तुन्दिभ]
तुण्डिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
बड़े पेट वाला = ली ।
तुत्यम् (नपुं०) तुतिया शीघ्रधी ।
तुत्या (स्त्री) लील, छोटी जारची ।
तुत्याञ्जनम् (नपुं०) तुतिया ।
तुन्दम् (नपुं०) तोंद ।
तुन्दपरिमृजः (पुं०) भालसी ।
तुन्दिक (त्रि०) (कः । का । कम्)
बड़े पेट वाला = ली ।
तुन्दित (त्रि०) (तः । ता । तम्) तथा
तुन्दिन् (त्रि०) (न्दी । न्दिनी ।
न्दि) तथा ।
तुन्दिभ (त्रि०) (भः । भा । भम्)
तथा ।
तुन्दिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
तथा, "वृषनाभि" में देखो ।
तुन्नः (पुं०) तूणी वा तुन्न वृक्ष ।
तुन्नवायः (पुं०) रफू करने वाला ।
तुभः (पुं०) बकरा पशु ।
तुसुलम् (नपुं०) सङ्ग्राम का प-
रस्पर धक्का, घोर, भयङ्कर ।
तुम्बिः (स्त्री) तुम्बा । [तुम्बी]
[तुम्बा]
तुम्बुरः (पुं०) एक देवर्षि का
नाम, एक देवगायक का नाम ।
तुरगः (पुं०) घोड़ा ।

तुरङ्गः (पुं०) तथा ।
तुरङ्गमः (पुं०) तथा ।
तुरङ्गवदनः (पुं०) एक देवजाति
जिस को "किन्नर" कहते हैं ।
तुरायण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
कोई विषय में आसक्त वा अ-
त्यन्त तत्पर वा सन्नद्ध, (नपुं०)
कोई विषय में आसक्ति वा त-
त्परता वा अत्यन्त लगन ।
तुरासाह् (पुं०) (षाट्—षाड्) इन्द्र
तुरुष्कः (पुं०) तुरुक (एक सुसज्ज-
मान की जाति), लोहबान ।
तुला (स्त्री) तौलने की तराजू,
तौल, १०० पल वा ४०० तोला,
एक राशि ।
तुलाकोटिः (स्त्री) स्त्रियों के पैर
का एक गहना (पायजब पै-
जनी इत्यादि जो शब्द करता
है) । [तुलाकोटी]
तुल्य (त्रि०) (ल्यः । ल्या । ल्यम्)
तुल्य वा सदृश ।
तुवरं (त्रि०) (रः । रा । रम्) क-
सैला रस वाला = ली, (पुं०)
कसैला रस ।
तुवरिका (स्त्री) रहर । [तुवरिका]
तुषः (पुं०) बहेड़ा, जव इत्यादि
धान्य की भूसी ।
तुषारः (पुं०) पाला वा बरफ ।

तुषिताः, बहुवचनान्त, (पुं०)
गणदेवता जो कि गिनती में
३६ हैं ।

तुङ्गिन् (नपुं०) पाला वा बरफ ।
तूण (पुं० । स्त्री) (णः । णी)
बाण का धर वा तरकस, (स्त्री)
लील का वृक्ष ।

तूणीरः (पुं०) तरकस ।
तूदः (पुं०) तूत वृक्ष ।
तूर्य (त्रि०) (र्यः । र्यां । र्यम्)
जन्दीबाज, (नपुं०) जल्दी ।

तूलः (पुं०) रूई, तूत वृक्ष ।
तूलमः (पुं०) तूत वृक्ष ।
तूलिका (स्त्री) तसबीर लिखने
की कलम, सलई ।

तूवरः (पुं०) समय पर जिस को
सौंग न जमा हो ऐसा बैल,
समय पर जिस को मोछ न
जमी हो ऐसा पुरुष ।

तूष्णीक (त्रि०) (कः । का । कम्)
चुप रहने वाला = ली ।

तूष्णीकम् (अव्यय) चुप वा मौन ।
तूष्णीम् (अव्यय) तथा ।

तूष्णीशील (त्रि०) (लः । ला । लम्)
चुप रहने वाला = ली ।

टणम् (नपुं०) घास ।

टण्डुमः (पुं०) ताड़ नरियर
खजूर इत्यादि टणवृक्ष ।

टणधान्यम् (नपुं०) तिन्नी साँवा
इत्यादि टण से उत्पन्न हुआ अन्न

टणध्वजः (पुं०) बाँस वृक्ष ।

टणराजः (पुं०) टणों में राजा
अर्थात् ताड़ वृक्ष ।

टणभून्यम् (नपुं०) बेला । [ट-
णभून्यम्]

टण्या (स्त्री) टणों का समूह ।

टतीयाकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
तीन बेर जोता हुआ खेत इ-
त्यादि ।

टतीयाप्रकृतिः (पुं०) नपुंसक वा
हिंजड़ा । [टतीयाप्रकृतिः]

टप्त (त्रि० । त्रा । त्रम्) सन्तुष्ट
हुवा = ई, हर्षित ।

टप्तिः (स्त्री) टप्ति वा सन्तोष ।

टप् (स्त्री) (ट्—ड्) पिपासा
वा पियास ।

टप्पण्ज (पुं०) (क्—ग्) लोभी ।

टप्पणा (स्त्री) लालसा, पियास ।

तेजनः (पुं०) कूरी इत्यादि पर साज
रखने का पत्थर, बाँस वृक्ष ।

तेजनकः (पुं०) सरहरी एक टणवृक्ष

तेजनौ (स्त्री) सुरहारा वा सुरा
(यह पनच के बड़े काम
आती है) ।

तेजस् (नपुं०) (जः) प्रभाव,
प्रकाश, वीर्य ।

तैजित (त्रि०) (तः । तां । तम्)
 सान रक्खी हुई कूरी इत्यादि।
 तैमः (पुं०) ओदा होना वा
 भींगना ।
 तैमनम् (नपुं०) कदी (एक भो-
 जनवस्तु) ।
 तैजसम् (नपुं०) सोना चाँदी
 इत्यादि आठ प्रकार के धातु ।
 तैजसावर्तिनी (स्त्री) सुवर्ण इत्या-
 दि धातु के गलाने की धरिया।
 तैत्तिरम् (नपुं०) तितिल पक्षियों
 का समूह ।
 तैलपर्यिकम् (नपुं०) श्वेत शीतल
 चन्दन ।
 तैलपायिका (स्त्री) चपरा एक
 जन्तु ।
 तैलम्पाता (स्त्री) पिट्टदान क्रिया ।
 तैलीनम् (नपुं०) तिलों का खेत ।
 तैषः (पुं०) पूस का महीना ।
 तोकम् (नपुं०) लड़का वा लड़की ।
 तोककः (पुं०) पपीहा पक्षी ।
 तोकमः (पुं०) हरा जव अन्न ।
 तोटकम् (नपुं०) एक छन्द ।
 तोचम् (नपुं०) हाथियों के चलाने
 के लिये ताडनदण्ड, चाबुक ।
 तोदनम् (नपुं०) चाबुक ।
 तोमरः (पुं०) गंडासा एक हथि-
 यार ।

तोयम् (नपुं०) जल ।
 तोयपिप्पली (स्त्री) जलपीपर ।
 तोरण (पुं० । नपुं०) (यः । यम्)
 द्वार का बाहरी ऊपर का भाग।
 तोर्यञ्जिकम् (नपुं०) नाचना गाना
 और बजाना (तीनों) ।
 त्यक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
 त्याग किया गया = ई ।
 त्यागः (पुं०) छोड़ देना, दान ।
 त्रपा (स्त्री) लज्जा ।
 त्रपु (नपुं०) रांगा धातु ।
 त्रयी (स्त्री) 'त्रय' 'यजुः' 'साम'
 इन तीनों वेदों का समूह ।
 त्रयीतनुः (पुं०) सूर्य ।
 त्रस (त्रि०) (सः । सा । सम्)
 जिस का चलने फिरने का स्व-
 भाव है ।
 त्रसरः (पुं०) जोलहा लोग जिस
 प्रकार से सूत को लपेटते हैं
 उस क्रिया का नाम । [तसरः]
 त्रस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
 डरा हुआ = ई, जिस का डरने
 का स्वभाव है वह ।
 त्रस्तु (त्रि०) (स्तुः । स्तुः । स्तु)
 तथा ।
 त्राण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
 रक्षा किया गया = ई, (नपुं०)
 रक्षा करना ।

चात, (त्रि०) (तः । ता । तम्)
तथा ।

चापुष (त्रि०) (षः । षी । षम्) रांगा
से बना हुआ (पात्र इत्यादि) ।

चायन्ती (स्त्री) 'चायमाणा' नाम
शोषधी ।

चायमाण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
रक्षा करता = ती, रक्षा किया
जाता = तो, 'चायमाणा' नाम
शोषधी ।

चासः (पुं०) भय ।

चिकम् (नपुं०) पीठ के बाँसा के
नीचे का वह जोड़ जहाँ तीन
हाड़ मिले हैं ।

चिककुट्ट (पुं०) (त्—ट्ट) त्रि-
कूटाचल पर्वत ।

चिकटु (नपुं०) सोंठ पीपर मि-
रिच (यह शब्द मिले हुए इन
तीनों का वाचक है) ।

चिक्रा (स्त्री) गराड़ी ।

चिकूटः (पुं०) चिकूटाचल पर्वत ।

चिखट्ट (स्त्री । नपुं०) (ट्टी । ट्टम्)
तीन खटियाओं का समूह ।

चिगुणाकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
तीन बेर जोता गया = ई (खेत
इत्यादि) ।

चितच्च (स्त्री । नपुं०) (ची । चम्)
तीन बदइयों का समूह ।

चिदशः (पुं०) देवता ।

चिदशालयः (पुं०) स्वर्ग ।

चिदिवः (पुं०) तथा ।

चिदिवेशः (पुं०) देवता ।

चिपथगा (स्त्री) गङ्गा नदी ।

चिपुटा (स्त्री) श्वेत "त्रिधारा"
शोषधी, लायची ।

चिपुटी (स्त्री) श्वेत "त्रिधारा"
शोषधी ।

चिपुरान्तकः (पुं०) शिव ।

चिफला (स्त्री) चर्रा बहेड़ा अं-
वरा (यह शब्द मिले हुए इन
तीनों का वाचक है) । [टफला]

चिभण्डी (स्त्री) श्वेत "त्रिधारा"
शोषधी ।

चियामा (स्त्री) रात्रि ।

चिलोचनः (पुं०) शिव ।

चिवर्गः (पुं०) अर्थ धर्म और काम
इन तीनों का समूह, खेती ब-
जार किला सेतु हस्तिबन्धन
खान सेना और कर लेना ये
अष्टवर्ग कहलाते हैं—इन का
क्षय पालन और वृद्धि (इन को
नीति शास्त्र में चिवर्ग कहते हैं)

चिविक्रमः (पुं०) भगवान् वामन ।

चिविष्टपम् (नपुं०) स्वर्ग ।

चिवृता (स्त्री) श्वेत "त्रिधारा"
शोषधी ।

चिह्नत् (स्त्री) तथा ।

चिसन्ध्यम् (नपुं०) प्रातः मध्याह्न
और सायम् इन तीनों सन्ध्या-
ओं का समूह ।

चिसीत्य (चि०) (त्यः । त्या । त्यम्)
तीन बेर जोता हुआ = ई (खेत
इत्यादि) ।

चिस्रोतस् (स्त्री) (ताः) गङ्गा नदी ।

चिहल्य (चि०) (ल्यः । ल्या । ल्यम्)
तीन बेर जोता हुआ = ई (खेत
इत्यादि) ।

चिहायणी (स्त्री) तीन बरस की
गैया ।

चुटिः (स्त्री) आठ परमाणुओं का
समूह, छोटी लायची, एक
काल का परिमाण, संशय, लेश,
हानि वा नुकसान । [चुटी]

चेता (स्त्री) एक युग का नाम,
“अग्नित्रय” में देखो ।

चोटिः (स्त्री) चौंच । [चोटी]

च्यब्दा (स्त्री) तीन बरस की गैया ।

च्यम्बकः (पुं०) शिव ।

च्यम्बकसखः (पुं०) कुवेर ।

चूषणम् (नपुं०) सौंठ पौपर मि-
रिच (यह शब्द मिले हुए इन
तीनों का वाचक है) ।

त्व (चि०) (त्वः । त्वा । त्वम्)
अन्य वा दूसरा = री ।

त्वक्क्षीरी (स्त्री) ‘वंशलोचन’ ओ-
षधी ।

त्वक्पत्रम् (नपुं०) ‘तज’ एक
सुगन्धद्रव्य ।

त्वक्सारः (पुं०) बाँस ।

त्वचम् (नपुं०) ‘तज’ एक सुगन्ध
द्रव्य ।

त्वचिसारः (पुं०) बाँस वृक्ष ।

त्वच् (स्त्री) (क—ग्) त्वगिन्द्रिय
जिससे स्पर्श जाना जाता है,
खाल, वृक्ष की छाल ।

त्वरा (स्त्री) जल्दी ।

त्वरित (चि०) (तः । ता । तम्)
जल्दीबाज, (नपुं०) जल्दी ।

त्वष्ट (चि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) छील
कर पतला किया गया = ई ।

त्वष्टृ (पुं०) (ष्टा) देवतों का कारी-
गर अर्थात् विश्वकर्मा, १२ सूर-
्यों में से एक सूर्य का नाम, बड़ई ।

त्विषाम्पतिः (पुं०) सूर्य ।

त्विष् (स्त्री) (ट्—ड्) शोभा,
वचन, रुचि वा प्रभा, कान्ति ।

त्सरः (पुं०) तरवार की मूठ ।

—***—

(थ)

थः (पुं०) पर्वत, नीति की रक्षा ।

—***—

(द)

दः (पुं०) मेघ, पत्नी, काटना,
देना, दाता ।दक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
चतुर, (पुं०) दक्ष प्रजापति ।दक्षिण (त्रि०) (णः । णा । णम् ।
चतुर, सूधा = धी, दक्षिणा =
नी, (स्त्री) दक्षिणा (जो यज्ञा-
दि क्रियासमाप्ति में ब्राह्मणों को
दी जाती है), दक्षिण दिशा ।दक्षिणस्थ (त्रि०) (स्थः । स्था ।
स्थम्) दक्षिणी ओर रहनेवाला
= ली, (पुं०) सारथी ।दक्षिणा (अव्यय) दक्षिण दिशा
वा देश ।दक्षिणाग्निः (पुं०) एक प्रकार
का यज्ञ का अग्नि ।

दक्षिणापतिः (पुं०) यमराज ।

दक्षिणायनम् (नपुं०) सूर्य का
दक्षिण दिशा में गमन ।दक्षिणार्ह (त्रि०) (र्हः । र्हा । र्हम्)
दक्षिणा देने के योग्य (ब्राह्म-
णादि) ।दक्षिणीय (त्रि०) (यः । या । यम्)
तथा ।दक्षिणेर्मन् (पुं०) (मां) वह ऋग
जिस के दक्षिणी ओर बहेलि-
या ने धाव किया है ।दक्षिण्य (त्रि०) (ण्यः । ण्या ।
ण्यम्) दक्षिणा देने के योग्य
(ब्राह्मणादि) । [दाक्षिण्य]दग्ध (त्रि०) (ग्धः । ग्धा । ग्धम्)
जलाया गया = दू ।

दग्धिका (स्त्री) जला भात ।

दग्धः (पुं०) डण्डा वा लाठी, निग्र-
ह वा सजा, एक सूर्य का पार्श्व-
वर्ती, बेंड़ी खड़ी की हुई सेना,
इन्द्रियों का निग्रह वा दमन,
एक प्रकार का माप वा नपुंवा
वा बटखरा वा गज, सेना, ब-
हुत बड़ा, घोड़ा, कोना, मथने
का दग्ध, अभिमान ।

दग्धधरः (पुं०) यमराज ।

दग्धनीतिः (स्त्री) दग्धशास्त्र, अ-
र्थशास्त्र अर्थात् भूमि इत्यादि
के ज्ञान का शास्त्र ।दग्धविष्कम्भः (पुं०) मथनदग्ध
का खम्भा ।

दण्डाहतम् (नपुं०) दण्ड से मथा
हुवा गोरस ।
दद्रुन्नः (पुं०) चकवड़ ओषधीवृक्ष ।
[दद्रून्नः]
दद्रुण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
जिस को दाद भई है वह ।
[दद्रूणः] [दद्रूणः] [दद्रूणः]
दद्रुरोगिन् (त्रि०) (गी । गिणी ।
गि) तथा ।
दद्रूः (पुं०) दाद रोग ।
दधि (नपुं०) दही ।
दधित्यः (पुं०) कइत वृक्ष ।
दधिफलः (पुं०) तथा ।
दधिमण्डोदः (पुं०) दही का ससुद्र ।
दनुः (स्त्री) असुरों की माता ।
दनुजः (पुं०) असुर वा दानव ।
दन्तः (पुं०) दाँत ।
दन्तकः (पुं०) पर्वत में तिर्थक्षेत्र-
देश से निकले हुये शूल के स-
मान पत्थर ।
दन्तधावनः (पुं०) दतुवन, खैर
(एक पान का मसाला) ।
दन्तभागः (पुं०) दाँत का हिस्सा,
हाथियों के दाँत का अग्रभाग ।
दन्तशठ (पुं० । स्त्री) (ठः । ठा)
(पुं०) जम्भीरी नीबू, कइत
वृक्ष, (स्त्री) जोनियाँ भाजी ।
दन्तावलः (पुं०) हाथी ।

दन्तिका (स्त्री) वज्रदन्ती ओषधी ।
दन्तिजा (स्त्री) तथा ।
दन्तिन् (पुं०) (न्ती) हाथी ।
दन्दशूकः (पुं०) सर्प ।
दध्न (त्रि०) (ध्नः । ध्ना । ध्नम्)
थोड़ा = छी, सूक्ष्म वस्तु ।
दमः (पुं०) दण्ड वा सजा, इ-
न्द्रियों का रोकना ।
दमयः (पुं०) इन्द्रियों का रोकना ।
दमित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
दबाया हुआ = दूँ, जितेन्द्रिय ।
दमुनस् (पुं०) (नाः) अग्नि ।
दम्पती, द्विवचन, (पुं०) स्त्री पुरुष
वा पत्नी और पति का जोड़ा ।
दम्भः (पुं०) अहङ्कार ।
दम्भोलिः (पुं०) वज्र ।
दम्य (त्रि०) (म्यः । म्या । म्यम्)
दमन करने वा दबाने के यो-
ग्य, “वत्सतरं” में देखो ।
दया (स्त्री) कृपा ।
दयाल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
दयायुक्त ।
दयालु (त्रि०) (लुः । लुः । लु) तथा ।
दयित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
प्यारा = री ।
दर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
भय, गड़हा, (नपुं०) थोड़ा
वा सूक्ष्म ।

दरत् (स्त्री) म्लेच्छ जाति, हृदय,
नदी इत्यादि का तीर ।

दरम् (अव्यय) थोड़ा वा सूक्ष्म ।

दरिद्र (त्रि०) (द्रः । द्रा । द्रम्)

दरिद्र वा गरीब वा निर्धन ।

दरी (स्त्री) पर्वत की कन्दरा ।

दर्दुरः (पुं०) मेढ़क वा मेजुका,
एक पर्वत ।

दर्पः (पुं०) अभिमान ।

दर्पकः (पुं०) कामदेव, घमण्ड
करने वाला ।

दर्पणः (पुं०) दर्पण वा ऐना ।

दर्भः (पुं०) कुश, गन्ध ।

दर्विः (स्त्री) कलकुल । [दर्वी]

दर्विका (स्त्री) गोभी तरकारी ।

दर्वीकरः (पुं०) सर्प ।

दर्शः (पुं०) अमावास्या तिथि,
अमावास्या का यज्ञ ।

दर्शकः (पुं०) देखने वाला, दे-
खलाने वाला, हारपालक ।

दर्शनम् (नपुं०) देखना, देख-
लाना, शास्त्र ।

दलम् (नपुं०) पत्ता, टुकड़ा ।

दवः (पुं०) बन, बन की आग ।

दविष्ठ (त्रि०) (ष्ठः । ष्ठा । ष्टम्)

अत्यन्त दूरवाला = ली ।

दवीयस् (त्रि०) (यान् । यसी । यः)
तथा ।

दशनः (पुं०) दांत ।

दशनवासस् (नपुं०) (सः) शीठ ।

दशपुरम् (नपुं०) मोथा वास ।

[दशपूरम्] [दशपुरम्] [दश-
शपूरम्]

दशबलः (पुं०) बुद्ध अर्थात् विष्णु
का नवाँ अवतार ।

दशम (त्रि०) (मः । मी । मम्)

दसवाँ = वीं, (स्त्री) दशमी
एक तिथि ।

दशमिन् (त्रि०) (मी । मिनी ।
मि) अतिवृद्ध ।

दशमीस्थ (त्रि०) (स्थः । स्था ।

स्थम्) अतिवृद्ध, जिस की प्रीति
नष्ट हो गई है ।

दशा (स्त्री) अवस्था (लड़कई
जवानी इत्यादि) ।

दशाः, बहुवचनान्त (स्त्री) वस्त्र का
दोनों अन्त वा अंचला ।

दस्युः (पुं०) चोर, शत्रु ।

दस्री, द्विवचन, (पुं०) अश्विनी-
कुमार ।

दहनः (पुं०) अग्नि ।

दाक्षायणी (स्त्री) पार्वती ।

दाक्षायण्यः, बहुवचन, (स्त्री)

अश्विनी इत्यादि २७ नक्षत्र ।

दाक्षाय्यः (पुं०) गिद्ध पक्षी ।

दाडिमः (त्रि०) (मः । मी । मम्)

अनार। [दाक्षिण]
 दाडिमपुष्पकः (पुं०) रोहित वृक्ष ।
 दाडिम्बः (पुं०) अनार ।
 दाण्डपाता (स्त्री) प्रागुन की
 पौर्णमासी (होली) ।
 दात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 खण्डित वा काटा हुआ = ई ।
 दात्यूहः (पुं०) जलकौवा । [दा-
 त्यौहः]
 दात्रम् (नपुं०) अन्न लवने का हंसवा
 दानम् (नपुं०) दान, दायियों
 का मदजल ।
 दानवः (पुं०) असुर ।
 दानवारिः (पुं०) देवता ।
 दानशौण्ड (त्रि०) (शूढः । शूडा ।
 शूडम्) दान देने में शूर ।
 दान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता । न्तम्)
 जितेन्द्रिय, तपस्यादि क्लेश से
 न घबराने वाला = लौ, दबाया
 हुआ = ई, दांत से बनी वस्तु
 (चूड़ा ककड़ी इत्यादि) ।
 दान्तिः (स्त्री) इन्द्रियों को वश में
 लाना, दबाना ।
 दापित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जिस से धन इत्यादि दिलवाया
 गया वह, दिलवाया गया = ई,
 धन इत्यादि दिलाने वाला
 = लौ ।

दामनी (स्त्री) डोरी, "पशुरज्जू"
 में देखो ।
 दामन् (नपुं०) (म) डोरी ।
 दामा (स्त्री) तथा ।
 दामोदरः (पुं०) विष्णु ।
 दाम्भिकः (पुं०) लोगों के प्रसन्न
 करने के लिये धर्मकार्य करने
 वाला, मायावी ।
 दायादः (पुं०) पुत्र, ज्ञाति वा बि-
 रादरी ।
 दायित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जिस से धन इत्यादि दिलवाया
 गया वह, दिलवाई गई वस्तु ।
 दारक (त्रि०) (रकः । रिका । रकम्)
 फाड़नेवाला = लौ, (पुं०) ल-
 डका, (स्त्री) लड़की ।
 दारदः (पुं०) दरद देश का विष ।
 दारा (स्त्री) विवाहिता स्त्री ।
 दाराः, बहुवचन, (पुं०) तथा ।
 दारित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 फाड़ा गया = ई ।
 दारु (पुं० । नपुं०) (रुः । रु)
 लकड़ी, (नपुं०) देवदार ।
 दारुकः (पुं०) कृष्ण का सारथि ।
 दारुण (त्रि०) (रुः । रा । रुम्)
 भयानक वा जिस से भय उत्पन्न हो, कठोर, (नपुं०)
 भयानक रस ।

दारुहरिद्रा (स्त्री) दारुहरदी ।
 दारुहस्तकः (पुं०) डब्बू (भात
 परोसने का एक पात्र) ।

दार्वाघाटः (पुं०) कठफोड़वा पक्षी ।

दार्विका (स्त्री) “तार्क्ष्यैल” में
 देखी, गोभी तरकारी ।

दार्वी (स्त्री) दारुहरदी ।

दावः (पुं०) वन, वनाग्नि ।

दाविक (त्रि०) (कः । का—की ।
 कम्) देविका नदी से उत्पन्न
 वस्तु ।

दाशः (पुं०) दास वा नौकर,
 मल्लाह ।

दाशपूरम् (नपुं०) मोथा घास ।

दासः (पुं०) दास वा नौकर,
 मल्लाह ।

दासी (स्त्री) लौंड़ी, नीले फूल-
 वाली कठसरैया ।

दासीसभम् (नपुं०) दासियों का
 समूह, दासियों की शाला ।

दासेयः (पुं०) दास वा नौकर ।

दासेरः (पुं०) तथा ।

दासेरकः (पुं०) जूट ।

दासेरयुवन् (पुं०) (वा) तथा ।

दिगम्बरः (पुं०) नङ्गा ।

दिग्गजः (पुं०) दिशा का हाथी
 (ऐरावत, पुण्डरीक, वामन,
 कुसुद, अञ्जन, पुष्पदन्त, सार्व-

भौम, सुप्रतीक—ये क्रम से पू-
 र्वादि ८ दिशाओं के ८ दि-
 गज हैं ।

दिग्ध (त्रि०) (ग्धः । ग्धा । ग्धम्)

लेपित (धूली इत्यादि से), (पुं०)

जहर में बुताया हुआ बाण ।

दित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

खण्डित वा काटा = टी ।

दितिः (स्त्री) असुरों की माता ।

दितिसुतः (पुं०) असुर ।

दिधिषुः (पुं०) दिधिषू का पति ।

[दिधिषूः]

दिधिषूः (स्त्री) वह स्त्री जो कि

पहिने एक की स्त्री हो कर फिर

दूसरे की स्त्री हो । [दिधिषुः]

दिनम् (नपुं०) दिन वा दिवस ।

दिनमणिः (पुं०) सूर्य ।

दिव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)

(पुं०) चास पक्षी, (नपुं०) स्वर्ग

दिवस (पुं० । नपुं०) (सः । सम)

दिन ।

दिवस्पतिः (पुं०) इन्द्र ।

दिवस्पथिव्यौ, द्विवचनान्त (स्त्री)

आकाश और पृथिवी ।

दिवा (अव्यय) दिन ।

दिवाकरः (पुं०) सूर्य ।

दिवाकीर्तिः (पुं०) चण्डाल वा

डोम, हज्जाम ।

दिवान्धः (पुं०) उन्मुख पक्षी ।
 दिवाभीतः (पुं०) तथा ।
 दिविषदू (पुं०) (त्—दू) देवता ।
 दिवौकस् (पुं०) (काः) तथा, प्रक्षी ।
 दिव् (स्त्री) (द्यौः) आकाश, स्वर्ग ।
 दिव्योपपादुक (त्रि०) (कः । की ।
 कम) अकस्मात् जो स्वर्ग में उ-
 त्पन्न भया अर्थात् देवता ।
 दिग् (स्त्री) (क—ग्) दिशा ।
 दिश्य (त्रि०) (श्यः । श्या । श्यम्)
 दिशा में उत्पन्न हुई वस्तु ।
 दिष्ट (पुं० । नपुं०) (ष्टः । ष्टम्)
 (पुं०) काल वा समय, (नपुं०)
 भाग्य वा पूर्वजन्मकृत शुभ वा
 अशुभ कर्म ।
 दिष्टान्तः (पुं०) मरण ।
 दिष्ट्या (अव्यय) आनन्द ।
 दीक्षित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 यागादि क्रिया में जिस ने दी-
 क्षा वा नियम लिया है ।
 दीदिविः (पुं०) भ्रातृ ।
 दीधितिः (स्त्री) किरण ।
 दीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 दरिद्र ।
 दीनारः (पुं०) एक तरह की
 मोहर ।
 दीपः (पुं०) दीया ।
 दीपकः (पुं०) तथा, अजमोदा

ओषधी, मोर की चोटी । [दी-
 प्यकः] [दीप्यः]
 दीप्तिः (स्त्री) प्रकाश ।
 दीप्यः (पुं०) मोर की चोटी,
 दीया, अजमोदा ओषधी ।
 दीर्घ (त्रि०) (र्घः । र्घा । र्घम्)
 लम्बा = स्त्री ।
 दीर्घकोशिका (स्त्री) एक प्रकार
 का जलजन्तु ।
 दीर्घदर्शिन (त्रि०) (र्शी । र्शिनी ।
 र्शि) बहुत दिन जीने वाला =
 ली, पण्डित, (पुं०) गिद्ध पक्षी ।
 दीर्घशृङ्गः (पुं०) सर्प ।
 दीर्घवन्तः (पुं०) सोनापादा लकड़ी ।
 दीर्घसूत्र (त्रि०) (त्रः । त्रा । त्रम्)
 थोड़े समय में करने के योग्य
 जो काम है उस में बहुत देर
 लगानेवाला = ली ।
 दीर्घिका (स्त्री) बावली एक ज-
 लाशय ।
 दुकूलम् (नपुं०) रेगम का कपड़ा ।
 दुग्ध (त्रि०) (र्घः । र्घा । र्घम्)
 दूहा गया = दूध, (नपुं०) दूध ।
 दुग्धिका (स्त्री) दुधिया घास ।
 दुहुमः (पुं०) हरा प्याज ।
 दुन्दुभि (पुं० । स्त्री) (भिः । भिः
 भी) (पुं०) नगाड़ा, (स्त्री) लड़-
 को का एक प्रकार का खेलौना ।

दुरध्वः (पुं०) खराब रस्ता ।
 दुरालभा (स्त्री) जवासा वा हिं-
 गुवा एक काँटेदार वृक्ष ।
 दुरितम् (नपुं०) पाप ।
 दुरेषणा (स्त्री) श्राप ।
 दुरोदर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
 (पुं०) जुआरी, दाँव (जुआ
 में जो द्रव्य लगाया जाता है),
 (नपुं०) जुआ ।
 दुःखम् (नपुं०) दुःख ।
 दुर्गम् (नपुं०) किला ।
 दुर्गतः (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 दरिद्र वा निर्धन वा गरीब ।
 दुर्गतिः (स्त्री) नरक ।
 दुर्गन्ध (त्रि०) (न्धः । न्धा । न्धम्)
 खराब गन्ध वाला = ली ।
 दुर्गसञ्चारः (पुं०) कठिन रास्ता,
 किला इत्यादि दुर्गम स्थान
 में प्रवेश करना ।
 दुर्गसञ्चारः (पुं०) तथा ।
 दुर्गा (स्त्री) पार्वती ।
 दुर्जनः (पुं०) दुष्ट जन ।
 दुर्दिनम् (नपुं०) मेवों के घटा
 से छाया हुआ दिन ।
 दुर्नामकम् (नपुं०) बवासीर रोग ।
 दुर्नामन् (पुं०) (मा) एक जल-
 जन्तु ।
 दुर्बल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

बलरहित वा दुबला = ली ।
 दुर्मनस् (त्रि०) (नाः । नाः । नः)
 जिस का चित्त व्याकुल वा घ-
 बड़ाया है ।
 दुर्मुख (त्रि०) (खः । खा । खम्)
 बोलने में आगे पीछे का वि-
 चार न करनेवाला = ली ।
 दुर्वर्णम् (नपुं०) चाँदी धातु, निन्दा
 दुर्विध (त्रि०) (धः । धा । धम्) दरिद्र
 दुर्दृष्ट (त्रि०) (त्—दृ । त्—दृ ।
 त्—दृ) दुष्ट हृदय वाला = ली,
 (पुं०) शत्रु ।
 दुलिः (स्त्री) कछुई जलजन्तु ।
 दुश्चयवनः (पुं०) इन्द्र ।
 दुष्कृतम् (नपुं०) पाप ।
 दुष्ट (अव्यय) निन्दा अर्थ में ।
 दुष्पत्रः (पुं०) चोर नामक गन्ध-
 द्रव्य ।
 दुष्प्रधर्षिणी (स्त्री) बजैला भयटा ।
 दुष्प्रमम् (नपुं० । अव्यय) निन्द्य
 दुस्पर्श (त्रि०) (शः । शा । शम्)
 दुःख से छूने के योग्य, (पुं०)
 जवासा वा हिंगुआ एक काँटे-
 दार वृक्ष, (स्त्री) भटकटैया ।
 दुहितृ (स्त्री) (ता) लड़की ।
 दूतः (पुं०) दूत वा हलकारा ।
 दूति (स्त्री) (तिः—ती) खबर
 पहुँचाने वाली ।

दूत्यम् (नपुं०) दूतपन ।

दून (त्रि०) (नः । ना । नम्)

सन्तापित वा पीडित वा दुःखित

दूर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

दूरवाला = ली ।

दूरदर्शिन (त्रि०) (शीं । शिनी ।

शिं) पण्डित, वृद्ध, दूर तक दृष्टि

फैलानेवाला = ली, (पुं०) गिद्ध

पक्षी ।

दूर्वा (स्त्री) दूब एक घास ।

दूषिका (स्त्री) नेत्र का मल वा

कीचड़ ।

दूष्यम् (नपुं०) कपड़े का धर

वा तम्बू । [दूष्यम्]

दूष्या (स्त्री) हाथियों के शरीर

के बीच में बाँधने के लिये च-

मड़े की डोरी ।

दृढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्)

कठोर, बलवान्, मोटा = टी,

(नपुं०) अत्यन्त ।

दृढसन्धि (त्रि०) (न्धिः । न्धिः । न्धि)

जिस का सन्धान वा उद्योग

दृढ है ।

दृतिः (स्त्री) मसक ।

दृब्ध (त्रि०) (ब्धः । ब्धा । ब्धम्)

गूथा हुआ = ई ।

दृग् (त्रि०) (क्—ग् । क्—ग् ।

क्—ग्) ज्ञानवाला = ली,

(स्त्री) नेत्र, दृष्टि ।

दृषद् (स्त्री) (त्—द्) पत्थर ।

दृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) देखा

गया = ई, (नपुं०) अपनो

और शत्रु को सेना से उत्पन्न

हुआ भय ।

दृष्टरजस् (स्त्री) (जाः) पहिले

पहिल कपड़े से भई स्त्री ।

दृष्टान्त (त्रि०) (न्तः । न्ता । न्तम्)

जिस का अन्त देखा गया वह,

(पुं०) शास्त्र, उदाहरण ।

दृष्टिः (स्त्री) नेत्र, देखना, ज्ञान

देवः (पुं०) देवता, राजा (ना-

च्य में), मेघ ।

देवकीनन्दनः (पुं०) कृष्ण भगवान्

देवकुसुमम् (नपुं०) लवंग (एक

वृक्ष) ।

देवखातम् (नपुं०) बिना बनाया

पर्वत का शिल ।

देवखातकः (पुं०) बिना बनाया

जलाशय (झील इत्यादि) ।

देवच्छन्दः (पुं०) सोरह लड़ का

मोती का हार ।

देवजग्धकः (पुं०) रोहिसनामक

घास ।

देवता (स्त्री) देवता ।

देवताडः (पुं०) बन्दाल एक ओ-

षधीवृक्ष ।

देवदारु (नपुं०) देवदारु वृक्ष ।
 देवत्वम् (नपुं०) देव का धर्म
 अर्थात् 'सिद्धि' । [देवभूयम्]
 [देवसायुज्यम्]

देवद्वय (त्रि०) द्वय् । द्वीची ।
 द्वय्—ग) देवतों की पूजा कर
 ने वाला = ली वा देवतों को
 प्राप्त करने वाला = ली ।

देवनः (पुं०) जूवा खेलने वाला,
 पासा ।

देवनम् (नपुं०) क्रीड़ा, व्यवहार,
 जीतने की इच्छा ।

देवन् (पुं०) (वा) देवर (स्त्री
 के पति का भाई) ।

देवभूयम् (नपुं०) देव का धर्म ।
 देवमातृकः (पुं०) वह देश जिस
 में मेघ की वृष्टि से अन्न उत्पन्न
 होता है ।

देवयज्ञः (पुं०) होम ।

देवरः (पुं०) देवर (स्त्री के पति
 का भाई) ।

देवलः (पुं०) देवपूजा से अपनी
 जीविका करने वाला, एक दे-
 वर्षि का नाम ।

देववल्लभः (पुं०) पुत्राग वृक्ष, दे-
 वतों का प्रिय, मूर्ख ।

देवशिल्पिन् (पुं०) (ल्पी) वि-
 श्वकर्मा ।

देवाजीवः (पुं०) देवपूजा से अ-
 पनी जीविका करने वाला ।

[देवाजीविन्—(वी)]

देवी (स्त्री) देवता की स्त्री, (नाच
 में) पटरानी, अस्वरक ओषधी,
 सुरहारा वा सुरा एक लतावृक्ष ।

देव (पुं०) (वा) देवर (स्त्री के
 पति का भाई) ।

देशः (पुं०) देश, स्थान ।

देशरूपम् (नपुं०) न्याय वा नीति
 वा व्यवस्था वा भाईन ।

देशिकः (पुं०) देशवासी, गुरु ।

देह (पुं० । नपुं०) (हः । हम्)
 देह वा शरीर ।

देहलि (स्त्री) (लिः—ली) डेहरी ।

दैतयः (पुं०) असुर ।

दैत्यः (पुं०) तथा ।

दैत्यगुप्तः (पुं०) शुक्र ।

दैत्या (स्त्री) सुरा नाम गन्धद्रव्य ।

दैत्यारिः (पुं०) विष्णु ।

दैन्यम् (नपुं०) दीनता ।

दैर्घ्यम् (नपुं०) लम्बाई ।

दैवम् (नपुं०) भाग्य वा पूर्व जन्म
 में किये अच्छे बुरे कर्म, देवतों
 का समूह, अंगुलियों के अग्र-
 भाग में का तीर्थ ।

दैवज्ञः (पुं०) ज्योतिषी ।

दैवज्ञा (स्त्री) 'विप्रश्निका' में देखी

दैवत (पुं० । नपुं०) (तः । तम्)
देवता ।

दोला (स्त्री) हिंडोला, लीला,
डोली । [दोली]

दोषन्नः (पुं०) पण्डित ।

दोषा (स्त्री अव्यय) (स्त्री)
बाँह वा भुजा, (अव्यय) राज्ञि।
दोषैकदृग् (पुं०) (क्—ग) गुण
को छोड़ केवल दोष का देखने
वाला ।

दोष् (पुं० । नपुं०) (दोः । दोः)
बाँह वा भुजा ।

दोहदम् (नपुं०) इच्छा, गर्भ,
गर्भवती स्त्री को इच्छा ।

दोहदवती (स्त्री) गर्भवती स्त्री,
“अङ्गालु” का अर्थ स्त्रीलिङ्ग में
देखो ।

दौत्यम् (नपुं०) दूतपत्र ।

दंशः (पुं०) डंस (एक बल को
माछो), काटना ।

दंशनम् (नपुं०) काटना, कवच ।

दंशित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

काटा गया = डँ, कटवाया
गया = डँ, (पुं०) कवचधारी ।

दंशिन (त्रि०) (श्री । शिनी । शि)

काटने वाला = ली ।

दंशी (स्त्री) छोटा डंस वा छोटी
एक बल की माछी ।

दंष्ट्रिन् (पुं०) (द्ष्ट्री) सूक्ष्म पशु।
धात्रापृथिव्यौ, द्विवचन, (स्त्री)

आकाश और भूमि ।

धावाभूमी, द्विवचन, (स्त्री) तथा ।

द्युतिः (स्त्री) शोभा, प्रभा ।

द्युमणिः (पुं०) सूर्य्य ।

द्युम्नम् (नपुं०) धन ।

द्यूत (पुं० । नपुं०) (तः । तम्)
जुआ ।

द्यूतकारः (पुं०) जुआरी “सभिक”
में देखो ।

द्यूतकारकः (पुं०) तथा ।

द्यूतकृत् (पुं०) जुआरी ।

द्यौ (स्त्री) (द्यौः) आकाश, स्वर्ग ।

द्योतः (पुं०) प्रकाश, सूर्य्य का
नाम ।

द्रप्स (पुं० । नपुं०) (प्सः । प्सम्)
पतला दही ।

द्रप्स्य (पुं० । नपुं०) (प्स्य । प्स्यम्)
तथा ।

द्रवः (पुं०) पतला वस्तु, (जैसा पा-
नी इत्यादि), भागना, क्रीडा ।

द्रवत् (त्रि०) (न् । न्ती । त्) पतली
वस्तु, (स्त्री) नदी, मूसाकर्णी
ओषधी ।

द्रविणम् (नपुं०) धन, सामर्थ्य ।

द्रव्यम् (नपुं०) धन, भव्य अर्थात्
सुन्दर और स्थिर, पृथ्वी जल

इत्यादि ६ द्रव्य जो न्याय शास्त्र में कहे हैं, लिङ्ग सङ्ख्या और कारक के साथ जिस का सम्बन्ध हो वह (जैसा व्याकरण में लिखा है) ।

द्राक् (अवयव) जल्दी ।

द्राक्षा (स्त्री) दाख वा सुनक्का मेवा
द्राविष्ठ (त्रि०) (षः । षा । षम्)

अत्यन्त लम्बा = म्बी ।

द्राविडकः (पुं०) कचूर ।

द्रुः (पुं०) वृक्ष ।

द्रुक्लिमम् (नपुं०) देवदार वृक्ष ।

द्रुघणः (पुं०) सुन्नर ।

द्रुणः (पुं०) बिच्छी एक जन्तु ।

द्रुणी (स्त्री) गोजर, कलुई, डोंगी ।

द्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

जल्दीबाज, पघिलाया गया = ई

(घृत इत्यादि), पिघल गया

= ई (घृत इत्यादि), (नपुं०)

चलता नृत्य वाद्य और गीत,

जल्दी ।

द्रुमः (पुं०) वृक्ष ।

द्रुमामयः (पुं०) मङ्गावर रत्न ।

द्रुमोत्पलः (पुं०) कठचम्पा पुष्प-
वृक्ष ।

द्रुवयम् (नपुं०) मान वा माप
(सेर छटक्की पौवा इत्यादि) ।

द्रुहिणः (पुं०) ब्रह्मा ।

द्रोणः (पुं०) दोना, तौल में आधा
मन, बिच्छी जन्तु, कौवा, अ-
श्वत्यामा के पिता का नाम ।

द्रोणकाकः (पुं०) डोमकौवा ।

द्रोणक्षीरा (स्त्री) आध मन
दूध देनेवाली गैया ।

द्रोणदुग्धा (स्त्री) तथा ।

द्रोणी (स्त्री) काठ की नाव, लीज

द्रोहचिन्तनम् (नपुं०) वैर करना ।

द्रौणिक (त्रि०) (कः । की । कम)

आध मन अन्न बोलने के योग्य
(स्नेह इत्यादि) ।

द्वन्द्वम् (नपुं०) स्त्री पुरुष का
जोड़ा, कलह, दो विरोधियों
का जोड़ा (जैसा ठगडा और ग-
रम, सुख और दुःख इत्यादि) ।

द्वयातिगः (पुं०) सत्त्वगुणप्रधान
वा रजोगुण और तमोगुण से
रहित (जैसे व्यास इत्यादि) ।

द्वादशाङ्गुलः (पुं०) नाप में एक
बित्ता वा त्रिलस्त ।

द्वादशात्मन् (पुं०) (त्मा) सूर्य्य ।

द्वापरः (पुं०) संशय वा सन्देह,
'द्वापर' युग ।

द्वारम् (नपुं०) द्वार वा दरवाजा ।

द्वारपालः (पुं०) डेउदीदार ।

द्वार (स्त्री) (हाः) द्वार वा द-
रवाजा ।

वास्थः (पुं०) डेउदीदार ।
 वास्थितः (पुं०) तथा ।
 द्विगुणाकृत (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) दो बेर जोता गया = डू (खेत इत्यादि) ।
 द्विजः (पुं०) ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य,
 पक्षी, दाँत ।
 द्विजराजः (पुं०) चन्द्रमा ।
 द्विजा (स्त्री) रेणुकबीज एक
 सुगन्धद्रव्य ।
 द्विजातिः (पुं०) ब्राह्मण, क्षत्रिय,
 वैश्य ।
 द्विजिह्वः (पुं०) सर्प, जुगलखोरा
 द्वितीय (त्रि०) (यः । या । यम्)
 दूसरा = री, (स्त्री) विवाहिता
 स्त्री, द्वितीया तिथि ।
 द्वितीयाकृत (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) दो बेर जोता गया = डू
 (खेत इत्यादि) ।
 द्विपः (पुं०) हाथी ।
 द्विपाद्यः (पुं०) अपराधी को शास्त्र
 में लिखे हुए दण्ड से दूना दण्ड ।
 द्विरदः (पुं०) हाथी ।
 द्विरसनः (पुं०) सर्प ।
 द्विरेफः (पुं०) भंवरा ।
 द्विष् (पुं०) (ट्—ड्) शत्रु ।
 द्विषत् (पुं०) (न्) शत्रु ।
 द्विष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

द्वेष वा वैर किया गया = डू,
 (नपुं०) ताँबा धातु ।
 द्विस्रोत्य (त्रि०) (त्यः । त्या । त्यम्)
 दो बेर जोता गया = डू (खेत
 इत्यादि) ।
 द्विहस्त्य (त्रि०) (न्यः । त्या । त्यम्)
 तथा ।
 द्विहायनी (स्त्री) दो बरस की
 गैया ।
 द्वीप (पुं० । नपुं०) (पः । पम्) टापू ।
 द्वीपवती (स्त्री) नदी ।
 द्वीपिन् (पुं०) (पी) व्याघ्र वा बाघ ।
 द्वेषणः (पुं०) शत्रु वा वैर करने
 वाला ।
 द्वेष्य (त्रि०) (ष्यः । ष्या । ष्यम्)
 वैर करने के योग्य ।
 द्वैधम् (नपुं०) दुवधा ।
 द्वैपः (पुं०) बाघ के चमड़े से
 घेरा हुआ रथ ।
 द्वैपायनः (पुं०) व्यास ऋषि ।
 द्वैमातुरः (पुं०) गणेश ।
 दूव्यष्टम् (नपुं०) ताँबा धातु ।

—***—

(ध)

ध (पुं० । नपुं०) (धः । धम्)
(पुं०) धनी, बन्ना, मनु,
(नपुं०) धन ।

धटः (पुं०) तराजू, शपथ ।

धटी (स्त्री) कपड़े का टुकड़ा ।

धत्तूरः (पुं०) धतूरा वृक्ष । [धुस्तूरः]
[धुस्तूरः] [धूस्तूरः] [धुत्तूरः]

धनम् (नपुं०) धन ।

धनध्वजः (पुं०) अग्नि, अर्जुन
एक पाण्डव ।

धनद (त्रि०) (दः । दा । दम्)

धन देनेवाला = ली, (पुं०)
कुवेर ।

धनहरी (स्त्री) चोरा नाम ग-
न्धद्रव्य ।

धनाधिपः (पुं०) कुवेर, धन का
स्वामी ।

धनिन् (त्रि०) (नी । निनी । नी)
धनवाला = ली ।

धनिष्ठा (स्त्री) एक नक्षत्र ।

धनीयकम् (नपुं०) धनियां लता-
वृक्ष ।

धनुः (पुं०) धनुष, मेष इत्यादि
१२ राशियों में की एक राशि
(धन), प्यारमेवा ।

धनुष् (नपुं०) (नुः) तथा ।

धनुर्धरः (पुं०) धनुष का धारण
करने वाला ।

धनुःपटः (पुं०) प्यारमेवा ।

धनुर्यासः (पुं०) जवासा वा हिं-
गुवा ।

धनुष्मत् (पुं०) (क्ष्मान्) धनुष
का धारण करने वाला ।

धन्य (त्रि०) (न्यः । न्या । न्यम्)
पूज्य, भाग्यवान्, (नपुं०)
धनिर्या ।

धन्याकम् (नपुं०) धनियां ।

धन्वम् (नपुं०) धनुष ।

धन्वन् (पुं० । नपुं०) (न्वा । न्व)
(पुं०) निर्जल देश वा मार-
वाङ्ग देश, (नपुं०) धनुष ।

धन्वयासः (पुं०) जवासा वा हिं-
गुवा ।

धन्विन् (पुं०) (न्वी) “धनुष्मत्”
में देखो

धमनः (पुं०) पानी इत्यादि का
तल, आग सलगाने वाला ।

धमनिः (स्त्री) शरीर की नाड़ी
वा नस ।

धमनी (स्त्री) तथा, मालकंगुनी ।

धम्मिल्लः (पुं०) मोतियों के माला
से बंधा हुआ केशों का समूह ।

धरः (पुं०) पर्वत ।

धरणिः (स्त्री) भूमि ।

धरा (स्त्री) तथा ।
 धरित्री (स्त्री) तथा ।
 धर्म (पुं० । नपुं०) (मं । मंम्)
 पुण्य, न्याय वा नीति, आचार,
 (पुं०) यमराज, स्वभाव, सोम-
 लता के रस का पीने वाला ।
 धर्मध्वजिन (पुं०) (जी) भूठे
 धर्म का देखाने वाला अर्थात्
 जीविका के लिये जटा इत्यादि
 धारण करने वाला ।
 धर्मगन्तव्य (नपुं०) धर्म के लिये
 वा धर्मयुक्त नगर, मिस्त्रि ।
 धर्मराजः (पुं०) यमराज, बुद्ध
 अर्थात् विष्णु का नवौ अवतार ।
 धर्मसंहिता (स्त्री) धर्मशास्त्र ।
 धर्मिणी (स्त्री) कुलटा वा खा-
 नगी स्त्री । [धर्मिणी]
 धवः (पुं०) स्त्री का पति, एक
 वृक्ष, पुरुष ।
 धवल (वि०) (लः । ला । लम्)
 सफेद वस्तु, (पुं०) सफेद रङ्ग ।
 धवला (स्त्री) श्वेत गैया । [धवली]
 धविचम् (नपुं०) आग सुलगाने
 के लिये मृगचर्म से बना हुआ
 पंखा । [धुविचम्]
 धातकी (स्त्री) धव वृक्ष ।
 धातुः (पुं०) कफ वात पित्त, पेट
 में अन्न जाय कर के जो रस

बन जाता है वह और रक्त इ-
 त्यादि, पञ्च महाभूत (पृथ्वी ज-
 ल इत्यादि), पाँचो महाभूत के
 गुण (रूप रस गन्ध इत्यादि),
 इन्द्रिय, पत्थर का विकार (सि-
 लाजीत इत्यादि), वर्णात्मक
 शब्द का कारण (“भू” संज्ञायाम्
 इत्यादि) ।
 धातुपुष्पिका (स्त्री) धव वृक्ष ।
 धाट (पुं०) (ता) ब्रह्मा ।
 धाटपुष्पिका (स्त्री) धव वृक्ष ।
 धात्री (स्त्री) माता, अवरा, पृथ्वी,
 उपमाता अर्थात् दूध पिलाने
 वाली धाय ।
 धाना (स्त्री) भूँजा जव वा बहुरी ।
 धानुष्कः (पुं०) धनुष् का धारण
 करने वाला ।
 धान्यम् (नपुं०) जव इत्यादि अन्न,
 धान ।
 धान्यकम् (नपुं०) धनियाँ ।
 धान्याकम् (नपुं०) तथा ।
 धान्याम्लम् (नपुं०) काँजी ।
 धामनिधिः (पुं०) सूर्य ।
 धामन् (नपुं०) (म) घर, देह,
 प्रभा वा प्रकाश, प्रभाव ।
 धामार्गवः (पुं०) रामतरोई तर-
 कारी, चिचिड़ा तरकारी ।
 धाट्या (स्त्री) ‘सामिधनी’ में देखी ।

धारणा (स्त्री) मर्यादा, पकड़ना ।
 धारा (स्त्री) जल का प्रवाह,
 तरवार की धार, 'आस्कन्दित'
 'धौरितक' 'रेचित' 'वल्गित'
 और 'प्लुत' इन पाँच प्रकार की
 धोड़ों को चालों को 'धारा'
 कहते हैं ।

धाराधरः (पुं०) मेघ ।

धारासम्पातः (पुं०) महावृष्टि ।

धार्तराष्ट्रः (पुं०) धृतराष्ट्र राजा
 के पुत्र (दुष्योधन इत्यादि),
 वत्सक पक्षी ।

धावनि (स्त्री) (निः—नी) पिठवन
 ओषधी ।

धिक् (अव्यय) ग्लानि देना वा
 धिक्कारना, निन्दा ।

धिकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 धिक्कार दिया गया = ई ।

धिषणः (पुं०) बृहस्पति ।

धिषणा (स्त्री) बुद्धि ।

धिषण्यम् (नपुं०) स्थान, गृह,
 नक्षत्र, अग्नि ।

धीः (स्त्री) बुद्धि ।

धीन्द्रियम् (नपुं०) मन इत्यादि
 ६ चानेन्द्रिय ।

धीमत् (त्रि०) (मान् । मती । मत्)
 बुद्धिमान्, पण्डित ।

धीर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

धीर वा धैर्यवान्, (पुं०) प-
 ण्डित, (नपुं०) केसर ।

धीवरः (पुं०) मल्लार्ह ।

धीमन्तिः (स्त्री) बुद्धि का सामर्थ्य ।

धीसचिवः (पुं०) राजा का मन्त्री ।

धुनी (स्त्री) नदी ।

धुरन्धरः (पुं०) बोझा ढोने वाला ।

धुरोणः (पुं०) तथा ।

धुर (स्त्री) (धूः) रथ की धुरी,
 बोझा ।

धुयः (पुं०) बोझा ढोने वाला,
 घोड़ा ।

धूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 त्याग किया गया = ई, कंपाया
 गया = ई ।

धूपायित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 सन्ताप दिया गया = ई, धूप
 दिया गया = ई ।

धूपित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 तप्या ।

धूमकेतुः (पुं०) एक उत्पातग्रह,
 अग्नि ।

धूमयोनिः (पुं०) मेघ, अग्नि ।

धूमल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 काजा मिश्रित लाल रङ्ग वाला
 = ली, (पुं०) काजा मिश्रित
 लाल रङ्ग ।

धूम्या (स्त्री) धूँओं का समूह ।

धूम्याटः (पुं०) मस्तकचूड़ पक्षी ।
धूम्र (त्रि०) (ध्रः । स्त्रा । स्त्रम्)
‘धूमल’ में देखो ।

धूर्जटिः (पुं०) शिव ।
धूर्तः (पुं०) धूर्त वा ठगने वाला
[धार्तः], धतूरा वृक्ष, जुआरी ।

धूर्वह (त्रि०) (हः । हा । हम्)
बोझा ढोने वाला = ली ।

धूलि (स्त्री) (लिः—ली) धूर ।
धूसर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

थोड़ा पाण्डु रङ्ग वाली वस्तु,
मटमैला = ली, (पुं०) थोड़ा
पाण्डु (अधिक सपेदी लिये
पीला) रङ्ग ।

धृतिः (स्त्री) धीरता, पकड़ना ।
धृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
ढीठा = ठी ।

धृष्णज् (त्रि०) (क्—ग् । क्—ग् ।
क्—ग्) तथा ।

धृष्णु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः । ण्युः)
तथा ।

धेनुः (स्त्री) नये ब्रियान वाली गैया
धेनुका (स्त्री) तथा, हथिनी ।
धेनुष्या (स्त्री) गीरों रक्खी हुई
गैया ।

धेनुकम् (नपुं०) धेनुओं का समूह ।
धैवतः (पुं०) एक स्वर (जैसा घोड़ा
बोलता है) ।

धोरणम् (नपुं०) वाहन वा सवारी ।
धौरितम् (नपुं०) घोड़ों की तु-
की चाल ।

धौरितकम् (नपुं०) तथा ।
धौरेयः (पुं०) घोड़ा, बोझा ढोने
वाला ।

ध्यामम् (नपुं०) रोहिस घास ।
ध्रुव (त्रि०) (वः । वा । वम्)

निश्चल वा स्थिर, (पुं०) ध्रुव
एक तारा, ठूठा वृक्ष, एक झुवा
जिस से होम किया जाता है,
(स्त्री) शालपर्णी ओषधी, (नपुं०)
निश्चय (क्रियाविशेषण) ।

ध्वज (त्रि०) (जः । जा । जम्)
ध्वजा वा पताका ।

ध्वजिनी (स्त्री) सेना ।

ध्वनिः (पुं०) शब्द ।

ध्वनितम् (नपुं०) मध का ग-
र्जना, शब्द ।

ध्वस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
च्युत हो गया वा गिर गया ।

ध्वाङ्क्षः (पुं०) कौवा, मत्स्य का
पकड़नेवाला पक्षी (बकुला इ-
त्यादि) ।

ध्वानः (पुं०) शब्द ।

ध्वान्तम् (नपुं०) अन्धकार ।

(न)

न (अव्यय) नहीं ।

नः (पुं०) नेता वा रक्षक, नाव,
सुगत वा एक नास्तिकों की
देवता, बुद्धि, स्तुति, वृक्ष, स्वा-
गतप्रश्न, बन्धु वा नातिदार,
सूर्य ।

नकुलः (पुं०) नेउर जन्तु ।

नकुलोष्ठा (स्त्री) रासन वृक्ष ।

नक्तः (पुं०) करञ्ज वृक्ष ।

नक्तम् (नपुं० । अव्यय) रात्रि ।

नक्तकः (पुं०) पुराने वस्त्र का
टुकड़ा वा चिथड़ा ।

नक्तमालः (पुं०) करञ्ज वृक्ष ।

नक्तः (पुं०) नाक्त (जलजन्तु) ।

नक्षत्रम् (नपुं०) नक्षत्र वा तारा ।

नक्षत्रमाला (स्त्री) नक्षत्र वा
तारों की पङ्क्ति, सत्ताइस मो-
तियों से बनी हुई एक जड़ की
माला ।

नक्षत्रेयः (पुं०) चन्द्रमा ।

नख (पुं० । नपुं०) (खः । खम्)
हाथ का नख, (नपुं०) नख
नामक एक सुगन्धद्रव्य ।

नखर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
हाथ का नख ।

नखिन (पुं०) (खी) बड़े २

नख वाला हिंसक जन्तु (व्याघ्र
इत्यादि), नख नाम गन्धद्रव्य ।

नगः (पुं०) पर्वत, वृक्ष ।

नगरम् (नपुं०) नगर, राजधानी ।

नगरी (स्त्री) तथा ।

नगौकस् (पुं०) (काः) पक्षी ।

नग्न (जि०) (ग्नः । ग्ना । ग्नम्)

नङ्गा = झी ।

नग्नहः (पुं०) “क्रिय” में देखो ।

नग्निका (स्त्री) रजोधर्मरहित स्त्री ।

नटः (पुं०) नट वा नाचनेवाला,

सोनापादा एक लकड़ी ।

नटनम् (नपुं०) नाचना ।

नटी (स्त्री) नट की स्त्री, नाचने-
वाली, मालकांगुनी ओषधी ।

नडः (पुं०) नरकट, एक वृक्ष ।

[नलः]

नड्या (स्त्री) नरकट का समूह ।

नड्वत् (जि०) (ड्वान् । ड्वती । ड्वन्)

जिस स्थान में नरकट बहुत हों

नड्वल (जि०) (लः । ला । लम्)

तथा ।

नत (जि०) (तः । ता । तम्)

भुंका = को, टेढ़ा = ढी, नीचा
= ची ।

नतनासिका (जि०) (कः । का ।

कम्) चिपटी नाक वाला = ली ।

नदः (पुं०) नद (गोणभद्र-इत्यादि)

नदी (स्त्री) नदी ।
 नदीमातृक (त्रि०) (कः । का ।
 कम्) वह देश जिस में नदी के
 पानी से अन्न उत्पन्न होती है ।
 नदीसर्जः (पुं०) अर्जुन वृक्ष ।
 नद्यो (स्त्री) चमड़े की डोरी ।
 ननन्द (स्त्री) (न्दा) स्त्री के
 पति की बहिन वा ननन्द ।
 ननानन्द (स्त्री) (न्दा) तथा ।
 ननु (अव्यय) प्रश्न, निश्चय,
 किन्तो, विरोध, सम्बोधन ।
 नन्दकः (पुं०) विष्णु का खड्ग ।
 नन्दनम् (नपुं०) इन्द्र का बगीचा ।
 नन्दिकः (पुं०) शिव का एक गण ।
 नन्दिकेश्वरः (पुं०) तथा ।
 नन्दिन् (पुं०) (न्दी) तथा, राजा
 इत्यादि अमीरों का एक प्रकार
 का घर ।
 नन्दिवृक्षः (पुं०) तूणी वृक्ष ।
 नन्दीवर्तः (पुं०) एक मछली ।
 नन्यावर्तः (पुं०) राजा इत्यादि
 अमीरों का एक प्रकार का घर ।
 नपुंसकः (पुं०) नपुंसक वा नामर्द ।
 नपुत्री (स्त्री) पुत्र वा पुत्री की
 लड़की ।
 नमृ (पुं०) (म्) पुत्र वा पुत्री का
 लड़का ।
 नभस् (पुं० । नपुं०) (भाः । भः)

(पुं०) आवण महीना, (नपुं०)
 आकाश ।
 नभसङ्गमः (पुं०) पक्षी ।
 नभस्यः (पुं०) भादों महीना ।
 नभस्वत् (पुं०) (स्वान्) जवान, वायु ।
 नमसित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 पूजित ।
 नमस (अव्यय) (मः) नमस्कार,
 नम्रता ।
 नमस्कारिन् (पुं०) (री) नम-
 स्कार करनेवाला, लजारू वृक्ष ।
 नमस्था (स्त्री) नमस्कार, पूजा ।
 नमस्थित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 पूजित ।
 नमुचिसूदनः (पुं०) इन्द्र ।
 नयः (पुं०) नीति वा व्यवस्था,
 ले जाना वा पहुँचाना ।
 नयनम् (नपुं०) आँख, लेजाना
 वा पहुँचाना ।
 नरः (पुं०) मनुष्य, खूँटा ।
 नरकः (पुं०) नरक, दुर्गति ।
 नरकान्तकः (पुं०) विष्णु ।
 नरवाहनः (पुं०) कुबेर ।
 नर्तक (त्रि०) (कः । की । कम)
 नाचनेवाला = ली ।
 नर्तनम् (नपुं०) नाचना ।
 नर्मदा (स्त्री) रेवा नदी ।
 नर्मन् (नपुं०) (र्म) क्रीड़ा वा

विहार ।

नलकूबरः (पुं०) कुबेर का पुत्र ।

नलदम् (नपुं०) खस (एक घास)

नलमीनः (पुं०) नरकट के बन की मछली ।

नलिनम् (नपुं०) कमल ।

नलिनी (स्त्री) कमलिनी ।

नली (स्त्री) मालकंगुनी ।

नल्वः (पुं०) ४०० हाथ, ४०० बिचा

नव (त्रि०) (वः । वा । वम्)

नया = ई ।

नवनीतम् (नपुं०) मक्खन ।

नवमालिका (स्त्री) नेवारी वृक्ष ।

नवसूतिका (स्त्री) नई बियानी गैया ।

नवीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

नया = ई ।

नवोद्धृतम् (नपुं०) मक्खन ।

नव्य (त्रि०) (व्यः । त्या व्यम्)

नया = ई ।

नश्वर (त्रि०) (रः । री । रम्)

नाश होने वाला = ली ।

नष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

नष्ट हो गया = ई, अदृश्य वा

गुप्त हो गया = ई ।

नष्टचेष्टता (स्त्री) मूर्छा ।

नष्टाग्निः (पुं०) जिस के अग्नि-

होव का अग्नि बुत गया वह ।

नस्तितः (पुं०) नाथागया (बैल इत्यादि) ।

नस्योतः (पुं०) तथा । [नस्तोतः]

नहि (अव्यय) नहीं ।

नाकः (पुं०) आकाश, स्वर्ग ।

नाकुः (पुं०) बिम्बौट अर्थात् चिउंटी इत्यादि को को बनाई हुई मट्टी की ढेर ।

नाकुली (स्त्री) रासन वृक्ष ।

नाग (पुं० । नपुं०) (गः । गम्)

(पुं०) हाथी, एक प्रकार का

सर्प, नागकेसर, बीड़ा का पान,

इस्तिनापुर, मोथा घास, अष्ट,

(नपुं०) सीसा धातु ।

नागकेसरः (पुं०) नागकेसर वा

नागचम्पा पुष्पवृक्ष ।

नागजिह्विका (स्त्री) मैनसिल

धातु ।

नागबला (स्त्री) ककड़ी वृक्ष ।

नागर (त्रि०) (रः । री । रम्)

चतुर, नगरवासी, (नपुं०)

सौंठ, नागरमोथा ।

नागरङ्गः (पुं०) नारङ्गी वृक्ष ।

नागलोकः (पुं०) पाताल ।

नागवल्ली (स्त्री) बीड़ा का पान ।

नागसम्भवम् (नपुं०) सेंदुर ।

नागान्तकः (पुं०) गरुड़ पक्षी ।

नाच्यम् (नपुं०) नाचना, ना-

चना गाना बजाना (यह शब्द मित्रे हुये इन तीनों का वाचक है) ।

नाडिकेरः (पुं०) नरियर वृक्ष ।

नाडिन्धमः (पुं०) सोनार ।

नाडी (स्त्री) नाड़ी अर्थात् वात पित्त कफ इत्यादि के विकार को जानने वाली नस, ६ क्षण, जब इत्यादि वृक्ष की डार ।

नाडीत्रणः (पुं०) नासूर अर्थात् जो घाव सदा बच्चा करता है ।

नाथवत् (त्रि०) (वान् । वती । वत्) पराधीन ।

नादः (पुं०) शब्द ।

नादेय (त्रि०) (यः । यी । यम्) नदी से उत्पन्न (जल इत्यादि), (स्त्री) अरणी वा जाड़ी वा टेकार, 'भूमिजम्बू' एक कन्द ।

नाना (अव्यय) अनेक, दोनों, मना करना ।

नान्दो (स्त्री) एक स्तुतिवचन-रूप मंगलाचरण (जिसको नाटक के प्रारम्भ में नट वा सूत्रधार पढ़ते हैं) ।

नान्दीकरः (पुं०) नान्दी पढ़ने वाला ।

नान्दीवादिन् (पुं०) (दी) तथा ।

नापितः (पुं०) हज्जाम ।

नाभि (पुं० । स्त्री) (भिः । भिः)

नाभि अर्थात् ढोँदी, (पुं०)

क्षत्रिय, मुख्य राजा, रथ के

चक्र का मध्य, (स्त्री) कस्तूरी ।

नाभिजन्मन् (पुं०) (न्मा) ब्रह्मा ।

नाम (अव्यय) प्रसिद्धि, कोई प्रकार से, क्रोध, द्वेष के सहित अङ्गीकार, निन्दा ।

नामधेयम् (नपुं०) नाम ।

नामन् (नपुं०) (म) तथा ।

नायः (पुं०) नीति ।

नायकः (पुं०) स्वामी, अध्यक्ष, माला के मध्य का मणि वा सुमेर ।

नारकः (पुं०) नरक में पड़ा प्राणी, नरक ।

नारदः (पुं०) नारद ऋषि ।

नाराचः (पुं०) लोहे का बाण ।

नाराचो (स्त्री) तौलने का काँटा ।

नारायणः (पुं०) विष्णु ।

नारायणी (स्त्री) महालक्ष्मी, सतावर ओषधी ।

नारिकेलः (पुं०) नरियर वृक्ष ।

[नारिकेरः] [नानिकेरः]

[नारीकेलः] [नारिकेलिः

(स्त्री)] [नारीकेली (स्त्री)]

नारी (स्त्री) स्त्री ।

नाल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्) क-

मज इत्यादि का डगठा, (नपुं०)
 जव इत्यादि की डार ।
 नात्रिकः (पुं०) नाव चलाने वाला
 वा पतवार पकड़ने वाला ।
 नाव्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्)
 नाव से पार उतरने के योग्य
 (नदी इत्यादि) ।
 नायः (पुं०) नाय ।
 नासत्यौ, द्विवचन, (पुं०) अश्वि-
 नीकुमार ।
 नासा (स्त्री) नाक । [नसा]
 [नस्था]
 नासादारु (नपुं०) हार के ऊपर
 भीत का आधारकाष्ठ ।
 नासिका (स्त्री) नाक ।
 नास्तिकः (पुं०) नास्तिक ।
 नास्तिकता (स्त्री) परलोक को
 न मानना ।
 निकट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
 पास की वस्तु ।
 निकरः (पुं०) समूह ।
 निकर्षणः (पुं०) पुर इत्यादि में
 गृह इत्यादि के लिये नापा
 हुवा स्थान ।
 निकषः (पुं०) कसौटी ।
 निकषा (अव्यय) समीप ।
 निकषात्मजः (पुं०) राक्षस ।
 निकामम् (नपुं० । अव्यय) य-

थैष्ट वा यथेप्सित वा इच्छा के
 सदृश, अत्यन्त ।
 निकायः (पुं०) समूह ।
 निकाय्यः (पुं०) घर ।
 निकारः (पुं०) अपकार वा बुराई,
 “उत्कार” में देखो ।
 निकारणम् (नपुं०) मार डालना ।
 निकुञ्चकः (पुं०) एक नपुवा जो
 कुडव के $\frac{1}{8}$ के तुल्य है वा मूठ ।
 निकुञ्ज (पुं० । नपुं०) (ञ्जः । ज्जम्)
 लता का घर ।
 निकुम्भः (पुं०) वज्रदन्ती वृक्ष,
 एक राक्षस का नाम ।
 निकुरम्बम् (नपुं०) समूह ।
 निक्षत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 बहुत धिक्कारा गया = ई, कु-
 टिल हृदय वाला = ली ।
 निक्षतिः (स्त्री) धूर्तता ।
 निक्षष्ट (त्रि०) (ष्टः । श्ठ । श्ठम्)
 अधम वा नीच ।
 निकेतनम् (नपुं०) घर ।
 निकोचकः (पुं०) देश वृक्ष ।
 निकोठकः (पुं०) तथा ।
 निक्षणः (पुं०) भूषण का शब्द ।
 निक्षाणः (पुं०) तथा ।
 निखिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 सम्पूर्ण का संज्ञा ।

निगड (पुं० । नपुं०) (डः । डम्)
बेड़ी जो अपराधी के पैर में
ढाली जाती है ।

निगदः (पुं०) कथन ।

निगमः (पुं०) वेद, नगर, राज-
धानी, वनियाँ, वाणिज्य वा व-
नियई ।

निगादः (पुं०) कथन ।

निगारः (पुं०) निगलना ।

निगालः (पुं०) घोड़ों के हंसुली
(अङ्ग) और गले के बीच का
भाग अर्थात् घण्टा जहाँ बाँधा
जाता है उसके समीप का स्थान ।

निग्रहः (पुं०) दण्ड ।

निवः (पुं०) सब तरफ से समान
अर्थात् बराबर चढ़ाव उतार
(वृक्षादि), वृत्त, मेढ़ ।

निवसः (पुं०) भोजन ।

निवासः (पुं०) तथा ।

निघ्न (त्रि०) (घ्नः । घ्ना । घ्नम्)
अधोन वा परतन्त्र ।

निचुलः (पुं०) स्थल का बेंत,
समुद्रफल ।

निचोलः (पुं०) “प्रच्छदपट”
में देखो । [निचुलः]

निज (त्रि०) (जः । जा । जम्)
स्वकीय वा अपना = नी, नित्य
(कोई वस्तु) ।

नितम्बः (पुं०) स्त्री के कमर का
पिछला हिस्सा वा चूतड़, पर्वत
का मध्यभाग ।

नितम्बिनी (स्त्री) सुन्दर “नि-
तम्ब”वाली स्त्री ।

नितान्तः (त्रि०) (न्तः । न्ता ।
न्तम्) अतिशयित वस्तु, (नपुं०)
अतिशय ।

नित्य (त्रि०) (त्यः । त्या । त्यम्)
नित्यपदार्थ (जैसा सन्ध्योपा-
सनादि), (नपुं०) निरन्तर
वा हरदम ।

निदावः (पुं०) जेठ और असाढ़
का ऋतु (ग्रीष्म), पसीना, प-
सीना का कारण गरमी वा ताप
निदानम् (नपुं०) मुख्य कारण
वा हेतु ।

निदिग्ध (त्रि०) (ग्धः । ग्धा ।
ग्धम्) समृद्ध वा सम्पन्न वा
आदय वा धनी ।

निदिग्धिका (स्त्री) भटकटैया जता

निदेशः (पुं०) आज्ञा वा हुक्म ।

निद्रा (स्त्री) नींद वा सूतना ।

निद्राण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
सूत गया = ई ।

निद्रालु (त्रि०) (लुः । लुः । लु)
जिस का सूतने का स्वभाव है ।

निद्रित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

सूतगया = ई ।

निधन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

नाश, (पुं०) ब्रह्मा, (नपुं०)

कुत ।

निधिः (पुं०) निधि वा खजाना ।

निधुवनम् (नपुं०) स्त्री पुरुष का

संयोग वा मैथुन ।

निध्यानम् (नपुं०) देखना, सो-

चना ।

निध्रम् (नपुं०) खपड़ा वा छान्ही

को भीरी । [नीध्रम्]

निनदः (पुं०) शब्द ।

निनादः (पुं०) तथा ।

निन्दा (स्त्री) निन्दा ।

निप (पुं० । नपुं०) (पः । पम्)

पानी का घड़ा ।

निपठः (पुं०) पढ़ना ।

निपाठः (पुं०) तथा ।

निपातनम् (नपुं०) गिरा देना ।

निपानम् (नपुं०) कूवा के पास का

झोड़ ।

निपुण (वि०) (णः । णा । णम्)

चतुर ।

निबन्धः (पुं०) एक प्रकार का

रोग जिस से मूल और मूत्र

का रोध होता है ।

निबन्धनम् (नपुं०) कारण वा

हेतु, व्रीणा में जहाँ तार बांधा

जाता है उसके ऊपर का भाग ।

निबर्हणम् (नपुं०) मार डालना ।

निभ (वि०) (भः । भा । भम्)

“प्रतीकाय” में देखो ।

निभृत (वि०) (तः । ता । तम्)

झिपा चुवा = ई, नखतायुक्त ।

निमयः (पुं०) किसी वस्तु से किसी

वस्तु का बदल बदल करना ।

निमित्तम् (नपुं०) हेतु, चिह्न ।

निमेषः (पुं०) पलक भांजना ।

निम्न (वि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)

गहिरा वा नीचा ।

निम्नगा (स्त्री) नदी ।

निम्बः (पुं०) नीम वृक्ष ।

निम्बतरुः (पुं०) बकाइन वृक्ष,

नीम वृक्ष ।

नियतिः (स्त्री) नियम, भाग्य ।

नियन्त (पुं०) (न्ता) सारथी,

अध्यक्ष वा स्वामी ।

नियमः (पुं०) जो कर्म वा क्रिया

शरीर के बाह्य वस्तु से साध्य

हो (यह पाँच प्रकार का है,—

शौच वा सफाई, सन्तोष, तप-

स्या, स्वाध्याय, ईश्वरप्रणिधान

[ईश्वर में चित्त लगाना]),

भङ्गीकार, व्रत ।

नियामकः (पुं०) बड़ी नाव का च-

लाने वाला, अध्यक्ष वा सरदार

नियुतम् (नपु०) एक लाख ।
 नियुजम् (नपु०) बाहुयुक्त अर्थात्
 कुस्ती ।
 नियाज्य (त्रि०) (ज्यः । ज्या ।
 ज्यम्) दास वा नौकर ।
 निरन्तर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 निरन्तर वा गतिन वस्तु, नित्य
 वा हरदम (क्रियाविशेषण में) ।
 निरयः (पु०) नरक वा दुर्गति ।
 निरगल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 बन्धनरहित ।
 निरर्थक (त्रि०) (कः । का । कम्)
 व्यर्थ वा निष्प्रयोजन ।
 निरवयह (त्रि०) (हः । हा । हम्)
 स्वतन्त्र ।
 निरसनम् (नपु०) निराकरण
 करना वा नकारना वा अङ्गी-
 कार न करना, शूकना ।
 निरस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
 “प्रत्यादिष्ट” में देखो, चलाया
 गया वा फेंका गया = ई (बाण
 इत्यादि), शूका गया = ई,
 (नपु०) जल्दी बोलना ।
 निराकरिष्यु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः ।
 ण्यु) निषेध वा मना करने
 वाला = ली वा नकारने वाला
 = ली ।
 निराकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

“प्रत्यादिष्ट” में देखो ।
 निराकृतिः (पु० । स्त्री) (तिः ।
 तिः) (पु०) अपने शाखा के
 वेद के अध्ययन से रहित, (स्त्री)
 निराकरण करना वा नकारना
 वा अङ्गीकार न करना ।
 निरामय (त्रि०) (यः । या ।
 यम्) रोगरहित ।
 निरीषम् (नपु०) फार अर्थात्
 हल के नीचे का काठ जिसमें
 लोहा लगा रहता है । [नि-
 रीषम्]
 निरुक्तम् (नपु०) एक वेदाङ्ग,
 व्याख्या वा टीका ।
 निरोधः (पु०) दण्ड ।
 निर् (अव्यय) निश्चय, निषेध ।
 निर्ऋतिः (पु० । स्त्री) (तिः । तिः)
 (पु०) नैऋत्य कोण का स्वामी
 (दिक्पाल), (स्त्री) दारिद्र्य ।
 निर्गुण्डी (स्त्री) म्यौड़ी वृक्ष, नै-
 वारी पुष्पवृक्ष । [निर्गुण्डी]
 निर्यन्यनम् (नपु०) बध अर्थात्
 मार डालना ।
 निषाधः (पु०) शब्द ।
 निर्जरः (पु०) देवता ।
 निर्भरः (पु०) भरना, प्रवाह ।
 निर्भरिणी (स्त्री) नदी ।
 निर्णयः (पु०) निश्चय ।

निर्णिक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)

धोया गया वा मलरहित किया
गया = ई ।

निर्णयकः (पुं०) धोबी ।

निर्देशः (पुं०) आज्ञा वा हुक्म ।

[निर्देशः]

निर्भर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

अतिशयित वा उत्कृष्ट वा श्रेष्ठ,
(नपुं०) अतिशय ।

निर्मद (त्रि०) (दः । दा । दम्)

अहङ्काररहित, (पुं०) वह
हाथी जिस का मदजल निकल
गया है ।

निर्मक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)

बन्धन से छुट गया = ई. (पुं०)
वह सर्प जिस ने केचुल छोड़
दी है ।

निर्मोकः (पुं०) सर्पादिक की केचुल।

निर्याणम् (नपुं०) निकल जाना,
हाथी के आँखों के कोने ।

निर्यातनम् (नपुं०) बैर का ब-
दला लेना, दान, जिसकी ध-
रोहर हो उसको वह दे देना ।

निर्यासः (पुं०) काढ़ा, गोद ।

निर्वपणम् (नपुं०) दान ।

निर्वर्णनम् (नपुं०) देखना वा
निगाह करना ।

निर्वहणम् (नपुं०) नाव में सु-

खादि ५ सन्धियों में का पां-
चवाँ सन्धि, निर्वाह का होना
वा करना

निर्वाण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्)

(पुं०) निर्मक्त भया (सुनि),

ठण्डा भया (अग्नि), पानी में

डूबा (हाथी), (नपुं०) मोक्ष ।

निर्वात (त्रि०) (तः । ता । तम्)

वायुरहित स्थल, (पुं०) वह

वायु जो निकल गया है ।

निर्वादः (पुं०) निन्दा, निश्चित

वाद ।

निर्वापणम् (नपुं०) मार डालना।

निर्वार्य (त्रि०) (र्यः । र्या । र्यम्)

सत्त्वसम्पत्ति से युक्त हो कर

कार्य करनेवाला (सत्त्व—दुःख

में भी मन का न डगना) ।

[निर्वार्य]

निर्वासनम् (नपुं०) निकाल देना,

मार डालना ।

निर्वृत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)

सिद्ध भया = ई वा पूरा हुआ

= ई ।

निर्वेशः (पुं०) उपभोग, मजदूरी ।

निर्व्यथनम् (नपुं०) छिद्र, अ-

त्यन्त पीड़ा ।

निर्व्यूहः (पुं०) खंटी, शिरोवेष्टन

(पगड़ी सिरपेच इत्यादि)

हार, काटा ।
 निर्हारः (पुं०) धंसे हुये आण
 इत्यादि का निकालना ।
 निर्हारिन् (पुं०) (रो) दूर तक
 जाने वाला गन्ध ।
 निर्हार्दः (पुं०) शब्द ।
 निलयः (पुं०) घर ।
 निवहः (पुं०) समूह ।
 निवात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 वायुरहित स्थान, (पुं०) नि-
 वास, शस्त्रों से अभेद्य कवच ।
 निवापः (पुं०) सपिण्डदान के
 बाद पित्र के उद्देश से दान ।
 निवीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 वस्त्र से लपेटा = टी. (नपुं०)
 माला की नाईं पहिरी हुई
 जनेऊ ।
 निवृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 चारो ओर से घेरा = री ।
 निवेशः (पुं०) आगन्तुक सैन्य
 के रहने का स्थान, टिकान ।
 निशा (स्त्री) रात्रि, चरदी ।
 निशाख्या (स्त्री) तथा ।
 निशाटनः (पुं०) उल्लू पक्षी,
 राक्षस ।
 निशात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 सान रक्खा हुआ = दे (कूरो
 इत्यादि शस्त्र) । [निशित]

निशान्तम् (नपुं०) घर ।
 निशापतिः (पुं०) चन्द्रमा ।
 निशारणम् (नपुं०) मार डालना ।
 निशाह्वा (स्त्री) चरदी ।
 निशित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 “निशात” में देखो ।
 निशीथः (पुं०) आधौरात ।
 निशीथिनी (स्त्री) रात्रि ।
 निश्यः (पुं०) निश्य ।
 निश्यलाक (त्रि०) (कः । का । कम)
 एकान्त स्थान ।
 निश्येय (त्रि०) (षः । षा । षम्)
 समय वा सम्पूर्ण ।
 निशोध्य (त्रि०) (ध्यः । ध्या ।
 ध्यम्) मलराहित करने के योग्य,
 मलरहित किंवा वस्तु ।
 निश्रग्णिः (स्त्री) काष्ठ इत्यादि
 की सौदी । [निश्रग्णिका]
 निश्रयसम् (नपुं०) मोक्ष वा
 सुक्ति ।
 निषङ्गः (पुं०) तरकस अर्थात् बाण
 का घर ।
 निषङ्गिन् (पुं०) (ङ्गी) तरकस
 वाला वा धनुर्धर ।
 निषदा (स्त्री) हाट वा बाजार ।
 निषहरः (पुं०) चहना वा कीचड़ ।
 निषधः (पुं०) एक पर्वत, एक देश ।
 निषादः (पुं०) सान स्त्री में से

एक स्वर (जैसा हाथी बोलता है), चण्डाल के सदृश एक नीच जाति ।

निषादिन् (पुं०) (दी) हाथीवान् ।

निषूदन (त्रि०) (नः । नी । नम्)

मारने वाला = ली, (नपुं०)

मार डालना । [निषूदन]

निष्कः (पुं०) सोना, गले का

एक प्रकार का गहना, पल

भर सोना, एक प्रकार का रु-

पया (जो कि १६ चवत्रौ भर

होता है और पूर्व काल में च-

लता था), १०८ कर्ष भर सोना

(८० घंघुची का एक कर्ष और

४ कर्ष का एक पल होता है) ।

निष्कला (स्त्री) वह स्त्री जिस

का रजोधर्म नष्ट हो गया है ।

[निष्कला]

निष्कासित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

निकाला गया = ई ।

निष्कुटः (पुं०) वर का उपवन अ-

थात् नजरबाग ।

निष्कुटि (स्त्री) (टिः—टी) इ-

लायची ।

निष्कुहः (पुं०) "कोटर" में देखो

निष्क्रमः (पुं०) बुद्धि का सामर्थ्य,

निकलना ।

निष्क्रामित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

तम्) निकाला गया = ई ।

निष्ठा (स्त्री) नाश का पक्षम स-

न्धि, सिद्धि, अदर्शन वा न देख

पड़ना, प्रध्वंस वा नाश, स्थिति ।

निष्ठानम् (नपुं०) कटोरी, खखा-

रना वा ठनकना ।

निष्ठोवनम् (नपुं०) धूकना ।

निष्ठुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

कठोर ।

निष्ठेयः (पुं०) धूकना ।

निष्ठेयनम् (नपुं०) तथा ।

निष्ठयन् (त्रि०) (तः । ता । तम्)

थक दिया गया = ई, प्रेरित,

फेंक दिया गया = ई ।

निष्ठयतिः (स्त्री) धूकना, प्रेरणा,

फेंकना ।

निष्पात (त्रि०) (तः । ता । तम्)

निपुण वा कुपल वा चतुर ।

निष्पक्व (त्रि०) (क्वः । क्वा । क्वम्)

अच्छौ तरह से पकाया गया

(काढ़ा इत्यादि) ।

निष्पन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना । न्नम्)

सिद्ध भयां = ई ।

निष्पावः (पुं०) धान इत्यादि

अन्नो को पछोड़ने इत्यादि से

साफ करना ।

निष्प्रभ (त्रि०) (भः । भा । भम्)

प्रकाशहीन ।

निष्प्रवाणि (चि०) (चिः । चिः ।
चि) कोरा कपड़ा ।

निष्प्रमम् (नपु०) निन्द्य (क्रि-
याविशेषण में) ।

निर्गर्गः (पुं०) स्वभाव ।

निश्चष्ट (चि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
त्याग किया गया = ई, फेंका
गया = ई ।

निस्तर्हणम् (नपु०) मार डालना ।

निस्तल (चि०) (लः । ला । लम्)
गोल वस्तु ।

निस्त्रिंशः (पुं०) तलवारः ।

निस्त्रावः (पुं०) भात का माँड़ ।

निस्त्रनः (पुं०) गब्द ।

निस्त्रानः (पुं०) तथा ।

निस्त्ररणम् (नपु०) निकलने पै-
ठने का मार्ग, निकलना ।

निस्त्र (चि०) (स्त्रः । स्त्रा ।
स्त्रम्) दरिद्र ।

निह्ननम् (नपु०) मार डालना ।

निह्नाका (स्त्री) गोह जन्तु ।

निहिसनम् (नपु०) मार डालना ।

निह्नीन (चि०) (नः । ना । नम्)
नीच वा अधम ।

निह्वः (पुं०) अविश्वास, झूठ
बोलना, धूर्तपन ।

नीकाशः (पुं०) “प्रतीकाश” में
देखो ।

नीच (चि०) (चः । चा । चम्)

नीच वा अधम, नीचा स्थान,
नाटा = टी ।

नीचैम् (अव्यय) (चैः) थोड़ा,
धीरे, निचाई. नीचा ।

नीड (पुं० । नपु०) (डः । डम्)
खोता वा पक्षियों का घर ।

नीडोद्भवः (पुं०) पक्षी ।

नीधम् (नपु०) “निध” में देखो ।

नीपः (पुं०) कदम वृक्ष ।

नीरम् (नपु०) जल ।

नील (चि०) (लः । ला । लम्)
काले रङ्ग की वस्तु, (पुं०)
काला रङ्ग. एक निधि ।

नीलकण्ठः (पुं०) शिव, एक पक्षी,
मोर पक्षी ।

नीलकुः (पुं०) “कुमि” में देखो ।

नीललोहितः (पुं०) शिव ।

नीला (स्त्री) मच्छी ।

नीलाम्बर (चि०) (रः । रा ।
रम्) काले कपड़े वाला = ली,

(पु०) बलदेव (कृष्ण के भाई),
(नपु०) काला कपड़ा ।

नीलाम्बुजन्मन् (नपु०) (न्म)
नील कमल ।

नीलिका (स्त्री) नैवारी पुष्पवृक्ष ।

नीलिनी (स्त्री) लील ।

नीली (स्त्री) तथा, काली गैया ।

नीत्राकः (पुं०) धन धान्य इ-
त्यादि वस्तुओं में आदर की अ-
धिकाई ।

नीत्रारः (पुं०) तिन्नी का चावल ।

नीत्रि (स्त्री) (त्रि—त्री) स्त्रि-
यों की फुफ्फुती अर्थात् वस्त्र का
भागे का बन्धन जो नाभी के
पास बंधा रहता है, मूत्रधन ।

नीवत् (पुं०) जनों के रहने का
स्थान वा देश ।

नीशारः (पुं०) ओढ़ने की रजाई ।

नीहारः (पुं०) हिम वा पाला,
कुहिरा वा कुहेसा ।

नु (अव्यय) प्रश्न, विकल्प ।

नुतिः (स्त्री) स्तुति ।

नुत्त (त्रि०) (त्तः । त्त । त्तम्)
प्रेरित ।

नुत्र (त्रि०) (त्रः । त्रा । त्रम्) तथा

नूतन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
नया = ई ।

नूत्र (त्रि०) (त्रः । त्रा । त्रम्) तथा ।

नूत्रः (पुं०) तूत वृक्ष ।

नूनम् (अव्यय) तर्क, किसी बात
का निश्चय ।

नूपुर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
“मञ्जीर” में देखो ।

वृ (पुं०) (ना) मनुष्यजाति में
पुरुष वा जातिमात्र में पुरुष ।

वृत्तम् (नपुं०) नाच, नाचना
गाना बजाना (यह शब्द मि-
ले हुए इन तीनों का वाचक है)

वृषः (पुं०) राजा ।

वृषलक्ष्मन् (नपुं०) (लक्ष्म) राजा
का हथ ।

वृषभम् (नपुं०) राजा की मभा ।

वृषसं (त्रि०) (सं । सा । सम्)
घातकरने वाला = ली, क्रूर वा
दुष्ट, परद्रोह करने वाला = ली

वृसेनम् (नपुं०) मनुष्यों को सेना
[वृसेना]

नेष्ट (पुं०) (ण) पहचाने वाला,
प्रभु वा स्वामी ।

नेत्रम् (नपुं०) आँख, चीन का
कपड़ा, जटा ।

नेत्रान्व (नपुं०) आँसू ।

नेदिष्ठ (त्रि०) (ठः । ठा । ठम्)
अत्यन्त पास वाला = ली ।

नेपथ्यम् (नपुं०) “आकल्प” में
देखो, नाटक में सवांगों के
बनने का स्थान जो पर्दा से
ढंका रहता है ।

नेमि (पुं० । स्त्री) (मिः । मिः—
मी) गराड़ी, रथ के पहिए का
वह भाग जो कि भूमि को छूता
है, वह एक प्रकार का हथ ।

नैकमेद (त्रि०) (दः । दा । दम्)

बहुत प्रकार की वस्तु ।
 नैगम (त्रि०) (मः । मी । मम्)
 वेदसम्बन्धि वस्तु, नगर का
 रहने वाला = नी, (पुं०) ब-
 नियाँ, उपनिषत् ।
 नैचिकी (स्त्री) उत्तम गैया । [नि-
 चिकी]
 नैपाली (स्त्री) नेपाल की मैनसिल
 नैमेयः (पुं०) किसी वस्तु का अ-
 दला बदला ।
 नैययोधम् (नपुं०) बड़ वृक्ष का
 फल ।
 नैयायिकः (पुं०) न्यायशास्त्र का
 जानने वाला ।
 नैर्ऋतः (पुं०) राक्षस, नैर्ऋत्य
 कोण का स्वामी (दिक्पाल) ।
 नैर्ऋतीपतिः (पुं०) नैर्ऋत्य कोण
 का स्वामी (दिक्पाल) ।
 नैष्किकः (पुं०) चाँदी का अभ्यक्ष
 वा स्वामी ।
 नैस्त्रिंशिकः (पुं०) खड्गधारी ।
 नो (अव्यय) नहीं ।
 नौः (स्त्री) नाव ।
 नौकादण्डः (पुं०) नाव खेवने
 का डाँडा ।
 न्यक् (अव्यय) धिक्कार, क्रस्व वा
 नाटा ।
 न्यक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)

निकृष्ट वा नीच, (नपुं०) अ-
 सम्पूर्णता ।
 न्ययोधः (पुं०) बड़ वृक्ष, अंकवार ।
 न्ययोधी (स्त्री) मूसाकर्णी ओषधी ।
 न्यङ्गुः (पुं०) एक प्रकार का मृग ।
 न्यक्ष (त्रि०) (न्यङ् । नीची । न्यक्)
 क्रस्व वा नाटा = टी, अधोमुख,
 (नपुं०) यज्ञ में एक पात्र ।
 न्यस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
 त्याग किया गया = ई, फेंका
 गया = ई ।
 न्यादः (पुं०) भोजन ।
 न्यायः (पुं०) नीति वा न्याय ।
 न्याय्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्)
 न्याय के सदृश वा न्याय के अ-
 नुसार ।
 न्यासः (पुं०) धरोहर रखना,
 स्थापन करना ।
 न्युब्ज (त्रि०) (ब्जः । ब्जा । ब्जम्)
 वह प्राणी जिसकी कमर रोग
 से लचक गई और उसी कारण
 सुह नीचे हो गया हो ।
 न्यूङ्गः (पुं०) अच्छे प्रकार से,
 मनोहर, सामवेद के ६ प्रकार
 के ओङ्कार । [न्युङ्गः]
 न्यून (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 थोड़ा = डी, निन्दनीय ।

—***—

(प)

पः (पुं०) कुवेर, पश्चिम, वायु,
पीना, पीनेवाला ।

पक्ष्ण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्)
भिल्लों का गाँव ।

पक्क (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
पका हुआ (फल इत्यादि),
पकाया गया = ई; वह वस्तु
जो कि नाश होने पर है ।

पक्षः (पुं०) पक्षियों का पक्ष, आधा
महीना, सहाय, शरीर की अ-
लग बगल की पंखली, घर, सा-
ध्य वा साधने के योग्य वस्तु, वि-
रोध वा वैर, बल, मित्र, चूल्हा
का छेद, बड़ा हाथी, निकट,
(यह शब्द जब केश शब्द के
आगे रहता है तब इसका अर्थ
समूह होता है, जैसे,—केश-
पक्षः—बालों का समूह) ।

पक्षक (पुं० । नपुं०) (क्तः । क्तम्)
खिड़की, शरीर के दोनों पाँजर ।
पक्षतिः (स्त्री) पड़िश तिथि, पक्ष
की जड़ अर्थात् जहाँ पक्ष लगा
रहता है ।

पक्षद्वारम् (नपुं०) खिड़की ।

पक्षभागः (पुं०) हाथियों के पाँजर ।

पक्षान्तः (पुं०) पौर्णिमा वा अमा-
वास्या तिथि, पक्ष का अन्त ।

पक्षिणी (स्त्री) पक्षी की स्त्री,
वर्तमान और आने वाले दिन
से संयुक्त रात्रि ।

पक्षिन् (पुं०) (क्षी) चिड़िया ।

पक्ष्मन् (नपुं०) (क्ष्म) आँख
की पपनी, केसर, सूत इत्यादि
का अत्यन्त सूक्ष्म भाग ।

पक्ष्ण (पुं० । नपुं०) (क्ष्णः । क्ष्मम्)
चहना वा कीचड़, पाप ।

पक्षिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
चहना वा कीचड़ से भरा हुआ
स्थान ।

पक्षिरुहम् (नपुं०) कमल ।

पङ्क्तिः (स्त्री) पाँती, समूह दस
(सङ्ख्या), दस अक्षर के पाद
का छन्द ।

पङ्गु (त्रि०) (ङुः । ङुः । ङु) पङ्गुल
वा जङ्घारहित ।

पचम्पचा (स्त्री) दारुहरदी ।

पचम्बचा (स्त्री) तथा ।

पचा (स्त्री) पकावना ।

पञ्चजनः (पुं०) पुरुष (मनुष्य
जाति में) ।

पञ्चता (स्त्री) मरण ।

पञ्चत्वम् (नपुं०) तथा ।

पञ्चनखः (पुं०) सिंह ।

पञ्चन, बहुवचन (त्रि०) (ञ । च ।
 च्च) पाँच (कोई वस्तु), (नपु०)
 पाँच (सङ्ख्या) ।

पञ्चम (त्रि०) (मः । मी । मम्)
 पाँचवाँ = वीं, (पुं०) पञ्चम
 स्वर (जैसा वसन्त में कोकिल
 बोलता है), (स्त्री) पञ्चमी तिथि

पञ्चशरः (पुं०) कामदेव ।

पञ्चशाखः (पुं०) हाथ ।

पञ्चाङ्गुलः (पुं०) रेंड वृक्ष ।

पञ्चास्यः (पुं०) सिंह (एक वनपशु)

पञ्चिका (स्त्री) सम्पूर्ण पदों की
 व्याख्या ।

पट (पुं० । नपुं०) (टः । टम्)
 वस्त्र, (पुं०) प्यारमेवा वा
 चिरौजी का वृक्ष ।

पटकुटी (स्त्री) वस्त्र का घर वा
 तम्बू ।

पटचरम् (नपुं०) जीर्ण वा पु-
 राना वस्त्र ।

पटल (स्त्री । नपुं०) (ली । लम्)
 समूह, (नपुं०) खपड़ा वा छा-
 न्ही, एक नेत्ररोग ।

पटलप्रान्तम् (नपुं०) खपड़ा वा
 छान्ही की ओरी ।

पटवासकः (पुं०) बुक्का ।

पटह (पुं० । नपुं०) (हः । हम्)
 युद्ध का नगाड़ा ।

पटु (त्रि०) (टुः । टूी—टुः । टु)
 समर्थ, चतुर, आलस्यरहित वा
 फुरतीला, बुद्धिमान्, नीरोग,
 (पुं०) परवर तरकारी ।

पटुपर्णी (स्त्री) मकोय वृक्ष ।

पटोलः (पुं०) परवर तरकारी ।

पटोलिका (स्त्री) चिचिड़ा त-
 रकारी ।

पट्टः (पुं०) पीढ़ा, चौमोहानी,
 पट्टी, सील, राजशासनविशेष ।

पट्टिकाख्यः (पुं०) लाल लोध ।

पट्टिन् (पुं०) (ट्टी) तथा ।

पट्टिगः (पुं०) पटा (एक ह-
 थियार) ।

पणः (पुं०) कर्ष भर ताँवा अर्थात्
 पैसा, मजूरी वा तलब, जूआ,
 दाँव (जो कि जूआ में लगाया
 जाता है), मूल्य वा दाम ।

पणव (पुं० । स्त्री) (वः । वा)
 ढोलक बाजा ।

पणायित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 व्यवहार में ल्याया गया = ई,
 कहा गया = ई वा स्तुति किया
 गया = ई । [पनायित]

पणित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 तथा । [पनित]

पणितव्य (त्रि०) (व्यः । व्या।
 व्यम्) बेचने के योग्य ।

पण्डः (पुं०) नपुंसक वा हिंजड़ा ।
पण्डा (स्त्री) भंले बुरे का विचार
करने वाली बुद्धि ।

पण्डितः (पुं०) पण्डित ।
पण्डितम्मन्य (त्रि०) (न्यः । न्या ।

न्यम्) अपने को पण्डित सम-
झने वाला = लो ।

पण्य (त्रि०) (ग्यः । ग्या । ग्यम्)
बेचने के योग्य ।

पण्यवीथिका (स्त्री) बाज़ार की
रस्ता ।

पण्या (स्त्री) मालकांगुनी ओषधी ।

पण्याजीवः (पुं०) वनियाँ ।

पतगः (पुं०) पक्षी ।

पतङ्गः (पुं०) पखिंदारी (एक प्र-
कार के कौड़े जो उड़कर दया
में गिरते हैं), पक्षी, सूर्य ।

पतङ्गिका (स्त्री) एक प्रकार की
छोटी मधुमक्खी ।

पतत् (त्रि०) (तन् । न्ती । त्)
गिरता हुआ, (पुं०) पक्षी ।

पतत्रम् (नपुं०) पक्षियों का पङ्क ।

पतत्रिः (पुं०) पक्षी ।

पतत्रिन् (पुं०) (त्री) पक्षी, बाण ।

पतङ्गहः (पुं०) पिकदानो ।

पतयालु (त्रि०) (लुः । लुः । लु)
जिसका गिरने का स्वभाव है ।

पताका (स्त्री) पताका वा ध्वजा ।

पताकिन् (पुं०) (की) पताका
वाला ।

पतिः (पुं०) स्वामी ।

पतिवद्वी (स्त्री) जिसका पति
जीता है ऐसी स्त्री ।

पतिव्रता (स्त्री) पतिव्रता स्त्री ।

पतिंवरा (स्त्री) वह कन्या जो
अपनी इच्छा से पति को बरै ।

पत्तनम् (नपुं०) नगर वा पुर ।

पत्तिः (पुं० । स्त्री) (त्तिः । त्तिः)
(पुं०) पैदल, (स्त्री) गमन
वा चलना, वह सेना जिसमें १
हाथी १ रथ ३ घोड़े और ५
पैदल रहते हैं ।

पत्नी (स्त्री) विवाहिता स्त्री ।

पत्रम् (नपुं०) पत्ता, पङ्क, सवारी
(घोड़ा हाथी इत्यादि) ।

पत्रपरशुः (पुं०) “व्रश्चन” में देखो ।

पत्रपाश्या (स्त्री) बन्दी बेना इ-
त्यादि ललाट का भूषण ।

पत्ररथः (पुं०) पक्षी ।

पत्रलेखा (स्त्री) स्त्रियों के स्तन
पर वा गाल पर कस्तूरी च-
न्दन इत्यादि से की हुई चि-
त्रकारी ।

पत्राङ्गम् (नपुं०) रक्त चन्दन, र-
क्तसार (रक्त चन्दन के सद्ग
एक लकड़ी) ।

पत्राङ्गुलिः (स्त्री) “पत्रलेखा” में देखो ।

पत्रिन् (पुं०) (स्त्री) पत्नी, बाज पत्नी, बाण ।

पत्रोर्ण (पुं० । नपुं०) (र्णः । र्णम्) धोये रसम का कपड़ा, (पुं०) सोनापादा ।

पथिकः (पुं०) राह चलने वाला ।

पथिन् (पुं०) (न्याः) मार्ग वा रास्ता ।

पथ्या (स्त्री) हटै ।

पदः (पुं०) पैर, पहिला दाँत ।

पदम् (नपुं०) व्यवसाय, रक्षा, स्थान, चिह्न, चरण, वस्तु ।

पदगः (पुं०) पैदल ।

पदत्री (स्त्री) रस्ता ।

पदाजिः (पुं०) पैदल ।

पदातः (पुं०) तथा ।

पदातिः (पुं०) तथा ।

पदातिकः (पुं०) तथा ।

पदिकः (पुं०) तथा ।

पद् (पुं०) (त्—द्) पैर वा चरण, पहिला दाँत ।

पद्मः (पुं०) पैदल ।

पद्मतिः (स्त्री) पगडण्डी ।

पद्म (पुं० । नपुं०) (झः । झम्) कमल, (पुं०) एक निधि ।

पद्मकम् (नपुं०) हाथियों के देह

पर के लाल २ त्रिन्दु जो कि जवानी में उत्पन्न होते हैं ।

पद्मचारिणी (स्त्री) माक झन् ।

पद्मनाभः (पुं०) त्रिष्णु ।

पद्मपत्रम् (नपुं०) पुष्करमूल वा कमल की जड़ ।

पद्मरागः (पुं०) लाल (एक मणि) ।

पद्मवर्णम् (नपुं०) पुष्करमूल वा कमल की जड़ ।

पद्मा (स्त्री) लक्ष्मी, ब्रह्मदण्डी ओषधी, माक झन् ।

पद्माकरः (पुं०) वह जलाशय जिस में कमल लगे हैं ।

पद्माक्षः (पुं०) सूर्य ।

पद्माष्टः (पुं०) चक्रवर्द्ध ओषधी ।

पद्मालया (स्त्री) लक्ष्मी ।

पद्मिनी (स्त्री) कमलिनी, पद्मिनी (स्त्रीविशेष) ।

पद्मिन् (पुं०) (स्त्री) हाथी ।

पद्मम् (नपुं०) श्लोक ।

पद्म्या (स्त्री) मार्ग वा रस्ता ।

पद्मसः (पुं०) कटहर तरकारी ।

[पद्मसः]

पद्मायित (चि०) (तः । ता । तम्)

“पद्मायित” में देखो ।

पद्मित (चि०) (तः । ता । तम्) तथा ।

पद्म (चि०) (तः । ता । तम्)

च्युत वा गिर पड़ा = डी ।
 पन्नगः (पुं०) सर्प ।
 पन्नगाशनः (पुं०) गरुड़ पक्षी ।
 पयस् (नपुं०) (यः) पानी, दूध ।
 पयस्य (त्रि०) (स्यः । स्या । स्यम्)
 दूध से बनी वस्तु (घी दही
 इत्यादि) ।
 पयोधरः (पुं०) स्तन, मेघ ।
 पर (त्रि०) (रः । रा । रम्) प-
 राया = यी (वस्तु), अन्य वा
 दूसरा = री, दूर, उत्तम वा
 श्रेष्ठ, (पुं०) शत्रु, (नपुं०)
 केवल, अनन्तर ।
 परजात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अन्य से वा शत्रु से पैदा भया
 = ई ।
 परतन्त्र (त्रि०) (त्रः । त्रा । त्रम्)
 पराधीन ।
 परपिण्डाद (त्रि०) (दः । दा ।
 दम्) दूसरे के अन्न से जीने
 वाला = ली ।
 परभृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अन्य वा दूसरे से पाला गया,
 = ई (पुं० । स्त्री) कोकिल
 पक्षी ।
 परभृत् (पुं०) कोकिल पक्षी,
 अन्य वा दूसरे का पालने वाला ।
 परम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

उत्कृष्ट वा उत्तम, (नपुं०) अ-
 ङ्गीकार वा हामी भरना ।
 परमम् (अव्यय) अङ्गीकार वा
 हामी भरना ।
 परमान्नम् (नपुं०) खीर वा जाउर ।
 परमेष्ठिन् (पुं०) (छी) ब्रह्मा ।
 परम्पराकम् (नपुं०) यज्ञ के पशु
 को मारना ।
 परवत् (त्रि०) (वान् । वती । वत्)
 पराधीन वा परवश वा परतन्त्र ।
 परशुः (पुं०) कुल्हाड़ी ।
 परश्वधः (पुं०) तथा । [परस्वधः]
 परश्वस् (अव्यय) (श्वः) परसों
 (आने वाला) ।
 परश्रुत, बहुवचन (त्रि०) (तः ।
 ता । तम्) जिन की सङ्ख्या
 १०० से अधिक है ।
 परस्परपराहत (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) विरुद्ध बोलना (जैसे,—
 'मेरी माता वन्ध्या' इत्यादि) ।
 परस्सहस्र (त्रि०) (स्राः । स्राः ।
 स्राणि) जिन की संख्या १०००
 से अधिक है ।
 पराक्रमः (पुं०) पराक्रम वा शू-
 रता, उद्योग ।
 परागः (पुं०) धूल, पुष्पधूली, बाल
 का मसाला ।
 पराङ्मुख (त्रि०) (खः । खी । खम्)

जिस ने पीछे मुख फेर लिया है
पराचित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
दूसरे से बढ़ाया वा पाला गया
= ई ।

पराचीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
जिस ने पीछे मुख फेर लिया है
पराजयः (पुं०) पराजय वा हार ।
पराजित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जीता गया = ई वा हराया
गया = ई, दूसरे से बढ़ाया
गया = ई ।

पराधीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
पराधीन वा परवश वा परतन्त्र ।
परान्न (त्रि०) (त्रः । त्रा । त्रम्) दू-
सरे के अन्न से जीने वाला = लो
पराभूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जीता गया = ई ।

परायण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
तत्पर वा आसक्त, (नपुं०) त-
त्परता वा आसक्ति ।

परारि (अव्यय) वर्तमान वर्ष के
पूर्व का तृतीय वर्ष जिस को
'परियार' कहते हैं ।

पराङ्म्य (त्रि०) (ङ्यः । ङ्या । ङ्यम्)
अति श्रेष्ठ वा अति उ-
त्तम, प्रधान वा मुख्य, (नपुं०)
सङ्घ अर्थात् अन्तिम सङ्ख्या ।
(१००००००००००००००००००)

परासनम् (नपुं०) मार डालना ।
परास (त्रि०) (सुः । सुः । सु)
मर गया = ई ।

परास्कन्दिन् (पुं०) (न्दी) चोर ।
परि, उपसर्ग (अव्यय) चारो ओर
से (इस का प्रयोग धातु के
सङ्ग में होता है) ।

परिकरः (पुं०) समूह, विवेक,
आरम्भ, कमरबन्ध, खटिया,
परिवार वा कुटुम्ब ।

परिकर्मन् (नपुं०) (मं) केसर
इत्यादि से शरीर का संस्कार
वा उबटना ।

परिक्रमः (पुं०) प्रदक्षिणा क-
रना, पैर से चलना ।

परिक्रिया (स्त्री) परिजनादिकों
से घेरा जाना ।

परिक्षिप्त (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
घेरा हुआ = ई ।

परिखा (स्त्री) किला के चारो
ओर की खाई ।

परिग्रहः (पुं०) पत्नी, परिवार,
अङ्गीकार, वृद्धादि की जड़,
शाप ।

परिघः (पुं०) बेंवड़ा, चारो ओर
से मारना, एक प्रकार का योग,
लोहांगी ।

परिघातनः (पुं०) लोहांगी ।

परिचयः (पुं०) परिचय वा ज्ञानपहिचान ।

परिचरः (पुं०) “परिधिस्य” में देखो ।

परिचर्या (स्त्री) उपासना वा सेवा ।

परिचाध्यः (पुं०) यज्ञ में अग्नि का कोई एक स्थानविशेष, उस स्थान पर का अग्नि ।

परिचारकः (पुं०) दास वा टहलुवा ।

परिजनः (पुं०) नौकर चाकर इत्यादि आत्मसम्बन्धी जन ।

परिभ्रङ्गारः (पुं०) चारो ओर से ‘भ्रन्’ ‘भ्रन्’ ऐसा शब्द का होना ।

परिणत (त्रि०) (तः । ता । तम्) पक गया = ई ।

परिणयः (पुं०) विवाह ।

परिणामः (पुं०) किसी वस्तु का बदल कर दूसरा हो जाना (जैसे दूध वा दही का परिणाम मक्खन) ।

परिणायः (पुं०) गोटियों का इधर उधर चलाना ।

परिणाहः (पुं०) विशालता वा बड़ाई, वस्त्र इत्यादि का पनहाँ ।

परितस् (अव्यय) (तः) चारो ओर

परित्राणम् (नपुं०) रक्षा ।

परिदानम् (नपुं०) कोई वस्तु

का अदल बदल करना ।

परिवेदनम् (नपुं०) पछतावा का बोलना वा कल्पना ।

परिधानम् (नपुं०) धोती इत्यादि नाभी के नीचे पहिरने का वस्त्र ।

परिधिः (पुं०) वृत्त की परिधि वा गोलाई, सूर्य वा चन्द्र के चारो ओर का मण्डल, पलाश

इत्यादि यज्ञ के वृत्तों की शाखा

परिधिस्यः (पुं०) सेनारक्षक के चारो ओर घूमने वाला ।

परिपणः (पुं०) मूल धन ।

परिपन्थिन् (पुं०) (न्थी) शत्रु ।

परिपाटी (स्त्री) क्रम ।

परिपूर्णता (स्त्री) परिपूर्णता ।

परिपेलवम् (नपुं०) मोथा घास ।

परिपुत्र (त्रि०) (तः । वा । वम्) चञ्चल वा अस्थिर ।

परिचर्हः (पुं०) राजा का छत्र चर इत्यादि चिह्न, सामग्री ।

परिभवः (पुं०) तिरस्कार वा अनादर ।

परिभावः (पुं०) तथा ।

परिभाषणम् (नपुं०) ठट्ठा करना, निन्दा के सहित तिरस्कार करना वा धिक्कारना ।

परिभूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

अनादर किया गया वा अपमान किया गया = ई ।

परिमलः (पुं०) मर्दन से उत्पन्न भया मनोहर गन्ध, केसर इत्यादि का मर्दन ।

परिरम्भः (पुं०) आलिङ्गन ।
[परीरम्भः]

परिवर्जनम् (नपुं०) मार डालना ।

परिवर्तः (पुं०) बदल बदल कराना वा उलट पलट करना ।

[परीवर्तः]

परिवादः (पुं०) लोकापवाद, निन्दा ।

[परीवादः]

परिवादिनी (स्त्री) सात तार की वीणा ।

परिवापिन (त्रि०) (तः । ता । तम्) सुशुद्धित, सुड़ाया गया = ई ।

परिवाहः (पुं०) जल का प्रवाह ।

[परीवाहः]

परिवृत्तिः (पुं०) “परिवेत्ता” का बड़ा भाई ।

परिवृढः (पुं०) स्वामी ।

परिवेत्तृ (पुं०) (ता) जेठे भाई

के विवाह भये बिना वा उस के

अग्निहोत्र लिये बिना अपना

विवाह अथवा अग्निहोत्र कर-

लेने वाला छोटा भाई ।

परिवेगः (पुं०) सूर्य वा चन्द्र के

चारो ओर का मण्डल ।

परिवेधः (पुं०) तथा ।

परिव्याधः (पुं०) कठचम्पा (एक पुष्पवृक्ष), पानी में का बेत ।

परिव्राज् (पुं०) (ट्—ङ) सन्यासी ।

परिव्राजकः (पुं०) तथा ।

परिषद् (स्त्री) (त्—ङ) सभा ।

परिष्कन्दः (पुं०) दूसरे से बढ़ाया गया वा पालागया ।

परिष्कन्नः (पुं०) तथा ।

परिष्कारः (पुं०) साफ़ करना, सिंगारना ।

परिष्कृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

भूषित वा सिंगारा हुआ = ई ;

साफ़ किया गया = ई ।

परिष्यन्दः (पुं०) माता इत्यादि की रचना ।

परिष्वङ्गः (पुं०) आलिङ्गन ।

परिसरः (पुं०) नदी इत्यादि के समीप की भूमि, समीप की भूमि ।

परिसर्पः (पुं०) परिजनादिकों से घेरा जाना ।

परिसर्या (स्त्री) चारो ओर से गमन ।

परिसारः (पुं०) तथा । [परीसारः]

परिस्कन्दः (पुं०) “परिष्कन्द” में देखो ।

परिष्कन्नः (पुं०) तथा ।
परिष्कारः (पुं०) “परिष्कार”
में देखो ।

परिस्तोमः (पुं०) हाथी पर का
बिछौना ।

परिस्पन्दः (पुं०) माला इत्यादि
को रचना ।

परिस्नुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
चारो ओर से बहा = डी,
(स्त्री) मदिरा वा मद्य ।

परिस्नुत (स्त्री) मदिरा वा मद्य ।

परिहासः (पुं०) ठट्ठा करना,
क्रीड़ा ।

परीक्षकः (पुं०) परीक्षा करने वाला,
निगहवानी करने वाला ।

परीभावः (पुं०) “परिभव” में
देखो ।

परीवर्तः (पुं०) “परिवर्त” में देखो ।

परीवादः (पुं०) “परिवाद” में
देखो ।

परीवापः (पुं०) तम्बू कनात इ-
त्यादि सामग्री, बीज का बोना,
थाला ।

परीवारः (पुं०) कुटुम्ब, तरवार
इत्यादि की म्यान, लावनश्कर ।

परीवाहः (पुं०) बहुत बड़े जल
के निकलने की राह, बहुत
जल का चारो ओर से बहना ।

परीष्टिः (स्त्री) आठ में बाझणों
की भक्तिपूर्वक शुश्रूषा करना ।

परीसारः (पुं०) “परिसार” में
देखो ।

परीहासः (पुं०) “परिहास” में
देखो ।

परत् (अव्यय) गतवर्ष अर्थात् पर-
साल ।

परुष (त्रि०) (षः । षा । षम्)
कठोर, (नपुं०) कर्कश बोलना ।

परुष् (नपुं०) (रुः) बाँस इ-
त्यादि की गाँठ वा पोर ।

परेत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
परलोक को गया वा मर गया
= ई ।

परेतराज (पुं०) (ट्—ङ्) य-
मराज ।

परेद्यवि (अव्यय) परदिन अर्थात्
आने वाला दिन वा कलह ।

परेष्टुका (स्त्री) बहुत व्याने वाली
गैया ।

परैधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
दूसरे से बढ़ाया गया = ई वा
दूसरे से पाला गया = ई ।

परोष्ठ्यो (स्त्री) चपरा (एक जन्तु)
[परोष्ठी]

पर्कटिः (स्त्री) पाकर वृक्ष ।

पर्कटी (स्त्री) तथा ।

पर्जन्यः (स्त्री) दारुहरदी ।
पर्जन्यः (पुं०) मेघ, इन्द्र, गरजने
वाला मेघ ।

पर्णः (पुं० । नपुं०) (र्णः । र्णम्)
(पुं०) पलाश वृक्ष, (नपुं०)
पत्ता ।

पर्णाला (स्त्री) पत्तों से छाया
हुवा घर वा कुटी ।

पर्णासः (पुं०) कठसरैया पुष्पवृक्ष ।

पर्यङ्कः (पुं०) पलंग वा खटिया,
कमरबन्ध ।

पर्यटनम् (नपुं०) घूमना वा फि-
रना ।

पर्ययः (पुं०) क्रम का उल्लङ्घन,
अतिक्रमण ।

पर्यवस्था (स्त्री) विरोध ।

पर्याप्तम् (नपुं०) यथेष्ट वा इच्छा
के सदृश, पूर्णता, बस ।

पर्याप्तिः (स्त्री) पूर्णता, मारने
के लिए जो तयार है उस का
रोकना ।

पर्यायः (पुं०) अवसर, क्रम, एक
ही अर्थ के कई एक शब्द पर-
स्पर के पर्याय कहलाते हैं (जैसा
चन्द्र इन्दु विधु इत्यादि) ।

पर्युद्वनम् (नपुं०) ऋण वा कर्ज ।

पर्यषणा (स्त्री) आड में ब्राह्मण
की भक्तिपूर्वक शूश्रूषा, धर्म

इत्यादि का खोजना ।

पर्वतः (पुं०) पहाड़, एक ऋषि का
नाम ।

पर्वन् (नपुं०) (र्वं) प्रतिपदा
और पञ्चदशी (पौर्णिमाऔर अ-
मावस्या)का अन्तर, बाँस इत्या-
दि की गाँठ, तिथिभेद (अष्टमी
अमावास्या इत्यादि), उत्सव,
अन्त्य का अध्यय ।

पर्शुका (स्त्री) पाँजर वा पंसरी
की हड्डी ।

पर्शूः (स्त्री) तथा ।

पलम् (नपुं०) एक दण्ड (२४
मिनिट काल) का आठवाँ
हिस्सा, ६४ मासा, मांस, उं-
चाई का नाप ।

पलगण्डः (पुं०) लीपनेवाला ।

पलङ्कषा (स्त्री) गोखरू ओषधी ।

पल्लवम् (नपुं०) मांस ।

पलायडुः (पुं०) प्याज (एक कन्द) ।

पलालः (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
पुश्परा ।

पलाशः (पुं० । नपुं०) (शः । शम्)
(पुं०) पलाश वृक्ष, आँवाहरदी,
राक्षस, (नपुं०) पत्ता ।

पलायिन् (पुं०) (शी) वृक्ष ।

पलिक्री (स्त्री) बुड्डी स्त्री ।

पलितम् (नपुं०) बुढ़ाई से उत्पन्न

हुई शरीर पर की सफेदी ।
 पल्लवः (पुं०) पलंग वा खटिया ।
 पल्लव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)
 वृक्ष का नया पत्ता ।
 पल्लवम् (नपुं०) छोटा सरोवर ।
 पवः (पुं०) धान्य इत्यादि को
 पछोड़ कर साफ करना ।
 पवन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
 (पुं०) वायु, (नपुं०) “पव”
 में देखो ।
 पवनाशनः (पुं०) सर्प ।
 पवमानः (पुं०) वायु ।
 पविः (पुं०) वज्र ।
 पवित्र (त्रि०) (वः । वा । वम्)
 पवित्र वा शुद्ध, (नपुं०) कुण्ड,
 कच्चे पाँच सूत से बटा हुआ
 छोरा जो कुलदेवी को चढ़ाया
 जाता है ।
 पवित्रकम् (नपुं०) सन से बना
 हुआ जाल ।
 पशुः (पुं०) जानवर, प्राणी ।
 पशुपतिः (पुं०) शिव ।
 पशुरज्जुः (स्त्री) वह छोरी जिस
 में अनेक पशु बाँधे जायं ।
 पश्चात् (अव्यय) पीछे, पिछला,
 पश्चिम दिशा ।
 पश्चात्तापः (पुं०) पछतावा ।
 पश्चिम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

पिछला = लौ, (पुं०) पश्चिम
 देश, (स्त्री) पश्चिम दिशा ।
 पष्ठौही (स्त्री) प्रथम गर्भ धारण
 करने वाली गैया ।
 पस्थम् (नपुं०) घर ।
 पाकः (पुं०) रसोई, पकना, ल-
 डका, एक दैत्य का नाम ।
 पाकलम् (नपुं०) कुट्ट भोषधी ।
 पाकयासनः (पुं०) इन्द्र ।
 पाकयासनिः (पुं०) इन्द्र का बेटा ।
 पाकस्थानम् (नपुं०) रसोई का
 घर ।
 पाक्य (पुं० । नपुं०) (क्यः । क्यम्)
 (पुं०) जवाखारं, (नपुं०)
 खारीनोन ।
 पाखण्डः (पुं०) झूठे मत पर आ-
 रुढ़ होना, “सर्वलिङ्गी” में
 देखो । [पाखण्डः]
 पाचक (त्रि०) (चकः । चिका ।
 चकम्) रसोई करने वाला =
 लौ ।
 पाञ्चजन्यः (पुं०) विष्णु का शङ्ख ।
 पाञ्चालिका (स्त्री) वस्त्र वा हाथी-
 दाँत से बनाई हुई पुतली ।
 पाट् (अव्यय) है ! (सम्बोधन में
 बोला जाता है) ।
 पाटञ्जरः (पुं०) चोर ।
 पाटल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

गुलाबी रङ्ग वाला = ली, (पुं०)
 गुलाबी रङ्ग, धान, (स्त्री) पाँडर,
 (पुं० । स्त्री) गुलाब का फूल ।
 पाटलि (पुं० । स्त्री) (लिः । लिः—
 ली) पाँडर, (लिः) एक तरह
 की लोध, (पुं०) धान ।
 पाठः (पुं०) पढ़ना ।
 पाठा (स्त्री) एक प्रकार का सो-
 नापाटा ।
 पाठिन् (पुं०) (ठी) चीता (एक
 लकड़ी) ।
 पाठीनः (पुं०) पहिना (एक म-
 छली) ।
 पाणिः (पुं०) हाथ ।
 पाणिगृहीती (स्त्री) विवाहिता
 स्त्री ।
 पाणिवः (पुं०) हाथ से ताल ब-
 जाने वाला ।
 पाणिपीडनम् (नपुं०) विवाह ।
 पाणिवादः (पुं०) हाथ से ताल
 बजाने वाला ।
 पाण्डुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 श्वेत रङ्ग वाला, (पुं०) श्वेतरङ्ग ।
 पाण्डु (त्रि०) (यडुः । यडुः । यडु)
 अधिक सफेदी लिये पीला रङ्ग
 वाला = ली, (पुं०) अधिक
 सफेदी लिये पीला रङ्ग ।
 पाण्डुकम्बलिन् (पुं०) (ली) श्वेत

कम्बल से घेरा हुआ रथ ।
 पाण्डुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 “पाण्डु” में देखो ।
 पातकम् (नपुं०) पाप ।
 पातालम् (नपुं०) पाताल, बड़वा
 नल ।
 पातुक (त्रि०) (कः । का । कम्)
 जिस का गिरने का स्वभाव है ।
 पात्र (त्रि०) (त्रः । त्री । त्रम्)
 बरतन, (नपुं०) नदी इत्यादि
 का पाट, योग्य, पत्ता, राजा
 का मन्त्री, यज्ञ का पात्र, सर्वांग
 (नाटक का) ।
 पात्रीवम् (नपुं०) एक प्रकार का
 यज्ञपात्र ।
 पाथस् (नपुं०) (थः) जल ।
 पादः (पुं०) चरण, चतुर्थ्याय वा
 चौथाई, बड़े पर्वत के शृंगल
 शृंगल वाले छोटे २ पर्वत, किरण
 पादकटकः (पुं०) पैर का कड़ा
 (गहना), “मञ्जोर” में देखो ।
 पादयङ्गणम् (नपुं०) “अभिवादन”
 में देखो ।
 पादपः (पुं०) वृक्ष ।
 पादबन्धनम् (नपुं०) गैया मेंस
 इत्यादि पशुरूप धन ।
 पादवलमीकम् (नपुं०) “श्लीपद”
 में देखो ।

पादस्कोटः (पुं०) बेवाय रोग
(पैर में होता है) ।

पादाङ्गदम् (नपुं०) “मञ्जीर” में
देखो ।

पादातः (पुं०) पैदल ।

पादातम् (नपुं०) पैदलों का
समूह ।

पादातिकः (पुं०) पैदल ।

पादुका (स्त्री) जूता, खड़ाक ।

पादः (स्त्री) तथा ।

पादूकत् (पुं०) जूता बनानेवाला ।

पाद्य (त्रि०) (द्यः । द्या । द्यम्)

वह वस्तु जो कि चरण के पूजा
के लिये है (जल इत्यादि) ।

पानगोष्ठिका (स्त्री) मद्य पीने
वालों की सभा ।

पानीयम् (नपुं०) जल ।

पानीयशालिका (स्त्री) पौसरा
अर्थात् पानी का घर ।

पान्यः (पुं०) राह चलने वाला ।

पाप (त्रि०) (पंः । पा । पम्)

द्रोह करने वाला = लो, पाप-
युक्त, (नपुं०) पाप ।

पापचेली (स्त्री) सोनापादा ।

पाप्मन् (त्रि०) (प्मा । प्म । प्म)

पापयुक्त, (नपुं०) पाप ।

पामन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

ओदी खजुली वाला = ली ।

पामन् (स्त्री) (मा) ओदी खजुली
रोग ।

पामर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
अधम वा नीच ।

पामा (स्त्री) ओदी खजुली रोग ।

पायस (पुं० । नपुं०) (सः । सम्)
(पुं०) “श्रीवास” में देखो,
(नपुं०) खीर वा जाजर ।

पायुः (पुं०) दिसा की राह वा
मलेन्द्रिय ।

पाय्यम् (नपुं०) मान वा नाप
वा माप वा नपुवा ।

पारम् (नपुं०) नदी इत्यादि
का पार ।

पारत (पुं० । नपुं०) (तः । तम्)
पारा धातु ।

पारदः (पुं०) तथा ।

पारश्वः (पुं०) ब्राह्मण से शूद्रा स्त्री
में उत्पन्न, एक प्रकार का शस्त्र ।

पारश्वधिकः (पुं०) परशु शस्त्र
का धारण करने वाला ।

पारसीकः (पुं०) पारस देश का
घोड़ा ।

पारस्वैण्यः (पुं०) परस्त्री का पुत्र ।

पारायणम् (नपुं०) कोई ग्रन्थ
का पाठ करना, सम्पूर्णता ।

पारावतः (पुं०) कबूतर वा परेवा
पक्षी ।

शारावताङ्घ्रि (स्त्री) (छिः—ङ्घ्रो)
मालकंगुनी ।

पारावारः (पुं०) समुद्र ।

पारावारम् (नपुं०) नदी इत्या-
दि के दोनों तट ।

पाराशरिन् (पुं०) सन्यासी ।

पाराशर्यः (पुं०) कृष्णवैपायन
व्यास ।

पारिकाङ्क्षिन् (पुं०) (क्षी)
तपस्वी ।

पारिजातः (पुं०) हरसिंगार वृक्ष ।

पारिजातकः (पुं०) तथा, बका-
इन वृक्ष ।

पारित्यगा (स्त्री) चोटी का ग-
हना (मंड़ राखड़ी इत्यादि) ।

पारिपुव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
चञ्चल ।

पारिभद्रः (पुं०) बकाइन वृक्ष,
नीम का पेड़, मंदार, देवदार ।

पारिभद्रकः (पुं०) देवदार ।

पारिभाव्यम् (पुं०) कुट्ट ओषधी ।

पारियात्रकः (पुं०) एक पर्वत ।

पारियात्रिक (पुं०) तथा ।

पारिषदः (पुं०) शिव के अनुचर ।

पारिहार्यः (पुं०) "आवापक" में
देखो ।

पारौ (स्त्री) हाथी के पैर की
छोरी, बरतन ।

पारुष्यम् (नपुं०) कड़ाई वा क-
ठोरता, अप्रिय वचन ।

पार्थिवः (पुं०) राजा ।

पार्वती (स्त्री) शिव की पत्नी ।

पार्वतीनन्दनः (पुं०) स्वामिका-
र्तिक, गणेश ।

पार्श्व (पुं० । नपुं०) (श्वः । श्वम्)
पश्चिम अर्थात् पांजर की हड्डि-
यों का समूह, पांजर, पास ।

पार्ष्णि (पुं० । स्त्री) (णिः । णिः
—ण्यी) एंडी अर्थात् पैर के
पीछे का भाग ।

पार्ष्णिग्राहः (पुं०) राजा के युद्ध
यात्रा में पीछे से उस के गढ़
में अमल कर लेनेवाला राजा,
योद्धा की पीछे से रक्षा करने
वाला ।

पालन्नः (पुं०) एक जलोत्पन्न वृक्ष ।

पालङ्गो (स्त्री) पालकी साग, कुं-
दुरु तरकारी ।

पालाश (त्रि०) (शः । शी । शम्)
हरा रङ्ग वाला = लौ, (पुं०)
हरा रङ्ग ।

पालि (स्त्री) (लिः—ली) खड्ग
इत्यादि का टोंका, कोना, धा-
रा, चिह्न, पङ्क्ति ।

पालिन्दी (स्त्री) श्याम तिधारा
ओषधी ।

पालिन्धी (स्त्री) तथा ।

पावकः (पुं०) अग्नि ।

पाशः (पुं०) फन्दा; (यह शब्द
जब 'केश'वाचक शब्द के आगे
रहता है तब इस का अर्थ स-
मूह होता है, जैसे,—केशपा-
शः—बालों का समूह) ।

पाशकः (पुं०) पासा ।

पाथिन् (पुं०) (श्री) फाँसीवाला,
वरुण (जलदेवता) ।

पाशुपत (त्रि०) (तः । ती । तम्)

पशुपतिमतावलम्बी, (पुं०) गु-
न्मा साग, (नपुं०) पाशुपतास्त्र ।

पाशुपाक्ष्यम् (नपुं०) गैया की
रक्षा इत्यादि वैश्यवृत्ति ।

पाश्चात्य (त्रि०) (त्यः । त्या । त्यम्)

पश्चिम देशवासी, पिछला = ली ।

पाश्या (स्त्री) फाँसियों का समूह ।

पाषाणः (पुं०) पत्थर ।

पाषाणदारणः (पुं०) सङ्गतराश

अर्थात् पत्थर फोड़ने वाला,

पत्थर फोड़ने की टांकी ।

पांशः (पुं०) धूल, व्यभिचार

अर्थात् पर पुरुष से स्त्री का वा

परस्त्री से पुरुष का सम्भोग

करना । [पांशुः]

पांशुजा (स्त्री) "इत्तरी" में देखो ।

[पांशुजा]

पिकः (पुं०) कोकिल पक्षी ।

पिङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गा । ङ्गम्)

दीया के टेम के ऐसा रङ्ग वाला
= ली, (पुं०) दीया के टेम
के ऐसा रङ्ग ।

पिङ्गल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

पिङ्ग रङ्ग से कुछ अधिक पीले

रङ्ग वाला = ली, (पुं०) पिङ्ग

रङ्ग से कुछ अधिक पीला रङ्ग,

एक सूर्य का पार्श्ववर्ती, (स्त्री)

वामन दिग्गज की स्त्री ।

पिचगडः (पुं०) पेट । [पिचिगडः]

पिचिगिडन (त्रि०) (लः । ला ।

लम्) बड़े पेट वाला वा ती-

देला = ली । [पिचिगिडल]

पिचिगडः (पुं०) पेट ।

पिचुः (स्त्री) रुई वा कपास ।

पिचुमन्दः (पुं०) नीम का वृक्ष ।

पिचुमर्दः (पुं०) तथा ।

पिचुलः (पुं०) भाऊ वृक्ष ।

पिच (त्रि०) (चः । चा । चम्)

पिचटा = टो वा चिपटा = टो ।

पिचटम् (नपुं०) रांगा खात ।

पिच्छम् (नपुं०) मोर की पीछ ।

पिच्छा (स्त्री) सेमर की गोंद,

भात इत्यादि का माँड़ ।

पिच्छल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

चिकना = नी, माँड़युक्त व्यञ्जन,

(स्त्री) सेमर वृक्ष, सीसी वृक्ष,
(नपुं०) पतली दही वा मण्ठा।

पिङ्गः (पुं०) मारडालना ।

पिङ्गर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

पिंजड़ा, (पुं०) एक प्रकार का

घोंडा, (नपुं०) चरताल, सोना ।

पिङ्गलः (पुं०) वह सेना जिस में
बहुत आदमियों की भीड़ से
कासमस होय ।

पिङ्गलः (पुं०) दीया का मल ।

पिङ्गूषः (पुं०) खूंट अर्थात् कान
का मल ।

पिटः (पुं०) भाँपी ।

पिटकः (पुं०) पेटारा वा सन्दूक,
फोड़ा ।

पिटका (स्त्री) फोड़ा ।

पिठर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
(पुं०) “उखा” में देखो, (नपुं०)

मांथा घास, मन्यनदण्ड वा
मयनिया ।

पिण्ड (पुं० । नपुं०) (ण्डः । ण्डम्)
(पुं०) भाँपी, कोई वस्तु का

गोला, गन्धरस, (नपुं०) लोहा ।

पिण्डकः (पुं०) लोहशान एक
गन्धवस्तु ।

पिण्डिका (स्त्री) गोला, पहिया
के काठ का आधारभूत मण्ड-
लाकार चक्र का मध्यभाग ।

पिण्डीतकः (पुं०) मयनफल का
वृक्ष ।

पिण्डी (स्त्री) “पिण्डिका” में देखो ।

पिण्याकः (पुं०) सिद्धक एक प्र-
कार का पदार्थ, तिल की खरी ।

पितरौ, ऋकारान्त, द्विवचन, (पुं०)
माता पिता ।

पितामहः (पुं०) दादा अर्थात्
पिता का पिता, बन्ना ।

पितृ (पुं०) (ता) बाप ।

पितृपतिः (पुं०) वमराज ।

पितृप्रसूः (स्त्री) पिता की माता अ-
र्थात् दादी, सन्ध्या का समय ।

पितृयज्ञः (पुं०) अन्न जल से पि-
तरों को दत्त वा सन्तुष्ट करना ।

पितृवनम् (नपुं०) स्मशान ।

पितृव्यः (पुं०) पिता का भाई
अर्थात् चाचा ।

पित्तम् (नपुं०) पित्त एक शरीर
का धातु ।

पित्त्य (त्रि०) (च्यः । च्या । च्यम्)

पितासम्बन्धी (अधिकार वा
राज्य जो परम्परा से चला
आया है), अङ्गुष्ठ और तर्जनी
के बीच का तीर्थ ।

पित्तत् (पुं०) (न्) पक्षी ।

पिधानम् (नपुं०) ढाँपना, ढपना,
गुप्त होना ।

पिनङ्गः (पुं०) कवच पहिने हुए योद्धा
पिनाक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)

शिव का धनुष, शूल ।

पिनाकिन् (पुं०) (की) शिव ।

पिपासा (स्त्री) प्यास वा तृषा ।

पिपीलिका (स्त्री) चिउंटी ।

पिप्पलः (पुं०) पीपल वृक्ष ।

पिप्पलि (स्त्री) (लिः—ली) पीपर
ओषधी ।

पिप्पलीमूलम् (नपुं०) पिपरामूल ।

पिपुः (पुं०) “कालक” में देखो ।

पियालः (पुं०) प्यारमेंवा ।

पियालकः (पुं०) तथा ।

पिप्ल (त्रि०) (प्लः । प्ली । प्लम्)

“क्लित्राच” में देखो ।

पिशङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गी । ङ्गम्)

कमल के पराग के सदृश रङ्ग

वाला = ली, (पुं०) कमल के

पराग के सदृश रङ्ग ।

पिशाचः (पुं०) प्रेत वा एक दे-
वयोनि ।

पिशितम् (नपुं०) मांस ।

पिशुन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

सूचक वा चुगलखोर, खल,

(स्त्री) अस्थिरक, (नपुं०) केसर ।

पिष्टकः (पुं०) एक तरह की पूड़ी

जो चावज के पिसान से बनती

है जिस को धारणा कहते हैं ।

पिष्टपचनम् (नपुं०) आंटे के वस्तु
के पकाने का बरतन (तावा
कड़ाही इत्यादि) ।

पिष्टातः (पुं०) बुक्का ।

पीठ (त्रि०) (ठः । ठी । ठम्) पीठा ।

पीडनम् (नपुं०) दवाना, नि-
चोड़ना, उपद्रव वा पीड़ा देना ।

पीडा (स्त्री) पीड़ा ।

पीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

पीला = ली, (पुं०) पीला रङ्ग,

(स्त्री) जरदी ।

पीतदारु (नपुं०) देवदारु वृक्ष ।

पीतद्रुः (पुं०) सरला वा सरल

देवदारु, दारुजरदी ।

पीतन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

(पुं०) अमड़ा वृक्ष, (नपुं०)

केसर, जरताल ।

पीतसरकः (पुं०) विजयसार एक
लकड़ी ।

पीतसालकः (पुं०) तथा ।

पीताम्बरः (पुं०) विष्णु ।

पीतिः (पुं०) घोड़ा ।

पीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

मोटा = टी ।

पीनसः (पुं०) “प्रतिश्याय” में
देखो ।

पीनोष्ठी (स्त्री) मोटे र स्तन
वाली गाय ।

पीयूषः (पुं०) नई ब्यानी गैया के सात दिन तक का दूध (कोई कहते हैं कि पकाये हुये उस दूध का यह नाम है) । [पियूषः]

पौयूषम् (नपुं०) अमृत ।

पीलुः (पुं०) अखरोट मेवा, हाथी, बाण, फूल ।

पीलुपर्णी (स्त्री) सुरहारा वा सुरा, कुन्द्रू तरकारी ।

पीवन् (त्रि०) (वा । वा । व) मोटा = टी ।

पीवर (त्रि०) (रः । रा — री । रम्) मोटा = टी ।

पीठ (पुं०) (वा) मोटा वा तयार ।

पुक्कसः (पुं०) चण्डाल वा डोम ।

पुङ्कः (पुं०) बाण की पीछ ।

पुङ्गवः (पुं०) (पूर्वपदसहित इस का प्रयोग जाता है) यह पद पूर्व पदार्थ की श्रुता को सूचित करता है जैसा — “ब्राह्मणपुङ्गवः” — ब्राह्मणों में श्रुति ।

पुच्छ (पुं० । नपुं०) (च्छः । च्छम्) पीछ ।

पुञ्जः (पुं०) समूह ।

पुट (त्रि०) (टः । टौ । टम्) दोना ।

पुटभेदः (पुं०) नाद वा भंवर (जो पानी में पड़ती है) ।

पुटभेदनम् (नपुं०) नगर ।

पुण्डरीक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्) (पुं०) अग्निकोण का दिग्गज, सिंह, व्याघ्र, अग्नि, (नपुं०) श्वेत कमल ।

पुण्डरीकाक्षः (पुं०) विष्णु ।

पुण्डर्यम् (नपुं०) पुण्डरीय एक ओषधीवृक्ष ।

पुण्ड्रः (पुं०) पौँदा । [पौण्ड्रः]

पुण्ड्रकः (पुं०) एक तरह का कुन्द जो वसन्त में फूलता है ।

पुण्य (त्रि०) (ययः । यया । ययम्)

पुण्यवान्, मनोहर, (नपुं०) धर्म

पुण्यकम् (नपुं०) चान्द्रायणादि व्रत ।

पुण्यजनः (पुं०) राक्षस, यक्ष ।

पुण्यजनेश्वरः (पुं०) कुबेर ।

पुण्यभूमिः (पुं०) आर्यावर्त अर्थात् विन्ध्य और हिमालय का मध्य देश ।

पुण्यवत् (त्रि०) (वान् । वती । वत्) भाग्यवान् ।

पुत्तिका (स्त्री) एक छोटी मधुमक्खी ।

पुत्रः (पुं०) बेटा ।

पुत्री (स्त्री) बेटी ।

पुत्रौ, द्विवचन (पुं०) बेटा और बेटी ।

पुत्रल (त्रि०) (लः । ला । लम्) सुन्दर आकार वाला = ली,

(पुं०) आत्मा, देह ।
 पुनर् (अव्यय) (नः) फेर, भेद,
 अवधारण वा निश्चय ।
 पुनर्नवः (पुं०) नख ।
 पुनर्नवा (स्त्री) गदह्रूणां ओषधी ।
 पुनर्भवः (पुं०) नख ।
 पुनर्भूः (पुं० । स्त्री) (भूः । भूः)
 “दिधिषू” में देखो ।
 पुन्ध्वजः (पुं०) मूसा जन्तु ।
 पुन्नागः (पुं०) नागकैसर वृक्ष ।
 पुर (पुं० नपुं०) (रः रम्)
 (पुं०) गुग्गुल वृक्ष, (नपुं०)
 घर, नगर, शरीर ।
 पुरतस् (अव्यय) (तः) अगाड़ी
 वा आगे ।
 पुरन्दरः (पुं०) इन्द्र ।
 पुरन्धि (स्त्री) (न्धिः—न्धी)
 पति पुत्र वाली स्त्री ।
 पुरस् (अव्यय) (रः) अगाड़ी,
 पूर्व दिशा ।
 पुरस्कृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 पूजित, शत्रु से अगाड़ी किया
 गया = ई, अगाड़ी किया गया
 = ई ।
 पुरस्तात् (अव्यय) अगाड़ी ।
 पुरस्सर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 आगे चलने वाला = लो ।
 पुरा (अव्यय) पूर्व काल, निर-

न्तर, बीत गया, निकट होने
 वाला, पूर्वदिशा, प्रथम, अगाड़ी
 पुराण (त्रि०) (णः । णी । णम्)
 पुराना = नी, (नपुं०) मा-
 त्स्यादि पुराण ।
 पुराणपुरुषः (पुं०) विष्णु ।
 पुरातन (त्रि०) (नः । नी । नम्)
 पुराना = नी ।
 पुरातनम् (नपुं०) पुरानी बात
 वा इतिहास, भारत इत्यादि
 इतिहास ।
 पुरी (स्त्री) नगरी ।
 पुरीतत् (नपुं०) अंतड़ी वा एक
 नाड़ी जो पेट में है ।
 पुरीषम् (नपुं०) विष्टा ।
 पुरु (त्रि०) (रुः । रुः । रु) ब-
 हुत, बड़ा = डी ।
 पुरुषः (पुं०) पुरुष वा नर, आत्मा,
 नागकैसर वृक्ष, मनुष्य ।
 पुरुषोत्तमः (पुं०) विष्णु, पुरुषों
 में उत्तम ।
 पुरुह (त्रि०) (हः । हा । हम्)
 बहत, बड़ा = डी ।
 पुरुह (त्रि०) (हः । हः । हु) तथा ।
 पुरुहतः (पुं०) इन्द्र ।
 पुरोग (त्रि०) (गः । गा । गम्)
 अग्रगामी, अग्रगण्य ।
 पुरोगम (त्रि०) (मः । मामम्) तथा

पुरोगामिन् (त्रि०) (मी । मिनी ।
मि) तथा ।

पुरोडाशः (पुं०) खपड़े पर भूँजा
हुवा आटा का गोला ।

पुरोधस् (पुं०) (धाः) पुरोहित ।

पुरोभागिन् (त्रि०) (गी । गिनी ।
गि) केवल दोष का देखने
वाला = ली ।

पुरोहितः (पुं०) पुरोहित ।

पुर (स्त्री) (पूः) नगर ।

पुलस्त्यः (पुं०) एक ऋषि का नाम ।

पुलहः (पुं०) एक ऋषि का नाम ।

पुलाकः (पुं०) धान की भूमी,
सङ्क्षेप, भात का स्रोत ।

पुलिनम् (नपुं०) नदी इत्यादि
का तट जो टटका निकला है ।

पुलिन्दः (पुं०) एक प्रकार के
स्नेच्छ मनुष्य जो पर्वतों पर
रहते हैं ।

पुनोमजा (स्त्री) इन्द्राणी ।

पुषित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
पुष्ट, पोषा गया = ई ।

पुष्कर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
(पुं०) तलाव, (नपुं०) कमल,
आकाश, जल, पुष्करमूल, हाथी
के सूँड़ का अग्रभाग, बाजा का
सुख ।

पुष्कराक्षः (पुं०) सहरस पक्षी ।

पुष्करिणी (स्त्री) पोखरी ।

पुष्कल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
बहर, अत्यन्त सुन्दर ।

पुष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) पुष्ट,
पोषा गया = ई ।

पुष्पम् (नपुं०) फूल, स्त्री का रज
अर्थात् प्रति मास में बहने वाला
स्थिर, करोदा वृक्ष ।

पुष्पकम् (नपुं०) कुत्रे का वि-
मान, “कुसुमाञ्जन” में देखो ।

पुष्पकेतुः (पुं०) “कुसुमाञ्जन” में
देखो ।

पुष्पदन्तः (पुं०) वायुकोण का दि-
ग्गज, महिमन् स्तोत्र का कर्ता ।

पुष्पमन्त्रन् (पुं०) (न्त्रा) कामदेव ।

पुष्पफलः (पुं०) कइत वृक्ष ।

पुष्परथः (पुं०) हवा खाने का
रथ । [पुष्परथः] ।

पुष्पलिह (पुं०) (ट्—ड) भंवरा ।

पुष्पवती (स्त्री) रजस्वला स्त्री ।

पुष्पवत्, द्विवचन, (पुं०) (न्तौ)
चन्द्र और सूर्य ।

पुष्पसमयः (पुं०) वसन्त ऋतु ।

पुष्पाक्षः (पुं०) स्त्री का रज ।

पुष्यः (पुं०) एक नक्षत्र का नाम ।

पुष्परथः (पुं०) हवा खाने का रथ

पुस्तम् (नपुं०) सत्तिका आदि से

पुतली इत्यादि का बनाना ।

पुंश्चली (स्त्री) कुलटा वा खानगी ।
 पुंस् (पुं०) (पुमान्) पुरुष वानर ।
 पूगः (पुं०) सुपारी वृक्ष वा फल,
 समूह ।

पूजनम् (नपुं०) पूजा करना ।
 पूजा (स्त्री) पूजा वा बड़ों का
 आदर करना ।

पूजित (त्रि०) (तः । ता । तम्) पू-
 जित वा आदर किया गया = ई ।

पूज्य (त्रि०) (ज्यः । ज्या । ज्यम्)
 पूजा करने के वा आदर करने
 के योग्य, (पुं०) ससुर ।

पूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 पवित्र, ओसाय कर के साफ
 किया गया (अन्) ।

पूतना (स्त्री) एक राक्षसी का
 नाम, चरै ।

पूतिकः (पुं०) कंटैला करछ ।
 [पूतीकः]

पूतिकरजः (पुं०) तथा । [पू-
 तीकरजः] [पूतीकरछः]

पूतिकाष्ठम् (नपुं०) सरला वा
 सरलदेवदार, देवदार ।

पूतिगन्धि (त्रि०) (न्धिः । न्धिः ।
 न्धि) दुर्गन्धवस्तु, (पुं०) दुर्गन्ध ।

पूतिफलो (स्त्री) बकुची ओषधी ।

पूपः (पुं०) चावल की पूड़ी वा
 चारगा ।

पूरः (पुं०) जल का प्रवाह ।

पूरण (त्रि०) (णः । णी । णम्)
 पूरा करने वाला = लो, (स्त्री)
 सेमर वृक्ष ।

पूरित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 भरा गया = ई, भर गया = ई ।

पूरुषः (पुं०) पुरुष वा नर ।

पूर्य (त्रि०) (र्यः । र्या । र्यम्)
 भर गया = ई, समय वा पूरा
 हुआ = ई । [पूर्व]

पूर्यिमा (स्त्री) पूर्यमासी तिथि ।

पूर्यम् (नपुं०) धर्म के लिये खु-
 दवाया हुआ कुंवाँ तालाव वा-
 वली इत्यादि ।

पूर्व (त्रि०) (र्वः । र्वा । र्वम्) प-
 हिला = लो, (पुं०, बहुव-
 चन—पूर्व), पूर्व पुरुष अर्थात्
 पुरुषा, (पुं०) ब्रह्मा, (स्त्री)
 पूर्वदिशा, (नपुं०) पहिले
 (क्रियाविशेषण)

पूर्वज (त्रि०) (जः । जा । जम्)
 पहिले उत्पन्न भया = ई, (पुं०)
 बड़ा भाई, पूर्व पुरुष अर्थात्
 बाप दादा इत्यादि पुरुषा,
 (स्त्री) बड़ी बहिन ।

पूर्वदेवः (पुं०) असुर ।

पूर्वपक्षः (पुं०) शक्त पक्ष वा लं-
 जाला पाख, शङ्का वा सन्देह ।

पूर्वपर्वतः (पुं०) उदयाचल पर्वत ।
 पूर्वधुस् (अव्यय) (धुः) कन
 (जो बीत गया) ।
 पूषन् (पुं०) (षा) सूर्य ।
 पूष्णा (स्त्री) अस्थिरक ओषधी ।
 पुक्तिः (स्त्री) स्पर्श करना वा छूना ।
 पुच्छा (स्त्री) पूछना ।
 पुनना (स्त्री) सेना, वज्र सेना
 जिस में २४३ हाथी २४३ रथ
 ७२८ घोड़े और १२१५ पैदल
 रहते हैं ।
 पुथक् (अव्यय) जुदा, बिना ।
 पुथक्पर्णी (स्त्री) पिठवन ओषधी ।
 पुथग्जनः (पुं०) नीच वा अधम,
 मूर्ख ।
 पुथग्विध (त्रि०) (धः । धा । धम्)
 दूसरे प्रकार का = की, नाना
 रूप वाला ।
 पृथिवी (स्त्री) भूमि, एक छन्द
 का नाम ।
 पृथु (त्रि०) (धुः । छत्री—धुः । धु)
 विस्तीर्ण वा बड़ा = डी, (पुं०)
 एक राजा का नाम, (स्त्री)
 काली जीरी, हौंग का वृक्ष ।
 पृथुकः (पुं०) चिउड़ा (अन्न), लड़का
 पृथुरोमन् (पुं०) (मा) एक मछली ।
 पृथुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 विस्तीर्ण वा बड़ा = डी ।

पृथ्वी (स्त्री) भूमि, एक छन्द का
 नाम, कालीजीरी, हौंग का वृक्ष
 पृथ्वीका (स्त्री) बड़ी लाइची ।
 पृदाकुः (पुं०) सर्प, बिच्छी, वाघ,
 चीता ।
 पृश्निः (स्त्री) किरण, छोटे श-
 रीर वाली, छोटा वा थोड़ा ।
 [पृच्छिणः]
 पृश्निपर्णी (स्त्री) पिठवन ओषधी ।
 पृषतः (पुं०) जल का कण, एक
 तरह का मृग जिस के शरीर
 पर बंद बंद सा रहता है ।
 पृषत् (नपुं०) जल का कण ।
 पृषत्कः (पुं०) बाण ।
 पृषदश्वः (पुं०) वायु ।
 पृषदाज्यम् (नपुं०) दही से मि-
 ला ती ।
 पृषातकम् (नपुं०) तथा ।
 पृष्ठम् (नपुं०) पीठ ।
 पृष्ठ्य (पुं० । नपुं०) (ह्यः । ह्यम्)
 (पुं०) बोझा ढोने वाला घोड़ा,
 (नपुं०) पीठों का समूह ।
 पृचकः (पुं०) उल्लू पक्षी, हाथी
 के पुरीषद्वार का आच्छादक
 मांस ।
 पेट (त्रि०) (टः । टी । टम्)
 पेटारा वा सन्दूक ।
 पेटकः (पुं०) पेटारा वा सन्दूक,

भुण्ड वा समूह ।

पेटा (स्त्री) पेटारा वा सन्दूक ।

पेडा (स्त्री) तथा ।

पेलव (त्रि०) (वः । वा । वम्) स-

न्दर, कोमल, विरल वा बीड़र ।

पेशल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

चतुर, मनोहर ।

पेशि (स्त्री) (शिः—शी) अगडा,

थैली ।

पैठर (त्रि०) (रः । रो । रम्) ब-

टलोहिया में पकाया हुआ अन्न ।

पैठवसेयः (पुं०) फूआ का लड़का

पैठवस्त्रीयः (पुं०) तथा ।

पोटगलः (पुं०) नरकट, काम टण

पोटा (स्त्री) वह स्त्री जिस के

दाढ़ी मूँह के बाल निकले हों ।

पोतः (पुं०) नौका, लड़का ।

पोतवणिज् (पुं०) (क्—ग्) ज-

हाजी सौदागर ।

पोतवाहः (पुं०) नाव का चलाने

वाला अर्थात् मल्लाह ।

पोताधानम् (नपुं०) छोटे अण्डे

की मछलियों का भुण्ड ।

पोत्रम् (नपुं०) शूकर का सुख,

हल का अग्रभाग ।

पोत्रिन् (पुं०) (त्री) शूकर ।

पोष्ट (त्रि०) (ष्टा । ष्टी । ष्टृ)

पालन करने वाला = ली ।

पौण्डर्यम् (नपुं०) पुण्डरीय वृक्ष ।

पौत्तिकम् (नपुं०) मक्खी का स-

हृद ।

पौत्रः (पुं०) पुत्र वा पुत्री का ल-

ड़का ।

पौत्री (स्त्री) पुत्र वा पुत्री की लड़की

पौर (त्रि०) (रः । री । रम्) पु-

रवासी, (नपुं०) रोहिस घास ।

पौरस्त्य (त्रि०) (स्त्यः । स्त्या ।

स्त्यम्) पूर्वदिशा वाला = ली,

पहिला = ली ।

पौरुष (त्रि०) (षः । षा—षी ।

षम्) पोरसा भर गहिरा = री,

(नपुं०) पौरुष वा पुरुष का

धर्म ।

पौरोगवः (पुं०) रसोई के घर

का अध्यक्ष वा स्वामी ।

पौर्णमासः (पुं०) पौर्णिमा में वि-

हित याग वा यज्ञ ।

पौर्णमासी (स्त्री) पूर्णमासी तिथि ।

पौर्णिमा (स्त्री) तथा ।

पौलस्त्यः (पुं०) कुवेर, रावण

(एक राक्षस) ।

पौलि (पुं० । स्त्री) (लिः । लि—

ली) हरे वा घृतादि में भूँजे

हुए जब इत्यादि से बनाया गया

पकान (रोटो इत्यादि) (कोई

कहते हैं कि यह भूँजे हरे जब

इत्यादि का भी नाम है) ।
 पौषः (पुं०) पूस महीना ।
 प्याट् (अव्यय) है ! (सम्बोधन में बोला जाता है) ।
 प्रकम्पनः (पुं०) महावायु ।
 प्रकर्षः (पुं०) उत्कृष्टता वा बढ़ाई ।
 प्रकाण्ड (पुं० । नपुं०) (गडः । गडम्) जड़ से ली शाखा तब का वृक्ष का भाग, (नपुं०) प्रगस्त वा प्रगंसा के लायक ।
 प्रकामम् (पुं०) यथेष्ट वा इच्छा के अनुरूप ।
 प्रकारः (पुं०) भेद वा तरह, तुल्यता ।
 प्रकारक (त्रि०) (रकः । रिका । रकम्) उत्कृष्ट वा उत्तम कार्य करने वाला = ली ।
 प्रकाशः (पुं०) अति प्रसिद्ध, धाम, उजाला ।
 प्रकीर्णकम् (नपुं०) चामर वा चंवर ।
 प्रकीर्यः (पुं०) कंटैला करझ वृक्ष ।
 प्रकृतिः (स्त्री) स्वभाव, स्त्री वा पुरुष का मूत्रहार, कारण वा हेतु, प्रधान तत्त्व जो साङ्ख्य शास्त्र में कहा है, मन्त्री ।
 प्रकृतयः, लक्षवचन, (स्त्री) स्वामी अमात्य इत्यादि राज्य के आठ अङ्ग (“राज्याङ्ग” में देखो) ।

प्रकोष्ठः (पुं०) बाँह के केशुनी के नीचे का भाग ।
 प्रक्रमः (पुं०) प्रारम्भ ।
 प्रक्रिया (स्त्री) राजों का कृतधारण इत्यादि व्यापार (कोई “व्यवस्था का स्थापन करना” कहते हैं), साधन करना ।
 प्रक्षणः (पुं०) वीणा का शब्द ।
 प्रज्ञाणः (पुं०) तथा ।
 प्रह्वेदनः (पुं०) लोहे का बाण ।
 [प्रह्वेदनः]
 प्रगण्डः (पुं०) बाँह का केशुनी के ऊपर का भाग ।
 प्रगतजानुक (त्रि०) (कः । का । कम्) वात इत्यादि रोग से जिस की जङ्घा बहुत दूर दूर हो गई हों ।
 प्रगल्भ (त्रि०) (लभः । लभा । लभम्) ढीठा = ठी, तीव्र वा तीखी बुद्धि वाला = ली ।
 प्रगाढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्) दृढ़ वा मजबूत, (नपुं०) अत्यन्त, दुःख ।
 प्रगुण (त्रि०) (गः । गा । गम्) दृढ़ वा मजबूत, सूधा = धी ।
 प्रगे (अव्यय) प्रातःकाल वा भोर वा सबेरा ।
 प्रगृहः (पुं०) कैदी जो चोर इ-

त्यादि अपराधी का दण्ड है,
 पगहा वा पशु बाँधने की डोरी।
 प्रघाहः (पुं०) तराजू, घोड़ा इ-
 त्यादि की लगाम । [प्रघहः]
 प्रघीवम् (नपुं०) वृक्ष की फुनगी ।
 प्रघणः (पुं०) चउखट के बाहर
 का स्थान जो चौतरा इत्यादि
 के सदृश रहता है ।
 प्रघाणः (पुं०) तथा ।
 प्रचक्रम् (नपुं०) वह सेना जिस
 ने डेरा कूँच किया है ।
 प्रचलायित (त्रि०) (तः । ता ।
 तम्) निद्रा से घूर्णित वा औँ-
 षाया ।
 प्रचीरम् (नपुं०) गाँव इत्यादि
 के किनारे चारो ओर का काँ-
 टा इत्यादि का घेरा ।
 प्रचुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 बहुत ।
 प्रचेतस् (पुं०) (ताः) वरुण ।
 प्रचोदनी (स्त्री) भटकटैया ओषधी।
 प्रच्छदपटः (पुं०) वीणा डोली
 पालकी इत्यादि का ओझार वा
 आच्छादन वस्त्र, स्त्रियों का
 घंघट ।
 प्रच्छन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना । न्नम्)
 छिपा हुआ = ई, (नपुं०)
 खिड़की ।

प्रच्छर्दिका (स्त्री) वमन वा छाँट ।
 प्रजन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
 गर्भ का धारण करना ।
 प्रजविन् (पुं०) (वी) वेगवान् ।
 प्रजा (स्त्री) सन्तति वा लड़का
 लड़की, लोग वा रैय्यत ।
 प्रजाता (स्त्री) वह स्त्री जिसको
 लड़का भया है ।
 प्रजापतिः (पुं०) ब्रह्मा ।
 प्रजावती (स्त्री) लड़के वाले वा-
 ली स्त्री, भाई की स्त्री ।
 प्रज्ञ (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
 पण्डित, “प्रज्ञु” में देखो ।
 प्रज्ञा (स्त्री) बुद्धि ।
 प्रज्ञानम् (नपुं०) बुद्धि, चिह्न ।
 प्रज्ञु (त्रि०) (ज्ञुः । ज्ञुः । ज्ञु)
 रोग से जिस की जङ्घा दूर २ हो
 गई है ।
 प्रडीनम् (नपुं०) पक्षियों का
 तिरछा चलना ।
 प्रणदः (पुं०) अनुराग वा प्रीति
 से उत्पन्न भया शब्द ।
 प्रणयः (पुं०) प्रेम वा प्रीति, माँ-
 गना, विरवास ।
 प्रणवः (पुं०) ओझार जो वेद प-
 ढ़ने के पहिले बोला जाता है ।
 प्रणादः (पुं०) अनुराग वा प्रीति
 से उत्पन्न भया शब्द ।

प्रणाल (पुं० । स्त्री) (लः । ली)
पनारा वा पनारी, (स्त्री) प-
रिपाटी वा कुम ।

प्रणिधानम् (नपुं०) सावधानता
वा चित्त की एकाग्रता ।

प्रणिधिः (पुं०) हलकारा, प्रार्थन ।

प्रणिहित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

लब्ध हुआ वा पाया गया = ई ।

प्रणीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

बनाया गया वा सिरजा गया

वा निर्माण किया गया = ई,

रसादि कर के वा पाक कर के

संस्कृत व्यञ्जनादिक, (पुं०)

मन्त्रादिक से संस्कृत अग्नि ।

प्रणुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

स्तुति किया गया वा वर्णन

किया गया = ई ।

प्रण्येय (त्रि०) (यः । या । यम्)

वश में स्थित ।

प्रतन (त्रि०) (नः । नी । नम्)

पुराना = नौ ।

प्रतलः (पुं०) थपड़ा ।

प्रतापः (पुं०) कोष वा खजाने से

और सेना वा फौज से उत्पन्न

हुआ तेज ।

प्रतापसः (पुं०) श्वेत मंदार वृक्ष ।

प्रति (अव्यय) मुख्य के सदृश,

वीरसा वा व्याप्त करने की

इच्छा (जैसा,—“यामङ्गाम-

म्प्रति गच्छति” = गाँव गाँव

घूमता है), लक्षण वा चिह्न,

उलटा वा विपरीत ।

प्रतिकर्मन् (नपुं०) (र्म) सिंगारना ।

प्रतिकूल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

विपरीत वा विरुद्ध ।

प्रतिकृतिः (स्त्री) प्रतिमा वा मूर्ति

वा तसबीर ।

प्रतिकृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

नीच वा अधम ।

प्रतिक्षिप्त (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)

धिक्कारित (“अधिक्षिप्त” में

देखो) ।

प्रतिस्थातिः (स्त्री) अत्यन्त प्र-

सिद्धि । [प्रतिविस्थातिः] [प्र-

विस्थातिः]

प्रतिग्रहः (पुं०) दान लेना, सेना का

पृष्ठ भाग वा पोछा, पिकदानी ।

प्रतिग्राहः (पुं०) पिकदानी ।

प्रतिघः (पुं०) कोप वा क्रोध ।

प्रतिघातनम् (नपुं०) मारडालना ।

प्रतिच्छाया (स्त्री) “प्रतिकृति”

में देखो ।

प्रतिजागरः (पुं०) वस्तुओं की

निगहबानी करना ।

प्रतिज्ञा (स्त्री) प्रतिज्ञा वा कौल ।

प्रतिज्ञात (त्रि०) (तः । ता । तम्)

अङ्गीकृत वा अङ्गीकार किया
गया = ई ।

प्रतिज्ञानम् (नपुं०) अङ्गीकार ।

प्रतिदानम् (नपुं०) धरोहरवाले
को उस की याती सौंप देना,
अदल बदल करना ।

प्रतिध्वानम् (नपुं०) प्रतिध्वनि
वा गूंज अर्थात् कूंवाँ इत्यादि
में शब्द करने से जो दूसरा
शब्द निकलता है ।

प्रतिनिधिः (पुं०) “प्रतिकृति”
में देखो, तुल्य वा सदृश ।

प्रतिपद (स्त्री) (त्—द्) पड़िवा
तिथि, बुद्धि ।

प्रतिपन्न (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
जाना गया = ई ।

प्रतिपादनम् (नपुं०) दान ।

प्रतिबद्ध (त्रि०) (ब्धः । ब्धा । ब्धम्)
जिस्का मन टूट गया वा उदास
हो गया = ई ।

प्रतिबन्धः (पुं०) कार्य का प्रति-
घात वा रुकावट ।

प्रतिभय (त्रि०) (यः । या । यम्)
“प्रतीभय” में देखो ।

प्रतिभा (स्त्री) तर्क वितर्क वाली
बुद्धि ।

प्रतिभूः (पुं०) मध्यस्थ वा मि-
चवई ।

प्रतिभा (स्त्री) “प्रतिकृति” में
देखो ।

प्रतिमानम् (नपुं०) तथा, वाहित्य
का अधोभाग अर्थात् हाथी के
दोनों दाँतों के बीच का हिस्सा
प्रतिमुक्तः (प्र०) कावच पहिने
हुए योद्धा ।

प्रतियत्नः (पुं०) गुण का आरोपण
करना वा गुण का स्थापन क-
रना, लाभ की इच्छा, संस्कार।
प्रतियातना (स्त्री) “प्रतिकृति” में
देखो, बदला लेना ।

प्रतिरोधिन् (पुं०) (धी) चौर ।

प्रतिवाक्यम् (नपुं०) उत्तरवाक्य
वा जवाब ।

प्रतिवादिन् (पुं०) (दी) शब्दा
का समाधान करने वाला वा
भगड़ा करनेवाला वा मुहाल्लह।

प्रतिविम्बम् (नपुं०) “प्रतिकृति”
में देखो, प्रतिविम्ब वा छाया
(जैसा सुखादिक की छाया
दरपण इत्यादि में पड़ती है) ।

प्रतिविषा (स्त्री) अतीस ओषधी।

प्रतिशासनम् (नपुं०) नौकरों
को हुक्म देना वा आज्ञा देना।

प्रतिश्यायः (पुं०) एक तरह का
नाक का रोग जिस को “पी-
नस” भी कहते हैं ।

प्रतिश्रयः (पुं०) सभा, आश्रय
वा अवलम्ब, अङ्गीकार ।

प्रतिश्रवः (पुं०) अङ्गीकार ।

प्रतिश्रुत (चि०) (तः । ता । तम्)

अङ्गीकार किया गया = ई ।

प्रतिश्रुत् (स्त्री) “प्रतिध्वान”
में देखो ।

प्रतिष्टम्भः (पुं०) कार्य का प्रति
घात वा रुकावट ।

प्रतिसरः (पुं०) सेना का पिछला
हिस्सा, मन्त्र तन्त्र का डोरा ।

प्रतिसौरा (स्त्री) कनात वा पर्दा ।

प्रतिहत (चि०) (तः । ता । तम्)

मज में टूट गया वा उदास हो
गया = ई ।

प्रतिहारकः (पुं०) ऐन्द्रजालिक
वा बाजीगर । [प्रतिहारकः]

प्रतिहासः (पुं०) कंदइल पुष्पवृक्ष ।

[प्रतीहासः]

प्रतीक (चि०) (कः । का । कम्)

प्रतिकूल वा विरोधी, (पुं०) अङ्ग,

किसी चीज का एक हिस्सा ।

प्रतीकारः (पुं०) वैर लेना ।

प्रतीकाय (चि०) (शः । शा । शम्)

तुल्य (यह पद किसी पद के

उत्तर में अर्थात् अगाड़ी रह

कर पूर्व पद की तुल्यता को

बोधन करता है) ।

प्रतीक्ष्य (चि०) (क्ष्यः । क्ष्या । क्ष्यम्)

पूज्य वा मान्य वा आदर क-
रने के योग्य ।

प्रतीचो (स्त्री) पश्चिम दिशा ।

प्रतीचीन (चि०) (नः । ना । नम्)

“प्रत्यग्भव” में देखो ।

प्रतीचोपतिः (पुं०) वरुण देवता ।

प्रतीत (चि०) (तः । ता । तम्)

प्रसन्न, प्रसिद्ध ।

प्रतीप (चि०) (पः । पा । पम्)

विपरीत वा विरुद्ध ।

प्रतीपदर्शिनी (स्त्री) स्त्री, विप-

रीत देखने वाली ।

प्रतीभय (चि०) (यः । या । यम्)

भयङ्कर वस्तु, (नपुं०) भया-

नक रस । [प्रतिभय]

प्रतीरम् (नपुं०) नदी इत्यादि

का तीर ।

प्रतीवापः (पुं०) दूध इत्यादि में

मगठा इत्यादि का मिलाना ।

प्रतीहारः (पुं०) हार, हारपाल ।

[प्रतिहारः]

प्रतीहारी (स्त्री) हार की नि-

गहशानी करने वाली स्त्री ।

प्रतीहासः (पुं०) कंदइल पुष्प-

वृक्ष । [प्रतिहासः]

प्रतीली (स्त्री) गल्ली ।

प्रल (चि०) (लः । ला । लम्)

प्राचीन वा पुरांना = नी ।
 प्रत्यक् (अव्यय) पश्चिम दिशा,
 पश्चिम देश, पिछला समय ।
 प्रत्यक्श्रेणी (स्त्री) चिचिड़ा वृक्ष ।
 प्रत्यक्श्रेणी (स्त्री) मूसाकर्णी
 ओषधी, वज्रदन्ती ओषधी ।
 प्रत्यक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
 इन्द्रियों से ग्रहण करने के योग्य
 वस्तु, (नपुं०) प्रत्यक्ष ज्ञान,
 चक्षु इत्यादि ६ ज्ञानेन्द्रिय ।
 प्रत्यग्भव (त्रि०) (तः । वा । वम्)
 पश्चिम दिशा का वा पश्चिम
 दिशा में उत्पन्न भया = ई ।
 प्रत्यग्र (त्रि०) (ग्रः । ग्रा । ग्रम्)
 नया = ई ।
 प्रत्यन्तः (पुं०) म्लेच्छों का देश ।
 प्रत्यन्तपर्वतः (पुं०) बड़े पर्वत के
 पास का छोटा पर्वत ।
 प्रत्ययः (पुं०) वश, शपथ, ज्ञान,
 विश्वास, कारण ।
 प्रत्ययित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 विश्वासपात्र अर्थात् जिस पर
 विश्वास है ।
 प्रत्यर्थिन् (पुं०) (र्थी) शत्रु ।
 प्रत्यवसित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 खाया गया = ई ।
 प्रत्याख्यात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अङ्गीकार न किया गया वा

मना कर दिया गया ।
 प्रत्याख्यानम् (नपुं०) निषेध
 करना वा मना करना ।
 प्रत्यादिष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
 आशा रहित किया गया = ई ।
 प्रत्यादेशः (पुं०) निषेध करना
 वा मना करना ।
 प्रत्यायित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 विश्वास कराया गया = ई ।
 प्रत्यालीढम् (नपुं०) एक बाण
 चलाने का आसन जिस में
 बाँदे जाँव फौली और दहिनी
 सिकड़ी रहती है ।
 प्रत्यासारः (पुं०) सेना के समूह
 का पृष्ठभाग वा पीछा ।
 प्रत्याहारः (पुं०) इन्द्रियों का
 आकर्षण वा खींचना अर्थात्
 कोई विषय में न जाने देना,
 संहृन्नेप ।
 प्रत्युत्क्रमः (पुं०) कर्म के प्रारम्भ
 में पहिला व्यवहार, शुद्ध के
 लिये अत्यन्त उद्योग ।
 प्रत्युष (पुं० । नपुं०) (षः । षम्)
 प्रातःकाल । [प्रत्युष]
 प्रत्युषस् (नपुं०) (षः) प्रातःकाल ।
 [प्रत्युषस्—(षः)]
 प्रत्यृहः (पुं०) विघ्न वा रुकावट ।
 प्रथम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

पहिजा = ली, मुख्य वा प्रधान।
 प्रथा (स्त्री) प्रसिद्धि वा ख्याति।
 प्रथित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 प्रसिद्ध वा ख्यात ।

प्रदरः (पुं०) स्त्रियों का एक रोग
 जिस के होने से मूत्रद्वार से
 लोह बहा जाता है, भङ्ग वा
 टटना, बाण ।

प्रदीपः (पुं०) दीपक वा दीया ।

प्रदीपनः (पुं०) एक विष ।

प्रदेशः (पुं०) स्थान, तर्जनी से
 लेकर फैले हुए अंगुठे तक का
 विस्तार । [प्रदेशः]

प्रदेशनम् (नपुं०) भेंट वा नजर
 जो राजा वा गुरु इत्यादि को
 दी जाती है ।

प्रदेशिनी (स्त्री) हाथ के अंगुठे
 के पास की अंगुली जिस को
 “तर्जनी” कहते हैं । [प्रदेशिनी]

प्रदोषः (पुं०) रात्रि का प्रारम्भ वा
 सांझ ।

प्रयुक्तः (पुं०) कृष्ण का पुत्र वा
 कामदेव ।

प्रयोजनः (पुं०) स्तुति ।

प्रज्ञावः (पुं०) भागना ।

प्रधनम् (नपुं०) युद्ध ।

प्रधान (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

प्रधान वा मुख्य, राजा का

मुख्य सहाय, (नपुं०) परमात्मा,
 बुद्धि, साङ्ख्यशास्त्रोक्त प्रकृति।
 प्रधिः (पुं०) रथ के पहिया का
 वह भाग जो भूमि को छूता
 जाता है ।

प्रपञ्चः (पुं०) जगत्, शब्द का
 विस्तार, वैपरीत्य वा उलटा-
 पुलटा, ठगना ।

प्रपदम् (नपुं०) पैर का अग्रभाग।

प्रपा (स्त्री) पौसरा वा पानी का
 घर ।

प्रपातः (पुं०) पानी का भरना
 वा सोता, पर्वत का वह स्थान
 कि जहाँ से कोई चीज गिरे
 तो बीच में न रुके ।

प्रपितामहः (पुं०) परदादा अर्थात्
 पितामह के पिता ।

प्रपुत्राडः (पुं०) चकवड़ वृक्ष ।

[प्रपुत्रालः] [प्रपुत्रालः] [प्र-

पुत्राडः] [प्रपुत्रडः]

प्रपौण्डरीकम् (नपुं०) पण्डरीय
 वृक्ष ।

प्रफुल्ल (त्रि०) (क्तः । क्त्वा ।

क्लम्) फूला हुआ = ई (वृक्ष
 इत्यादि)

इत्यादि कथा ।

प्रबोधनम् (नपुं०) सूते हुए को
 जगाना, “अनुबोध” में देखो।

प्रभञ्जनः (पुं०) वायु वा हवा ।
 प्रभवः (पुं०) कारण वा हेतु, उत्पत्ति का पहिला स्थान (जैसा गङ्गा के प्रथमोत्पत्ति का स्थान हिमाचल) ।

प्रभा (स्त्री) प्रकाश ।

प्रभाकरः (पुं०) सूर्य ।

प्रभातम् (नपुं०) प्रातःकाल ।

प्रभावः (पुं०) “प्रताप”में देखो ।

प्रभिन्नः (पुं०) वह हाथी जिस को मद बह रहा है ।

प्रभुः (पुं०) स्वामी ।

प्रभूत (त्रि०) (तः । ता । तम्) बहुत ।

प्रभृष्टकम् (नपुं०) गिखा में लटकती हुई माला ।

प्रमथनम् (नपुं०) मार डालना ।

प्रमथाः, बहुवचन, (पुं०) शिव के गण ।

प्रमथाधिपः (पुं०) शिव ।

प्रमद (त्रि०) (दः । दा । दम्) उत्पन्न, (पुं०) सुख वा हर्ष ।

प्रमदवनम् (नपुं०) स्त्रियों के विहार का वन जहाँ राजा स्त्रियों के साथ विहार करता है ।

प्रमदा (स्त्री) काम से व्याप्त स्त्री

पमनस् (त्रि०) (नाः । नाः । नः)

प्रसन्नचित्तवाला = जी ।

प्रमा (स्त्री) यथार्थ वा ठीक ज्ञान
 प्रमाणम् (नपुं०) प्रत्यक्ष अनुमान इत्यादि चार प्रमाण, सीमा, शास्त्र, कृत करना ।

प्रमातामहः (पुं०) परनाना अर्थात् माता का दादा ।

प्रमातामही (स्त्री) परनानी अर्थात् माता की नानौ ।

प्रमादः (पुं०) भूल ।

प्रमापणम् (नपुं०) मार डालना ।

[प्रमापनम्]

प्रमितिः (स्त्री) यथार्थ वा ठीक ज्ञान
 प्रमीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मर गया = ई, (पुं०) यज्ञ के लिये मारा गया पशु ।

प्रमीला (स्त्री) अत्यन्त परिश्रम से इन्द्रियों का असामर्थ्य वा शिथिल हो जाना ।

प्रसुख (त्रि०) (खः । खा । खम्)

प्रधान वा सुख्य ।

प्रसुदित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

हर्षित वा खुश ।

प्रमोदः (पुं०) सुख वा हर्ष ।

प्रयत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

पवित्र, एकाग्र वा सावधान ।

प्रयस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)

प्रयत्न से सिद्ध किया गया वा प्रकाया गया अन्न इत्यादि ।

प्रयामः (पुं०) धन धान्य इत्यादि
में जनों के आदर की अधिकारी।

प्रयोगः (पुं०) मारण उच्चाटन
इत्यादि क्रिया, उच्चारण वा बो
लना, दृष्टान्त, युद्ध के लिये अ-
त्यन्त उद्योग करना ।

प्रलम्बघ्नः (पुं०) बलदेव (कृष्ण
के बड़े भाई) ।

प्रलयः (पुं०) “कल्प”का अन्त,
मूर्च्छा, मरना, नाश ।

प्रलापः (पुं०) पागल का बोलना
वा व्यर्थ बड़ बड़ करना ।

प्रवण (त्रि०) (णः। णा। णम्)
नख, तत्पर, टार वा क्रम से
नीचा स्थान, (पुं०) चौरहा ।

प्रवयस् (पुं०) (याः) बुढ़ा वा
अधिक उमर वाला ।

प्रवर्ह (त्रि०) (र्हः। र्हा। र्हम्)
प्रधान वा मुख्य, पहिला = ली।

प्रवहः (पुं०) तीसरे मण्डल का
वायु जिस के बल से नक्षत्रम-
ण्डल घूमता है, बहना ।

प्रवहणम् (नपुं०) स्त्रियों के च-
ढ़ने की गाड़ी जिस पर वस्त्र का
आँकार पड़ा रहता है, डोला ।

प्रवहिका (स्त्री) पहेली वा बुझीवल
प्रवारणम् (नपुं०) तुलादान इ-
त्यादि महादान [प्रहारणम्] ।

प्रवाल (पुं०। नपुं०) (लः। लम्)
मृंगा, नया पत्ता, अङ्गुर, (पुं०)
वीणा का दण्ड ।

प्रवासनम् (नपुं०) निक्काज देना,
मार डालना ।

प्रवाहः (पुं०) जल इत्यादि प-
तली वस्तु की निरन्तर गति
वा बहना ।

प्रवाहिका (स्त्री) सङ्ग्रहणी रोग ।

प्रविदारणम् (नपुं०) युद्ध ।

प्रविश्लेषः (पुं०) अत्यन्त विद्योग
वा जुड़ाई ।

प्रवीण (त्रि०) (णः। णा। णम्)
चतुर ।

प्रवृत्तिः (स्त्री) कोई काम में ल-
गना, समाचार, जल इत्यादि
की निरन्तर गति वा बहना ।

प्रवृष्ट (त्रि०) (ष्टः। ष्टा। ष्टम्)
बहुत बढ़ गया = ई, बहुत फै-
ल गया = ई ।

प्रवेक (त्रि०) (कः। का। कम्)
प्रधान वा मुख्य ।

प्रवेणि (स्त्री) (णिः—णी) सर्पा-
कार बनाई हुई केशों की चो-
टी, हाथी पर का बिछौना ।

प्रवेष्टः (पुं०) भुजा वा बाँह ।

प्रव्यक्त (त्रि०) (क्तः। क्ता। क्तम्)

स्पष्ट वा साफ वा सन्देहरहित ।

प्रश्नः (पुं०) पुछना वा सवाल ।

प्रश्रयः (पुं०) प्रेम वा प्रीति ।

प्रश्रित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

नम्र वा विनययुक्त ।

प्रष्ठ (त्रि०) (ष्टः । ष्ठा । ष्टम्)

अथगामी वा अगाड़ी चलने वा-

ला = ली, (पुं०) बैलों की चञ्च-

लता दूर करने के लिये एक काठ

प्रष्ठवाह (पुं०) (ट्—ड्) “प्रष्ठ”

को ढोने वाला अर्थात् गाड़ी में

जोतने के लिये पहिले पहिल

सधाया जाता बैल (प्रष्ठ—बै-

लों की चञ्चलता दूर करने के

लिये एक काठ) ।

प्रष्ठौही (स्त्री) प्रथम गर्भधारण

करने वाली गाय ।

प्रसन्न (त्रि०) (अः । न्ना । न्नम्)

प्रसन्न वा खुश, निर्मल, (स्त्री)

मद्य ।

प्रसन्नता (स्त्री) प्रसन्नता वा खुशी,

निर्मलता ।

प्रसभम् (नपुं०) हठ वा ज्वरदस्ती

प्रसरः (पुं०) फैलना वा फैलावट ।

प्रसरणम् (नपुं०) चारो ओर से

फैलना ।

प्रसरणिः (स्त्री) तथा ।

प्रसवः (पुं०) जनना, उत्पत्ति,

फल, पुष्प वा फूल ।

प्रसव्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्)

विपरीत वा उल्टा = टी ।

प्रसह्य (अव्यय) हठ से वा ज़ु-

रदस्ती ।

प्रसादः (पुं०) प्रसन्नता, निर्म-

लता, अनुग्रह वा मिहरबानी,

काव्य का एक गुण, सावधानी ।

प्रसाधनम् (नपुं०) सिंगारना,

“आकल्प” में देखो ।

प्रसाधनी (स्त्री) ककड़ी ।

प्रसाधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

सिंगारा गया वा भूषित किया

गया = ई ।

प्रसारणी (स्त्री) कुब्जप्रसारणी

ओषधी [प्रसारिणी] ।

प्रसारिन् (त्रि०) (री । रिणी । रि)

जिस का फैलने का स्वभाव है,

जिस का फैलाने का स्वभाव है ।

प्रसित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

बांधा हुआ = ई, तत्पर वा आ-

सक्त ।

प्रसितिः (स्त्री) बन्धन ।

प्रसिद्ध (त्रि०) (द्धः । द्धा । द्धम्)

प्रसिद्ध वा ख्यात, भूषित वा

अलङ्कृत ।

प्रसूः (स्त्री) माता, बोड़ी ।

प्रसूजनयिद, द्विवचन, (पुं०)

(तारी) माता पिता ।

प्रसूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

पैदा हुआ वा उत्पन्न हुआ = ई,

पैदा किया गया = ई, (स्त्री) व-

ह स्त्री जिस को लड़का भया है

प्रसूतिः (स्त्री) पैदा करना वा जनना ।

प्रसूतिका (स्त्री) वह स्त्री जिस को लड़का भया है अर्थात् जब तक वह सौर के घर में है ।

प्रसूतिजम् (नपु०) मन को पीड़ा वा शोक ।

प्रसूनम् (नपु०) फूल, फल ।

प्रसूत (त्रि०) फैला हुआ = ई वा फैलावट के सहित, (स्त्री) पैर की पेंडुरी ।

प्रसूतिः (स्त्री) पसर वा अंजुरी का आधा । [प्रसूतः—(पु०)]

प्रसेवः (पु०) थैली, बोरा ।

प्रसेवकः (पु०) बीणा का तुम्बा ।

प्रस्तरः (पु०) पत्थर ।

प्रस्तावः (पु०) प्रसङ्ग वा अवसर ।

प्रस्थ (पु० । नपु०) (स्थः । स्थम्) पर्वत की चोटी, पर्वत की सम भूमि, तौलने का वा नापने का सौर ।

प्रस्थपुष्पः (पु०) मरुवा वृक्ष ।

प्रस्थमानम् (नपु०) एक प्रकार

का नाप वा परिमाण ।

प्रस्थानम् (नपु०) यात्रा करना

वा कुंच करना ।

प्रस्फोटनम् (नपु०) सूप (जिस से अन्न पछोड़ा जाता है) ।

प्रस्रवण (पु० । नपु०) (णः । णम्) (पु०) एक पर्वत का नाम, (नपु०) भरना अर्थात् पर्वत का वह स्थान जहाँ से पानी बहता है ।

प्रस्रावः (पु०) मूत्र वा मूत ।

प्रहरः (पु०) पहर भर अर्थात् तीन घण्टा ।

प्रहरणम् (नपु०) शस्त्र वा हथियार (खड्ग इत्यादि) ।

प्रहस्तः (पु०) थपेड़ा वा सब अंगुली फैलाया हुआ हाथ, रावण के एक बेटे का नाम ।

प्रहारः (पु०) मारना वा चोट करना ।

प्रहारणम् (नपु०) तुलादान पुरुषदान इत्यादि महादान ।

[प्रवारणम्]

प्रहिः (पु०) कूप वा कुँवाँ वा इनारा ।

प्रहेलिका (स्त्री) पहेली वा बुझौवज

प्रह्व (त्रि०) (वः । वा । वम्)

प्रसन्न वा हर्षित ।

प्राकाम्यम् (नपुं०) यथेष्ट वा इ-
च्छा के सदृश ।

प्राकारः (पुं०) घेरा (जैसा शहर
पनाह) ।

प्राकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
नीच वा अधम ।

प्राक् (अव्यय) पूर्व दिशा, पूर्व
देश, पूर्व काल, बीत गया ।

प्राग्भव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
पूर्व दिशा में उत्पन्न भया = ई,
पहिले भया = ई ।

प्राग्हर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
प्रधान वा मुख्य ।

प्राग्य (त्रि०) (य्थः । य्था ।
य्यम्) तथा ।

प्राग्वंशः (पुं०) अग्निशाला के
पूर्व ओर का सदस्यादिकों का
घर (सदस्य—यज्ञ में क्रिया-
समूह का देखने वाला) ।

प्रावारः (पुं०) बहना वा चुना ।

प्राघुणकः (पुं०) अतिथि वा पहुना ।

प्राघुणिकः (पुं०) तथा ।

प्राघूर्णिकः (पुं०) तथा ।

प्राचिका (स्त्री) बनमक्खी, एक
प्रकार का पक्षी ।

प्राची (स्त्री) पूर्व दिशा ।

प्राचीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
पुराना = नी, पूर्व दिशा में भ-

या = ई, (स्त्री) सोनापाटा
एक लकड़ी ।

प्राचीनावीनम् (नपुं०) अपसव्य
अर्थात् दहिने काँधे पर रक्खा
हुआ जनेऊ ।

प्राचीपतिः (पुं०) इन्द्र ।

प्राचेतसः (पुं०) वाल्मीकि ऋषि ।

प्राच्यः (पुं०) शरावती नदी से
पूर्व दक्षिण का देश ।

प्राजनम् (नपुं०) कोड़ा वा चाबुक ।

प्राजिट (पुं०) (ता) सारथी ।

प्राज्ञः (पुं०) पण्डित ।

प्राज्ञा (स्त्री) बुद्धिमती स्त्री ।

प्राज्ञी (स्त्री) पण्डिता स्त्री । [प्राज्ञा]

प्राज्य (त्रि०) (ज्यः । ज्या । ज्यम्)
बहुत ।

प्राङ्निवाकः (पुं०) न्यायकर्ता वा
मुकद्दमों का देखने वाला वा
१८ प्रकार के विवादस्थानों का
देखने वाला ।

प्राणः (पुं०) सामर्थ्य वा बल,
गन्धरस ।

प्राणाः, बहुवचन, (पुं०) प्राण-
वायु जो हृदय में रहता है ।

प्राणिन् (पुं०) (णी) मनुष्य
इत्यादि प्राणधारी जीव ।

प्रातर् (अव्यय) (तः) प्रातःकाल
वा सबेरा ।

प्राथमकस्त्रिकः (पुं०) वह विद्यार्थी
जिस ने पहिले पहिले वेद पढ़ना
आरम्भ किया है ।

प्रादुर (अव्यय) (दुः) नाम, प्र-
कट होना ।

प्रादेशः (पुं०) तर्जनी से लेकर
अङ्गुष्ठ तक का विस्तार ।

प्रादेशनम् (नपुं०) दान ।

प्राध्वम् (अव्यय) अनुकूलता वा
अनुसार ।

प्रान्तरम् (नपुं०) चौगान वा
पटपर वा छायाद्वित भूमि ।

प्राप्त (त्रि०) (प्तः । प्ता । प्तम्)
पहुँचा = ची, पाया गया = ई

प्राप्तपक्षत्व (त्रि०) (त्वः । त्वा ।
त्वम्) मर गया = ई ।

प्राप्तरूप (त्रि०) (पः । पा । पम्)
पण्डित, सुन्दर ।

प्राप्तिः (स्त्री) लाभ, उत्पत्ति ।

प्राप्य (त्रि०) (प्यः । प्या । प्यम्)

प्राप्त करने के शक्य वा योग्य ।

प्राभृतम् (नपुं०) नज़र वा भेंट
जो राजा वा गुरु इत्यादि को
दी जाती है ।

प्रायः (पुं०) सन्यासपूर्वक भो-
जन का त्याग, मृत्यु वा मर-
ण, तुल्य ।

प्रायस् (अव्यय) (यः) बहुधा वा

अक्सर ।

प्रार्थित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
माँगा गया = ई ।

प्रालम्बम् (नपुं०) कण्ठ में सूधी
लटकती हुई माला इत्यादि ।

प्रालम्बिका (स्त्री) सुवर्ण से ब-
नी हुई “ललन्तिका” वा एक
तरह का भूषण जो कण्ठ में
पड़ना जाता है ।

प्रालेयम् (नपुं०) हिम वा पाला ।

प्रावरः (पुं०) दुपट्टा ।

प्रावरणम् (नपुं०) ओढ़ना ।

प्रावारः (पुं०) दुपट्टा ।

प्रावृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
लपेटा = टी ।

प्रावृष् (स्त्री) (ट्—ङ्) वर्षा-
काल वा बरसात ।

प्रावृषायणी (स्त्री) केवाँच ।

प्रावृषेय (त्रि०) (ययः । य्या ।
य्यम्) बरसाती ।

प्रासः (पुं०) सांग वा सांगी (एक
शस्त्र) ।

प्रासङ्गः (पुं०) बैलों के जोतने
के पहिले अभ्यास के लिये वा
चपलता के शान्ति के लिये काँ-
धे पर रखने का काठ ।

प्रासङ्ग्यः (पुं०) “प्रासङ्ग” नाम
काठ का दोने वाला बैल ।

प्रासादः (पुं०) देवतों वा राजों
का घर ।

प्रासिकः (पुं०) बल्लभ वा सांग-
नामक शस्त्र का धारण करने
वाला ।

प्रास्थिक (त्रि०) (कः । कौ । कम)
जिस में “प्रस्थ” भर अन्न बो-
या जा सकता है (खेत) ।

प्राह्मः (पुं०) दिन का प्रारम्भ ।

प्रांशु (त्रि०) (शः । शः । शु) जं-
चा = ची, लम्बा = म्बी ।

प्रिय (त्रि०) (यः । या । यम्)

प्यारा = री, (पुं०) स्त्री का पति ।

प्रियकः (पुं०) कदम वृक्ष, बिज-
यसार एक लकड़ी, एक प्रकार
का मृग, गोंदी वृक्ष ।

प्रियङ्गुः (स्त्री) कंगुनी वा टंगुनी
वा काँक वा ककुनी (एक अन्न),
गोंदी वृक्ष ।

प्रियता (स्त्री) प्रेम ।

प्रियंवद (त्रि०) (दः । दा । दम्)

प्रिय वचन बोलने वाला = ली ।

प्रियालः (पुं०) प्यारमेवा जिस
में से चिरौजी निकलती है ।

प्रियालकः (पुं०) तथा ।

प्रोणनम् (नपुं०) प्रसन्न करना
वा खुश करना, दक्षि ।

प्रीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

प्रसन्न वा हर्षित वा खुश ।

प्रीतिः (स्त्री) सुख, स्नेह ।

प्रुष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
जलाया गया = ई ।

प्रेक्षा (स्त्री) बह्नि, देखना ।

प्रेङ्गा (स्त्री) हिंडोला, डोली ।

प्रेङ्गादोला (स्त्री) तथा ।

प्रेङ्कित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

थोड़ा कम्पित वा हिला ।

प्रेत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मर गया = ई, (पुं०) सुरदा,

पिशाच ।

प्रेताः, बहुवचन, (पुं०) वे प्राणी जो
कि नरक में गिराये जाते हैं ।

प्रेत्य, ल्यवन्त (अव्यय) दूसरा
जन्म, मरने के बाद ।

प्रेम (नपुं०) स्नेह वा प्यार ।

प्रेमन् (पुं०) (मा) तथा ।

प्रेषणम् (नपुं०) भेजना ।

प्रेष्ठ (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

अत्यन्त प्रिय वा प्यार ।

प्रेष्ठ्यः (पुं०) दास वा नौकर ।

प्रेयङ्गवीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

जिसमें प्रियङ्गु वा कंगुनी बाँई
जातो है (खेत) ।

प्रेषः (पुं०) भेजना, मर्दन क-
रना, आचा देना ।

प्रेष्ठ्यः (पुं०) दास वा नौकर ।

प्रोक्षणम् (नपुं०) जल से सींचना वा जल छिड़कना, यज्ञ के पशु का मारना ।

प्रोक्षित (चि०) (तः । ता । तम्) जिस पर जल छिड़का गया है, मारा गया यज्ञ का पशु ।

प्रोथ (पुं० । नपुं०) (थः । थम्) घोंडा की नाक, (पुं०) कुल्हा अर्थात् कमर के पास का पिण्ड ।

प्रोथत (चि०) (तः । ता । तम्) तयार ।

प्रोष्ठ (पुं० । स्त्री) (षः । षी) एक तरह की मछली ।

प्रोष्ठपद (पुं० । स्त्री) (षः । षा) (पुं०) भादों महीना, (स्त्री) पूर्वभाद्रपदा उत्तरभाद्रपदा नक्षत्र । [प्रोष्ठपद]

प्रौढ (चि०) (ढः । ढा । ढम्) बड़त बड़ा = छी वा बड़े उमर वाला = ली ।

प्रुक्षः (पुं०) पाकर वृक्ष, गेठी वृक्ष ।

प्रुव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्) (पुं०) घरनई डेंगी इत्यादि जल के पार उतरने के लिये वस्तु, मेढक, जलकौवा, चण्डाल वा डोम, (नपुं०) मोथा घास ।

प्रुवगः (पुं०) बन्दर, मेढक, सारथी

प्रुवङ्गः (पुं०) तथा ।

प्रुवङ्गमः (पुं०) बन्दर, मेढक ।

प्रुक्षम् (नपुं०) पाकर वृक्ष का फल ।

प्रुहन् (पुं०) (ह्वा) पिनही रोग जो पेट के बाँई ओर होता है ।

प्रुहयन्तुः (पुं०) रोहित एक घास ।

प्रुतम् (नपुं०) घोड़े की चौकचाल अर्थात् चौकड़ी मारते हुए चलना ।

प्रुष्ट (चि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) जलाया गया = ई । [प्रुष्ट]

प्रुषः (पुं०) दाह वा जलाना ।

प्रुसात (चि०) (तः । ता । तम्) खाया गया = ई ।

—**—

(फ)

फः (पुं०) कफ, वात, पुकारना, फूंकना, व्यर्थ बोलना ।

फञ्जिका (स्त्री) ब्रह्मदण्डी शोषधी ।

फटा (स्त्री) सर्प का फण ।

फण (पुं० । स्त्री) (णः । णा) तथा ।

फणधरः (पुं०) सर्प ।

फणिज्जकः (पुं०) मरुआ वृक्ष ।

फणिन् (पुं०) (णी) सर्प ।

फलम् (नपुं०) वृक्ष इत्यादि का
फल, जायफल, ढाल, हल के
नीचे का काठ जिस का अग्र
भाग लोहे से बना रहता है,
हेतु से सिद्ध किया गया (जैसे
यज्ञ का फल स्वर्ग), बाण का
अग्र भाग, त्रिफला, कङ्काल
परिणाम, लाभ वा नफा ।

फलक (पुं० नपुं०) (कः । कम्) ढाल
फलकपाणिः (पुं०) ढाल बाँधने
वाला ।

फलपूरः (पुं०) भिजौरा नीबू ।
फलवत् (त्रि०) (वान् । वती ।
वत्) फलयुक्त (वृक्ष इत्यादि) ।

फलसः (पुं०) कटहर तरकारी ।
फलार्ध्यचः (पुं०) खिरनी वृक्ष,
फल का स्वामी ।

फलिन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
फलसहित (वृक्ष इत्यादि) ।

फलिनी (स्त्री) गोंदी वृक्ष, इ-
न्द्रपुष्पी जताविशेष ।

फलिन् (त्रि०) (ली । लिनौ । लि)
फलसहित (वृक्ष इत्यादि), (पुं०)
गोंदी वृक्ष ।

फली (स्त्री) गोंदी वृक्ष ।

फलयहि (त्रि०) (हिः । हिः—ही ।
हि) समय पर फलने वाला
(वृक्ष इत्यादि) ।

फलेरुहा (स्त्री) पाँडर वृक्ष ।

फल्गु (त्रि०) (ल्गुः । ल्गुः । ल्गु)
थोड़ा = डो, निर्बल, (स्त्री)
कुटुम्बरी वृक्ष ।

फणितम् (नपुं०) राव जो जख
के रस से बनती है ।

फायट (त्रि०) (यटः । यटा । यटम्)
एक प्रकार का काढ़ा जो बिना
परिश्रम बनाया जा सकता है ।

फाल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
(पुं०) फार अर्थात् हल के
नीचे का काठ जिस में लोहा
लगा रहता है, (नपुं०) रुई से
बना वस्त्र ।

फाल्गुनः (पुं०) फाल्गुन महीना,
अर्जुन (युधिष्ठिर का एक भाई) ।
[फाल्गुणः]

फाल्गुनिकः (पुं०) फाल्गुन महीना
[फाल्गुणिकः]

फाल्गुनी (स्त्री) फाल्गुन की पौर्ण-
मासी । [फाल्गुणी]

फाल्गु (त्रि०) (लः । लता । लतम्)
फूला हुआ = ई (वृक्ष इत्यादि) ।

फेनः (पुं०) फेन, समुद्रफेन । [फेणः]

फेनिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

फेनयुक्त (पानी इत्यादि),
(पुं०) रौंठी एक वृक्ष, (नपुं०)
बहर का फल ।

फेरवः (पुं०) सिधार जन्तु ।
फेरुः (पुं०) तथा ।
फेला (स्त्री) खाय कर फेकी हुई
वस्तु । [फेलीः]

—**—

(ब)

बः (पुं०) वरुण देवता, घड़ा,
फल, क्रांती, गदा ।
बकः (पुं०) बकुला पक्षी, गुग्मा
भाजी ।
बकुलः (पुं०) मौलसरी पुष्पवृक्ष ।
बङ्गम् (नपुं०) रांगा धातु ।
बडवा (स्त्री) घोड़ी ।
बडवानलः (पुं०) बड़वाग्नि जो
समुद्र में है ।
बडियम् (नपुं०) मकली पकड़ने
की बंसी ।
बदरम् (नपुं०) बदर का फल ।
बदरा (स्त्री) कपास, वाराहीकन्द ।
बदरौ (स्त्री) बदर का वृक्ष ।
बद्ध (त्रि०) (ब्धः । द्वा । द्धम्) बाँ-
धा हुआ = ई ।
बधिर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
बहिरा = री ।

बन्धकी (स्त्री) कुलटा वा खा-
नगी स्त्री ।
बन्धनम् (नपुं०) बन्धन, बांधना ।
बन्धनी (स्त्री) पगड़ा (“पशु-
रज्जु” में देखो) ।
बन्धुः (पुं०) समानगोत्रवाला
भाई इत्यादि, मित्र ।
बन्धुकः (पुं०) दुपहरिया पुष्पवृक्ष ।
बन्धुजीवः (पुं०) तथा ।
बन्धुजीवकः (पुं०) तथा ।
बन्धुता (स्त्री) समानगोत्रवालों
का समूह, मित्रों का समूह ।
बन्धुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
स्वभावही से जँचा कोई पदार्थ
जो कि किसी कारण वश से भुक्त
गया हो । [बन्धूर]
बन्धुलः (पुं०) कुलटा का पुत्र ।
बन्धूकः (पुं०) दुपहरिया पुष्पवृक्ष ।
बन्धूकपुष्पः (पुं०) विजयसार एक
लकड़ी ।
बन्धु (त्रि०) (भुः । भुः । भुः)
पीले रङ्ग वाली वस्तु, (पुं०)
पीला रङ्ग, बड़ा नेउर, विष्णु,
एक यादव ।
बर्बणा (स्त्री) माछी ।
वर्बरः (पुं०) ब्रह्मरुण्डी ओषधी,
एक देश का नाम, एक स्त्रीच्छ-
जाति ।

बर्बरा (स्त्री) एक प्रकार की तरकारी ।

बर्ह (पुं० । नपुं०) (ह्रिः । ह्रिम्)
मोर का पंख वा पीछ, पत्ता,
करौंदा वृक्ष

बर्हपुष्पम् (नपुं०) करौंदा ।

बर्हिणः (पुं०) मोर पक्षी ।

बर्हिन् (पुं०) (ह्रीं) तथा ।

बर्हिपुष्पम् (नपुं०) करौंदा ।

बर्हिमुखः (पुं०) देवता ।

बर्हिष् (पुं० । नपुं०) (ह्रिः । ह्रिः)
(पुं०) अग्नि वा आग, (नपुं०)
करौंदा वृक्ष ।

बर्हिष्ठम् (नपुं०) नैत्रबाला ओषधी ।

बल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
(पुं०) बलदेव, कौवा पक्षी,
(नपुं०) सामर्थ्य वा बल, सेना,
मोटाई ।

बलजम् (नपुं०) खेत, नगर का
फाटक ।

बलजा (स्त्री) सुन्दरी स्त्री ।

बलदेवः (पुं०) बलदेव (कृष्ण
के भाई) ।

बलभद्रः (पुं०) तथा ।

बलभद्रिका (स्त्री) “जायमाणा”
ओषधी ।

बलय (पुं० । नपुं०) (यः । यम्)
मयडल, हाथ का गहना (कं-

गना इत्यादि, “आवापक”
में देखो) ।

बलयित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
चारो ओर से घेरा हुआ = ई
(जैसा नदी इत्यादि से नगर) ।

बलवत् (त्रि०) (वान् । वती । वत्)

बलवान् वा बलयुक्त, (नपुं०)

अतिशयित वा अत्यन्त (क्रिया
विशेषण में) ।

बला (स्त्री) बरिश्मार ओषधी ।

बलाका (स्त्री) बकुलों की पांती
जो मिल कर आकाश में उड़ती
है, एक प्रकार का बकुला ।

बलात्कारः (पुं०) जबरदस्ती ।

बलारातिः (पुं०) इन्द्र ।

बलाहकः (पुं०) मेघ, कृष्ण के
चार घोड़ों में से एक का नाम ।

बलि (पुं० स्त्री) (लिः । लिः—ली)
(पुं०) कर वा मासूल जो

राजा लेता है, एक दैत्य का
नाम, भेंट वा नजर, (स्त्री)

बुढ़ौती में मनुष्य के शरीर
पर की सिकुड़न, जलाट पर की

सिकुड़न, पेट पर की सिकुड़न
बलिध्वंसिन् (पुं०) (सी) विष्णु ।

बलिन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
जिस का चमड़ा बुढ़ाई से सि-
कुड़ गया हो ।

बलिपुष्टः (पुं०) कौवा पक्षी ।
बलिभ (त्रि०) (भः । भा । भम्)
“बलिन” में देखो ।

बलिभुज् (पुं०) (क्—न्) कौ-
वा पक्षी ।

बलिसङ्गन् (नपुं०) (झ) पाताल ।

बलीमुखः (पुं०) बन्दर ।

बलीवर्दः (पुं०) बैल । [बरीवर्दः]

बल्लवः (पुं०) अहोर, रसोईदार ।

बहिर्द्वारम् (नपुं०) द्वार के बाहर
का हिस्सा, बाहर का द्वार ।

बहिस् (अव्यय) (हिः) बाहर ।

बहु (त्रि०) (हुः । ह्य—हुः । हु)
बहुत ।

बहुकरः (पुं०) भाड़ देना पानी
छिड़कना इत्यादि कामों का
करनेवाला ।

बहुपाद् (पुं०) (त्—द्) बड़ वृक्ष ।

बहुपद (त्रि०) (दः । दा । दम्) बहुत
देनेवाला = ली वा दानशूर ।

बहुरूप (त्रि०) (पः । पा । पम्)

अनेक रूप वाला = ली, (पुं०)

राल वा धूप, बहुरूपिणी ।

बहुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

बहुत, काले रङ्ग वाला = लो,

(पुं०) अग्नि वा आग, कृष्ण

पक्ष, काला रङ्ग, (स्त्री) नेवारी

पुष्पवृक्ष, स्त्री, गैया, (एक वृक्ष)

बड़ी जायची, (नपुं०) आकाश ।
बहुलाः, बहुवचन, (स्त्री) कृत्तिका
नक्षत्र ।

बहुलीकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

बहुत किया गया = ई, भीसाय
कर साफ किया गया अन्न ।

बहुवारकः (पुं०) लसोड़ा वृक्ष ।

बहुविध (त्रि०) (धः । धा । धम्)

नाना प्रकार की वस्तु ।

बहुसता (स्त्री) सतावर शोषधी,

बहुत पुत्र वाली स्त्री ।

बहुसूतिः (स्त्री) बहुत व्यानेवाली
गाय ।

बंहिष्ठ (त्रि०) (ष्ठः । ष्ठा । ष्ठम्)

अत्यन्त बहुत ।

बाकुची (स्त्री) बकुची शोषधी ।

बाडवः (पुं०) बडवानल (समुद्र का
अग्नि) ।

बाढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्) बड़ा

वा वृक्ष, (नपुं०) प्रतिष्ठा, अ-
ङ्गीकार, अत्यन्त ।

बाण (पुं० । स्त्री) (णः । णा)

नीली कठसरैया पुष्पवृक्ष, (पुं०)

बाण, बलि का पुत्र ।

बाणवार (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

योद्धों के पहिनने का कवच ।

बादरम् (नपुं०) कपास से बनी-

हुई वस्तु ।

बाधा (स्त्री) पीड़ा, चिन्ता वा शोक
 बान्धकितेयः (पुं०) कुलटा का पुत्र
 बान्धवः (पुं०) समान गोत्र वाला,
 मित्र ।

बार्हत् (नपुं०) भटकटैया का फल
 बाल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
 (पुं०) लड़का, केस वा बाल,
 मूर्ख, (नपुं०) जत्राणां ओषधी ।

बालनयः (पुं०) खैर ।

बालवृणम् (नपुं०) कोमल वा
 नया घास ।

बालधिः (पुं०) केससमूह करके
 युक्त पोंछ का अग्रभाग ।

बालपाश्या (स्त्री) “पारिंत्य्या”
 में देखो ।

बालमूषिका (स्त्री) छोटी सुसरी
 जन्तु ।

बालहस्तः (पुं०) “बालधि” में
 देखा ।

बाला (स्त्री) छंटे वय वाली स्त्री,
 छोटी लड़की ।

बालिगः (पुं०) बालक, मूर्ख ।

बालेयः (पुं०) गदहा पशु ।

बालेयमाकः (पुं०) ब्रह्मदण्डो ओ-
 षधी ।

बाल्यम् (नपुं०) लड़कई ।

बाष्पिका (स्त्री) हौंग का वृक्ष ।

बाष्पिका (स्त्री) तथा ।

बाहः (पुं०) बाँह वा भुजा ।

बाहः (पुं०) तथा ।

बाहुजः (पुं०) क्षत्रिय अर्थात् दूसरा
 वर्ण ।

बाहुदा (स्त्री) एक नटी ।

बाहुमूत्रम् (नपुं०) काँख वा व-
 गल ।

बाहुयुजम् (नपुं०) बाहुयुज वा म-
 ल्लयुज (कुस्ती) ।

बाहुलः (पुं०) कातिक महीना ।

बाहुनेयः (पुं०) स्वामिकार्तिक ।

बाह्लिक (पुं० । नपुं०) (कः ।

कम्) (पुं०) बाह्लिक देश

का घोड़ा, (नपुं०) केसर ।

बाह्लोक (त्रि०) (कः । का । कम्)

धोर, (पुं०) बाह्लोक देश

का घोड़ा, एक देश का नाम,

(नपुं०) केसर, हौंग ।

बाह्य (त्रि०) (ह्यः । ह्या । ह्यम्)

बाहर का ।

बिडालः (पुं०) बिजार पशु ।

बिबधः (पुं०) ध्यान मौन जप

इत्यादि नियम, रस्ता, बोझ ।

बिभीतक (त्रि०) (कः । की । कम्)

बहेड़ा वृक्ष वा फल ।

बिलम् (नपुं०) बिल ।

बिलेयः (पुं०) सर्प ।

बिल्व (पुं० । नपुं०) (ल्वः । ल्वम्)

(पुं०) बेज ह्वत्त, (नपुं०) जेल फल।
बीजम् (नपुं०) बोया, कारण वा
हेतु, बीय वा शुक्र वा धातु ।
बीजकोशः (पुं०) कमलगट्टा का
छाता ।

बीजपूरः (पुं०) बिजौरा नीबू ।
बीजाकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जो खेत वा कियारी बोय कर
पीछे जोता गया ।

बीज्यः (पुं०) कुत में उत्पन्न वा
कुचौन ।

बीबधः (पुं०) “बिबध” में देखो ।

बीभत्स (त्रि०) (त्सः । त्सा त्सम्)
जिसको देख कर धिन उत्पन्न
हो, घात करनेवाला, क्रूर वा
कठोर, (पुं०) बीभत्स रस ।

बुक्का (स्त्री) करेजा ।

बुद्ध (त्रि०) (बुः । ब्वा । ब्बम्)
जानागया = ई, (पुं०) बुद्धम-
तावलम्बियों की देवता का
नाम ।

बुद्धिः (स्त्री) बुद्धि वा ज्ञान ।

बुद्धदः (पुं०) बुल्ला ।

बुभः (पुं०) पण्डित, एक ग्रह ।

बुधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जाना गया = ई ।

बुध्नः (पुं०) वृद्ध इत्यादि की
जड़, किसी वस्तु की पेंदी ।

बुभुक्षा (स्त्री) भोजन की इच्छा
वा भूख ।

बुभुक्षित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
भूखा = खी ।

बुषम् (नपुं०) भूमा ।

बुसम (नपुं०) तथा ।

बृहत्तिका (स्त्री) दुग्धा. परदा ।

बृहत् (त्रि०) (न् । ती । त) त्रि-
स्तोर्ण वा बड़ा = डो. (स्त्री)

भटकटैया, “छुद्रवाताको” ओ-
षधी, वाणो, एक कन्द का नाम

बृहत्कुक्षिः (पुं०) बड़े पेटवाला ।

बृहज्जानुः (पुं०) अग्नि ।

बृहस्पतिः (पुं०) बृहस्पति (देव-
ताओं के गुरु वा एक ग्रह)

बृहत्तम् (नपुं०) हाथी का शब्द ।

बोधकरः (पुं०) जगानेवाला ।

बोधिद्रुमः (पुं०) पीपर वृक्ष ।

बोलः (पुं०) गन्धरस, गन्धक ।

ब्रध्नः (पुं०) सूर्य ।

ब्रह्मचारिन् (पुं०) (री) ब्रह्म-
चारी वा प्रथम आश्रम वाला ।

ब्रह्मण्यः (पुं०) ब्राह्मण का भक्त,
तूत वृक्ष ।

ब्रह्मत्वम् (नपुं०) मोक्ष ।

ब्रह्मदर्भा (स्त्री) ब्रजवाइन ओषधी ।

ब्रह्मदारुः (पुं०) तूत ।

ब्रह्मन् (पुं० । नपुं०) (ह्मा । ह्मा)

(पुं०) ब्रह्मा, ब्राह्मण, (नपुं०)
वेद, चैतन्य, तप, ईश्वर ।

ब्रह्मपुत्रः (पुं०) ब्रह्मा का पुत्र,
एक विष ।

ब्रह्मवन्धुः (पुं०) ब्राह्मण का भाई
वा मित्र (यह शब्द निन्दापूर्व-
क बोलने में दिया जाता है
(जैसा “ ब्रह्मवन्धो दुष्टोऽसि ”
—हे ब्रह्मवन्धु तू दुष्ट है), नि-
न्द्य में बोला जाता है ।

ब्रह्मभूयम् (नपुं०) मोक्ष ।

ब्रह्मयज्ञः (पुं०) विधि पूर्वक वेद
का पढ़ना ।

ब्रह्मवर्चसम् (नपुं०) सदाचार के
पालन और वेद के अभ्यास
की वृद्धि ।

ब्रह्मवादिन् (पुं०) (ही) वेदा-
न्त शास्त्र का जाननेवाला ।

ब्रह्मविन्दवः, बहुवचन, (पुं०) वेद
पढ़ने में सुख से निकले हुये
शूक के विन्दु ।

ब्रह्मसायुज्यम् (नपुं०) मोक्ष ।

ब्रह्महृत् (पुं०) कामदेव, अनिरुद्ध
अर्थात् प्रद्युम्न का बेटा ।

ब्रह्मभूवम् (नपुं०) जनेज ।

ब्रह्माञ्जलिः (पुं०) वेद पढ़ने के
प्रारम्भ में ओङ्कार को उच्चार-
ण करके जोड़ा हुआ हाथ ।

ब्रह्मासनम् (पुं०) ध्यान और योग
के समय का आसन (स्वस्ति-
क, सिद्ध, पद्म इत्यादि) ।

ब्राह्मर्षिः (नपुं०) ब्रह्म के मूल
का तीर्थ ।

ब्राह्मणः (पुं०) ब्राह्मण अर्थात् प्र-
थम वर्ण ।

ब्राह्मणयष्टिका (स्त्री) ब्रह्मदण्डी
ओषधी, ब्राह्मण की लाठी ।

ब्राह्मणी (स्त्री) ब्रह्मदण्डी ओषधी,
ब्राह्मण जाति की स्त्री, बम्हनी
एक जन्तु ।

ब्राह्मण्यम् (नपुं०) ब्राह्मण का
धर्म, ब्राह्मणों का भुण्ड ।

ब्राह्मी (स्त्री) ब्रह्मशक्ति देवता,
एक ओषधी, सरस्वती, वचन ।

—***—

(भ)

भ (पुं० । नपुं०) (भः । भम्)
(पुं०) घर, (नपुं०) अश्विनी
भरणी इत्यादि तारा ।

भक्त (चि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
भक्त वा सेवक वा अत्यन्त चा-

हने वाला = लौ, (नपुं०) भात
(अन्न) ।
भक्षक (त्रि०) (चकः । चिका ।
चकम्) खानेवाला = लौ ।
भक्षकार (त्रि०) (रः । री । रम्)
रसोईदार ।
भक्षित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
खाया गया = ई ।
भक्ष्यकार (त्रि०) (रः । री । रम्)
“भक्षकार” से देखो ।
भग (पुं० । नपुं०) (गः । गम्)
(पुं०) सूर्य, (नपुं०) लक्ष्मी,
इच्छा, बड़ाई, पराक्रम वा सा-
मर्थ्य; उपाय, कीर्ति वा यश,
स्त्री का मूत्रहार, माहात्म्य ।
भगन्दरः (पुं०) एक रोग ।
भगवत् (त्रि०) (वान् । वती । वत्)
पूज्य अर्थात् पूजा वा आदर
के योग्य, (पुं०) जिन (एक
बुद्धमतावलम्बियों की देवता),
(स्त्री) गौरी वा पार्वती ।
भगिणी (स्त्री) बहिन ।
भङ्गः (पुं०) हानि वा नाश, टुक-
ड़ा, टूटना, तरङ्ग वा लहर ।
भङ्गा (स्त्री) भाँग (एक अमल
करने वाली वस्तु) ।
भङ्गी (स्त्री) रीति वा प्रकार, रचना
भङ्ग्यम् (नपुं०) भाँग का खेत ।

भजमान (त्रि०) (नः । ना । नम्)
न्याय वा नीति के अनुसार जो
होता है वा हुआ = ई, सेवक ।
भटः (पुं०) योद्धा वा युद्ध करने
वाला ।
भटिन् (त्रि०) (चः । चा । चम्)
लोह के डण्डा पर लपेट के प-
काया हुआ (मांस इत्यादि) ।
भट्टारकः (पुं०) राजा (नाय्य मे) ।
भट्टिनी (स्त्री) (नाय्य मे) राजा
की वह स्त्री जिसको अभिषेक
नहीं भया है ।
भणित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
कहा गया = ई, (नपुं०) रति
के समय का शब्द, बोलना ।
भण्टाकी (स्त्री) वन का भण्टा ।
भण्डरः (पुं०) सिरसा वृक्ष ।
भण्डरी (स्त्री) मजीठ (एक रङ्ग
की लकड़ी) ।
भण्डलः (पुं०) सिरसा वृक्ष ।
भण्डो (स्त्री) मजीठ (एक रङ्ग
की लकड़ी) ।
भण्डोरी (स्त्री) तथा ।
भण्डोलः (पुं०) सिरसा वृक्ष ।
भद्र (त्रि०) (द्रः । द्रा । द्रम्)
साधु वा भला आदमी, (पुं०)
बैज, (नपुं०) कल्याण वा मङ्गल
भद्रकुम्भः (पुं०) भरा घड़ा ।

भद्रदारु (नपुं०) देवदारु वृक्ष ।
भद्रपदा (स्त्री) पूर्वभाद्रपदा उत्तरभाद्रपदा नक्षत्र ।

भद्रपर्णी (स्त्री) खंभारी वृक्ष ।
भद्रवना (स्त्री) कुञ्जप्रसारिणी ओषधी ।

भद्रसुस्तकः (पुं०) नागरमोथावृक्ष ।
भद्रयवम् (नपुं०) इन्द्रजव ओषधी ।
भद्रश्रीः (पुं०) मलयगिरिचन्दन ।
भद्राकरणम् (नपुं०) सुण्डन वा मूडना ।

भद्रासनम् (नपुं०) राजा का आसन ।

भयम् (नपुं०) डर ।

भयङ्कर (त्रि०) (रः । री । रम्)
जिसको देखने से डर उत्पन्न हो, (पुं०) भयानक रस ।

भयानक (त्रि०) (कः । का । कम)
तथा ।

भरः (पुं०) प्रतिशय वा अत्यन्त, बोझा ।

भरणम् (नपुं०) पोषण वा पालना, मजूरी वा तलब ।

भरण्यम् (नपुं०) मजूरी वा तलब ।

भरण्यभुज (पुं०) (क—ग) मजूर (“कर्मकर” में देखो) ।

भरण्या (स्त्री) मजूरी वा तलब ।

भरतः (पुं०) रामचन्द्र के एक भाई का नाम, एक राजा जिसके नाम से हिन्दुस्तान ‘भारतवर्ष’ कहलाता है, एक देवता के ऋषि, नट ।

भरद्वाजः (पुं०) एक ऋषि का नाम, भरद्वज पक्षी ।

भर्गः (पुं०) शिव ।

भर्तृ (त्रि०) (तर्त् । जी । तृ)
धारण करने वाला = स्त्री, पोषण करनेवाला = स्त्री, (पुं०) स्त्री का पति ।

भर्तृदारकः (पुं०) युवराज (नाट्य में) ।

भर्तृदारिका (स्त्री) राजा की कन्या (नाट्य में) ।

भर्त्सनम् (नपुं०) डपटना वा धिक्कारना ।

भर्मन (नपुं०) (र्म) घर, सुवर्ण वा सोना, मजूरी वा तलब ।

भल्लः (पुं०) भालू ।

भल्लनातकी (स्त्री) भेलावाँ (एक ओषधीवृक्ष) ।

भल्लुकः (पुं०) भालू वनपशु ।

भल्लूकः (पुं०) तथा ।

भवः (पुं०) संसार, जन्म, शिव ।

भवनम् (नपुं०) घर, होना ।

भवानी (स्त्री) पार्वती ।

भविक (त्रि०) (कः। का—की।
कम्) सुन्दर, (नपु०) कल्याण
वा मङ्गल ।

भविष्य (त्रि०) (ता। ची। त्)
होने, वाला = ली, जिस का हो-
ने का स्वभाव है ।

भविष्यु (त्रि०) (ष्णुः। ष्णुः। ष्णु)
जिस का होने का स्वभाव है ।
भव्य (त्रि०) (व्यः। व्या। व्यम्)
सुन्दर, (नपु०) कल्याण वा
मङ्गल ।

भषकः (पुं०) कुत्ता ।
भसितम् (नपु०) भस्म वा राख ।
भस्त्रा (स्त्री) भाथी जिस से सो-
नार वा लोहार आग सुलग-
ते हैं ।

भस्मगन्धिनी (स्त्री) रेणुकबीज
(एक गन्धद्रव्य) ।

भस्मगर्भा (स्त्री) एक सीसो वृक्ष
जिस का फूल कपिल रङ्ग का
होता है ।

भस्मन् (नपु०) (स्म) राख ।
भा (स्त्री) प्रभा वा प्रकाश, शोभा ।
भागः (पुं०) बांटा वा बखरा,
अंश वा हिस्सा ।

भागधेय (पुं०। नपु०) (यः।
यम्) (पुं०) कार वा मासूल,
(नपु०) भाग्य वा पूर्व जन्म

के किए हुए अच्छे वा बुरे कर्म ।
भागिनेयः (पुं०) बहिन का लड़का ।
भागीरथी (स्त्री) गङ्गा नदी ।
भाग्यम् (नपु०) भाग्य वा पूर्व जन्म
के किए हुए अच्छे वा बुरे कर्म ।
भाङ्गीनम् (नपु०) भाँग का खेत ।
भाजनम् (नपु०) पात्र वा बरतन ।
भाग्यडम् (नपु०) तथा, घोड़ी
का गहना, बनियाँ का मूल
धन वा पूंजी ।

भाद्रः (पुं०) भादों महीना ।

भाद्रपदः (पुं०) तथा ।

भाद्रपदा (स्त्री) पूर्वभाद्रपदा न-
क्षत्र, उत्तरभाद्रपदा नक्षत्र ।

भानुः (पुं०) सूर्य, किरण ।

भानुज (पुं०। स्त्री) (जः। जा)
(पुं०) शनैश्चर, यमराज,
(स्त्री) यमुना नदी ।

भामिनी (स्त्री) क्रोध वाली स्त्री ।

भारः (पुं०) तौल में बीस तुला
वा २००० पल वा काशी की
तौल से ४ मन ।

भारत (पुं०। नपु०) (तः। तम्)
(पुं०) नट, (नपु०) भारत
वर्ष वा हिन्दुस्तान देश ।

भारतवर्षम् (नपु०) हिन्दुस्तान
देश ।

भारती (स्त्री) सरस्वती, वचन ।

भारद्वाजो (स्त्री) नरमा एक
कपास ।

भारयष्टिः (स्त्री) बंहुंगी का डण्डा ।

भारवाहः (पुं०) बोझा ढोनेवाला ।

भारिकः (पुं०) तथा ।

भार्गवः (पुं०) शुक्र वा दैत्यों का
गुरु ।

भार्गवो (स्त्री) भृगु सुनि के गोत्र
की स्त्री, दूर्वा घास, लक्ष्मी ।

भार्गी (स्त्री) ब्रह्मदण्डी ओषधी ।

भार्या (स्त्री) विवाहिता स्त्री ।

भार्यापती, द्विवचन, (पुं०) स्त्री
पुरुष वा पत्नी पति ।

भाल्लूकः (पुं०) भालू जङ्गली पशु ।

भाल्लूकः (पुं०) तथा ।

भावः (पुं०) अभिप्राय वा तात्पर्य,

विद्वान् वा पण्डित (नाम में पा-

रिपार्श्विक सूत्रधार को "भाव"

इस नाम से पुकारता है),

सत्ता वा रहने वाले का धर्म,

स्वभाव, आत्मा, जन्म वा ल-

त्पत्ति, चेष्टा, मन का विकार ।

भाविता (त्रि०) (तः । ता । तम्)

उत्पन्न किया गया = ई वा ज

न्माया गया = ई, बासा गया

= ई (फूल इत्यादि से)

प्राप्त वा मिला = लौ, विचार

गया = ई ।

भावुक (त्रि०) (कः । का । कम्)

सुन्दर वा भला वा साधु, (नपुं०)

कल्याण वा मङ्गल ।

भाषा (स्त्री) वचन वा बोलना,

बोली, सरस्वती ।

भाषित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

कहा गया = ई, (नपुं०)

बोलना ।

भाष्यम् (नपुं०) पदों के अर्थों

का प्रकाश करना ।

भासः (पुं०) एक प्रकार का सु-

रगा पक्षी ।

भास् (स्त्री) (भाः) प्रभा वा

प्रकाश ।

भास्करः (पुं०) सूर्य ।

भास्वत् (पुं०) (स्वान्) तथा ।

भिच्चा (स्त्री) भौख, सेवा, प्रा-

र्थना, मजूरी ।

भिच्चुः (पुं०) भिखारी, सन्यासी ।

भित्तम् (नपुं०) टुकड़ा ।

भित्तिः (स्त्री) भीत ।

भिदा (स्त्री) भेद वा प्रकार,

फरक, फटना, फाड़ना, तोड़ना

भिदुरम् (नपुं०) वज्र ।

भिन्दिपालः (पुं०) ढेलवाँस ।

भिन्न (त्रि०) (कः । का । कम्)

अन्य वा दूसरा = रो, फाड़ा

गया = ई ।

भिषज् (पुं०) (क्—ग्) वैद्य ।

भिस्सटा (स्त्री) जला हुआ भात ।

भिस्सा (स्त्री) भात अन्न ।

भीः (स्त्री) भय वा डर ।

भीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

डरा हुआ = डूँ ।

भीतिः (स्त्री) भय वा डर ।

भीम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

भयङ्कर वा जिसके देखने से डर उत्पन्न हो, (पुं०) भीम-सेन (युधिष्ठिर के एक भाई का नाम), शिव, भयानकरस, (स्त्री) एक देवी का नाम ।

भीरु (त्रि०) (रुः । रुः । रु) डरनेवाला = ली ।

भीरुक (त्रि०) (कः । का । कम्) तथा ।

भीलु (त्रि०) (लुः । लुः । लु) तथा ।

भीलुक (त्रि०) (कः । का । कम्) तथा ।

भीषण (त्रि०) (णः । णा । णम्)

भयङ्कर वा जिस के देखने से डर उत्पन्न हो, (पुं०) भयानकरस ।

भीष्म (त्रि०) (ष्मः । ष्मा ।

ष्मम्) तथा, (पुं०) कौरव

पाण्डवों के पितामह ।

भीष्मसूः (स्त्री) गङ्गा नदी ।

भुक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्) खाया गया = डूँ, भोगा गया = डूँ ।

भुग्न (त्रि०) (ग्नः । ग्ना । ग्नम्)

टेटा = दी, टूटा हुआ = डूँ वा

टेटा हो गया = डूँ ।

भुज (पुं० । स्त्री) (जः । जा)

बाँह वा भुजा ।

भुजगः (पुं०) सर्प ।

भुजङ्गः (पुं०) तथा ।

भुजङ्गभुज् (पुं०) (क्—ग्) मोर पक्षी ।

भुजङ्गमः (पुं०) सर्प ।

भुजङ्गाक्षी (स्त्री) रासन ओषधी ।

भुजशिरस् (नपुं०) (रः) काँधा वा कन्धा ।

भुजान्तरम् (नपुं०) वक्षःस्थल वा छाती ।

भुजिष्यः (पुं०) दास ।

भुजिष्या (स्त्री) दासी ।

भुवनम् (नपुं०) स्वर्गादि लोक, जल ।

भूः (स्त्री) पृथ्वी वा भूमि ।

भूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

हुआ = डूँ, प्राप्त वा मिला = ली,

सदृश, (पुं०) प्रेत वा पिशाच

एक देवयोनि, (नपुं०) पञ्च-

भूत (पृथिवी, जल, तेज, वायु,

आकाश), न्याययुक्त कार्य, सत्य,

प्राणी वा जीवधारी ।
 भूतकेशः (पुं०) जटामांसी ओषधी ।
 भूतधात्री (स्त्री) पृथिवी ।
 भूतयज्ञः (पुं०) बलि चढ़ाना ।
 भूतवेशी (स्त्री) श्वेत नेवारी पु-
 ष्पवृक्ष, तुलसी वृक्ष ।
 भूतात्मन् (पुं०) (त्मा) ब्रह्मा,
 देह, धारण करने वाला ।
 भूतावासः (पुं०) बहेड़ा वृक्ष वा
 फल ।
 भूतिः (स्त्री) अणिमा महिमा इ-
 त्यादि आठ प्रकार की सिद्धि,
 भस्म वा राख, सम्पत्ति वा
 दौलत ।
 भूतिकम् (नपुं०) चिरायता ओषधी,
 रोहिंस एक प्रकार की घास,
 एक प्रकार का वृक्ष वा घास ।
 भूतेशः (पुं०) शिव ।
 भूदारः (पुं०) सूअर पशु ।
 भूदेवः (पुं०) ब्राह्मण ।
 भूधरः (पुं०) पर्वत ।
 भूनिम्बः (पुं०) चिरायता ओषधी ।
 भूपः (पुं०) राजा ।
 भूपदी (स्त्री) बेइल वा लता ।
 भूभृत् (पुं०) राजा, पर्वत ।
 भूसन् (पुं०) (मा) बहुताई ।
 भूमिः (स्त्री) पृथिवी ।
 भूमिजम्बुका (स्त्री) नारङ्गी वृक्ष

वा फल, भूमिजम्बू एक वृक्ष ।
 भूमिधरः (पुं०) पर्वत ।
 भूमिस्पृग् (पुं०) (क—ग्) वैश्य
 वा तीसरा वर्ण, भूमि का स्पर्श
 करने वाला ।
 भूयस् (त्रि०) (यान् । यसी । यः)
 अत्यन्त बहुत ।
 भूयस् (अव्यय । नपुं०) (यः ।
 यः) पुनः वा फेर ।
 भूयिष्ठ (त्रि०) (छः । छा । छम्)
 अत्यन्त बहुत ।
 भूरि (त्रि०) (रिः । रिः । रि)
 बहुत, (पुं०) विष्णु, शिव,
 ब्रह्मा, (नपुं०) सुवर्ण वा सोना ।
 भूरिफेना (स्त्री) एक तरह का
 सेंचुड़, सिकाकाई ।
 भूरिमायः (पुं०) सियार ।
 भूरुण्डी (स्त्री) एक तरह की
 साग जिसका पत्ता हाथी के
 कान के ऐसा होता है ।
 भूर्जः (पुं०) भोजपत्र का वृक्ष ।
 भूरुणम् (नपुं०) सिंगारना, गहना ।
 भूषा (स्त्री) तथा ।
 भूषित (त्रि०) (तः । तां । तम्)
 भूषित वा सिंगारा हुआ = ई ।
 भूष्णु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः । ण्यु)
 जिस का हाने का स्वभाव है ।
 भूस्त्वणम् (नपुं०) एक वृक्ष वा घास

भृगुः (पुं०) एक ऋषि का नाम,
पर्वत का वह स्थान जहाँ से
गिरती हुई कोई वस्तु बीच में
रुक न सके ।

भृङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गी । ङ्गम्)
(पुं०) भंवरा, तरबूज, तज
एक वृक्ष वा पत्ता, (स्त्री) भंवरी
भृङ्गरजस् (पुं०) (जाः) भृङ्गराज
एक सुगन्ध वृक्ष वा लता ।

भृङ्गराजः (पुं०) तथा ।

भृङ्गारः (पुं०) भारी वा गडुआ
एक जलपात्र ।

भृङ्गारी (स्त्री) “चीरी” में देखो ।

भृङ्गिन् (पुं०) (ङ्गी) शिव के
एक गण का नाम ।

भृतकः (पुं०) मजूर ।

भृतिः (स्त्री) मजूरी वा तलब ।

भृतिभुज् (पुं०) (क्—ग्) मजूर ।

भृत्यः (पुं०) नौकर वा दास ।

भृत्या (स्त्री) मजूरी वा तलब ।

भृश (त्रि०) (शः । श्रा । शम्)

बहुत, अत्यन्त बहुत, (नपुं०)

अत्यन्त वा बहुत (क्रिया-
विशेषण) ।

भेक (पुं० । स्त्री) (कः । की)
मेढक ।

भेदः (पुं०) मिले हुए का जुदा
करना, फाड़ना, फर्क, प्रकार ।

भेदित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
फोड़ा गया वा फाड़ा गया वा
जुदा किया गया = ई ।

भेरी (स्त्री) एक नगाड़ा ।

भेषजम् (नपुं०) औषध ।

भैक्षम् (नपुं०) भिक्षाओं का
समूह ।

भैरव (त्रि०) (वः । वा—वी । वम्)

भयङ्कर वा डराने वाला = ली,

(पुं०) भैरव देवता, भयानक

रस, (स्त्री) (भैरवी) दुर्गा ।

भैषजम् (नपुं०) औषध ।

भैषज्यम् (नपुं०) तथा ।

भोगः (पुं०) एक प्रकार की सेना

की रचना, सुख, सुख वा दुःख

का भोगना, वेश्या हस्ती घोड़ा

इत्यादि का पालना, सर्प का

फण वा शरीर ।

भोगधरः (पुं०) सर्प ।

भोगवती (स्त्री) एक नागों की

नदी, नागों की नगरी ।

भोगिनी (स्त्री) राजा की वह

स्त्री जिस को अभिषेक नहीं

हुआ है ।

भोगिन् (पुं०) (गो) सुख वा

दुःख का भोग करने वाला, सर्प ।

भोजनम् (नपुं०) खाना ।

भोस् (अव्यय) (ओः) है ! (स-

म्वोधन में बोला जाता है,
जैसा,—भवन्) ।

भौमः (पुं०) मङ्गल ग्रह ।

भौरिकः (पुं०) सुवर्णाव्यक्त वा
सोने का खजानची ।

भ्रुकुटिः (स्त्री) क्रोधादि से ल-
लाट का सिकोरना ।

भ्रुकुंसः (पुं०) वह पुरुष जो कि
स्त्री का वेष करके नाचता है ।

भ्रमः (पुं०) मिथ्या ज्ञान, धूमना,
जल निकलने का छिद्र ।

भ्रमरः (पुं०) भंवरा ।

भ्रमरकाः, बहुवचन, (पुं०) टेढ़े
टेढ़े केश ।

भ्रमिः (स्त्री) धूमना वा भ्रमण,
मिथ्या ज्ञान ।

भ्रष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
च्युत वा छुप पड़ा = डी ।

भ्राजिष्णु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः । ण्युः)
अत्यन्त शोभमान वा प्रकाश-
मान ।

भ्रातरौ, ऋदन्त, द्विवचन, (पुं०)
भाई बहिन ।

भ्रातृजः (पुं०) भतीजा अर्थात् भाई
का बेटा ।

भ्रातृजाया (स्त्री) भौजाई ।

भ्रातृव्यः (पुं०) भाई का लड़का
वा भतीजा, शत्रु ।

भ्रात्रीयः (पुं०) भतीजा अर्थात्
भाई का लड़का ।

भ्रान्तिः (स्त्री) मिथ्या ज्ञान, धू-
मना ।

भ्रामरम् (नपुं०) भंवरे का सहद ।

भ्राष्ट्र (त्रि०) (ष्ट्रः । ष्ट्रा । ष्ट्रम्)
भरसाईं वा भाड़ ।

भ्रुकुटिः (स्त्री) क्रोधादिक से
ललाट का सिकोरना ।

भ्रुकुंसः (पुं०) “भ्रुकुंस” में देखो ।

भ्रूः (स्त्री) भौं ।

भ्रूकुटिः (स्त्री) क्रोधादिक से
ललाट का सिकोरना ।

भ्रूकुंसः (पुं०) “भ्रुकुंस” में देखो ।

भ्रूणः (पुं०) स्त्री के पेट का गर्भ,
लड़का ।

भ्रूषः (पुं०) यथोचित स्वरूप से
वदल जाना वा यथोचित स्वर-
ूप का अंश हो जाना ।

भ्रंशः (पुं०) गिर पड़ना, नाश ।

—***—

(म)

मः (पुं०) शिव, चन्द्रमा, ब्रह्मा ।

मकरः (पुं०) मगर (एक जलजन्तु),

मेषादि १२ राशियों में से एक
 राशि का नाम, एक निधि ।
 मकरध्वजः (पुं०) कामदेव ।
 मकरन्दः (पुं०) फूल का रस जिस
 को लेकर मक्खियाँ वा भंवर
 सहद बनाते हैं ।
 मकुष्ठकः (पुं०) मोट नामक अन्न ।
 मकुष्ठकः (पुं०) तथा ।
 मकूलकः (पुं०) वज्रदन्ती आशुधी ।
 मक्षिका (स्त्री) मक्खी ।
 मक्षीका (स्त्री) तथा ।
 मखः (पुं०) यज्ञ ।
 मगधः (पुं०) एक देश जिस को
 मगगह कहते हैं, भाट अर्थात्
 स्तुति करने वाला ।
 मघवत् (पुं०) (वान्) इन्द्र ।
 मघवन् (पुं०) (वा) तथा ।
 मङ्गल (अव्यय) जल्दी ।
 मङ्गल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 मनोहर वा मङ्गलयुक्त, (पुं०)
 एक ग्रह का नाम, (नपुं०)
 कल्याण वा मङ्गल ।
 मङ्गल्यकः (पुं०) मसुरी अन्न ।
 मङ्गल्या (स्त्री) एक प्रकार का
 अगर जिस में बेजा के फूल के
 ऐसी सुगन्ध आती है ।
 मचर्चिका (स्त्री) प्रगस्त वा पूजित
 वा प्रगंसा के योग्य वा स्तुति

किया गया = ई ।
 मज्जा (स्त्री) वृक्ष इत्यादि का
 हीर, हड्डी के भीतर का सार
 जो घी के सदृश रहता है ।
 मञ्चः (पुं०) ऊँचा आसन (म-
 चिया मोटा कुरसी इत्यादि) ।
 मञ्जरी (स्त्री) तुलसी इत्यादि
 वृक्ष में फूल के सहित निकली
 हुई एक कलंगी के ऐसी वस्तु
 (बाल), नया अङ्कुर । [मञ्जरिः]
 मञ्जिष्ठा (स्त्री) मजीठ एक रङ्ग ।
 मञ्जीर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
 स्त्री के पैर का गहना (पायल
 पैजनी इत्यादि, जो बजता है)
 मञ्जील (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
 तथा ।
 मञ्जु (त्रि०) (झुः । झुः । झु)
 मनोहर वा सुन्दर ।
 मञ्जुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 तथा ।
 मञ्जुषा (स्त्री) सन्दूक वा पेटारा ।
 मठः (पुं०) सन्वासियों का वा
 विद्यार्थियों का घर ।
 मड्डुः (पुं०) एक तरह का बाजा ।
 मणि (पुं० । स्त्री) (णिः । णी)
 रत्न वा जवाहिर ।
 मणिक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
 मेंटिया वा मटका ।

मणिवन्धः (पुं०) हाथ का गड़ा।
मण्ड (पुं० । नपुं०) (गडः । गडम्)
भात इत्यादि का माँड़, (पुं०)
रेड वृक्ष ।

मण्डन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
(पुं०) अलङ्कार करने वाला वा
सिंगारिया, (नपुं०) भूषण वा
सिंगार ।

मण्डप (पुं० । नपुं०) (पः । पम्)
जनों के रहने का स्थान ।

मण्डन (त्रि०) (नः । लो । लम्)
सूर्य वा चन्द्र का मण्डन, चन्द्र
वा सूर्य के चारों ओर जो म-
ण्डल पड़ता है, चक्राकार समू-
ह, समूह ।

मण्डलकम् (नपुं०) वाण चलाने
के समय का एक आसन, “कोठ”
में देखो ।

मण्डलायः (पुं०) तलवार ।

मण्डलेश्वरः (पुं०) भूमि के एक
प्रदेश का राजा ।

मण्डहारकः (पुं०) कलवार ।

मण्डित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
भूषित वा सिंगारा हुआ = ई ।

मण्डोरी (स्त्री) मजीठ एक रङ्ग
की लकड़ी ।

मण्डूकः (पुं०) मेढक जन्तु ।

मण्डूकपर्णः (पुं०) सोनापाड़ा

एक लकड़ी ।

मण्डूकपर्णी (स्त्री) मजीठ एक रङ्ग ।

मण्डूरम् (नपुं०) लोहा की मैल
जिस को लोहकोट भी कहते हैं।

मतङ्गः (पुं०) हाथी, एक ऋषि
का नाम ।

मतङ्गजः (पुं०) हाथी ।

मतन्त्रिका (स्त्री) “मचर्चिका”
में देखो ।

मतिः (स्त्री) बुद्धि ।

मत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)
मतवाला = लो, हर्षित, (पुं०)

मद बहानेवाला हाथी ।

मत्तकाशिनी (स्त्री) गुणों में सब
स्त्रियों से उत्तम स्त्री ।

मत्तकासिनी (स्त्री) तथा ।

मत्सर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

ईर्ष्या वा डाह करने वाला =

लो, क्षपण वा सूअर, (पुं०)

ईर्ष्या वा डाह ।

मत्स्यः (पुं०) मछली ।

मत्स्यगढी (स्त्री) राव जो जख
के रस से बनती है ।

मत्स्यपित्ता (स्त्री) कुटुकी ।

मत्स्यवेधनम् (नपुं०) मछली प-
कड़ने की बंसी ।

मत्स्याक्षी (स्त्री) आँखों ओषधी-
लता ।

मत्स्याधानी (स्त्री) मछली र-
 खने की थैली ।
 मयित (त्रि०) (नः । ता । तम्)
 मया गया = ई, (नपुं०) विना
 जल का गया दही ।
 मयिन् (पुं०) (न्याः) मन्यन-
 दण्ड वा मयनिया ।
 मदः (पुं०) वमण्ड वा अहङ्कार,
 अमल, हर्ष, हस्ती का मद-
 जल, पुरुष की धातु ।
 मदकलः (पुं०) मद से मतवाला
 हाथी, मतवाला वा हर्षित ।
 मदनः (पुं०) कामदेव, मयन-
 फल का वृक्ष, धतूरा ।
 मदस्यागम् (नपुं०) कलवरिया ।
 मदिरा (स्त्री) मद्य ।
 मदिरागृहम् (नपुं०) हौली वा
 कलवरिया ।
 मदोत्कटः (पुं०) मद से मतवाला
 (हाथी इत्यादि) ।
 मङ्गः (पुं०) जलकौआ ।
 मङ्गुरः (पुं०) एक मछली ।
 मङ्गुरी (स्त्री) तथा ।
 मद्यम् (नपुं०) शराब ।
 मधु (पुं० । नपुं०) (धुः । धु)
 (पुं०) एक दैत्य का नाम,
 चैत महीना, (नपुं०) महुवा
 से बना हुआ मद्य, मक्खी का

सङ्घट, फूल का मकरन्द वा रस
 मधुक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
 (पुं०) महुवा वृक्ष, स्तुति का प-
 वनेवाला वा भाट, (नपुं०) जे-
 ठीमधु (एक लकड़ी ओषधी) ।
 मधुकरः (पुं०) भंवरा ।
 मधुकमः (पुं०) मद्य पीने का क्रम ।
 मधुदुमः (पुं०) महुवा वृक्ष ।
 मधुपः (पुं०) भंवरा ।
 मधुपर्णिका (स्त्री) खभारी वृक्ष,
 लील ।
 मधुपर्णी (स्त्री) गुरुच ओषधीनता
 मधुमक्षिका (स्त्री) सङ्घट बनाने-
 वाली मक्खी ।
 मधुयष्टिका (स्त्री) जेठीमधु (एक
 मोठी लकड़ी ओषधी) ।
 मधुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 मोठा = ठी, स्वादयुक्त, प्रिय वा
 प्यारा = री, (पुं०) मीठा रस,
 (स्त्री) सौंफ ।
 मधुरकः (पुं०) ओषधियों के अष्ट-
 वर्ग में की एक ओषधी ।
 मधुरमा (स्त्री) दास एक फल,
 सुरा (जिस से लोग पनच ब-
 नाते हैं) ।
 मधुरिका (स्त्री) बनसौंफ ।
 मधुरिपुः (पुं०) विष्णु ।
 मधूलः (पुं०) महुवा वृक्ष । [मधूलः]

मधुलिह (पुं०) (ट—ड) भंवरा ।

मधुवारः (पुं०) मद्य पीने का क्रम ।

मधुवतः (पुं०) भंवरा ।

मधुशिशुः (पुं०) लाल फूल वाला
सहेजन वृक्ष ।

मधुश्रीणी (स्त्री) सुरी वृक्ष ।

मधुष्ठीलः (पुं०) महुवा वृक्ष ।

मधुस्रवा (स्त्री) गुजरात देश का
एक वृक्ष जिस को 'दोही' क-
हते हैं ।

मधूकः (पुं०) महुवा वृक्ष ।

मधुच्छिष्टम् (नपुं०) मोम ।

मधूनः (पुं०) महुवा वृक्ष ।

मधूनकः (पुं०) जलमहुवा (मा-
मान्य महुवे से इस का पत्ता
लम्बा होता है) ।

मधूलिका (स्त्री) "मूर्गा" में देखो ।

मध्य (त्रि०) (ध्यः । ध्या । ध्यम्)

विचला = ली वा बीचवाला

= ली, अधम वा नीच, न्याय-

युक्त वा न्याय के सदृश, (पुं० ।

नपुं०) कमर, बीच ।

मध्यदेशः (पुं०) विन्ध्य और हि-
मालय के बीच का देश ।

मध्यम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

विचला = ली वा बीचवाला

= ली, (पुं०) मध्य देश, एक

स्तर (जैसा कौश पक्षी बो-

लता है) ; (स्त्री) मध्यमा वा
हाथ की बीच की अंगुली,
प्रथमरजस्वला स्त्री (नपुं०)
कमर ।

मध्याह्नः (पुं०) दोपहर वा दु-
पहरिया ।

मध्वासवः (पुं०) महुवा का मद्य ।

मनश्शिल (पुं० । स्त्री) (लः । ला)
मैनसिल ओषधीधातु ।

मनसिजः (पुं०) कामदेव ।

मनस् (नपुं०) (नः) मन ।

मनस्कारः (पुं०) मन की सुखादि
में तत्परता वा आसक्ति ।

मनाक् (अव्यय) थोड़ा ।

मनित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

जानागया = ई ।

मनीषा (स्त्री) बुद्धि ।

मनीषिन् (पुं०) (षी) पण्डित ।

मनुः (पुं०) ब्रह्मा के पुत्र का नाम ।

मनुजः (पुं०) मनुष्य वा आदमी ।

मनुष्यः (पुं०) तथा ।

मनुष्यधर्मन् (पुं०) (र्मा) कुवेर ।

मनुष्ययज्ञः (पुं०) अतिथियों की
सन्तुष्ट करना ।

मनोगुप्ता (स्त्री) मैनसिल ओषधी-
धातु ।

मनोजवः (पुं०) कामदेव, पिता
के तुल्य ।

मनोजवसः (पुं०) पिता के तुल्य ।
 मनोज्ञ (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
 सुन्दर ।
 मनोभवः (पुं०) कामदेव ।
 मनोरथः (पुं०) इच्छा ।
 मनोरम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
 सुन्दर ।
 मनोहत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जिस का मन टूट गया वा च-
 दास हो गया है ।
 मनोहर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 सुन्दर ।
 मनोहारिन् (त्रि०) (री । रिणी ।
 रि) मनोहर ।
 मनोह्वः (स्त्री) मैनसिल ओषधी-
 धातु ।
 मन्तुः (पुं०) अपराध ।
 मन्त्रः (पुं०) मन्त्र वा सलाह,
 एक वेद का भेद, गुप्त बोलना ।
 मन्त्रिन् (पुं०) (न्त्रो) राजा का
 मन्त्री वा राजा को सलाह दे-
 नेवाला ।
 मन्यः (पुं०) मन्यनदण्ड वा
 मथनियाँ ।
 मन्यदण्डकः (पुं०) तथा ।
 मन्यनी (स्त्री) दही इत्यादि म-
 थने का पात्र ।
 मन्यर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

धीरे २ चलनेवाला = लौ ।
 मन्यानः (पुं०) मन्यनदण्ड वा
 मथनियाँ ।
 मन्द (त्रि०) । (न्दः । न्दा । न्दम्)
 मूर्ख, आलसी, थोड़ा = ढी, नि-
 भाग्य वा अभागा = गी, (पुं०)
 शनैश्चर गृह, (नपुं०) धीरे ।
 मन्दगामिन् (त्रि०) (मी । मिनी ।
 मि) धीरे चलनेवाला = लौ ।
 मन्दाकिनी (स्त्री) आकाशगङ्गा ।
 मन्दाक्षम् (नपुं०) लज्जा ।
 मन्दारः (पुं०) एक देववृक्ष का नाम,
 बकाइन वृक्ष, मंदार वृक्ष ।
 मन्दिरम् (नपुं०) गृह, नगर ।
 मन्दुरा (स्त्री) घोड़साल अर्थात्
 घोड़ों के रहने का स्थान ।
 मन्दोष्ण (त्रि०) (ष्णः । ष्णा ।
 ष्णम्) थोड़ा गरम वस्तु, (नपुं०)
 थोड़ा गरम ।
 मन्द्रः (पुं०) गम्भीर शब्द (जैसा
 मेघ का) ।
 मन्मथः (पुं०) कामदेव, कइत वृक्ष ।
 मन्या (स्त्री) गले के पास की
 नस वा नाड़ो ।
 मन्युः (पुं०) यज्ञ, क्रोध, दीनता
 वा गरीबी, चिन्ता वा शोक ।
 मन्वन्तरम् (नपुं०) दिव्य युग ।
 मपष्टकः (पुं०) मोट नामक अन्न ।

मपष्टः (पुं०) तथा ।

मपुष्टः (पुं०) तथा ।

मपष्टकः (पुं०) तथा ।

मयः (पुं०) एक दैत्य का नाम, ऊंट ।

मयष्टकः (पुं०) मोट नामक अन्न ।

मयुः (पुं०) कित्तर ।

मयुष्टकः (पुं०) मोट नामक अन्न ।

मयूखः (पुं०) किरण, प्रभा वा प्रकाश, ज्वाला ।

मयूरः (पुं०) मोर पक्षी, मोर की गिखा, अजमोदा ओषधी ।

मयूरक (पुं० । नपुं०) (कः कम्) (पुं०) चिचिड़ा वृक्ष, (नपुं०) तुतिया ओषधी ।

मरकतम् (नपुं०) हरा मणि अर्थान् पद्मा ।

मरणम् (नपुं०) मरना ।

मरिचम् (नपुं०) मिरिच ।

मरोचम् (नपुं०) तथा ।

मरोचि (पुं० । स्त्री) (चिः चिः—ची) किरण, (पुं०) एक ऋषि का नाम ।

मरोचिका (स्त्री) “मृगतृष्णा” में देखो ।

मरुः (पुं०) निर्जल देश, पर्वत ।

मरुत् (पुं०) वायु, देवता, अस्थिरक ओषधी ।

मरुत्वत् (पुं०) (त्वान्) इन्द्र ।

मरुन्माला (स्त्री) अस्युरक ओषधी, देवता का समूह, वायु का समूह ।

मरुवकः (पुं०) मयनफल, मरुवा एक वृक्ष ।

मर्कटः (पुं०) बन्दर ।

मर्कटकः (पुं०) मकाड़ी (जो जाला लगाती है) ।

मर्कटी (स्त्री) केवाच तरकारी, एक प्रकार का करझ ।

मर्त्यः (पुं०) मनुष्य ।

मर्दनम् (नपुं०) मर्दन करना वा मलना ।

मर्दनः (पुं०) मृद्ग के ऐसा एक बाजा ।

मर्मन् (नपुं०) (र्म) शरीर का एक देश जिस में चोट लगने से प्राण जाने का भय रहता है, तात्पर्य वा मतलब ।

मर्मरः (पुं०) वस्त्र का वा पत्तों का शब्द ।

मर्मस्पृश (त्रि०) (क्—ग् । क्—ग् । क्—ग्) चोखा = खी (छूरी इत्यादि), मर्मस्थान को फोड़ने वा तोड़नेवाला = ली ।

मर्यादा (स्त्री) न्यायपूर्वक व्यवहार करना ।

मज्ज (पुं० । नपुं०) (ज्ञः । लम्)

मैला, पाप, विष्टा ।

मलदूषित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मलिन वा मैला = ली ।

मलपूः (स्त्री) कुटुम्बरी ओषधी ।

मलयः (पुं०) एक पर्वत ।

मलयजः (पुं०) चन्दन वृक्ष ।

मलयूः (स्त्री) कुटुम्बरी ओषधी ।

मलापूः (स्त्री) तथा ।

मलिन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

मैला = ली ।

मलिनी (स्त्री) रजस्वला स्त्री ।

मलिम्बुचः (पुं०) चोर ।

मलीमस (त्रि०) (मः । सा । सम्)

मलिन वा मैला = ली ।

मल्लः (पुं०) पहलवान् (कुश्ती-
बाज) ।

मल्लकः (पुं०) एक पुष्पलता ।

मल्लिका (स्त्री) बेला का फूल,
बेइल का फूल ।

मल्लिकाक्षः (पुं०) वक्त्रक पक्षी ।

मल्लिकाख्यः (पुं०) तथा ।

मषि (स्त्री) (षिः—षी) लिखने
की स्याही, करिखा वा काजर,
जटामासी ओषधी ।

मषि (स्त्री) (सिः—सी) तथा ।

मसुरा (स्त्री) मसुरी (एक अन्न) ।

मसूर (पुं० । स्त्री) (रः । रा) तथा ।

मसूरविदला (स्त्री) श्यामतिधारा
(ओषधी) ।

मसृण (त्रि०) (णः । णा । णम्)

चिक्ना = नी ।

मस्कारः (पुं०) वांस ।

मस्कारिन् (पुं०) (री) सन्न्यासी ।

मस्तक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)

मस्तक वा माथा ।

मस्तिष्कम् (नपुं०) मस्तक के
भीतर कोष्ठी के सदृश एक
चिकनी वस्तु ।

मस्तिष्कम् (नपुं०) तथा ।

मस्तु (नपुं०) दही का पानी ।

महः (पुं०) उत्सव वा खुशी ।

महती (स्त्री) नारद की वीणा ।

महत् (त्रि०) (हान् । हती ।

हत्) बड़ा = डी, विस्तार्य वा

विस्तारयुक्त, (नपुं०) राज्य ।

महस् (नपुं०) (हः) तेज ।

महाकन्दः (पुं०) लहसुन ।

महाकुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

कुलीन वा बड़े कुल में पैदा
हुआ = दे । [महाकुल]

महाङ्गः (पुं०) ऊंट पशु ।

महाजाली (स्त्री) पीले फूलवाला
वोषक वा घीया वृक्ष ।

महादेवः (पुं०) शिव ।

महाधन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

बड़े दाम की वस्तु ।
 महानटः (पुं०) शिव ।
 महानसम् (नपुं०) रसोई का घर ।
 महापद्मः (पुं०) एक निधि ।
 महाबिलम् (नपुं०) आकाश ।
 महामात्रः (पुं०) राजा का मुख्य सहायक ।
 महायज्ञः (पुं०) पाठ होम अतिथिपूजन तर्पण बलि ~~वे~~ पाँचो महायज्ञ कहे जाते हैं ।
 महारजतम् (नपुं०) सुवर्ण वा सोना
 महारजनम् (नपुं०) कसुम (एक रंगने का फूल) ।
 महारण्यम् (नपुं०) बड़ा वन ।
 महाराजिकाः, बहुवचन, (पुं०) एक देवतों का समूह जो गिनती में २२० हैं ।
 महारौरवः (पुं०) एक नरक ।
 महावातः (पुं०) आंधी ।
 महाशयः (पुं०) उदार चित्तवाला वा बड़े अभिप्रायवाला ।
 महाशूद्रौ (स्त्री) अहिरिन ।
 महाश्वेता (स्त्री) काला भुइँ-कोहड़ा ।
 महासहा (स्त्री) कठसरैया, जङ्गली उरुद ।
 महासेनः (पुं०) स्वामिकार्तिक ।
 महिमन् (पुं०) (मा) बड़ाई ।

महिला (स्त्री) स्त्री । [महिला]
 [महिला]
 महिलाह्वया (स्त्री) गौदी वृक्ष ।
 महिषः (पुं०) भैंसा ।
 महिषी (स्त्री) भैंस, राजा की पटरानी ।
 मही (स्त्री) पृथिवी वा भूमि ।
 महीक्षित् (पुं०) राजा ।
 महीध्रः (पुं०) पर्वत ।
 महीरुहः (पुं०) वृक्ष ।
 महीलता (स्त्री) केतुवा जन्तु ।
 महीसुतः (पुं०) मङ्गल यह ।
 महीसुनुः (पुं०) तथा ।
 महेच्छः (पुं०) उदार चित्तवाला वा बड़े अभिप्रायवाला ।
 महेरुणा (स्त्री) साल वा सलई ।
 महेरुणा (स्त्री) तथा ।
 महेश्वरः (पुं०) शिव ।
 महोक्षः (पुं०) बड़ा बैल ।
 महोत्पलम् (नपुं०) कमल ।
 महोत्साहः (पुं०) बड़े उत्साह-वाला अर्थात् दुराप वा दुर्वट कामों में भी प्रवृत्त होनेवाला ।
 महोद्यमः (पुं०) तथा ।
 महौषधम् (नपुं०) अतीस, लहसुन, सोंठ ।
 मा (अव्यय) मत ।
 मा (स्त्री) लक्ष्मी ।

माक्षिकम् (नपुं०) मक्खी का
सहृद ।
मागध (त्रि०) (धः । धी । धम्)
मगध देश में उत्पन्न हुआ = ई,
(पुं०) वैश्य से क्षत्रिया स्त्री
में उत्पन्न, भाट, (स्त्री) जूही
(एक पुष्पवृक्ष), पीपर ओषधी ।
माघः (पुं०) माघ महीना ।
माध्यम् (नपुं०) कुन्द पुष्प ।
माठरः (पुं०) एक सूर्य क पार्श्ववर्ती
माढिः (स्त्री) पत्त की नस, दीनता
माणवकः (पुं०) नङ्का हार के
बीच का मणि वा सुमेर, बीस
लङ का हार ।
माणव्यम् (नपुं०) लङ्कों का भूखण्ड
माणिक्यम् (नपुं०) लाल (मणि) ।
माणिमन्यम् (नपुं०) सेधा नोन ।
मातङ्गः (पुं०) हाथी, चण्डाल
वा डोम ।
मातरपितरौ, ऋदन्त, द्विवचन,
(पुं०) मा बाप ।
मातरिश्वन् (पुं०) (श्वा) वायु ।
मातलिः (पुं०) इन्द्र का सारथी ।
मातापितरौ, ऋदन्त, द्विवचन,
(पुं०) मा बाप ।
मातामहः (पुं०) नाना अर्थात्
माता के पिता ।
मातुलः (पुं०) मामा अर्थात् माता

का भाई, धतूरा ।
मातुलपुत्रकः (पुं०) धतूरा का
फल, मामा का लड़का ।
मातुलानी (स्त्री) मामी, भांग
वा बूटी ।
मातुलाहिः (पुं०) चित्रसर्प ।
मातुली (स्त्री) मामी । [मातुला]
मातुलुङ्गकः (पुं०) विजौरा नीबू ।
माट (स्त्री) (ता) माता, गैया ।
माटुष्वसेयः (पुं०) मौसी का बेटा ।
माटुष्वस्त्रीयः (पुं०) तथा ।
मात्र (स्त्री । नपुं०) (जा । चम्)
(स्त्री) परिच्छद् वा सामयी,
परिमाण, सूक्ष्म वा पतला,
(नपुं०) सम्पूर्णता, अवधारण
वा निश्चय ।
मादः (पुं०) हर्ष ।
माधवः (पुं०) विष्णु, वैसाख
महीना ।
माधवकः (पुं०) महुवा का मद्य ।
माधविका (स्त्री) वासन्तीलता
(कुन्दभेद, जो वसन्त ऋतु में
फूलता है) ।
माधवी (स्त्री) तथा ।
माधवीलता (स्त्री) तथा ।
माधवीकम् (नपुं०) महुवा का मद्य ।
मान (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
(पुं०) मान वा आदर, (नपुं०)

नाप वा तौल ।

मानवः (पुं०) मनुष्य ।

मानसम् (नपुं०) मन, एक स-
रोवर वा भील ।

मानसौकस् (पुं०) (काः) हंस ।

मानिनी (स्त्री) मानवती स्त्री ।

मानुषः (पुं०) मनुष्य ।

मानुष्यकम् (नपुं०) मनुष्यों का
समूह ।

माया (स्त्री) माया वा इन्द्रजाल ।

मायाकारः (पुं०) बाजीगर ।

मायादेवोसुतः (पुं०) शाक्य मुनि ।

मायुः (पुं०) पित्त (एक शरीर का
धातु) ।

मायूरम् (नपुं०) मोरों का समूह ।

मारः (पुं०) कामदेव ।

मारजित् (पुं०) बुद्ध वा वौद्धों
की देवता ।

मारणम् (नपुं०) मार डालना ।

मारिषः (पुं०) आर्य वा आदर
करने के योग्य वा श्रेष्ठ (नाट्य में
सूत्रधार पारिपाश्विक को “ मा-
रिष ” कह कर पुकारता है) ।

मारुतः (पुं०) वायु ।

मार्कवः (पुं०) भृङ्गराज वा भंग-
रैया वृक्ष ।

मार्गः (पुं०) रस्ता, अगहन
महोना ।

मार्गण (पुं० । नपुं०) (गः । णम्)
(पुं०) बाण, याचक, (नपुं०)

खोजना वा दंडना ।

मार्गशीर्षः (पुं०) अगहन महोना ।

मार्गित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

खोजागया = ई ।

मार्जन (त्रि०) (नः । नी । नम्)

साफ करनेवाला = ली, (पुं०)

लोध ओषधी, (स्त्री) भाइ,

(नपुं०) साफ करना ।

मार्जना (स्त्री) साफ करना ।

मार्जारः (पुं०) बिलार ।

मार्जित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

साफ कियागया = ई, (स्त्री)

“रसाला” में देखो ।

मार्जित (त्रि०) (ता । त्री । त्)

साफ करनेवाला = ली ।

मार्तण्डः (पुं०) सूर्य ।

मार्दङ्गिकः (पुं०) मृदङ्ग बजानेवाला

मार्हीकम् (नपुं०) महुवा का मद्य ।

मार्ष्टिः (स्त्री) पोंकना, साफ करना

मालकः (पुं०) नौम वृक्ष ।

मालती (स्त्री) चमेली पुष्पवृक्ष ।

माला (स्त्री) माला, प्रहृति, अ-

स्थरक ओषधी ।

मालाकारः (पुं०) माली ।

मालाटणम् (नपुं०) एक घास ।

मालाटणकम् (नपुं०) तथा ।

मालिकः (पुं०) माली ।
 मालुधानः (पुं०) चित्रसर्प ।
 मालुरः (पुं०) बेल वृक्ष ।
 माल्यम् (नपुं०) माला, मस्तक
 से धारण की गई पुष्पपङ्क्ति ।
 माल्यनत् (त्रि०) (वान् । वती ।
 वत्) जिस ने माला पहिनी
 है, (पुं०) एक पर्वत, रावण का
 नाना ।
 माफः (पुं०) उरुद अन्न ।
 माषपर्णी (स्त्री) जङ्गली उरुद ।
 माषीणम् (नपुं०) उरुद का खेत ।
 माष्यम् (नपुं०) तथा ।
 मासः (पुं०) महीना, पितर लो-
 गों की दिन रात्रि ।
 मासरः (पुं०) भात का माँड़ ।
 मासिक (त्रि०) (कः । की । कम्)
 महीने का ।
 मास्म (अव्यय) मत ।
 माहिषः (पुं०) क्षत्रिय से वैश्या
 स्त्री में उत्पन्न लड़का ।
 माहिष्यः (पुं०) तथा ।
 माहियो (स्त्री) गैया ।
 माहेश्वरी (स्त्री) शिवशक्ति देवता,
 पार्वती ।
 मांसम् (नपुं०) मांस ।
 मांसलः (पुं०) मोटा वा थुथला,
 बलवान् ।

मांसिकः (पुं०) मांस बेचनेवाला ।
 मितम्पचः (पुं०) सुप्त ।
 मित्र (पुं० । नपुं०) (चः । चम्)
 (पुं०) सूर्य, (नपुं०) मित्र
 वा दोस्त, अपने समीप के रा-
 जा से व्यवहृत राजा ।
 मिथस् (अव्यय) (थः) परस्पर,
 एकान्त ।
 मियुनम् (नपुं०) स्त्री पुरुष का
 जोड़ा, मेषादि १२ राशियों में
 से एक राशि का नाम ।
 मिथ्या (अव्यय) झूठा ।
 मिथ्यादृष्टिः (स्त्री) नास्तिक बुद्धि
 अर्थात् स्वर्गादिक परलोक को
 न मानना ।
 मिथ्याभियोगः (पुं०) मिथ्या
 विवाद वा जान करना ।
 मिथ्याभिग्रसनम् (नपुं०) झूठा
 दाँष लगाना ।
 मिथ्यामतिः (स्त्री) झूठा ज्ञान ।
 मिथि (स्त्री) (मिः—शी) बन-
 सौँफ ।
 मिथ्रिया (स्त्री) तथा ।
 मिषि (स्त्री) (पिः—षी) जटा-
 मांसी ओषधी ।
 मिसि (स्त्री) (सिः—सी) सौँ-
 फ, बनसौँफ ।
 मिहिका (स्त्री) हिम वा पाला ।

मिहिरः (पुं०) सूर्य ।

मीढ (त्रि०) (ढः ढा । ढम्)

मूतागया = ई वा पेशाब कि-
यागया = ई ।

मीनः (पुं०) मछली, मेषादि १२
राशियों में से एक राशि का
नाम ।

मीनकेतनः (पुं०) कामदेव ।

मीमांसकः (त्रि०) मीमांसा शास्त्र
का जाननेवाला ।

मुकटम् (नपुं०) एक माथे का
भूषण । [मुकटम्]

मुकुन्दः (पुं०) विष्णु, एक निधि,
पालकी साग, कुन्दू तरकारी ।

मुकुरः (पुं०) दर्पण । [मुकुरः]

मुकुल (पुं० । नपुं०) (नः । लम्)
थोड़ी फूली हुई कली ।

मुकुलकः (त्रि०) मोट नामक वस्त्र ।

मुकुलकः (पुं०) वज्रदन्ती ओषधी
मुक्ता (स्त्री) मोती ।

मुक्तावली (स्त्री) मोती का झार

मुक्तास्फोटः (पुं०) मोती की सीप

मुक्तिः (स्त्री) मोक्ष वा छुट जाना ।

मुखम् (नपुं०) मुख, प्र रम्भ-

प्रथम सन्धि (नाथ में), नि

कलने पैठने की रस्ता ।

मुखर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

बेरोक बोलनेवाला = ली ।

मुखवासन (त्रि०) (नः । नी ।

नम्) मुख को सुगन्धित करने-

वाला पदार्थ (चीड़ा इत्यादि),

(नपुं०) मुख को सुगन्धित
करना ।

मुख्य (त्रि०) (व्यः । ख्या । ख्यम्)

प्रधान, पहिना = ली ।

मुग्ध (त्रि०) (ग्धः । ग्धा । ग्धम्)

सुन्दर, रुढ़ ना मूर्ख ।

मुग्ध (त्रि०) (ग्धः । ग्धा । ग्धम्)

जिस का माथा सुगन्धित वा मू-

ड़ा है, (नपुं०) । र ।

मुग्धनम् (नपुं०) मूढ़ना वा ह-

जामत करना ।

मुग्धित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मूढ़ागया = ई ।

मुग्धित (पुं०) (ग्धी) हज्जाम,

सन्ध्यासी ।

मुद्गिरः (पुं०) मेघ ।

मुद्ग (स्त्री) (त्—द्) हर्ष वा मुख ।

मुद्गः (पुं०) मूंग (अन्न) ।

मुद्गपर्णी (स्त्री) मुर्गीनी (एक

वृक्ष का फल) ।

मुद्गरः (पुं०) मूंगरा वा जोड़ी ।

मुद्गा (स्त्री) मिष्टाना वा भूठ ।

मुनिः (पुं०) ऋषि, बुद्ध (एक विष्णु

का अवतार), मौनव्रती वा सु-

पचाप रहना जिस का व्रत है ।

सुनीन्द्रः (पुं०) सुनियों में श्रेष्ठ,
बुद्ध (एक विष्णु का अवतार) ।
सुरः (पुं०) एक दैत्य का नाम ।
सुरजः (पुं०) मृदङ्ग बाजा ।
सुरमर्दनः (पुं०) विष्णु ।
सुरा (स्त्री) एक सुगन्धद्रव्य ।
सुरकः (पुं०) चोर, मूसा ।
सुरित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
चोराया गया = ई, (नपुं०)
चोरी ।
सुष्कः (पुं०) अण्डकोश अर्थात् पु-
रुष के मूत्रद्वार के नीचे का अङ्ग
सुष्ककः (पुं०) एक तरह की लोथ
शोषधी ।
सुसल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
मूसर ।
सुसलिन (पुं०) (ली) बलदेव
अर्थात् कृष्ण के बड़े भाई ।
सुसली (स्त्री) सुष्टी जन्तु, सुसरी
शोषधी, विस्तृतया जन्तु ।
सुसल्य (त्रि०) (ल्यः । ल्या ।
ल्यम्) मूसर से मार डालने के
लायक (जैसा सुवर्ण का चो-
रानेवाला) ।
सुस्तक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
नीथा वास ।
सुस्ता (स्त्री) तथा ।
सुहुभाषा (स्त्री) बार २ बांजना ।

सुहृस् (अव्यय) (हुः) बार बार
वा फेर फेर ।
सुहृत् (पुं० । नपुं०) (तः । तम्)
१२ क्षण वा ४८ मिनिट ।
मूक (त्रि०) (कः । का । कम्)
गूंगा = गी ।
मूढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्)
मूढ वा मूर्ख ।
मूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
बाँधा हुआ = ई ।
मूत्रम् (नपुं०) मूत वा पेशाब ।
मूत्रकृच्छ्रम् (नपुं०) करकमुत्ती
एक रोग (जिस के होने से
बार २ लघुशङ्का होती है और
लघुशङ्का करने के समय मूत्र-
द्वार में पीड़ा होती है ।
मूत्रितम् (नपुं०) मूतागया,
मूतना ।
मूर्ख (त्रि०) (खः । खा । खम्)
मूढ वा अज्ञान ।
मूर्च्छा (स्त्री) मोह वा बेहोशी,
बढ़ना वा बढ़ती वा वृद्धि ।
मूर्च्छाल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
जिस को मूर्च्छा हो ।
मूर्च्छित (त्रि०) (तः । ता । तम्) बे-
होश हो गया = ई, बढ़ा = दी
मूर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा । र्णम्)
“मूत” में देखो ।

मूर्त्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)

“मूर्च्छित” में देखो, मूर्त्ति-

मान्, कठोर ।

मूर्त्तिः (स्त्री) प्रतिमा, कठोरता ।

मूर्त्तिमत् (त्रि०) (मान् । मती ।

मत्) मूर्त्तिमान्, कठोर ।

मूर्द्धन् (पुं०) (ङी) मस्तक वा माथा ।

मूर्द्धाभिषिक्तः (पुं०) चत्रिय (एक
वर्ण), राजा, प्रधान वा मुख्य ।

मूर्वा (स्त्री) मुरा (जिस से पनच
बनती है) ।

मूर्वी (स्त्री) तथा ।

मूलम् (नपुं०) जड़, पङ्क्ति, वृक्ष
की जटा, आदिकारण ।

मूलकम् (नपुं०) सुरई साग ।

मूलधनम् (नपुं०) मूर (धन)
जिस का व्याज मिलता है ।

मूल्यम् (नपुं०) माला वा दाम,
मजूरी वा तलब ।

मूषकः (पुं०) मूसा (जन्तु) ।

[मूषकः]

मूषा (स्त्री) सुवर्ण इत्यादि धातु
गलाने का घरिया । [मूषा]

[मूषी]

मूषिकः (पुं०) मूमा (जन्तु) ।

[मूषकः] [मूषकः]

मूषिकपर्णी (स्त्री) मूसाकर्णी
ओषधी ।

मूषित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

चोराया हुआ = ई । [मुषित]

मृगः (पुं०) हरिण, खोजना, पशु ।

मृगणा (स्त्री) खोजना ।

मृगदृष्टा (स्त्री) मृगों का नि-

र्जल स्थान में जल का जान
होना ।

मृगदंशकः (पुं०) कुत्ता, बिल्ली ।

मृगदृष्टिः (पुं०) सिंघ ।

मृगद्विष (पुं०) (ट—ड) तथा,

मृग का बैरी (बाघ इत्यादि) ।

मृगधर्तकः (पुं०) सियार जन्तु ।

मृगनाभिः (पुं०) कस्तूरी ।

मृगबन्धाजीवः (पुं०) व्याध वा
बहेलिया (मृग फसानेवाला) ।

मृगबन्धनी (स्त्री) मृग फसाने
का जाल ।

मृगमदः (पुं०) कस्तूरी ।

मृगया (स्त्री) आखेट वा शिकार ।

मृगयुः (पुं०) व्याध वा बहेलिया
(मृग पकड़नेवाला) ।

मृगरिपुः (पुं०) सिंघ ।

मृगव्यम् (नपुं०) पिकार खेलना ।

मृगशिरस् (नपुं०) (रः) मृगशीर्षा
(एक नक्षत्र का नाम)

मृगशीर्षम् (नपुं०) तथा ।

मृगाङ्गः (पुं०) चन्द्रमा ।

मृगादनः (पुं०) “तरु” में देखो ।

मृगाशनः (पुं०) सिंह ।

मृगित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
खोजागया = ई ।

मृगेन्द्रः (पुं०) सिंह ।

मृजा (स्त्री) सफाई वा शुद्धि ।

मृडः (पुं०) शिव ।

मृडानी (स्त्री) पार्वती ।

मृणाल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
कमल इत्यादि की जड़, कम-
लदण्ड ।

मृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
मरगया = ई, (नपुं०) भीख
मांगना ।

मृतस्नात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
किसी के मरने में जिसने स्नान
किया है ।

मृतालकम् (नपुं०) रहुर (अन्न) ।

मृत्तालकम् (नपुं०) तथा । [मृ-
त्तालम्]

मृत्तिका (स्त्री) मट्टी ।

मृत्यु (पुं० । स्त्री) (त्र्युः । त्र्युः) मरण

मृत्युञ्जयः (पुं०) शिव ।

मृत्सा (स्त्री) अच्छी मट्टी ।

मृत्स्ना (स्त्री) तथा, रहुर (अन्न) ।

मृदङ्गः (पुं०) मृदङ्ग बाजा ।

मृदु (त्रि०) (दुः । दुः—ही । दु)
कोमल ।

मृदुत्वञ् (पुं०) (क्—ग्) भोज-

पत्र का वृक्ष ।

मृदुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
कोमल ।

मृद् (स्त्री) (त्—द्) मट्टी ।

मृदोका (स्त्री) दाख वा सुनका ।

मृधम् (नपुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध ।

मृषा (स्त्री) झूठ वा मिथ्या ।

मृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) साफ़
कियागया = ई ।

मेकनकन्यका (स्त्री) रेवा नदी ।

मेखलकन्यका (स्त्री) तथा ।

मेखला (स्त्री) स्त्री के कमर का
एक गहना जो ट लड़का होता
है (कारधनी, लुद्रघण्टिका इ-
त्यादि), चमड़ा इत्यादि से ब-
ना हुआ खड्ग इत्यादि का क-
टिबन्ध, युद्ध में हथ से खड्ग
के न खसकने के लिये गहरे में
का चमड़े का बन्धन ।

मेघः (पुं०) बादल ।

मेघज्योतिष् (पुं०) (त्रिः) मेघ
का तेज जिस के गिरने से
वृक्षादि नष्ट हो जाती हैं ।

मेघनादानुभासिन् (पुं०) (सी)
मोर पक्षी ।

मेघनामन् (पुं०) (पा) मोया खास ।

मेघनिर्वोषः (पुं०) मेघ का ग-
रजना ।

मेघपुष्पः (पुं०) कृष्ण के चार
घोड़ों में से एक का नाम ।

मेघपुष्पम् (नपुं०) जल वा पानी ।

मेघमान्ता (स्त्री) मेघ की घटा ।

मेघवाहनः (पुं०) इन्द्र ।

मेघाध्वन (पुं०) (ध्वा) आकाश ।

मेघक (त्रि०) (कः । का । कम)

काले रङ्गवाला = ली, (पुं०)

काला रङ्ग, भेड़ा, मोर के पङ्ख

पर का चन्द्राकार चिह्न ।

मेढ्र (पुं० । नपुं०) (द्रः । द्रम्)

पुरुष का मूत्रद्वार, (पुं०) भेड़ा ।

मेदकः (पुं०) मद्य के लिये कुक्ष

पीसा वस्तु, किसी के पिसान

से बना हुआ मद्य ।

मेढस (नपुं०) (दः) चरबी ।

मेदिनी (स्त्री) पृथ्वी वा भूमि ।

मेदुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

घन वा गम्भिर और चिकना ।

मेधा (स्त्री) वह बुद्धि जो कोई

अर्थ को धारण कर सक्तो है ।

मेधिः (पुं०) बैल इत्यादि के

बाँधने का खंटा [मेधिः]

मेध्य (त्रि०) (ध्यः । ध्या । ध्यम्)

पवित्र ।

मेनका (स्त्री) स्वर्ग की एक अप्स-

रा का नाम ।

मेनकात्मजा (स्त्री) पार्वती ।

मेरुः (पुं०) सुमेरु पर्वत ।

मेलकः (पुं०) सङ्गम वा मेल क-
रनेवाला, सङ्गम वा मेल ।

मेला (स्त्री) बहुतों का भण्ड, लीज

मेषः (पुं०) भेड़ा, एक राशि का

नाम ।

मेषकम्बलः (पुं०) कम्बल वा कमरा ।

मेहः (पुं०) प्रमेह रोग ।

मेहनम् (नपुं०) मूतने का इन्द्रिय,

मूतना ।

मैत्रावरुणिः (पुं०) वाल्मीकि ऋषि ।

मौत्री (स्त्री) मित्रता ।

मैत्र्यम् (नपुं०) तथ्या ।

मैयुनम् (नपुं०) स्त्री पुरुष का

संयोग, सङ्गति ।

मैनाकः (पुं०) एक पर्वत का नाम ।

मैरेयम् (नपुं०) जख के पक्के रस

से बनाया हुआ मद्य ।

मोक्षः (पुं०) मुक्ति वा छूट जाना,

एक तरह की लोभ ।

मोघ (त्रि०) (घः । घा । घम्)

निष्फल वा व्यर्थ, (स्त्री) पाँ-

डर एक वृक्ष, बाभीरङ्ग ओषधी ।

मोचकः (पुं०) सहेँजन वृक्ष ।

मोचा (स्त्री) केला वृक्ष, संमर वृक्ष

मोड़ावितम् (नपुं०) एक प्रकार

का हाव अर्थात् शृङ्गार के भाव

से उत्पन्न किया जिस में पुरुष

वा स्त्री कुछ देह मोड़ कर
जंभाई ले ।

मोदक (चि०) (दकः । दिका ।
दकम्) प्रसन्न होनेवाला = ली,
(पुं० । नपुं०) लड्डू ।

मोरटम् (नपुं) जख की जड़ ।

मोरटा (स्त्री) “मूर्वा” में देखो ।

मोचक (पुं०) चोर ।

मोचः (पुं०) मूच्छा ।

मौकलिः (पुं०) कञ्चा पक्षी ।

मौकुलिः (पुं०) तथा ।

मौक्तिकम् (नपुं०) मोती ।

मौञ्जीनम् (नपुं०) मृग का खेत ।

मौनम् (नपुं०) चुप रहना ।

मौरजिकः (पुं०) मृदङ्ग बजानेवाला

मौर्वी (स्त्री) प्रजा वा पनच ।

मौलिः (पुं०) मथा, शिखा वा

चोटी, किरौट वा सिरपेच, बाँ-

धेड़ये वाला ।

मौहर्त्तः (पुं०) ज्योतिषी ।

मौहर्त्तिकः (पुं०) तथा ।

मोचणम् (नपुं०) तेल, चिकना
करना ।

म्लिष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

अस्पष्ट ।

म्लेच्छमुखम् (नपुं०) ताँबा ।

—***—

(य)

यः (पुं०) यश वा कीर्ति, वायु, स-
वारी, गमन करनेवाला, त्याग ।

यक्त (नपुं०) पेट की दहिनी
ओर कीठ कलेजे के मामने का
एक मांस का पिण्ड ।

यक्षः (पुं०) एक देवजाति, कुवेर ।

यक्षकर्मः (पुं०) कपूर अगार क-
स्तूरी और कङ्कोल इन सब व-
स्तुओं को मिलाय कर बनाया
हुआ एक प्रकार का सुगन्धचूर्ण ।

यक्षधूपः (पुं०) राल वा धूप ।

यक्षराज (पुं०) (ट्—ङ्) कुवेर ।

यक्ष्मन् (पुं०) (क्ष्मा) क्षय रोग ।

यजमानः (पुं०) यज्ञ करनेवाला,
“व्रती” में देखो ।

यजुष् (पुं० । नपुं०) (जुः । जुः)

यजुर्वेद ।

यज्ञः (पुं०) यज्ञ वा याग ।

यज्ञपुरुषः (पुं०) विष्णु ।

यज्ञाङ्गः (पुं०) गूलर वृक्ष ।

यज्ञिय (त्रि०) (यः । या । यम्)

यज्ञकर्म के योग्य वस्तु (ब्रा-
ह्मण द्रव्य इत्यादि) ।

यज्वन् (पुं०) (ज्वा) जिस ने
विधिपूर्वक यज्ञ किया है ।

यतस् (अव्यय) (तः) जिस लिये ।

यतिः (पुं०) जितेन्द्रिय ।

यतिन् (पुं०) (ती) तथा ।

यत् (अव्यय) यदि, जिस लिये, कि।

यथा (अव्यय) जैसा, तुल्यता ।

यथाजात (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मूर्ख ।

यथातथम् (नपुं०) सत्य (क्रिया-
विशेषण) ।

यथायथम् (नपुं०) यथायोग्य वा
जैसा उचित है (क्रियाविशेषण) ।

यथार्थम् (नपुं०) सत्य (क्रिया-
विशेषण) ।

यथाह्वयः (पुं०) हलकारा वा दून
यथास्वम् (नपुं०) “यथायथम्”
में देखो ।

यदि (अव्यय) जो वा अगर ।

यद् (त्रि०) (यः । या यत्—द्) जां

यदृच्छा (स्त्री) स्वच्छन्दता वा
अपनौ इच्छा ।

यन्त (पुं०) (न्ता) हाथीवान्,
सारथी ।

यमः (पुं०) यमराज, संयम (योग
का एक अङ्ग), केवल शरीर से
साध्य कर्म (जैसा अहिंसा,
सत्य, अस्तेय वा चोरी न कर-
ना, ब्रह्मचर्य इत्यादि) ।

यमनिका (स्त्री) कनाने वा परदा ।

यमराज (पुं०) (ट्—ड्) यमराज ।

यमुना (स्त्री) एक नदी ।

यमुनाभ्रातृ (पुं०) (ता) यमराज ।

ययुः (पुं०) अश्वमेध यज्ञ का घोड़ा

यवः (पुं०) जव (एक अन्न) ।

यंवक्य (त्रि०) (क्यः । क्य । क्यम्)

टंडा रहित जव का खेत ।

यवचारः (पुं०) जवाखार (एक
नोन) ।

यवफलः (पुं०) बाँस वृक्ष ।

यवसम् (नपुं०) वृण वा घास ।

यवागृः (स्त्री) लपसी (एक भ-
क्ष्य वस्तु) ।

यवाग्रजः (पुं०) जवाखार (एक नोन)

यवानिका (स्त्री) अजवाइन ओषधी

यवासः (पुं०) जवासा वा हिंगुवा
(एक कटेला वृक्ष) ।

यविष्ठ (त्रि०) (छः । छा । छम्)

जवान, नया = यी, (पुं०) छो-
टा भाई ।

यवीयस् (त्रि०) (यान् । यसी ।

यः) जवान, छोटा = टी, नया
= ई ।

यव्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्)

जव का खेत ।

यशस (नपुं०) (शः) यश वा कीर्ति ।

यष्टि (पुं० । स्त्री) (ष्टिः । ष्टिः) नाठी ।

यष्टिमधुकम् (नपुं०) जेठीमधु ।

[यष्टीमधुकम्]

यष्टृ (पुं०) (ष्टा) यज्ञ करनेवाला,
“व्रती” में देखो ।

यागः (पुं०) यज्ञ ।

याचकः (पुं०) मांगनेवाला ।

याचनकः (पुं०) तथा ।

याचना (स्त्री) मांगना ।

याचित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
मांगाहुआ = ई, (नपुं०) मां-
गना ।

याचितकम् (नपुं०) मंगनी की
वस्तु ।

याच्ञा (स्त्री) मांगना ।

याजकः (पुं०) यज्ञ में ब्रह्मा उ-
द्गाता होता अथर्व्यु ब्राह्मणा-
च्छमी, अच्छावाक् नेष्टा इत्या-
दि १६ ऋत्विक् “याजक” क-
हे जाते हैं ।

यातना (स्त्री) कठोर दुःख ।

यातयाम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
पुराना = नौ, बाम्नी (अन्न इ-
त्यादि), भोजन कर के त्याग
कियागया = ई ।

यातु (नपुं०) राक्षस ।

यातुधानः (पुं०) तथा ।

याट (त्रि०) (ता । त्री । ट) गमन
करने वा चलनेवाला = लौ ।

याट (स्त्री) (ता) देवरानी वा
जेठानी (माइयों की स्त्रियाँ

परस्पर “याता” कहलाती हैं) ।

यात्रा (स्त्री) गमन वा चलना,
चलाना ।

यादबन्धनम् (नपुं०) गैया भैंस
इत्यादि पशुरूप धन ।

यादसास्पतिः (पुं०) वरुण ।

यादस् (नपुं०) (दः) जल का
जन्तु ।

यादःपतिः (पुं०) ससुद्र ।

यानम् (नपुं०) वाहन वा सवारी,
चढ़ाई करना ।

यानसुखम् (नपुं०) रथ इत्यादि
सवारी का अयभाग ।

याप्य (त्रि०) (प्यः । प्या । प्यम्)
अधम वा नीच ।

याप्ययानम् (नपुं०) पालकी
सवारी ।

यामः (पुं०) पहर वा ३ घण्टे
का काल, संयम (योग का
एक अङ्ग) ।

यामिनी (स्त्री) रात्रि वा रात ।

यामुनम् (नपुं०) सुरमा ।

यायजूकः (पुं०) जिस का यज्ञ
करने का स्वभाव है ।

यावः (पुं०) महावर (एक रङ्ग) ।

यावकः (पुं०) तथा, आधा पका-
हुआ जव इत्यादि ।

यावत् (अव्यय) जबतक, पहिले,

साकल्य वा सम्पूर्णरूप से नि-
श्चय वा सिद्धान्त ।

यावत् (त्रि०) (वान् । वती । वत्)
जेतना = नी ।

यावनः (पुं०) लोहवान (एक धूप) ।
याष्टीकः (पुं०) लाठीवाला वा जिस
का हथियार लाठी है ।

यासः (पुं०) जवासा वा हिंदुवा
(एक कंटेला वृक्ष) ।

युक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
जुटाहुआ = ई, न्याय के अनु-
सार ।

युक्तरसा (स्त्री) “एलापर्णी”
शोषधी ।

युग (पुं० । नपुं०) (गः । गम्)
(पुं०) जूआ अर्थात् बैल के
काँधों पर रखने का एक काष्ठ,
(नपुं०) जोड़ा वा दो, सत्य
चेता वापर कलि—ये चारो
युग, चार हाथ, एक प्रकार
का शेष ।

युगकीकः (त्रि०) जूआ की कील ।

युगन्धरः (पुं०) वह काठ जहाँ कि
रथ में घोड़ा जोता जाता है ।

युगपत् (अव्यय) एकही काल में ।

युगपन्नकः (पुं०) कचनार वृक्ष ।

युगपार्श्वगः (पुं०) “प्रष्ठवाह” में
देखो ।

युगलम् (नपुं०) जोड़ा वा दो ।

युग्मम् (नपुं०) तथा ।

युग्य (पुं० । नपुं०) (ग्यः । ग्यम्)
(पुं०) जूआ के काठ को ढोने
वाला बैल, (नपुं०) वाहन
वा सवारी ।

युध् (स्त्री) (न्—द्) सङ्ग्राम वा
युद्ध ।

युद्धम् (नपुं०) तथा ।

युवति (स्त्री) (तिः—ती) जवान
स्त्री ।

युवन् (पुं०) (वा) जवान पुरुष ।

युवराजः (पुं०) राजा के हाथ
के नीचे का छोटा राजा ।

यूथ (पुं० । नपुं०) (थः । थम्)
पक्षियों का झुण्ड, पशुओं का
झुण्ड ।

यूथनाथः (पुं०) हाथियों के झुण्ड
में का मुख्य हाथी ।

यूथपः (पुं०) तथा ।

यूथिका (स्त्री) जूही (एक पुष्प-
वृक्ष) ।

यूप (पुं० । नपुं०) (पः । पम्)
यज्ञ में पशु बाँधने का खम्भा,
(पुं०) तूत वृक्ष ।

यूपखण्डम् (नपुं०) यज्ञस्तम्भ के
छीलने के समय गिरता हुआ
पहिजा टुकड़ा ।

यूष (पुं० । नपुं०) (षः । षम्)
माँड़ ।

योक्त्रम् (नपुं०) बैल इत्यादि के
गले में जूआ जोड़ने की रस्सी।
योगः (पुं०) कवच, साम दान
भेद और दण्ड—ये चारो उ-
पाय, ध्यान, मैत्र, जोड़ना वा
जोड़ ।

योगेष्टम् (नपुं०) सीसा (धातु) ।

योग्य (त्रि०) (ग्यः । ग्या । ग्यम्)
उचित, (नपुं०) एक औषध
जिस को “कृद्धि” “वृद्धि” और
“सिद्धि” भी कहते हैं ।

योजनम् (नपुं०) चार कोस,
परमात्मा, जोड़ना वा मिलाना
योजनवल्लो (स्त्री) एक रङ्ग की
लकड़ी ।

योत्रम् (नपुं०) “योक्त्र” में देखो ।

योवृ (पुं०) (वृ) युव करने-
वाला ।

योधः (पुं०) तथा ।

योनि (पुं० । स्त्री) (निः । निः)
हेतु वा कारण, स्त्री का मूत्र-
हार ।

योषा (स्त्री) स्त्री ।

योषिता (स्त्री) तथा ।

योषित् (स्त्री) तथा ।

यौतकम् (नपुं०) दैजा ।

यौतकम् (नपुं०) तथा ।

यौतवम् (नपुं०) मान वा नाप
वा तौल ।

यौवतम् (नपुं०) युवतियों का स-
मूह वा भुण्ड ।

यौवनम् (नपुं०) जवानी ।

—***—

(२)

रः (पुं०) अग्नि, वज्रदेव, वायु,
भूमि, धन, इन्द्रिय, धन का-
रोक ।

रक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
रंगाः दृशा = रू, अनुरक्त, लाल
रङ्ग, (नपुं०) लोह, केसर,
ताँबा का रङ्ग ।

रक्तकः (पुं०) दुपहरिया (एक
पुष्पवृक्ष) ।

रक्तचन्दनम् (नपुं०) रक्तसार,
लाल चन्दन ।

रक्तपा (स्त्री) जोंक (एक जलजन्तु)

रक्तफला (स्त्री) कुन्द्रू तरकारी ।

रक्तमालः (पुं०) करझ वृक्ष ।

रक्तसन्ध्यकम् (नपुं०) लाल क-
लहार पुष्प वा लाल रङ्ग का ती-

नो सन्ध्या में फूलनेवाला पुष्प ।
 रक्तासरोरुहम् (नपुं०) लाल कमल ।
 रक्ताङ्गः (पुं०) कञ्चोला ओषधी ।
 रक्तोत्पलम् (नपुं०) लाल कमल ।
 रक्षस् (नपुं०) (क्षः) राक्षस ।
 रक्षस्सभम् (नपुं०) राक्षसों की
 सभा, राक्षसों का भुण्ड ।
 रक्षा (स्त्री) बचाना, राख ।
 रक्षित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 बचायागया = ई, (नपुं०)
 बचाना ।
 रक्षिवर्गः (पुं०) राजा के रक्षकों
 का समूह ।
 रक्षः (पुं०) रक्षा करना ।
 रक्षुः (पुं०) चीता (एक वनपशु) ।
 रङ्ग (पुं० । नपुं०) (ङ्गः । ङ्गम्)
 (पुं०) अखाड़ा अर्थात् राग रङ्ग
 और कसरत का स्थान, (नपुं०)
 रांगा धातु ।
 रङ्गाजीवः (पुं०) रंगरेज, रंगसाज ।
 रचना (स्त्री) रचना वा बनाना ।
 रजत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 श्वेत रङ्ग की वस्तु, (पुं०) श्वेत
 रङ्ग, (नपुं०) चाँदी, सोना ।
 रजनम् (नपुं०) रंगना, तस्वीर
 खींचना ।
 रजनि (स्त्री) (निः—नी) रात्रि
 वा रात, चकवड़ वृक्ष, हरदी ।

रजनीमुखम् (नपुं०) सन्ध्याकाल
 वा साँझ ।
 रजस् (नपुं०) (जः) धूली वा धर,
 रजोगुण, स्त्री का चर महीने
 का रुधिर ।
 रजस्वला (स्त्री) जो स्त्री कपड़े
 से भई है ।
 रजोमूर्तिः (पुं०) जङ्घा ।
 रज्जुः (स्त्री) डोरी वा रस्सौ ।
 रङ्गनम् (नपुं०) रंगना, रक्त च-
 न्दन ।
 रङ्गनी (स्त्री) लील ।
 रण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्)
 सङ्ग्राम वा युद्ध, (पुं०) शब्द ।
 रण्डा (स्त्री) विधवा वा राँड़
 स्त्री, मूसाकर्णी ओषधी ।
 रतम् (नपुं०) मैथुन वा सुरत वा
 स्त्री प्ररुष का संयोग ।
 रतिः (स्त्री) तथा, प्रीति वा प्रेम,
 कामदेव की स्त्री का नाम ।
 रतिपतिः (पुं०) कामदेव ।
 रत्नम् (नपुं०) जवाहिर, अपनी
 जातिवालों में श्रेष्ठ वा उत्तम
 (जैसा,—‘स्त्रीरत्नम्’ = स्त्रियों
 में श्रेष्ठ) ।
 रत्नगर्भा (स्त्री) पृथ्वी ।
 रत्नसानुः (पुं०) सुमेरु पर्वत ।
 रत्नाकरः (पुं०) समुद्र ।

रत्निः (पुं०) एक नाप (“सरत्नि”
में देखो) ।

रथः (पुं०) गाड़ी, बेंत वृक्ष ।

रथकव्या (स्त्री) रथों का समूह ।

रथकारः (पुं०) रथ बनाने वाला,
बटई, “माहिष्य”जातिवाले म-
नुष्य से “करणी”जातिवाली स्त्री
में उत्पन्न लड़का ।

रथगुप्तिः (स्त्री) रथ के ऊपर का
कलसा (“वरूथ” में देखो) ।

रथद्रुः (पुं०) बज्जु ल (एक प्रकार
का वृक्ष) ।

रथाङ्ग (पुं० । नपुं०) (ङ्गः । ङ्गम्)
(पुं०) चक्रवा पक्षी, (नपुं०)
रथ की पहिया ।

रथाङ्गनामन् (पुं० । स्त्री) (स्ना ।
स्त्री) चक्रवा पक्षी ।

रथाङ्गाह्वयः (पुं०) चक्रवा पक्षी ।

रथिकः (पुं०) रथ का स्वामी ।

रथिनः (पुं०) तथा ।

रथिन् (पुं०) (थि) तथा, रथ
पर चढ़ कर शुद्ध करनेवाला ।

रथिरः (पुं०) रथ का स्वामी ।

रथ्यः (पुं०) रथ का खींचने
वाला घोड़ा ।

रथ्या (स्त्री) गली, रथों का समूह ।

रदः (पुं०) दांत ।

रदनः (पुं०) तथा ।

रदनच्छदः (पुं०) ओष्ठ वा ओंठ ।

रन्ध्रम् (नपुं०) छेद वा बिल ।

रभसः (पुं०) हर्ष, वेग ।

रमणा (स्त्री) क्रीड़ा करानेवाली
वा रमावने वाली स्त्री ।

रमणी (स्त्री) तथा ।

रमा (स्त्री) लक्ष्मी ।

रम्भा (स्त्री) केला वृक्ष, एक स्वर्ग
की वेश्या का नाम ।

रवः (पुं०) वेग से चलना ।

रत्नकः (पुं०) कन्वल वा कमरा ।

रवः (पुं०) शब्द ।

रवण (त्रि०) (णः । णा । णम्) जिस
का शब्द करने का स्वभाव है ।

रविः (पुं०) सूर्य ।

रमना (स्त्री) जीभ, सोरह लड़
का स्त्रो के कमर का गहना
(करधनी इत्यादि) ।

रश्मिः (पुं०) किरण वा प्रकाश,
घोड़ा इत्यादि की बागडोर
वा लगाम ।

रसः (पुं०) खट्टा मीठा इत्यादि
ई रम, पारा धातु, गन्धरस,
शृङ्गार वीर करुण इत्यादि सा-
हित्य के रस, वीर्य वा धातु,
प्रीति वा प्रेम, जड़र, स्वाद,
पतली वस्तु (जैसा पानी, स-
रवत इत्यादि) ।

रसगन्धः (पुं०) गन्धरस वा बोर ।
रसगर्भम् (नपुं०) 'तार्क्ष्यशैल' में
देखो ।

रसञ्च (त्रि०) (ञः । ज्ञा । ज्ञम्)

रस को जानने वाला = ली ।

रसज्ञा (स्त्री) जीभ ।

रसना (स्त्री) "रश्ना" में देखो ।

रसवती (स्त्री) रसोंई का स्थान ।

रसा (स्त्री) पृष्ठो वा भूमि, स-
लई (एक लकड़ी), सोनापाटा
(एक ओषधीकाष्ठ) ।

रसाञ्जनम् (नपुं०) "तार्क्ष्यशैल"
में देखो ।

रसातलम् (नपुं०) पाताल ।

रसाल (पुं० । नपुं०) (लः ।
लम्) (पुं०) आम वृक्ष, ऊख,
(नपुं०) आम फल ।

रसाला (स्त्री) श्रीखण्ड वा सिखर-
न (एक खाने का पदार्थ,
जो कि—

बासी इन्ही—७॥ कटांक,

उत्तम चीनो—१० कटांक

१ तोला,

घी—२ तोला ८ मासे,

सहद—२ तोला ८ मासे,

मिरिच—१ तोला ४ मासे,

सोंठ—१ तोला ४ मासे,

अथवा

घी इत्यादि चारो वस्तु प्र-
त्येक १ तोला ४ मासे,

इन सब पदार्थों को मिला कर
महीन कपड़े में छान कर क-
पूर से सुगन्धित पात्र में रखने
से बनता है ।

रसितम् (नपुं०) मेघ का गर्जन-
शब्द ।

रसोनम् (नपुं०) लहसुन (एक
कन्द) ।

रसोनकः (पुं०) तथा ।

रहस् (अव्यय) (हः) एकान्त ।

रहस् (नपुं०) (हः) तथा, परस्पर ।

रहस्य (त्रि०) (स्यः । स्या । स्यम्)

एकान्त में हुआ = ई, गोप्य वा
छिपाने के योग्य ।

राका (स्त्री) वह पुनर्पासी की
रात्रि जिसमें चन्द्र पूर्ण रहते हैं ।
राक्षसः (पुं०) राक्षस (एक देव-
यानि) ।

राक्षसी (स्त्री) चोर नामक एक
गन्धवस्तु, राक्षस की स्त्री ।

राक्षा (स्त्री) महावर वा लाही
का रङ्ग ।

राक्षव (त्रि०) (वः । वी । वम्)

मृग के रोम से बना हुआ (व-
स्त्र इत्यादि) ।

राजकम् (नपुं०) राजों का समूह।
राजकमेव (नपुं०) नागरमोथा।
राजन् (पुं०) (जा) राजा, च-
न्द्रमा, क्षत्रिय, यक्ष।

राजन्यः (पुं०) क्षत्रिय।
राजन्यकम् (नपुं०) क्षत्रियों का
समूह।

राजन्वत् (त्रि०) (न्वान्। न्वती।
न्वत्) वह देश वा नगर वा
भूमि जिस में अच्छा राजा है।
राजवला (स्त्री) 'कुञ्जप्रसारणी'
शोधनी।

राजबीजिन् (त्रि०) (जी। जि-
नी। जि) राजा के वंश में उ-
त्पन्न वा पैदा हुआ = ई।

राजराजः (पुं०) कुंवर।
राजवत् (त्रि०) (वान्। वती।
वत्) वह देश वा भूमि वा न-
गर जिस में राजा हो।

राजवृक्षः (पुं०) अमलतास।
राजवंश्य (त्रि०) (श्यः। श्या।
श्यम्) राजा के वंश में उत्पन्न
वा पैदा हुआ = ई।

राजसदनम् (नपुं०) सब से ऊं-
चा घर, राजा का घर।

राजसूयम् (नपुं०) एक यज्ञ का
नाम।

राजहंसः (पुं०) वह हंस पक्षी

जिस का रङ्ग श्वेत हो और
चोंच और पैर लाल २ हों।
राजातनः (पुं०) प्यारमेवा वृक्ष।
राजादन (पुं०। नपुं०) (नः।
नम्) तथा, खिरनी वृक्ष।
राजाहं (त्रि०) (हं। ह्रीं हंम)
राजा के योग्य वस्तु, (नपुं०)
अगुरुचन्दन।

राजि (स्त्री) (जिः—जी) पट्ट-
क्षि वा पाँती वा कतार।

राजिका (स्त्री) राई।

राजिलः (पुं०) वह दुसुहां सर्प
जिस में विष नहीं रहता।

राजीव (पुं०। नपुं०) (वः। वम्)
(पुं०) एक बड़ी मछली,
(नपुं०) कमल।

राज् (पुं०) (ट्—ड्) राजा।

राज्याङ्गानि, बहुवचन, (नपुं०)
१ राजा, २ मन्त्री, ३ राजा
का मित्र, ४ खजाना, ५ देश
की भूमि, ६ दुर्गम स्थान अर्थात्
पर्वत किला इत्यादि, ७ सेना,
८ पुरवासियों का समूह ~~इ~~ ये
आठ "राज्याङ्ग" कहलाते हैं।

रात्रि (स्त्री) (त्रिः—त्री) रात।

रात्रिचरः (पुं०) राक्षस।

रत्रिचरः (पुं०) तथा।

राद्धान्तः (पुं०) सिद्धान्त वा निर्णय।

राधः (पुं०) त्रैशाख महीना ।

राधा (स्त्री) विशाखा नक्षत्र, एक गोपी का नाम ।

राम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

सुन्दर वा मनोहर, नीली वस्तु,

श्वेत वस्तु, (पुं०) रामचन्द्र,

परशुराम, बलदेव, एक प्रकार

का सुन्दर मृग, नीला रङ्ग,

श्वेत रङ्ग ।

रामठम् (नपुं०) हौं ग ।

रामा (स्त्री) स्त्री ।

राम्भः (पुं०) बाँस का दण्ड जो

ब्रह्मचर्य में धारण किया जाता है ।

रानः (पुं०) रान वा धूप ।

रावः (पुं०) शब्द ।

राशिः (पुं०) ढेर, मेष वृष मिथुन

इत्यादि १२ राशि, गणित

शास्त्र की सङ्ख्या ।

राष्ट्र (पुं० । नपुं०) (द्रः । द्रम्)

देश, उपद्रव ।

राष्ट्रिका (स्त्री) भटकटैया (एक

कंटेला वृक्ष) ।

राष्ट्रियः (पुं०) राजा का साक्षा

(नाव्य में) ।

रासः (पुं०) मेघ का शब्द, खालों

की एक प्रकार की क्रीड़ा वा खेल

रासभः (पुं०) गद्गहा (पशु) ।

रास्ना (स्त्री) रासन (एक वृक्ष),

एलापर्णी ओषधी ।

राहुः (पुं०) एक ग्रह ।

रिक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)

शून्य वा खाली ।

रिक्तक (त्रि०) (कः । का । कम) तथा

रिक्त्यम् (नपुं०) धन वा दौलत ।

रिङ्गणम् (नपुं०) रेंगना, अपने

धर्मादि से बिचल जाना, बा-

लक इत्यादि के हाथ पैर, बि-

छलाय कर गिरना । [रिङ्गणम्]

रिटिः (पुं०) शिव के एक गण

का नाम ।

रिपुः (पुं०) शत्रु ।

रिष्टम् (नपुं०) मङ्गल वा कल्याण,

अमङ्गल वा अकल्याण, अमङ्गल

का नाश ।

रिष्टिः (पुं०) तन्त्रवार ।

रीढा (स्त्री) अनादर वा अपमान ।

रीण (त्रि०) (णः । णा । णम्) बड़ा

= ही (जैसा गैया के थन इत्या-

दि से दूध इत्यादि) ।

रीति (स्त्री) (तिः — ती) रीति

वा लोकाचार, पीतर एक धातु,

बहना, लोहा की मैल ।

रीतिपुष्पम् (नपुं०) “कुसुमाञ्जन”

में देखो ।

रुक्मम् (नपुं०) सुवर्ण वा सोना ।

रुक्मकारकः (पुं०) सोनार ।

रुच (त्रि०) (चः । चा । चम्)
रुखा = खो, (पुं०) अप्रेम वा
अप्रीति वा प्रेम का नाश ।

रुग्ण (त्रि०) (ग्णः । ग्णा । ग्णम्)
व्यथित वा पीड़ित वा रोगी,
टूटा हुआ = ई ।

रुचक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
विजौरा नौबू, रेंड वृक्ष राजा
इत्यादि धनराजों का एक प्र-
कार का घर, (पुं०) एक प्रकार
का गहना, (नपुं०) सोचर-
नोन, सोचरखार ।

रुचिः (स्त्री) चाह वा इच्छा, प्रभा
वा प्रकाश, आलिङ्गन वा गले
से लगाना, अत्यन्त आसक्ति
सर्गादिक की किरण, शोभा वा
सुन्दरता ।

रुचिर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
सुन्दर ।

रुच (स्त्री) (क्—ग्) रोग वा
पीड़ा ।

रुच्य (त्रि०) (च्यः । च्या । च्यम्)
प्यारा = री, सुन्दर ।

रुजा (स्त्री) रोग वा पीड़ा ।

रुज् (स्त्री) (क्—ग्) तथा ।

रुतम् (नपुं०) अस्पष्ट शब्द ।

रुदितम् (नपुं०) रोना ।

रुह (त्रि०) (हः । हा । हम्)

रोंका हुआ = ई, बन्द किया
हुआ = ई, बाँधा हुआ = ई ।

रुद्रः (पुं०) शिव ।

रुद्राः बहुवचन, (पुं०) रुद्र नामक
गणदेवता जो गिनती में ११ हैं ।

रुद्राणी (स्त्री) पार्वती ।

रुधिर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
(पुं०) मङ्गल अङ्क, (नपुं०)
केसर, लोह ।

रुमा (स्त्री) खारा समुद्र, सुग्रीव
की स्त्री का नाम ।

रुहः (पुं०) एक प्रकार का मृग
वा वनपशु ।

रुक्कः (पुं०) रेंड वृक्ष । [रुक्कः]
[रुक्कः]

रुगत (त्रि०) (यत् । गती—गन्ती ।
यत्) अमङ्गल बोलना ।

रुष् (स्त्री) (ट—ड्) क्रोध ।

रुहा (स्त्री) दूरी वास ।

रुहम् (नपुं०) रूप वा आकार,
सफेद नीला पीला इत्यादि रङ्ग,
चांदी ।

रुहाजीवा (स्त्री) वेश्या ।

रुप्य (त्रि०) (प्यः । प्या । प्यम्) रम-
णीय वा सुन्दर, (नपुं०) रुपा
वा चांदी, छापा हुआ चांदी,
वा सोना अर्थात् चांदी वा सोने
का रुपया ।

रूप्याध्यक्षः (पुं०) रूपा का अध्यक्ष वा अधिकारी वा खजानची ।

रूपित (त्रि०) (तः । ता । तम्) धूलि इत्यादि से लपेटा हुआ वा रूखा किया हुआ = ई ।

रेचन (त्रि०) (नः । नी । नम्) पतला दस्त लाने वाली वस्तु, (स्त्री) कबीला ओषधी, (नपुं०) जुलाब लेना ।

रेचित (त्रि०) (तः । ता । तम्) दस्त की राह से गिराया गया = ई, त्याग किया गया = ई, (नपुं०) घोड़े की एक प्रकार की चाल ।

रेणु (पुं० । स्त्री) (णुः । णुः) धूलि वा धूर ।

रेणुकः (पुं०) मटर (एक भ्रज) ।

रेणुका (स्त्री) रेणुकबीज नामक एक गन्धवस्तु, परशुराम की माता का नाम ।

रेतस् (नपुं०) (तः) वीर्य वा धातु ।

रेफ (त्रि०) (फः । फा । फम्)

अधम वा नीच [रेफ], (पुं०)

रेफ वा हल् रकार एक वर्ण ।

रेवती (स्त्री) एक तारा, बलदेव की स्त्री ।

रेवतीरमणः (पुं०) बलदेव ।

रेवा (स्त्री) नर्मदा नदी ।

रै (पुं०) (राः) धन, सुवर्ण वा सोना ।

रोकम् (नपुं०) छिद्र वा बिज ।

रोगः (पुं०) बीमारी ।

रोगहारिन् (पुं०) (री) वैद्य ।

रोचनः (पुं०) काला सेमेर वृक्ष ।

रोचनी (स्त्री) श्वेत त्रिधारा ओषधी, कबीला ओषधी । [रीचनी]

रोचिष् (नपुं०) (चिः) प्रभा ।

रोचिष्णु (त्रि०) (णुः । णुः । णुः)

अत्यन्त शोभा को प्राप्त होता हुआ = ई ।

रोदनम् (नपुं०) रोना, रोजाना, आंसू ।

रोदनी (स्त्री) जवासा वा हिं-गुआ (एक कंटेला वृक्ष) ।

रोदसी, द्विवचनान्त, (स्त्री) (स्थौ) भूमि और आकाश ।

रोदस्, द्विवचनान्त, (नपुं०) (सी) तथा ।

रोधः (पुं०) नदी इत्यादि का तीर

रोधस् (नपुं०) (धः) तथा ।

रोधोवक्रा (स्त्री) नदी ।

रोपः (पुं०) बाण ।

रोमन् (नपुं०) (म) रोमाँ ।

रोमन्धः (पुं०) पगुरी ।

रोमहर्षणम् (नपुं०) रोमी का

खड़ा होना ।

रोमाञ्चः (पुं०) तथा ।

रोषः (पुं०) क्रोध ।

रोहिणी (स्त्री) कुटुकी ओषधी,
एक तारा जिस को चन्द्र की
प्यारी स्त्री कहते हैं ।

रोहित (वि०) (तः । ता । तम्)
लाल रङ्ग की वस्तु, (पुं०)
रोह मछली, एक लाल रङ्ग का
मृग, (नपुं०) सूधा इन्द्र का
धनुष् (पुं० । नपुं०) लाल रङ्ग ।

रोहितकः (पुं०) रोहित घास,
रोह मछली, लाल मृग ।

रोहिताश्वः (पुं०) अग्नि वा आगः ।

रोहिन् (पुं०) (ह्री) रोहित घास,
रोही मृग ।

रौद्र (वि०) (द्रः । द्री । द्रम्)
भयङ्कर वा जिस के देखने से
डर लगै, (पुं०) रौद्र रस ।

रौमकम् (नपुं०) सांभर नोन ।

रौरवः (पुं०) एक नरक ।

रौहिण्यः (पुं०) बलदेव, बुध ग्रह ।

रौहिषम् (नपुं०) रोहिंस घास ।

रंहस् (नपुं०) (हः) वेग, बल ।

—***—

(ल)

लः (पुं०) प्रकाश, भूमि, भय,
आनन्द, वायु, नोन, दान, श्लेष
वा अनेकार्थ शब्द का प्रयोग,
अभिप्राय वा तात्पर्य वा मतलब,
प्रलय, साधन, मन, वरुण, आ-
श्वासन करना वा तसखली देना
लकुच (पुं० । नपुं०) (चः । चम्)
(पुं०) बड़हर वृक्ष, (नपुं०)
बड़हर फल । [लिकुच]

लक्तकः (पुं०) चिथड़ा वा लता ।

लक्षम् (नपुं०) लाख (१०००००)

सङ्ख्या, निशाना ।

लक्षणम् (नपुं०) चिह्न ।

लक्षणा (स्त्री) हंसी, सारस पक्षी
की स्त्री, एक लता ।

लक्ष्मण (वि०) (णः । णा । णम्)

लक्ष्मीयुक्त, (पुं०) रामचन्द्र के
एक भाई का नाम, (स्त्री)

सारस पक्षी की स्त्री, एक लता ।

[लक्षणा]

लक्ष्मन् (नपुं०) (क्ष्म) चिह्न,

प्रधान वा मुख्य ।

लक्ष्मीः (स्त्री) लक्ष्मी, सम्पत्ति वा
धन, अधिकार, “ऋद्धि” ओषधी

लक्ष्मीवत् (वि०) (वान् । वती ।

वत्) लक्ष्मीयुक्त ।

लक्ष्य (त्रि०) (क्ष्यः । क्ष्या । क्ष्याम्)

निशाना, (नपुं०) स्वरूप का
ढाँपना वा छिपाना ।

लगुडः (पुं०) लकड़ी वा डगडा ।

लग्न (त्रि०) (ग्नः । ग्ना । ग्नम्)

लगाइया = ई, (नपुं०) रा-
गियों का उदय ।

लग्नकः (पुं०) मध्यस्थ वा बि-
चवई वा जामिन्दार ।

लघिमन् (पुं०) (मा) छोटाई ।

लघु (त्रि०) (लः । लुः—छो । लु)

जल्दीबाज, छोटा = टी, इष्ट
वा चाहाइया = ई, (पुं०) अ-
स्वरक ओषधी, (नपुं०) ग्रीव
वा जल्दी ।

लघुलयम् (नपुं०) खस वा गाँडर
की जड़ ।

लङ्का (स्त्री) समुद्र में का एक
टापू, लाल मिरचा ।

लङ्कोपिका (स्त्री) अस्वरक ओषधी

लज्जा (स्त्री) लाज ।

लज्जित (त्रि०) (लज्जः । लज्जा । लज्जम्)

लजाय गया = ई ।

लट्वा (स्त्री) गाँव की गौरैया ।

एक प्रकार का करझफल, बाजा

लता (स्त्री) लता वा बेल, हृत्त
की शाखा, गोँदी हृत्त, वसन्त
में फूलने वाला कुन्द, अस्वरक

ओषधी, मालकंगुनी ओषधी ।

लतार्कः (पुं०) चरा प्याज ।

लपनम् (नपुं०) सुख, बोलना ।

लपित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

कहा गया = ई, (नपुं०) बोलना

लब्ध (त्रि०) (ब्धः । ब्धा । ब्धम्) प्राप्त

हुआ = ई वा मिला = ली ।

लब्धवर्णः (पुं०) पण्डित ।

लभ्य (त्रि०) (भ्यः । भ्या । भ्यम्)

पाने के योग्य, न्याय के अनु-
सार ।

लम्बनम् (नपुं०) = टकना, एक

कण्ठ का गहना जो कण्ठा की

अपेक्षा कुछ अधिक लटकता

रहता है ।

लम्बोदरः (पुं०) गणेश, लम्बे

पेट वाला ।

लयः (पुं०) लोन होना वा मिल

जाना वा उसी का रूप हो

जाना, नाच में गीत बाजा

और पैर रखने की क्रिया और

ताल—इन के काल को समता

वा बराबरी ।

ललना (स्त्री) विनासयुक्त स्त्री ।

ललन्तिका (स्त्री) एक कण्ठ का

गहना जो कण्ठा की अपेक्षा

कुछ अधिक लटकता रहता है ।

ललाटम् (नपुं०) भाला वा लिलार ।

ललाटिका (स्त्री) “पत्रपाश्या”
में देखो ।

ललाम् (पुं० । नपुं०) (मः । मम्)
पोंछ, घोड़े के माथे का एक
चिह्न, घाड़ा, घोड़े का गहना,
प्रधान वा मुख्य, ध्वजा, मनो-
हर, प्रभाव, पुरुष, भूषण, सँड,
सींग, चिह्न, अश्वनिङ्गी, सँदूक,
इत्यादि का खाना ।

ललामकम् (नपुं०) कपाल तक
लटकती हुई माला ।

ललामन् (नपुं०) (म) “ललाम”
में देखो ।

ललितम् (नपुं०) सुरत वा मैथुन
में स्त्रियों की चेष्टा ।

लवः (पुं०) सृद्ध वा थोड़ा, काट-
ना, टुकड़ा ।

लवङ्ग (पुं० । नपुं०) (ङः । ङम्)
(पुं०) लवङ्ग वृक्ष, (नपुं०) लवङ्ग
फल ।

लवण (त्रि०) (गः । णाः । णम्)
खारा = री, (स्त्री) सुन्दरता,
(नपुं०) नोन वा खारा रस ।

लवणाकरः (पुं०) खारा समुद्र ।
लवणोदः (पुं०) खारे पानी का
समुद्र ।

लवनम् (नपुं०) काटना ।

लवित्रम् (नपुं०) हंसवा एक काट-

ने का हथियार ।

लघुनम (नपुं०) लहसुन ।

लघूनम (नपुं०) तथा ।

लस्तकः (पुं०) धनुष का मध्य-
भाग ।

लाक्षा (स्त्री) लाही वा महावर ।

लाक्षाप्रसादनः (पुं०) लाल लोध ।

लाङ्गलम् (नपुं०) हल (जिस से
खेत जोता जाता है) ।

लाङ्गलिकः (पुं०) हल चलानेवाला ।

लाङ्गलिकी (स्त्री) करियारी ।

लाङ्गलिन (पुं०) (लो) जलपीपर,
नरियर, वलदेव ।

लाङ्गलम् (नपुं०) पोंछ । [लाङ्गलम्]

लाजाः, बहुवचन. (पुं०) लावा
(धान इत्यादि भन्न का) ।

लाङ्कनम् (नपुं०) चिह्न, कलङ्क ।

लावूः (स्त्री) तुम्बा । [लावूः]

लाभः (पुं०) फल वा नफा, पाना ।

लानज्जकम् (नपुं०) खस वा गाँ-
हर की जड़ ।

लालसा (स्त्री) प्रार्थना, उत्कण्ठा
वा बढ़ी चाह ।

लाला (स्त्री) मूँह का लार ।

लालाटिकः (पुं०) वह नौकर जो
कि कामों में असमर्थ हो कर
अपने स्वामी के क्रोध वा प्रस-
न्नता की परीक्षा के लिये उस

का मुख देखता है ।

लावः (पुं०) लावा पत्नी, खेत का
जवना वा काटना ।

लासिका (स्त्री) नाचनेवाली स्त्री ।

लास्यम् (नपुं०) नाचना ।

लिकुचः (पुं०) बड़हर वृक्ष ।

लिङ्गा (स्त्री) जंघा का अण्डा ।

लिखित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

लिखा हुआ वा लिखा गया = ई,
(नपुं०) लिखना ।

लिङ्गवृत्तिः (पुं०) अपने पेट भरने
के लिये जटा इत्यादि बढ़ाने-
वाला ।

लिपि (स्त्री) (पिः—पी) लिखावट
वा लिखना ।

लिपिकारः (पुं०) लिखनेवाला वा
लेखक ।

लिप्त (त्रि०) (लः । ला । लम्) लीया
गया = ई, खाया गया = ई ।

लिप्तकः (पुं०) विष में बुताया-
हुआ वाण ।

लिप्ताः (स्त्री) पाने की इच्छा ।

लिपि (स्त्री) (पिः—पी) “लिपि”
में देखो ।

लिविकरः (पुं०) लेखक ।

लिविकारः (पुं०) तथा ।

लिपि (स्त्री) (पिः—पी) “लिपि”
में देखो ।

लिविकरः (पुं०) लेखक ।

लिविकारः (पुं०) तथा ।

लीढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्)

चाटा गया = ई, चीखा गया =
ई, खाया गया = ई ।

लीला (स्त्री) विलास वा क्रीड़ा,
क्रिया, एक प्रकार का हाव
(स्त्री का बोलने में पहिरावा
में और चेष्टा में अपने प्यारे
पति की नकल करना) ।

लुठित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

लोट गया = ई, अम दूर करने
के लिये भूमि पर लोटा हुआ
घोड़ा ।

लुण्ठित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

लूट लिया गया वा डाँका मार
कर छीन लिया गया = ई ।

लुब्ध (त्रि०) (ब्धः । ब्धा । ब्धम्)

लोभी वा लालची ।

लुब्धकः (पुं०) व्याध वा शिकारी,

व्याघ्र वा बाघ ।

लुलापः (पुं०) भैंसा (एक पशु) ।

लुलायः (पुं०) तथा ।

लूता (स्त्री) मकड़ी (एक जन्तु
जो जाना लगाती है) ।

लून (त्रि०) (नः । ना । नम्)

काटा गया = ई, खिडित ।

लूमम् (नपुं०) पौष्ट ।

लेखः (पुं०) देवता ।
 लेखकः (पुं०) लिखनेवाला ।
 लेखर्षभः (पुं०) इन्द्र ।
 लेखा (स्त्री) रेखा वा पङ्क्ति वा पांती ।
 लेपः (पुं०) शरीर में चन्दन इत्यादि का वा औषधादि का लेप, भोजन वा खाना ।
 लेपकः (पुं०) लेपनेवाला वा लेप करनेवाला ।
 लेलिहानः (पुं०) सर्प ।
 लेशः (पुं०) थोड़ा वा सूक्ष्म वा किञ्चित् वा जरासा ।
 लेष्टुः (पुं०) डेला ।
 लेहः (पुं०) चाटना वा चीखना ।
 लोकः (पुं०) स्वर्ग इत्यादि लोक, लोग वा जन ।
 लोकजननी (स्त्री) लक्ष्मी ।
 लोकजित् (पुं०) बुद्ध (एक नास्तिकों की देवता) ।
 लोकबन्धुः (पुं०) सूर्य ।
 लोकवान्धवः (पुं०) तथा ।
 लोकमातृ (स्त्री) (ता) लक्ष्मी ।
 लोकायतम् (नपुं०) चार्वाक (एक नास्तिक) का शास्त्र ।
 लोकायतिकः (पुं०) महानास्तिक (“चार्वाक” में देखो) । [लोकायतिकः]

लोकालोकः (पुं०) लोकालोका-
 चल एक पर्वत ।
 लोकेशः (पुं०) ब्रह्मा ।
 लोचनम् (नपुं०) नेत्र वा आंख ।
 लोचमर्कटः (पुं०) एक औषध जिस को “मयूरशिखा” भी कहते हैं ।
 लोचमस्तकः (पुं०) तथा, भज-
 मोदा औषधी ।
 लोत (पुं० । नपुं०) (तः । तम्)
 चोरी का धन ।
 लोत्रम् (नपुं०) तथा ।
 लोभ्र (पुं० । नपुं०) (भ्रः । धम्)
 (पुं०) लोभ वृद्ध, (नपुं०)
 लोभ औषधी ।
 लोपासुद्धा (स्त्री) अगस्त्य ऋषि
 की स्त्री ।
 लोपत्रम् (नपुं०) चोरी का धन ।
 लोभः (पुं०) लालच ।
 लोमन् (नपुं०) (म) रोम वा
 रोंआं ।
 लोमश (त्रि०) (शः । शा । शम्)
 बहुत रोमयुक्त, (पुं०) एक
 ऋषि का नाम, (स्त्री) जटा-
 मासी औषधी ।
 लोल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 चञ्चल, लालची ।
 लोलुप (त्रि०) (पः । पा । पम्)

अत्यन्त लालची ।

लालुभ (त्रि०) (भः । भा । भम्)
तथा ।

लोष्ट (पुं० । नपुं०) (ष्टः । ष्टम्)
ढेना वा कङ्कड़ ।

लोष्टमेदन (पुं० । नपुं०) (नः ।
नम्) ढेना फोड़ने का मोंगरा ।

लोह (पुं० । नपुं०) (हः । हम्)

लोहा (धातु) (नपुं०) अ-

गुरुचन्दन, सुवर्ण इत्यादि आ-

ठा धातु इस शब्द से कहे जा-

ते हैं (१ सोना २ चाँदी ३ ताँ-

ना ४ पीतल ५ काँसा ६ राँगा

७ सीसा ८ लोहा) ।

लोहकारकः (पुं०) लोहार ।

लोहपृष्ठः (पुं०) “कङ्कड़” में देखो ।

लोहन (त्रि०) (लः । ला । लम्)
अस्पष्ट वा गड़बड़ बोलनेवा-
ला = लौ ।

लोहाभिसारः (पुं०) शस्त्रधारी

राजाओं का महानवमी वा

विजयदशमी के दिन युद्धयात्रा

के पहिले शस्त्र बाँहन इत्यादि

के पूजन की विधि, यात्रा लो-

गों को शस्त्र देना ।

लोहाभिहारः (पुं०) तथा ।

लोहित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

लाल रङ्ग की वस्तु (नपुं०)

रुधिर वा लोह ।

लोहितकः (पुं०) लाल मणि ।

लोहितचन्दनम् (नपुं०) केसर,

रक्तचन्दन ।

लोहिताङ्गः (पुं०) मङ्गल ग्रह ।

लौकायनिकः (पुं०) “लौकाय-
निक” में देखो ।

लौहम् (नपुं०) लोहा, सुवर्ण इ-
त्यादि आठा धातु इस नाम से
कहे जाते हैं (“लोह” में देखो)

—***—

(व)

व (अव्यय) तुल्यता अर्थ में (इव) ।

वः (पुं०) धायु, वरुण, आश्वामन
वा तमस्वनी देना ।

वक्तव्य (त्रि०) (वथः । वथा ; वथम्)

बोलने के योग्य, निन्दा करने

के योग्य, हीन अर्थात् किसी

वस्तु से रहित, अधीन वा प-

रतन्त्र ।

वक्तृ (त्रि०) (क्ता । क्त्री । क्तृ)

बोलनेवाला = लौ ।

वक्त्रम् (नपुं०) मुख ।

वक्र (त्रि०) (कः । क्रा । क्रम्)

टेढा = दी, (नपुं०) नाद वा
जल का भंवर अर्थात् जल के
घूमने से जो उस में गड़हा सा
पड़ जाता है ।

वचस् (नपुं०) (चः) छाती ।

वच्चणः (पुं०) जङ्घाओं का जोड़ ।

वचनम् (नपुं०) बात, बोलना ।

वचस् (नपुं०) (चः) वचन ।

वचा (स्त्री) वच ओषधी ।

वज्र (पुं० । नपुं०) (जः । जम्)

इन्द्र का वज्र, (पुं०) सेंडुड़

वृक्ष, (नपुं०) हीरा ।

वज्रद्रुः (पुं०) सेंडुड़ वृक्ष ।

वज्रनिर्घोषः (पुं०) बिजुली का

कड़कना ।

वज्रपुष्पम् (नपुं०) तिल का फूल ।

वज्जिन् (पुं०) (जी) इन्द्र ।

वज्रक (त्रि०) (श्रकः । श्रिकाः ।

श्रकम्) ठगनेवाला = ली, (पुं०)

सियार (पशु) ।

वञ्चित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

ठगागया = ई ।

वञ्चुकः (पुं०) सियार (पशु) ।

वञ्जुलः (पुं०) बेत वृक्ष, अथोक वृक्ष ।

वट (त्रि०) (टः । टी । टम्) डोरी

वा रस्सी, (पुं०) बड़ का वृक्ष ।

वटकः (पुं०) बड़ा (एक खाद्य वस्तु)

वटाकरः (पुं०) डोरी वा रस्सी ।

वटी (स्त्री) तथा, गोली, कौड़ी ।

वड्ड (त्रि०) (डः । ड्रा । डम्)

विस्तीर्ण वा फैलावटयुक्त [वड]

वणिकपथः (पुं०) बाजार ।

वणिज् (पुं०) (क्—ग्) बनियाँ ।

वणिज्यम् (नपुं०) बनियाँ का

रोजगार ।

वणिज्या (स्त्री) तथा ।

वण्टकः (पुं०) बाँटनेवाला, बाँटा ।

वत (अव्यय) खेद वा दुःख, दया,

सन्तोष, आश्चर्य, "जैसी इच्छा

हो वैसा करो" ऐसी आज्ञा देना

वतोका (स्त्री) वह गैया जिसका

गर्भ अकस्मात् गिर गया हो ।

वत्स (पुं० । नपुं०) (त्सः । त्सम्)

(पुं०) बछ्वा, बच्चा वा लड़का,

(नपुं०) छाती, वर्ष वा बरिस ।

वत्सकः (पुं०) कोरैया एक पुष्पवृक्ष ।

वत्सतरः (पुं०) छोटा बछ्वा ।

वत्सनाभः (पुं०) बचनाग (ए-

क विष) ।

वत्सरः (पुं०) वर्ष वा बरिस वा

साल ।

वत्सल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

दयालु ।

वत्सादनी (स्त्री) गुरुच (एक ओ-

षधीलता) ।

वद (त्रि०) (दः । दा । दम्) बोल

नेवाला = ली ।

वदनम् (नपुं०) सुख ।

वदान्य (त्रि०) (न्यः । न्या । न्यम्)

दाता वा देनेवाला = ली, मीठा

बोलनेवाला = ली ।

वदावद (त्रि०) (दः । दा । दम्)

बोलनेवाला = ली ।

वधः (पुं०) मार डालना ।

वधूः (स्त्री) स्त्री, विवाहिता स्त्री,

पतोङ्ग, अस्वरक ओषधी ।

वध्य (त्रि०) (ध्यः । ध्या । ध्यम्)

मारडालने के योग्य ।

वनम् (नपुं०) जङ्गल, पानी, बगीचा

वनतिलिका (स्त्री) सोनापाटा ओ-

षधी ।

वनप्रियः (पुं०) कोकिल पक्षी ।

वनमक्षिका (स्त्री) जङ्गली मक्खी

वा डांस ।

वनमालिन् (पुं०) (ली) विष्णु ।

वनमुद्गः (पुं०) मोट नामक अन्न ।

वनशृङ्गाटः (पुं०) गोखरू ओषधी ।

वनस्पतिः (पुं०) वह वृक्ष जो

बिना फूल फलता है ।

वनायुः (पुं०) हरिण वा मृग,

एक देश का नाम ।

वनायुजः (पुं०) वनायु देश का घोड़ा

वनिता (स्त्री) स्त्री, अत्यन्त प्यारी

स्त्री ।

वनीपकः (पुं०) याचक वा भि-
खमङ्गा ।

वनीयकः (पुं०) तथा ।

वनौकस् (पुं०) (काः) बन्दर पशु ।

वन्दनम् (नपुं०) नमस्कार करना ।

वन्दा (स्त्री) अकासबंवर (एक जता)

वन्दारु (त्रि०) (रुः । रुः । रु)

वन्दना वा नमस्कार करने-

वाला = ली ।

वन्दि (स्त्री) (न्दिः—दी) कैदी

वा जो कैद किया गया है ।

वन्दिन् (पुं०) (न्दी) राजा की

स्तुति करनेवाला वा भाट ।

वन्ध्य (त्रि०) (न्ध्यः । न्ध्या ।

न्ध्यम्) बाँझ वा फलरहित

(वृक्ष इत्यादि) ।

वन्धा (स्त्री) वन का समूह वा

बड़ा वन ।

वपनम् (नपुं०) सुगडन वा सूडना ।

वपा (स्त्री) बिल वा छिद्र, चरबी ।

वपुष् (नपुं०) (पुः) देह वा शरीर ।

वप्र (पुं० । नपुं०) (प्रः । प्रम्)

धूस वा किला के अगल बगल

जो मट्टी गांज देते हैं जिस से

शत्रु के तोप का गोला किले में

असर न करे, घेरा, (पुं०) खेत,

(नपुं०) सीसा धातु ।

वमः (पुं०) छाँट वा उलटी करना ।

वसथुः (पुं०) तथा, हाथियों के
संड़ का पानी ।
वमि (स्त्री) (मिः—मी) तथा ।
वयस् (नपुं०) (यः) पक्षी, अ-
वस्था वा उमर, जवान्नी ।
वयस्थ (चि०) (स्थः । स्था । स्थम्)
जवान वा तरुण, (स्त्री) अंवर
वृक्ष, ब्राह्मी एक जता, ककोड़ी
वृक्ष (ओषधी) ।
वयस्य (चि०) (स्थः । स्या । स्यम्)
मित्र, जवान, (स्त्री) सखी ।
वर (चि०) (रः । रा । रम्) अष्ट
वा प्रधान वा मुख्य, (पुं०)
देवता ने प्रसन्न हो कर जो
दिया, दुलहा वा वर, (नपुं०)
केसर, (क्रियाविशेषण) थोड़े
अङ्गीकार अर्थ वा थोड़े प्रिय
अर्थ में ।
वरट (पुं० । स्त्री) (टः । टा) गंधैली
माछी, (स्त्री) हंस की स्त्री ।
वरण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्)
(पुं०) शहरपनाह, वरुण वृक्ष,
(नपुं०) नेवता देना वा वरण
करना ।
वरण्डः (पुं०) एक प्रकार का
सुख का रोग ।
वरन्ता (स्त्री) हाथियों के शरीर
के बीच में बांधने के लिये च-

मड़े की डोरी, चमड़े की डोरी ।
वरद (चि०) (दः । दा । दम्)
वर देनेवाला = ली ।
वरवर्णिनी (स्त्री) अच्छे रङ्गवाली
स्त्री, हरदी ।
वराङ्गम् (नपुं०) माथा, स्त्री का
मूचहार ।
वराङ्गकम् (नपुं०) तज एक प्र-
कार की ओषधी ।
वराटक (चि०) (टकः । टिका ।
टकम्) (पुं० । नपुं०) डोरी
वा रस्सी, (पुं०) कमलगट्टे
का छाता, (पुं० । स्त्री) कौड़ी ।
वरारोहा (स्त्री) अच्छे चूतड़-
वाली स्त्री ।
वराधिः (पुं०) मोटा कपड़ा ।
वरासिः (पुं०) तथा ।
वराहः (पुं०) सूअर ।
वरिवसित (चि०) (तः । ता । तम्)
शुश्रूषा वा सेवा किया गया = ई,
(नपुं०) शुश्रूषा वा सेवा ।
वरिवस्या (स्त्री) सेवा वा ख शामदी
वरिवस्थित (चि०) (तः । ता । तम्)
“वरिवसित” में देखो ।
वरिष्ठ (चि०) (षः । षा । षम्)
अत्यन्त बड़ा, अत्यन्त अष्ट,
(नपुं०) ताँबा धातु ।
वरी (स्त्री) सतावर ओषधी ।

वरीयस् (त्रि०) (यान् । यसी । यः)

अत्यन्त बड़ा, अत्यन्त श्रेष्ठ ।

वरुणः (पुं०) एक देवता का नाम,

एक वृक्ष ।

वरुणात्मजा (स्त्री) मद्य ।

वरुथः (पुं०) शस्त्र इत्यादि से

रथ के बचाने के लिये लोहा

इत्यादि से बना हुआ आवरण

वा कलसा ।

वरुथिनी (स्त्री) सेना ।

वरेण्य (त्रि०) (यः । यथा । ययम्)

वर्णन करने के योग्य, प्रधान

वा मुख्य वा श्रेष्ठ ।

वर्करः (पुं०) बकरा पशु, जवान

पशु ।

वर्गः (पुं०) समानों वा तुल्यों का

समूह वा झुण्ड ।

वर्चस् (नपुं०) (चः) तेज वा

प्रकाश वा चमक, विष्टा ।

वर्चस्क (पुं० । नपुं०) (स्कः । स्कम्)

विष्टा ।

वर्ण (पुं० । नपुं०) (र्णः । र्णम्)

अक्षर, (पुं०) ब्राह्मण क्षत्रिय

वैश्य और शूद्र, श्वेत पीला

काला इत्यादि रङ्ग, हाथी पर

का विछौना, स्तुति वा प्रशंसा ।

वर्णक (त्रि०) (र्णकः । र्णिका ।

र्णकम्) चन्दन, शरीर में लेपन

के योग्य पीसा वा घंसा हुआ

सुगन्धद्रव्य, (पुं०) कथक,

(पुं० । स्त्री) नीला पीला इ-

त्यादि रङ्ग, (स्त्री) सुवर्ण की

उत्तमता ।

वर्णित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

वर्णन किया गया = ई ।

वर्णिन् (पुं०) (र्णी) ब्रह्मचारी ।

वर्तकः (पुं०) बटेर एक पक्षी,

घोंड़े का खुर ।

वर्तन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

रहने का जिस का स्वभाव है,

वृत्ति वा जीविका करने का

जिस का स्वभाव है, (नपुं०)

जीविका वा जीवनोपाय, रहना ।

वर्तनी (स्त्री) मार्ग वा रस्ता ।

वर्त्तिः (स्त्री) बत्ती, शरीर में ले-

पन के योग्य पीसा वा घंसा

हुआ सुगन्धद्रव्य ।

वर्त्तिका (स्त्री) बटेर पक्षी, बत्ती ।

वर्त्तिष्णु (त्रि०) (ष्णुः । ष्णुः ।

ष्णु) रहने का जिसका स्वभाव

है, वृत्ति वा जीविका करने का

जिस का स्वभाव है ।

वर्त्तुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

गोल ।

वर्त्मन् (पुं० । नपुं०) (र्त्मा । र्त्मं)

मार्ग वा रस्ता, आँख की पलक ।

वर्त्मनी (स्त्री) तथा । [वर्त्मनिः]

वर्षम् (नपुं०) सीसा धातु ।

वर्षकः (पुं०) ब्रह्मदण्डी ओषधी ।

वर्षकिः (पुं०) बटई वा काठ का काम बनाने वाला ।

वर्धन (त्रि०) (नः । नी । नम्)

बढ़ने का जिस का स्वभाव है,

बढ़ाने का जिस का स्वभाव है,

काटने का जिसका स्वभाव है,

(स्त्री) कूंची वा भ्माडू, (नपुं०)

छेदना, काटना, बढ़ना, बढ़ाना

वर्धमानः (पुं०) राजा इत्यादि

धनपात्रों का घर, रेंड़ वृक्ष ।

वर्धमानकः (पुं०) “शराव” में देखो ।

वर्द्धिष्णु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः । ण्यु)

जिस का बढ़ने का स्वभाव है ।

वर्द्धी (स्त्री) चमड़े की डोरी ।

वर्मन् (नपुं०) (र्मं) योद्धालोगों का कवच ।

वर्मितः (पुं०) जिस योद्धा ने कवच पहिना है ।

वर्ध (त्रि०) (र्यः । र्या । र्यम्) मुख्य

वा प्रधान वा श्रेष्ठ, (स्त्री) अप-

नी इच्छा से पति को बरने वा-

ली कन्या ।

वर्वणा (स्त्री) माल्ही वा मक्खी ।

वर्वरः (पुं०) ब्रह्मदण्डी ओषधी,

एक देश का नाम, नीच, बाल ।

वर्वरा (स्त्री) एक प्रकार की तरकारी ।

वर्वरी (स्त्री) तथा ।

वर्ष (पुं० । नपुं०) (र्षः । र्षम्)

बरस वा देवतों का एक दिन,

वृष्टि वा वर्षा, जम्बूद्वीप, स्थान ।

वर्षवरः (पुं०) नपुंसक ।

वर्षाः, बहुवचन, (स्त्री) वर्षाकाल वा बरसात ।

वर्षाभूः (पुं०) मेदक (जलजन्तु) ।

वर्षाभ्वी (स्त्री) मेजुकी ।

वर्षिष्ठ (त्रि०) (षः । षा । षम्) ब-

हुत पुराना = नी, बहुत बुढ़ा

= डूढी ।

वर्षीयस् (त्रि०) (यान् । यसी । यः)

तथा ।

वर्षीपलः (पुं०) बनौरी ।

वर्ष्मन् (नपुं०) (र्मं) शरीर वा देह, प्रमाण वा नाप ।

वल्लक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)

श्वेत पदार्थ, (पुं०) श्वेत रङ्ग ।

वल्लभी (स्त्री) घर में सब से ऊपर की कोठरी वा बंगला ।

वलिर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

बांड़ा = डी, टेरा = री वा ऐ-

चाताना = नी, काना = नी ।

वलीक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)

खपड़ा वा छान्ही की ओरी ।
 वल्क (पुं० । नपुं०) (लकः । लकम्) वृक्ष
 इत्यादि की छाल वा बोकना ।
 वल्कल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
 तथा ।
 वल्गितम् (नपुं०) घोड़े की एक
 प्रकार की चाल अर्थात् ऊंची
 नौचो जगह में आगे के देह
 को ऊंचा कर के और मुंह को
 सिकोर कर चलना ।
 वल्गु (त्रि०) (ल्युः । ल्युः । ल्यु)
 मनोहर ।
 वल्मीक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
 विन्म्रीट वा चिउंटियों की
 खनो हुई मट्टी की ढेर ।
 वल्लकी (स्त्री) वीणा (एक बाजा)
 वल्लभ (त्रि०) (भः । भा । भम्)
 प्यारा = री, (पुं०) स्त्री का
 पति, अध्यक्ष वा अधिकारी वा
 मालिक, कुलीन घोड़ा ।
 वल्लरी (स्त्री) तुलसी इत्यादि
 का नया अङ्गुरे वा मञ्जरी ।
 वल्ली (स्त्री) लता ।
 वल्लूर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 सूखा मांस । [वल्लूर]
 वल्लजाः, बहुवचन, (पुं०) बगई
 एक घास ।
 वशः (पुं०) इच्छा, अधिकार ।

वशा (स्त्री) स्त्री, बाँझ गाय,
 हथिनी, बेटा ।
 वशिक (त्रि०) (कः । का । कम्)
 खाली ।
 वशिर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
 (पुं०) गजपीपर ओषधी, (नपुं०)
 समुद्र का नोन । [वसिर]
 वश्य (त्रि०) (श्यः । श्या । श्यम्)
 जो अपने वश में है ।
 वषट् (अव्यय) यज्ञों में देवता
 को घृतादि हवि देने में यह
 शब्द बोला जाता है ।
 वषट्कृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 वषट् मन्त्र से अग्नि में डाला
 गया घृत इत्यादि होमद्रव्य ।
 वष्कयणी (स्त्री) बकेन गाय ।
 वसतिः (स्त्री) घर, रात्रि वा रात ।
 वसनम् (नपुं०) वस्त्र वा कपड़ा ।
 वसन्तः (पुं०) चैत और वैशाख
 महीने का ऋतु ।
 वसवः, उदन्त, बहुवचन, (पुं०)
 वसु नामक गणदेवता जो गि-
 नती में ८ हैं ।
 वसा (स्त्री) मांस के भीतर की
 चरबी ।
 वसु (पुं० । नपुं०) (सुः । सु)
 (पुं०) किरण वा प्रकाश, अग्नि
 वा आग, कुवेर, गुम्मा भाजी,

(नपुं०) पानौ, धन, मणि ।
 वसक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
 (पुं०) मंदार वृक्ष, [वसूकः],
 (नपुं०) साँभरनोन [वसूकम्] ।
 वसुदेवः (पुं०) कृष्ण के पिता ।
 वसुधा (स्त्री) पृथ्वी वा भूमि ।
 वसुन्धरा (स्त्री) तथा ।
 वसुमती (स्त्री) तथा ।
 वस्तः (पुं०) बकरा पशु ।
 वस्ति (पुं० । स्त्री) (स्तिः । स्तिः)
 पेड़ (देह में नाभी के नीचे
 मूत्र रहने का स्थान) ।
 वस्तु (नपुं०) पदार्थ ।
 वस्त्रम् (नपुं०) कपड़ा ।
 वस्नः (पुं०) दाम वा मोल ।
 वस्नसा (स्त्री) वह नाड़ी वा नस
 जिस से अङ्ग प्रत्यङ्ग के जोड़
 बंधे रहते हैं ।
 वहः (पुं०) बैल का कांथा ।
 वहिस् (अव्यय) (हिः) बाहर ।
 वह्निः (पुं०) अग्नि वा आग ।
 वह्निशिखम् (नपुं०) कुसुम (एक
 पुष्पवृक्ष) ।
 वह्निसंश्रकः (पुं०) चीता नामक
 एक शीशुकाष्ठ ।
 वा (अव्यय) अथवा, तुल्यता, उ-
 पमा, अवधारण वा निश्चय ।
 वाक्पति (त्रि०) (तिः । तिः । ति)

सुन्दर उत्कृष्ट बोलनेवाला = ली,
 (पुं०) बृहस्पति ।
 वाक्यम् (नपुं०) पदों का समूह ।
 वागौश (त्रि०) (शः । शा । शम्)
 “वाक्पति” में देखो ।
 वागुजी (स्त्री) बकुची शीशुकाष्ठ ।
 वागुरा (स्त्री) मृग बभ्रुवने की
 डोरी वा जाल ।
 वागुरिकः (पुं०) मृग बभ्रुवनेवाला
 अर्थात् व्याध ।
 वाग्मिन् (त्रि०) (गमी । गिमनी ।
 गिम) अच्छा बोलनेवाला = ली,
 (पुं०) नैयायिक वा न्यायशास्त्र
 का जाननेवाला ।
 वाङ्मयम् (नपुं०) शास्त्र ।
 वाङ्मुखम् (नपुं०) बोलने का
 प्रारम्भ ।
 वाचक (त्रि०) (चकः । चिका ।
 चकम्) बोलनेवाला = ली, बाँ-
 दनेवाला = ली, (पुं०) अ-
 भिधेय अर्थ का बोध कराने-
 वाला शब्द ।
 वाचस्पतिः (पुं०) बृहस्पति ।
 वाचाट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
 व्यर्थ बड़ बड़ करनेवाला = ली ।
 वाचाल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 तथा ।
 वाचिक (त्रि०) (कः । कौ । कम्)

सन्देशवचन वा सन्देशा ।
वाचोयुक्ति (त्रि०) (क्तिः । क्तिः ।
क्ति) “वाग्मिन्” में देखो ।
वाचंयमः (पुं०) मौनव्रती वा चुप-
चाप रचना जिस का व्रत है ।
वाच् (स्त्री) (क्—ग्) वाणी,
सरस्वती देवी ।
वाजः (पुं०) कङ्क इत्यादि पक्षियों
का पक्ष जो वाण में लगा र-
हता है ।
वाजपेयम् (नपुं०) एक यज्ञ ।
वाजिदन्तकः (पुं०) अस्रस वृक्ष ।
वजिन (पुं०) (जी) घोड़ा, पक्षी,
बाण ।
वाजिधाला (स्त्री) घोड़सार वा
घोड़ों के बांधने का स्थान ।
वाञ्छा (स्त्री) इच्छा ।
वाट (त्रि०) (टः । टो । टम्)
(पुं०) मार्ग, आच्छादन, (स्त्री)
घर, नज़रबाग, कमर, (नपुं०)
एक प्रकार का मुख का रोग,
शरीर, प्रकार ।
वाटरम् (नपुं०) सङ्घट ।
वाय्यालका (स्त्री) “धायालका”
में देखो ।
वाडव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)
(पुं०) ब्राह्मण, बड़वानल,
(नपुं०) घोड़ियों का झुण्ड ।

वाडव्यम् (नपुं०) ब्राह्मणों का
समूह ।
वाणि (स्त्री) (णिः—णी) कपड़ा
इत्यादि का बीनना ।
वाणिजः (पुं०) बनियाँ ।
वाणिज्यम् (नपुं०) बनियों का
व्यापार अर्थात् खरीदना वा
बेचना । [वणिज्यम्]
वाणिनी (स्त्री) नाचनेवाली स्त्री,
दूती वा कुटनी ।
वाणी (स्त्री) सरस्वती देवी, बीनी ।
वातः (पुं०) वायु वा हवा ।
वातकः (पुं०) पटशय एक वृक्ष ।
वातकिन् (त्रि०) (की । किनी ।
कि) जिस का वात वा बाई
का रोग है ।
वातपोथः (पुं०) पलाश वृक्ष ।
वातप्रमीः (पुं०) हुंझार वा भेंड़िया ।
वातमृगः (पुं०) तथा ।
वातरोगिन् (त्रि०) (गी । गिणी ।
गि) जिस को बाई का रोग है ।
वातायनम् (नपुं०) खिड़की वा
झरोखा ।
वातायुः (पुं०) हरिण वा मृग ।
वातूल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
बावला = ली, (पुं०) बवण्डर वा
धूमताहुआ हवा । [वातुल]
वात्या (स्त्री) बवण्डर ।

वात्मकम् (नपुं०) बह्वर्षों का भुग्ड ।
 वादित्रम् (नपुं०) बाजा (वीणा,
 सितार इत्यादि) ।
 वाद्यम् (नपुं०) तथा ।
 वाद्यालका (स्त्री) बरियार वा
 बरियरा ओषधी । [वाद्यालका]
 वान (त्रि०) (नः । ना—नी । नम्)
 सुखाहुषा फल ।
 वानप्रस्थः (पुं०) ब्रह्मचर्यादि आ-
 श्रमों में का तृतीय आश्रम
 [वानप्रस्थः], तृतीय आश्रम-
 वाजा (जिस आश्रम में स्त्री के
 संहित वा अकेले जाकर जङ्गल
 में रहते हैं), महुवा वृक्ष ।
 वानरः (पुं०) वन्दर पशु ।
 वानस्पत्यः (पुं०) वह वृक्ष जिस
 में फूल से फल उत्पन्न हो ।
 वानाशुः (पुं०) हरिण वा मृग ।
 वानौरः (पुं०) बेंत का वृक्ष ।
 वानैयम् (नपुं०) मोथा घास ।
 वापः (पुं०) बीज वा बीया का
 बोना वा खेत में रोपना, खेत ।
 वापी (स्त्री) बावली ।
 वाप्यम् (नपुं०) क्रुद्ध एक ओषधी ।
 वाम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
 बाँयाँ = ईं, टेढ़ा = डी, सुन्दर,
 (पुं०) कामदेव, स्त्री का स्तन,
 शिव, शत्रु, (स्त्री) स्त्री ।

वामदेवः (पुं०) शिव ।
 वामन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 बचना वा अत्यन्त नाटा = टी,
 (पुं०) विष्णु का पाँचवाँ अव-
 तार, दक्षिण दिशा का दिग्गज
 वामनरः (पुं०) बिम्बौट (“व-
 ल्मौक” में देखो) ।
 वामलोचना (स्त्री) वह स्त्री जि-
 स की आँखें सुन्दर हैं ।
 वामा (स्त्री) स्त्री ।
 वामी (स्त्री) घोड़ी, गद्दही, ह-
 थिनी, सियारिन, खच्चरी ।
 वायदण्डः (पुं०) कण्डा बीनने
 का दण्ड ।
 वायवीपतिः (पुं०) वायु वा हवा ।
 वायसः (पुं०) कौशा पक्षी ।
 वायसारातिः (पुं०) कौशा का शत्रु
 अर्थात् उल्लू पक्षी ।
 वायसी (स्त्री) कौशा पक्षी की
 स्त्री, काकजङ्घा वा काकप्रिया
 ओषधी ।
 वायसोनी (स्त्री) ककोड़ी एक
 ओषधीवृक्ष ।
 वायुः (पुं०) हवा ।
 वायुसहः (पुं०) अग्नि वा आग ।
 वारः (पुं०) सोम मङ्गल बुध इ-
 त्यादि ७ वार, अवसर, समूह ।
 वारणः (पुं०) हाथी ।

वारणबुषा (स्त्री) केला वृक्ष ।
 वारणबुसा (स्त्री) तथा ।
 वारमुख्या (स्त्री) वेश्या ।
 वारषाण (पुं० । नपुं०) (णः ।
 णम्) योद्धों के पहिने - का
 कवच ।

वारस्त्री (स्त्री) वेश्या ।
 वाराही (स्त्री) वराहशक्ति देव-
 ता, वाराहीकन्द शोषधी ।
 वारि (नपुं०) पानी ।
 वारिदः (पुं०) मेघ ।
 वारिपर्णी (स्त्री) जलकुम्भी (जल
 में की एक प्रकार की घास) ।
 वारिवाहः (पुं०) मेघ ।
 वारी (स्त्री) हाथियों के बांधने
 का स्थान, गगरी ।
 वारुणी (स्त्री) मद्य, वरुण की
 दिशा अर्थात् पश्चिम दिशा ।
 वार् (नपुं०) (वाः) पानी ।
 वार्त्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)
 रोगरहित वा नीरोग, (स्त्री)
 समाचार, जीविका वा जीव-
 नोपाय, (नपुं०) कुयल, थोड़ा,
 निस्सार वा बेदम ।

वार्त्ताकि (स्त्री) (किः—की)
 जङ्गली भय्टा ।

वार्त्ताकिन् (पुं०) (की) तथा ।

वार्त्तावहः (पुं०) कंधे से कांवर

ढोनेवाला, हलकारा वा दूत ।
 वार्त्तकम् (नपुं०) बुढ़ाई, वृद्धों
 वा बुढ़ों का समूह ।

वार्त्तक्यम् (नपुं०) तथा ।

वार्त्तुषिः (पुं०) व्याज वा सुद
 खानेवाला ।

वार्त्तुषिकः (पुं०) तथा ।

वार्मणम् (नपुं०) कवचों का
 समूह ।

वार्षिक (त्रि०) (कः । को । कम्)
 बरसाती, (नपुं०) “त्रायमा-
 णा” शोषधी ।

वालुकम् (नपुं०) वालुका नामक
 गन्धद्रव्य ।

वालुका (स्त्री) तथा, बानू ।

वालकम् (नपुं०) वृक्ष के छाल
 से बना वस्त्र ।

वालमीकिः (पुं०) एक ऋषि का
 नाम । [वल्मिकिः] [वल्मीकिः]

वावदूक (त्रि०) (कः । का । कम्)
 बहुत बोलनेवाला = की ।

वाशिका (स्त्री) अरुस एक वृक्ष ।
 [वासिका]

वाशितम् (नपुं०) मियार इ-
 त्यादि वनपशुओं का बोलना ।

वाष्पम् (नपुं०) भाप अर्थात्
 गरम वस्तु पर पानी डालने से
 धुँआँ के सदृश ऊपर उठती हुई

वस्तु, आंसू, गरमी । [बाष्पः]
वासः (पुं०) रहना वा टिकना,
घर ।

वासकः (पुं०) अरुस एक वृक्ष ।

वासगृहम् (नपुं०) रहने का
घर, घर का मध्यभाग वा नि-
चला हिस्सा ।

वासन्तौ (स्त्री) एक तरह का कुन्द
जो वसन्त में फूलता है ।

वासयोगः (पुं०) सुगन्धचूर्ण (म-
साला इत्यादि, जिस के डालने
वा लगाने से सुगन्ध हो) ।

वासर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
दिवस वा दिन ।

वासवः (पुं०) इन्द्र ।

वासस् (नपुं०) (सः) वस्त्र वा
कपड़ा ।

वासित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
फूल इत्यादि से वासा हुआ =
है (कपड़ा इत्यादि), (स्त्री)
हथिनी ।

वासुकिः (पुं०) एक सर्पों का राजा ।

वासुदेवः (पुं०) कृष्ण ।

वासुः (स्त्री) बाला स्त्री अर्थात्
कुमारी (नाच में) ।

वास्तु (पुं० नपुं०) (स्तुः । स्तु)
घर की भूमि, घर ।

वास्तुकम् (नपुं०) बघुवा भाजो ।

वास्तुकम् (नपुं०) तथा ।

वास्तोष्पतिः (पुं०) इन्द्र ।

वास्त्र (त्रि०) (स्त्रः । स्त्रा । स्त्रम्)

वस्त्र वा कपड़े से घेरा हुआ (र-
थ इत्यादि) ।

वाहः (पुं०) घोड़ा, भारहमनी
तौल का बटखरा ।

वाह्विषत् (पुं०) (न्) भैंसा पशु ।

वाहनम् (नपुं०) सवारी ।

वाहसः (पुं०) अजगर सर्प ।

वाहित्यम् (नपुं०) हाथियों के
कुम्भ के नीचे का स्थान, हा-
थियों के ललाट के नीचे का
स्थान ।

वाहिनी (स्त्री) वह सेना जिस
में ८१ हाथी ८१ रथ २४३
घोड़े और ४०५ पैदल रहते
हैं (यह तीन गण की वाहि-
नी कहलाती है), सेना, नदी ।

वाहिनीपतिः (पुं०) समुद्र, से-
नापति ।

विः (पुं०) पक्षी ।

विकङ्कतः (पुं०) कंठेर वृक्ष ।

विकच (त्रि०) (चः । चा । चम्)

फूला हुआ (वृक्ष इत्यादि) ।

विकट (त्रि०) (टः । टा । टम्)

भयङ्कर वा जिसको देखने से
डर लगे ।

विकर्तनः (पुं०) सूर्य ।

विकल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

व्याकल वा चञ्चरायाहुषा = ई,

शून्य वा खाली वा रहित ।

विकलाङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गी । ङ्गम्)

किसी अङ्ग से हीन वा रहित

वा किसी अङ्ग से अभिन्न (जै-

से किसी को आधा हाथ नहीं

रहता और किसी को ६ अं-

गुलियाँ रहती हैं) ।

विकषा (स्त्री) मजीठ (एक रङ्ग

की लकड़ी) ।

विकसा (स्त्री) तथा ।

विकसित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

फूला हुआ (वृक्ष इत्यादि) ।

विकस्वर (त्रि०) (रः । रा । रम्)

जिस का फूलने का स्वभाव है,

प्रकाश वा प्रकट होनेवाला वा

फूलने वाला = ली (शब्द इ-

त्यादि) ।

विकारः (पुं०) “परिणाम” में

देखो ।

विकाशिन् (त्रि०) (शी । शिनी ।

शि) फूलनेवाला (वृक्ष इत्या-

दि), फूलाने वाला वा विकास

करने वाला ।

विकाशिन् (त्रि०) (सी । सिनी ।

सि) तथा ।

विकिरः (पुं०) पक्षी ।

विकिरणः (पुं०) मंदार वृक्ष ।

विकीरणः (पुं०) तथा ।

विकुर्वाण (त्रि०) (णः । णा । णम्)

प्रसन्नचित्तवाला वा खुशदिन ।

विकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

विगड़हा हुआ = ई, विनौना अ-

र्थात् जिस को देखने से विन

उत्पन्न हो, रोगी वा बीमार,

(नपुं०) बीभत्स रस ।

विकृतिः (स्त्री) “विकार” में देखो,

विरुद्ध क्रिया वा नियम से वि-

परीत करना ।

विक्रमः (पुं०) पराक्रम, चलना

वा पैर उठा कर रखना ।

विक्रयः (पुं०) बेचना ।

विक्रयिकः (पुं०) बेचनेवाला ।

विक्रान्तः (पुं०) शूर वा पराक्रम-

वाला वा सामर्थ्यवाला ।

विक्रिया (स्त्री) “विकृति” में देखो ।

विक्रोह (पुं०) (ता) बेचनेवाला ।

विक्रिय (त्रि०) (यः । या । यम्)

बेचने के योग्य वस्तु ।

विक्लव (त्रि०) (वः । वा । वम्)

शोक से जिस का अङ्ग भङ्ग हो

गया है ।

विच्चावः (पुं०) छौंक ।

विख्य (त्रि०) (ख्यः । ख्या । ख्यम्)

रोग इत्यादि से जिसकी नाक
कट गई हो अर्थात् नकटा = टी।
विख (त्रि०) (खः । खा । खम्) तथा
विखु (त्रि०) (खुः । खुः । खु)
तथा ।
विगत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
प्रकाशरहित, नष्ट वा जिसका
आश हुआ है ।
विय (त्रि०) (यः । या । यम्)
नकटा = टी ।
विग्रहः (पुं०) देह वा शरीर,
कलह वा झगड़ा वा युद्ध, वि-
स्तार ।
विघसः (पुं०) देव पितृ अतिथि
गुरु इत्यादि के भोजन का
शेष वा जो भोजन से बच गया,
भोजन ।
विघ्नः (पुं०) विघ्न वा रोकवट ।
विघ्नराजः (पुं०) मणेश ।
विचक्षण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
चतुर ।
विचयनम् (नपुं०) तात्पर्य से वस्तु
का खोजना वा परखना ।
विचर्चिका (स्त्री) ओदी खजुनी
(रोग) ।
विचारणा (स्त्री) विचार ।
विचारित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
विचारागया = दे ।

विचिकित्सा (स्त्री) संशय वा संदेह ।
विच्छन्दकः (पुं०) राजा का एक
प्रकार का घट । [विच्छर्दकः]
विच्छाय (त्रि०) (वः । या । यम्)
छाया रहित स्थान, (नपुं०)
पक्षियों की छाया ।
विच्छित्तिः (स्त्री) स्त्रियों का एक
प्रकार का छाप जिस में कि
स्त्री लोग अपने रूप के समर्थ
से गहना वा आभूषण का प्र-
नादर करती हैं ।
विजन (त्रि०) (जः । जा । जम्)
एकान्त वा जनरहित स्थान ।
विजयः (पुं०) जीत ।
विजिल (त्रि०) (जः । जा । जम्)
चिकना वा चिक्कलहल का स्थान
अर्थात् जिस पर मनुष्य चिक्क-
लाय कर गिरें ।
विज्जन (त्रि०) (जः । जा । जम्)
तथा ।
विज्जल (त्रि०) (जः । जा । जम्)
तथा ।
विज्ञ (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
निपुण वा चतुर वा पण्डित ।
विज्ञात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
प्रसिद्ध वा जानाहुआ = दे ।
विज्ञानम् (नपुं०) कारीगरी, शा-
स्त्र का ज्ञान, लोक में चतुरदे ।

विटः (पुं०) स्त्री का उपपति वा
धार वा दोस्त, पर्वत, नोन,
मूसा, खैर ।

विटङ्ग (पुं० । नपुं०) (ङ्गः । ङ्गम्)
घर के किनारे पर बनाया हुआ
पक्षियों के रहने का स्थान ।

विटप (पुं० । नपुं०) (पः । पम्)
पत्ता, शाखा पत्ता इत्यादि का
समूह, घास तृण इत्यादि का
गुच्छा, वृक्ष वा पेड़ ।

विटपिन् (पुं०) (पी) वृक्ष वा पेड़ ।
विटखदिरः (पुं०) एक प्रकार का
दुर्गन्धी खैर जिस को गुहागर
भी कहते हैं ।

विट्चरः (पुं०) गाँव का सूअर ।
विडम् (नपुं०) खारीनोन ।
विडङ्ग (पुं० । नपुं०) (ङ्गः । ङ्गम्)
बाभीरङ्ग ओषधी ।

विडालः (पुं०) बिलार (पशु) ।

विडौजस् (पुं०) (जाः) इन्द्र ।

वितण्डा (स्त्री) बखेड़ा ।

वितथ (त्रि०) (थः । था । थम्)
भूठा (वचन इत्यादि), (नपुं०)
मिथ्या वा भूठ ।

वितरणम् (नपुं०) दान वा देना ।

वितर्दि (स्त्री) (र्दिः—र्दी) घर के
अंगना इत्यादि में बनाया हुआ
बैठने का स्थान वा बैठक ।

वितस्तिः (स्त्री) हाथ का वित्ता ।

वितान (त्रि०) (नः । ना । नम्)
शून्य वा एकान्त वा खाली,
(नपुं०) यज्ञ, विस्तार, (पुं० ।
नपुं०) चंदवा ।

वितुन्नम् (नपुं०) विसखपरिया
ओषधी ।

वितुन्नक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)
(पुं०) भुइं अंवरा, (नपुं०)
धनियाँ, तुतिया ।

वितंसः (पुं०) मृग पक्षी इत्यादि
के बहाने की वस्तु (जाल इ-
त्यादि) ।

वित्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)
ख्यात वा प्रसिद्ध, (नपुं०) धन ।
विदरः (पुं०) फटना वा दो फाँक
हो जाना ।

विदलम् (नपुं०) फराठी, बांस
से बना हुआ एक पात्र ।

विदारकः (पुं०) बावली तलाव
इत्यादि में पानी आने के लिये
खना हुआ कुंवाँ वा बड़ा गड़हा ।
विदारी (स्त्री) भुइं कौहड़े की
जड़, भुइं कौहड़े का फूल, सफेद
भुइं कौहड़ा ।

विदारीगन्धा (स्त्री) शालपर्णी
ओषधी । [विदारिगन्धा]

विदित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

जानाहुआ = ई, प्रसिद्ध, अज्ञो-
कार किया हुआ = ई ।
विदिष् (स्त्री) (क्—ग्) दो
दिशाओं के बीच का कोना ।
विदुः (पुं०) हाथियों के दोनों
कुम्भों के बीच का स्थान ।
विदुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
जाननेवाला = ली, धृतराष्ट्र का
अन्यमाता से उत्पन्न हुआ एक
भाई, बेट ।
विदुलः (पुं०) पानों का बेट ।
विज्जलः (पुं०) बेट ।
विह्व (त्रि०) (ह्वः । ह्वा । ह्वम्)
छेदागया = ई, फाड़ागया = ई
विह्वर्णी (स्त्री) सोनापादा ओषधी
विद्या (स्त्री) वेद शास्त्र इत्यादि
का ज्ञान ।
विद्याधरः (पुं०) एक देवजाति ।
विद्युत् (स्त्री) बिजुली ।
विद्रधिः (पुं० । स्त्री) पेट इत्यादि
कोमल स्थान का फाँड़ा ।
विद्रवः (पुं०) भागना ।
विद्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
भागगया = ई, टेंबलगया = ई
विद्रुमः (पुं०) मंगा एक मणि ।
विद्रुमलता (स्त्री) मालकंगुनी
ओषधी ।
विह्वस् (त्रि०) (ह्वान् । दुषी । ह्वत्)

पण्डित वा जानकार. (पुं०) पुत्र ।
विहिष् (पुं०) (ट्—ङ्) शत्रु वा वैरी
विहिषः (पुं०) शत्रुता वा वैर ।
विधवा (स्त्री) राँड़ स्त्री अर्थात्
जिस का पति मरगया है ।
विधा (स्त्री) प्रकार वा तरह,
मजूरी वा तलब, किया वा कर्म
वा काम ।
विधाट (त्रि०) (ता । ती । ट)
करनेवाला = ली, (पुं०) ब्रह्मा ।
विधिः (पुं०) ब्रह्मा, करना, भा-
ग्य, धर्मशास्त्र, आज्ञा देना ।
विधुः (पुं०) चन्द्र, विष्णु, रा-
क्षस, कपूर ।
विधुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
त्याग कियागया वा छोड़ दि-
यागया वा फेंक दियागया = ई,
हिलायागया = ई ।
विधुन्तुदः (पुं०) राहू (एक ग्रह) ।
विधुर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
पीड़ित वा दुःखित वा क्लेशित,
(नपुं०) अत्यन्त वियोग वा
जुदाई ।
विधुवनम् (नपुं०) कंपाना वा
हिलाना ।
विधूननम् (नपुं०) तथा । [विधु-
ननम्]
विधेय (त्रि०) (यः । या । यम्)

वयङ्गतं वा कहना माननेवा-
ला = ली ।

विनयः (पुं०) नम्रता, शिक्षा, विन्ती
विना (अव्यय) विना वा बगैर ।
विनायकः (पुं०) गणेश देवता,
बुद्ध एक विष्णु का नवम अव-
तार, गरुड पक्षी ।

विनाशः (पुं०) नाश वा भरना ।

विनीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

विनययुक्त, शिक्षित वा सिखा-
याङ्गा = ई. (पुं०) सुन्दर च-
लनेवाला घोड़ा ।

विनीतक (पुं० । नपुं०) (कः ।

कम्) मनुष्य की सवारी (पा-
लकी डोली इत्यादि) ।

विन्दु (त्रि०) (न्दुः । न्दुः । न्दुः)

जाननेवाला = ली, (पुं०) बूँद ।

विन्दुकः (पुं०) छोटा बूँद, ति-
लक वा टीका ।

विन्ध्यः (पुं०) एकपर्वत का नाम ।

विन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना । न्नम्)

विचाराङ्गा = ई, वा विचा-

रागया = ई, प्राप्त हुआ = ई वा

मिला = ली ।

विन्यस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)

स्थापित ।

विपक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)

शत्रु वा वैरी ।

विपक्षी (स्त्री) वीणा (एक बाजा) ।

विपणः (पुं०) बेचना ।

विपणि (पुं० । स्त्री) (णिः । णि—

णी) बजार की राह, बजार
वा छाट, दूकान ।

विपत्तिः (स्त्री) विपत् वा आफत ।

विपथः (पुं०) खराब रस्ता ।

विपद् (स्त्री) (त्—द्) विपत्ति

वा आफत ।

विपर्ययः (पुं०) विपरीत वा उल्टा ।

विपर्यासः (पुं०) क्रम का उल्ट-
झन वा विपरीत ।

विपश्चित् (पुं०) प्रसिद्ध ।

विपादिका (स्त्री) बेवाय (एक
पैर का रोग, जो पैर को फा-
ड़ना है) ।

विपाशा (स्त्री) एक नदी ।

विपाश् (स्त्री) (ट्—ड्) तथा ।

विपिनम् (नपुं०) वन वा जङ्गल ।

विपुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

विस्तीर्ण वा विस्तारयुक्त, बहुत,
(स्त्री) पृथिवी ।

विप्रः (पुं०) ब्राह्मण ।

विप्रकारः (पुं०) अपकार वा बुराई ।

विप्रकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

हरायागया = ई, अनादर कि-
यागया वा बहुत धिक्काराग-
या = ई ।

विप्रकृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)

दूरवान्ता - ली, (नपु०) दूर ।

विप्रतीकारः (पुं०) दूर करना
वा हटा देना ।

विप्रतीसारः (पुं०) पश्चात्ताप वा
पछतावा ।

विप्रयोगः (पुं०) वियोग वा जुदाई ।

विप्रलब्ध (त्रि०) (ब्धः । ब्धा ।

ब्धम्) ठगागथा = ई ।

विप्रलम्भः (पुं०) अङ्गीकार किए
हुए का पूरा न करना, वियोग
वा जुदाई ।

विप्रलापः (पुं०) परस्पर विरुद्ध
वा उलटापुलटा बोलना (जैसा
मतवाले आपस में बोलते हैं) ।

विप्रश्निका (स्त्री) ज्योतिष्विद्या
की जाननेवाली स्त्री जो ल-
क्षण पहिचान कर भला वा
बुरा बता दे सकती है ।

विप्रुष् (स्त्री) (ट्—ड्) जल का
कण वा छोटा बूंद वा छीटा ।

विप्रुवः (पुं०) लूट वा डाँका वा
प्रलय वा उलट पुलट हो जाना ।

विबन्धः (पुं०) मल-सूत्र की रो-
कावट ।

विबुधः (पुं०) देवता ।

विभवः (पुं०) धन, सामर्थ्य ।

विभाकरः (पुं०) सूर्य ।

विभावरी (स्त्री) रात्रि वा रात ।

विभावसुः (पुं०) अग्नि वा आग,
सूर्य ।

विभूतिः (स्त्री) सम्पत्ति, अणिमा
इत्यादि ८ सिद्धि (१ अणिमा,
२ महिमा, ३ गरिमा, ४ ल-
घिमा, ५ प्राप्तिः, ६ प्राकाम्य-
म्, ७ ईशित्वम्, ८ वशित्वम्) ।

विभूषणम् (नपुं०) अलङ्कार (क-
पड़ा गहना इत्यादि), सिंहा-
रना ।

विभ्रमः (पुं०) स्त्रियों का एक
प्रकार का ज़ाव अर्थात् मन
का ठिकाने न रहना, भ्रान्ति ।

विभ्राज् (पुं०) (ट्—ड्) अत्यन्त
शोभमान वा प्रकाशमान ।

विमनस् (त्रि०) (नाः । नाः । नः)
व्याकुल वा घबड़ाया हुआ = ई ।

विमयः (पुं०) अदल बदल वा एक
वस्तु देकर दूसरी वस्तु लेना ।

विमर्दनम् (नपुं०) मर्दन करना
वा मलना वा उबटना (देह
में केशर इत्यादि का) ।

विमला (स्त्री) सीकाकाई (एक
वृक्ष की छीमी) ।

विमातृजः (पुं०) माता के सवत
का लड़का ।

विमान (पुं० । नपुं०) (नः ।

नम्) देवतो का रथ वा उड़न-
खटोला ।
विम्ब (पुं० । नपुं०) (म्बः ।
म्बम्) मण्डल, (पुं०) प्रति-
विम्ब, (नपुं०) कुन्द्रू तरकारी ।
विम्बिका (स्त्री) कुन्द्रू तरकारी ।
विषत् (नपुं०) आकाश ।
विषलङ्गा (स्त्री) आकाशगङ्गा ।
विषमः (पुं०) संयम (योगा-
भ्यास का एक अङ्ग) ।
वियात (त्रि०) (तः । ता । तम्)
ढीठा = ठी ।
विषामः (पुं०) “विषम” में देखो ।
विरिञ्चिः (पुं०) ब्रह्मा । [विरिञ्चिः]
[विरिञ्चिः]
विरतिः (स्त्री) विशेष प्रीति, रु-
कजाना वा रोकावट, बन्द
कर देना ।
विरल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
बीडर वा छितिरवितिर ।
विराज् (पुं०) (ट्—ङ्) आ-
दिपुरुष, क्षत्रिय (एक वर्ण) ।
विरावः (पुं०) शठ ।
विरिञ्चिः (पुं०) ब्रह्मा ।
विरिञ्चिः (पुं०) तथा ।
विरिणम् (नपुं०) उजाड़ स्थान,
कसर । [वीरिणम्] [व्रिणम्]
[व्रिणम्]

विरूपाक्षः (पुं०) शिव ।
विरोचनः (पुं०) सूर्य, प्रह्लाद-
नामक दैत्य के पुत्र का नाम,
चन्द्र, अग्नि ।
विरोधः (पुं०) विरोध वा वि-
गाड़, विरोधानुद्धार (सा-
हित्य में) ।
विरोधनम् (नपुं०) विरोध वा
विगाड़, वैर करना ।
विलक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
लज्जित वा लजायाहुआ = है,
आश्चर्ययुक्त ।
विलक्षणम् (नपुं०) विचित्र ।
विलम्बितम् (नपुं०) देरी ।
विलम्भः (पुं०) अत्यन्त दान ।
विलापः (पुं०) पछतावा करना
वा पछतावा से बोलना ।
विलासः (पुं०) एक स्त्रियों का
हाव अर्थात् पति के मिलने पर
बैठने उठने में एक प्रकार का
देह ऐँठना वा जँभाना ।
विलीन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
क्षिप गया वा गायब हो गया
= है, टेंबल गया = है ।
विलेपनम् (नपुं०) “गात्रानुले-
पनी” में देखो, केसर इत्यादि
से देह में मर्दन करना ।
विलेपित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

किसी सुगन्धद्रव्य से उबटा-
 हुआ = ई, (नपुं०) उबटना ।
 विलेपी (स्त्री) लपसी (एक भोज्य-
 वस्तु) ।
 विवधिकः (पुं०) काँवर डोनेवाला,
 बँहगी डोनेवाला ।
 विवरम् (नपुं०) बिल वा छिद्र ।
 विवर्यं (त्रि०) (र्यः । र्यां । र्यम्)
 वह वस्तु जिस का रङ्ग बदल
 गया है वा फीका पड़ गया है,
 अधम वा नीच ।
 विवश (त्रि०) (शः । शा । शम्)
 परवश हो गया = ई अर्थात्
 जो अपने इच्छित्यार में नहीं,
 “अरिष्टदुष्टधी” में देखो ।
 विवस्वत् (पुं०) (स्वान्) सूर्य,
 देवता ।
 विवादः (पुं०) झगड़ा वा कलह ।
 विवाहः (पुं०) ब्याह ।
 विविक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
 एकान्त वा जनरहित स्थान,
 शुद्ध वा पवित्र ।
 विविध (त्रि०) (धः । धा । धम्)
 नाना प्रकार का वा अनेक प्र-
 कार का (पदार्थ) ।
 विवेकः (पुं०) विवेक वा निर्णय,
 प्रकृति पुरुष इत्यादि साहस्य-
 शास्त्रोक्त तत्त्वों का ज्ञान ।

विविकः (पुं०) स्त्रियों का एक
 प्रकार का हाव अर्थात् वाञ्छित
 वा इष्ट के प्राप्ति भये पर भी गर्व
 से उसका अनादर करना ।
 विशङ्कट (त्रि०) (टः । टां—टी ।
 टम्) विस्तारयुक्त वा बड़ा ।
 विशद (त्रि०) (दः । दा । दम्)
 स्वच्छ वा निर्मल, श्वेत रङ्गवा-
 ला = ली ।
 विशरः (पुं०) मार डालना ।
 विशल्या (स्त्री) गुरुच ओषधी,
 इन्द्रपुष्पी ओषधी, अग्नि की
 मिखा वा भागकी लौर, द-
 न्तिका ओषधी ।
 विशसनम् (नपुं०) मार डालना ।
 विशाखः (पुं०) स्वामिकार्तिक
 देवता ।
 विशाखा (स्त्री) एक नक्षत्र वा तारा
 विशाधः (पुं०) पहरूदार इत्यादि
 जागनेवालों का अपने पारी से
 सूतना ।
 विशारणम् (नपुं०) मार डालना ।
 विशारद (त्रि०) (दः । दा । दम्)
 विद्वान् वा जानकार, चतुर,
 ढीठा = ठी ।
 विशाल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 बड़ा = डी, (स्त्री) एक नगरी,
 इन्दारुन एक ओषधी ।

विशालता (स्त्री) लम्बाई चौड़ाई
वा बड़ाई वा विस्तार ।

विशालत्वच् (पुं०) (क्—ग्)
छित्तिउन एक वृद्ध ।

विशिखः (पुं०) बाण ।

विशिखा (स्त्री) गलन्ती ।

विशेषक (पुं० । नपुं०) (कः ।
कम्) कस्तूरी इत्यादि सुग-
न्धद्रव्य से कियाहुआ तिलक,
वे ३ श्लोक जिन का अन्वय
एक ही में रहता है ।

विष् (पुं० । स्त्री) (ट्—ङ् ।
ट्—ङ्) (पुं०) वैश्य, मनुष्य,
(स्त्री) विष्टा ।

विश्रम्भः (पुं०) विश्वास, केलि
वा क्रीड़ा में कलह, प्रेम वा
प्रीति, मार डालना ।

विश्राणनम् (नपुं०) दान ।

विश्रावः (पुं०) अत्यन्त ख्याति
वा प्रसिद्धि ।

विश्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
ख्यात वा प्रसिद्ध वा मशहूर ।

विश्व (त्रि०) (श्वः । श्वा । श्वम्)
समय वा सम्पूर्ण का सब, (न-
पुं०) संसार वा जगत्, (स्त्री ।
नपुं०) सौंठ ओषधी, (पुं० ,

बहुवचनान्त) विश्वनामक
गणदेवता (विश्वेदेवाः) जो

गिनती में तीरह हैं, (स्त्री)
अतीस ओषधी ।

विश्वकद्वुः (पुं०) वह कुत्ता जो
शिकार करने में चतुर है ।

विश्वकर्मन् (पुं०) (मां) देवता
का बटई, सूर्य ।

विश्वक्सेतुः (पुं०) कामदेव, अ-
निरुद्ध (प्रद्युम्न का पुत्र) ।

विश्वमेषजम् (नपुं०) सौंठ ओषधी ।

विश्वम्भरः (पुं०) विष्णु ।

विश्वम्भरा (स्त्री) पृथिवी वा भूमि ।

विश्वसृज् (पुं०) (ट्—ङ्) ब्रह्मा ।

विश्वस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता ।

स्तम्) विश्वास कियागया वा

विश्वास को प्राप्त भया = डं,

(स्त्री) रगड़ा वा जिस का पति

मर गया ऐसी स्त्री ।

विश्वामित्रः (पुं०) एक मुनि ।

विश्वावसुः (पुं०) एक देवता का
गवैया ।

विश्वासः (पुं०) विश्वास वा भ-
रोसा ।

विषम् (नपुं०) विष वा जहर,
पानी ।

विषधरः (पुं०) विषवाला सर्प, मेघ ।

विषम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

अयुग्म अर्थात् १-३-५ इत्यादि

सङ्ख्या जिस को ताक कहते

हैं, टेढ़ामेढ़ा = ढी, ऊँचाखा-
ला (मार्ग इत्यादि) ।

विषमच्छादः (पुं०) छितिउन वृक्ष।

विषमच्छादः (पुं०) तथा ।

विषयः (पुं०) जानौ हुई वस्तु,

रूप रस गन्ध स्पर्श शब्द (ये

प्रत्येक विषय कहलाते हैं),

देग, स्थान, आश्रय वा अवलम्ब।

विषयिन् (त्रि०) (यो । यिणी । यि)

रूप रस गन्ध इत्यादि का भो-

गनेवाला = जी, (नपुं०) चक्षु

इत्यादि इन्द्रिय ।

विषवैद्यः (पुं०) सर्प पकड़नेवाला

वा मँदारी ।

विषा (स्त्री) अतीस ।

विषाण (त्रि०) (णः । णी । णम्)

बैल इत्यादि पशुआँकी सीँग,

हाथी का दाँत, (स्त्री) मेढ़ा-

सीँगी (एक आँख की ओषधी) ।

विषाणिन् (पुं०) (णी) हाथी।

विषुवत् (नपुं०) जिस में रात

दिन बराबर हो जाते हैं वह

समय ।

विषुवम् (नपुं०) तथा ।

विष्कम्भः (पुं०) बेंवड़ा ।

विष्किरः (पुं०) पच्ची ।

विष्कुहः (पुं०) वृक्ष का खोंढरा ।

विष्टपम् (नपुं०) स्वर्ग इत्यादि लोक।

विष्टरः (पुं०) बैठने का आसन,

वृक्ष, दर्भसृष्टि एक प्रकार का

परिमाण वा नाप ।

विष्टरश्रवस (पुं०) (वाः) विष्णु ।

विष्टि (त्रि०) (ष्टिः । ष्टिः । ष्टि)

कर्मकर वा मजदूर, (स्त्री)

मेष इत्यादि की सङ्ग्रान्ति, बि-

ना मजदूरी काम करना, ज-

वरदस्ती नरक में डालना, सु-

शुद्धन करवाना ।

विष्टा (स्त्री) मल वा गूह ।

विष्णुः (पुं०) नारायण ।

विष्णुकान्ता (स्त्री) कौआठोठी

(एक पुष्पवृक्ष) ।

विष्णुपदम् (नपुं०) आकाश ।

विष्णुपदी (स्त्री) गङ्गा नदी ।

विष्णुरथः (पुं०) गरुड़ ।

विष्य (त्रि०) (ष्यः । ष्या । ष्यम्)

विष देकर मारने के योग्य ।

विष्वक् (अव्यय) चारो तरफ ।

विष्वक्सेनः (पुं०) विष्णु ।

विष्वक्सेनप्रिया (स्त्री) वाराही-

कन्द ।

विष्वक्सेना (स्त्री) गौंदी वृक्ष ।

विष्वद्यक्ष (त्रि०) (द्यक्षः । द्रीची ।

द्यक्) चारो तरफ जानेवाला

= जी, चारो तरफ पूजा क-

रनेवाला = जी ।

विस (पुं० । नपुं०) (सः । सम्)
कमल की जड़ ।

विसकण्ठिका (स्त्री) एक तरह
का बकुला ।

विसप्रसूनम् (नपुं०) कमलपुष्प ।

विसरः (पुं०) समूह वा भुण्ड ।

विसर्जनम् (नपुं०) त्याग वा छो-
ड़ देना, दान ।

विसर्पणम् (नपुं०) फेंकना वा
फैलावट ।

विसारः (पुं०) मछली ।

विसारिन् (त्रि०) (री । रिणी ।

रि) जिस का फैलने का स्व-
भाव है ।

विसिनी (स्त्री) छोटा कमलवृक्ष ।

विस्तृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

विस्तृत वा विस्तारयुक्त ।

विस्तृत्वर (त्रि०) (रः । रो । रम्)

फैलने का वा विस्तारयुक्त होने
का जिस का स्वभाव है ।

विस्तृमर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
तथा ।

विसंवादः (पुं०) अङ्गीकृत का
पूरण न करना, दो वस्तुओं का
एक मेल न मिलना ।

विस्तः (पुं०) सोलह मासे भर
सोना ।

विस्तरः (पुं०) शब्द का विस्तार ।

विस्तारः (पुं०) चौड़ाई, फैलाव,
वृक्ष के शाखा पत्तलव का समु-
दाय ।

विस्तृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
विस्तारयुक्त ।

विस्पष्टम् (नपुं०) स्पष्ट वचन ।

विस्फारः (पुं०) धनुष के प्रत्य-
क्षा का शब्द ।

विस्फोटः (पुं०) फोड़ा वा पिरकी ।

विस्मयः (पुं०) आश्चर्य, अद्भुतरस ।

विस्मृत (त्रि०) (तः । ता । तम्) भू-
लाहुभा = ई वा भूलगया = ई ।

विस्मम् (नपुं०) अपक्व वा कच्चे
मांस इत्यादि का गन्ध ।

विस्मन्धः (पुं०) “विश्रम्भ” में
देखो ।

विस्मसा (स्त्री) बढ़ाई ।

विहगः (पुं०) पक्षी ।

विहङ्गः (पुं०) तथा ।

विहङ्गमः (पुं०) तथा ।

विहङ्गिका (स्त्री) बँहँगी का द-
ण्डा, बँहँगी ।

विहसितम् (नपुं०) मधुर हँसना ।

विहस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)

व्याकुल वा वे इक्षितशर ।

विहापित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

दियागया = ई, (नपुं०) दान ।

विहायसः (पुं०) आकाश ।

विहायस् (पुं० । नपुं०) (याः ।
 यः) तथा, (पुं०) पक्षी ।
 विहायित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 दियागया = ई, (नपुं०) दान ।
 विहारः (पुं०) क्रीड़ा वा खेलना,
 पैर से चलना ।
 विहृतम् (नपुं०) स्त्रियों का एक
 प्रकार का हाव अर्थात् कुल से
 वक्तव्य बात का न बोलना ।
 विह्वल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 व्याकुल, शोक वा चिन्ता से
 जिस का अङ्ग भङ्ग होगया हो ।
 वीकाशः (पुं०) एकान्त, प्रकाश ।
 वीचि (पुं० । स्त्री) (चिः । चिः) जल
 इत्यादि का तरङ्ग वा लहर ।
 वीणा (स्त्री) वीन एक बाजा ।
 वीणावादः (पुं०) वीणाबजानेवा-
 ला, वीणा का बजाना वा शब्द
 वीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 खर्च हो गया वा भोराय गवा
 वा नष्ट हो गया = ई, (नपुं०)
 निर्वन्त वा बे काम हाथी, नि-
 र्वन्त वा बे काम घोड़ा, हाथी
 को अङ्गुश से शिखा देना ।
 वीतंसः (पुं०) मृग वा पक्षियों
 के ब्रह्माने का हथियार (जा-
 ल इत्यादि) ।
 वीति (पुं० । स्त्री) (तिः । तिः) (पुं०)

घोड़ा, (स्त्री) गमन वा चलना,
 प्रकाश, गर्भ का धारण करना,
 भोजन करना, दौड़ना ।
 वीतिहोचः (पुं०) अग्नि वा आग ।
 वीथी (स्त्री) पङ्क्ति वा पांती,
 मार्ग वा रास्ता वा गल्लिनी ।
 वीध्र (त्रि०) (ध्रः । ध्रा । ध्रम्)
 स्वभाव से मन्दरहित वा निर्मल ।
 वीणाहः (पुं०) कूँएँ की जगत् ।
 वीरः (पुं०) शूर वा वीर, वीररस
 वीरणम् (नपुं०) गाँड़रस एक घास
 जिस्की जड़ खस कहलाती है ।
 वीरतरम् (नपुं०) तथा ।
 वीरतरुः (पुं०) अर्जुन वृक्ष ।
 वीरपत्नी (स्त्री) शूर की स्त्री ।
 वीरपाणम् (नपुं०) युद्ध के प-
 हिले वा पीछे वीर लोगों का
 मद्यादि का पीना ।
 वीरपानम् (नपुं०) तथा ।
 वीरभार्या (स्त्री) शूर की स्त्री ।
 वीरमातृ (स्त्री) (ता) वीर की
 माता ।
 वीरवृक्षः (पुं०) भैलावाँ (एक
 ओषधीवृक्ष) ।
 वीरसूः (स्त्री) वीर की माता ।
 वीरहन् (पुं०) (हा) जिसके अग्नि-
 होच का अग्नि बुत गया वह ।
 वीराशंसनम् (नपुं०) भयङ्कर युद्ध

का स्थान जहाँ कटे हुए वीर
वा हथी वा घोड़े पड़े हैं और
जिन को देखने से भय लग-
ता है ।

वीरुध् (स्त्री) (त—दू) शाखा
पत्ता इत्यादियुक्त जता ।

वीर्यम् (नपुं०) धातु, बल वा सा-
मर्थ्य, प्रभाव वा तेज ।

वुकः (पुं०) गुग्गा एक भाजी ।

वुकः (पुं०) हुंडार वा भेंड़िया पशु,
मूसा एक जन्तु ।

वृक्षधूपः (पुं०) कई एक सुगन्धद्र-
व्यों के मिलाने से बनाहुआ
धूप, “श्रीवास” में देखो ।

वृक्षधूपकः (पुं०) तथा ।

वृक्ष्य (त्रि०) (कणः । कणा । कणम्)
खण्डित वा काटाहुआ = ई ।

वृक्षः (पुं०) पेड़ ।

वृक्षमेदिन् (पुं०) (दी) काष्ठ के
काटने का हथियार (बँसला
इत्यादि)

वृक्षरुहा (स्त्री) अकासबँवर एक
जता ।

वृक्षवाटिका (स्त्री) वेश्या का ब-
गीचा, राजा के मन्त्री का ब-
गीचा ।

वृक्षादनौ (स्त्री) “वृक्षमेदिन्” में
देखो, “वृक्षरुहा” में देखो ।

वृक्षाम्लम् (नपुं०) चुक वा अमसुल
(एक खटाई) ।

वृजिन (त्रि०) (नः । ना । नम्) वक्र
वा टेढ़ा = दी, सुण्डित वा मू-
ड़ा हुआ = ई, (पुं०) केश वा
बाल, (नपुं०) क्लेश वा दुःख,
पाप, रँगा चमड़ा ।

वृत्त (त्रि०) (तः । ता । तम्) घेरा
हुआ = ई, वरण कियागया वा
अङ्गीकार कियागया = ई ।

वृत्तिः (स्त्री) वस्त्र इत्यादि का घेरा,
वर जो प्रसन्न होकर देवता दे-
ते हैं ।

वृत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्) गोला
वा गोलाकार वस्तु, वरण कि-
यागया वा अङ्गीकार किया-
गया = ई, बीत गया = ई वा
हुआ = ई वा सम्पूर्ण हुआ =
ई, पढ़ागया = ई, मरगया = ई,
दृढ़ अर्थात् जो हिल न सके,
(पुं० । नपुं०) छन्द (“अ-
नुष्टुप्” इत्यादि), चारित्र्य वा
लोकाचार, जीविका वा जीव-
नोपाय ।

वृत्तान्तः (पुं०) समाचार वा ख-
बर, प्रकरण वा ग्रन्थ का एक
देश, भाव वा अभिप्राय, साकल्य
वा सम्पूर्णता ।

वृत्तिः (स्त्री) जीविका वा जीव-
नोपाय, ऋषियों के बनाए हुए
सूत्रों का अर्थ, भारती सात्वती
कैशिकी और आरभटी (ये
चारों नाटक में "वृत्ति" नाम
से कहی जाती हैं) ।

वृत्रः (पुं०) वृत्रासुर एक दैत्य,
अन्धकार, शत्रु ।

वृत्रहन् (पुं०) (ह्वा) इन्द्र ।

वृथा (अव्यय) निरर्थक, विधि
से रहित ।

वृष (त्रि०) (वृः । वृ । वृम्)
बुड्ढा = डूँढी, बड़ा = डूँ, प-
ण्डित, (नपुं०) शिलाजीत
शोषधी ।

वृषत्वम् (नपुं०) बुढौती वा बुड्ढाई ।

वृषदारकः (पुं०) एक शोषधीवृक्ष ।

वृषनाभिः (पुं०) वात रोग से जिस
की नाभी जँची होगई है ।

वृषप्रमातामहः (पुं०) माता का
परदादा ।

वृषश्रवस् (पुं०) (वाः) इन्द्र ।

वृष्टिः (स्त्री) बड़ती ।

वृष्टिजीविका (स्त्री) व्याज वा सूद ।

वृष्टिमत् (त्रि०) (मान् । मती ।
मत्) बड़ताहुआ = दै ।

वृषोक्षः (पुं०) बुड्ढा बैल ।

वृषध्याजीवः (पुं०) व्याज खानेवाला

वृन्तम् (नपुं०) वृक्ष में कौ ठोठो
जिस में फूल फल और पत्ते
अटके रहते हैं ।

वृन्दम् (नपुं०) समूह ।

वृन्दारक (त्रि०) (रकः । रिका—
रका । रकम्) रूपवान् वा सु-
न्दर, प्रधान वा मुख्य, (पुं०)
देवता ।

वृन्दिष्ठ (त्रि०) (ठः । ठा । ठम्)
अत्यन्त सुन्दर, अत्यन्त मुख्य ।

वृश्चिकः (पुं०) बिच्छी (एक डङ्क
वाला जन्तु), केकड़ा जन्तु, एक
वृक्ष, मेष इत्यादि १२ राशियों
में कौ एक राशि का नाम, जन
खानेवाला कौड़ा, भँवरा ।

वृषः (पुं०) मूसा जन्तु, अष्ट वा
मुख्य, असुर एक वृक्ष, ऋषभ
नामक शोषध, बैल, अण्डकोष,
धर्म, मेष इत्यादि १२ राशियों
में कौ एक राशि, का नाम सिं-
गिया (एकविष), एक सुगन्धचूर्ण

वृषणः (पुं०) अण्डकोश ।

वृषदंशकः (पुं०) बिलार पशु ।

वृषध्वजः (पुं०) शिव ।

वृषन् (पुं०) (वा) इन्द्र ।

वृषभः (पुं०) बैल, अष्ट वा प्रधान ।

वृषलः (पुं०) शूद्र (एक वर्ण) ।

वृषस्यन्ती (स्त्री) सुरत वा सम्भोग

की इच्छा करने वाली स्त्री ।
 वषा (स्त्री) मूसाकर्णी ओषधी ।
 वषाकपायी (स्त्री) जद्धमी, पार्वती ।
 वषाकपिः (पुं०) शिव, विष्णु ।
 वषी (स्त्री) सुनि लोगों का आ-
 सन । [वसी]
 वष्टिः (स्त्री) वर्षा वा वरसना ।
 वष्टिणः (पुं०) एक राजा जिस के
 वंश में कृष्ण ने अवतार लिया,
 भेड़ा एक पशु ।
 वेगः (पुं०) भौक, जल का प्रवाह ।
 वेगिन् (त्रि०) गी । गिनी । गि)
 वेगयुक्त ।
 वेणि (स्त्री) (णिः—णी) केशों
 की चोटी जो सर्पाकार बनाई
 है, नद्यादि जलाशयका मध्य-
 भाग वा धारा ।
 वेणी (स्त्री) बन्दान एक ओषधीवृक्ष
 वेणुः (पुं०) बांसुली बाजा, बांस
 एक वृक्ष ।
 वेणुकम् (नपुं०) हाथियों के मा-
 रने के लिये एक डगडा ।
 वेणुध्माः (पुं०) बांसुली बजानेवाला
 वेणुनिष्ठतिः (पुं०) एक प्रकार
 का जल ।
 वेतनम् (नपुं०) मजदूरी वा तलाव ।
 वेतसः (पुं०) बेंत वृक्ष ।
 वेतस्वत् (त्रि०) (स्वान् । स्वती ।

स्वत्) जिस नदी वा तलाव
 वा भूमि पर बेंत बहुत हैं वह
 स्थान ।
 वेतालः (पुं०) वह सुर्दा जिस में
 भूत ने प्रवेश किया है (वेताल) ।
 वेन्नवती (स्त्री) एक नदी ।
 वेदः (पुं०) ऋक् यजुष् साम और
 अथर्वण इन को वेद कहते हैं ।
 वेदन (स्त्री । नपुं०) (ना । नम्) अ-
 नुभव और स्मृति से भिन्न ज्ञान
 अर्थात् प्रत्यक्ष अनुमिति उपमि-
 ति और शाब्द, (स्त्री) पीड़ा ।
 वेदान्तिन् (पुं०) (न्ती) वेदा-
 न्तशास्त्र का जाननेवाला ।
 वेदि (स्त्री) (दिः—दी) रच
 कर बनाई हुई भूमि, यज्ञ के
 लिये डमरु के सदृश बनाई
 हुई भूमि, अँगुठी (एक भूषण),
 बरें (एक जन्तु) ।
 वेदिका (स्त्री) अँगना में बनाया
 हुआ चौतरा इत्यादि बैठने का
 स्थान ।
 वेधः (पुं०) छेद, वेधना वा छेदना ।
 वेधनिका (स्त्री) “भास्फोटनी”
 में देखो ।
 वेधमुख्यकः (पुं०) कचूर ओषधी ।
 वेधस् (पुं०) (धाः) ब्रह्मा, विष्णु,
 पण्डित ।

वेधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

छेदागया वा वेधागया = ई ।

वेपथुः (पुं०) कम्प वा कांपना ।

वेमन् (पुं०) (मा) जोलहो का

एक हथियार जिस से बीनने के समय सूत बराबर करते हैं ।

वेजा (स्त्री) समुद्र का तीर, काल

वा समय, मर्यादा वा हह ।

वेल्जम् (नपुं०) बाभीरङ्ग ओषधी ।

वेल्जजम् (नपुं०) मिरिच (एक

तीता दाना) ।

वेल्जित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

टंटा = ढो, थोड़ा कम्पित वा

थोड़ा कांपता ।

वेशः (पुं०) वेश्या का घर, “आक-

ल्प” में देखो [वेषः], स्वरूप

[वेषः] ।

वेष्णन्तः (पुं०) छोटा सरोवर ।

वेष्मन् (नपुं०) (श्म) घर ।

वेश्या (स्त्री) वेश्या वा खराश

स्त्री वा खानगी । [वेष्या]

वेषः (पुं०) अलङ्कार की रचना

इत्यादि से की गई शोभा ।

वेशवारः (पुं०) सेंधानोन सोंठ

पीपर मिरिच धनियां जीरा

अनार हरदी हींग इन सब

पदार्थों को इकट्ठा कर के ब-

नाया हुआ चूर्ण (सोंठ पीपर

मिरिच सेंधानोन धनियां हींग

राई अनार अजवाइन—किसी

के मत में इन सब वस्तुओं के

चूर्ण को “वेशवार” कहते हैं) ।

वेशवारः (पुं०) तथा ।

वेष्टित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

लपेटा हुआ वा घेरा हुआ = ई ।

वैसवारः (पुं०) “वेशवार” में देखो ।

वैहत् (स्त्री) बैल के संयोग से अपने

गर्भ को गिरा देनेवाली गैया ।

वै (अव्यय) निश्चय, श्लोक के

पादपूरण करने में ।

वैकचकम् (नपुं०) जनेज के ऐसी

पहिनी हुई माला ।

वैकचिकम् (नपुं०) तथा ।

वैकङ्कतः (पुं०) विकङ्कत वा कँठेर वृक्ष

वैकुण्ठ (पुं० । नपुं०) (यठः ।

यठम्) (पुं०) विष्णु, (नपुं०)

विष्णुलोक ।

वैजननः (पुं०) जड़का जनने का

महीना अर्थात् गर्भ का नवां

या दसवां महीना ।

वैजयन्तः (पुं०) इन्द्र का घर वा

महल ।

वैजयन्तिकः (पुं०) झण्डी वा फ-

रहरा ढोनेवाला ।

वैजयन्तिका (स्त्री) टेकार वृक्ष ।

वैजयन्ती (स्त्री) पताका ।

वैज्ञानिक (त्रि०) (कः । की । कम)
निपुण वा चतुर ।

वैणव (त्रि०) (वः । वी । वम्) बांस
की बनी हुई वस्तु, (नपुं०)
बांस का फल ।

वैणविकः (पुं०) बांसली बजाने-
वाला ।

वैणिकः (पुं०) तथा, वीणा का ब-
जानेवाला ।

वैणुकम् (नपुं०) हाथियों के ताड़न
के लिये एक दण्ड ।

वैतनिकः (पुं०) मजूर ।

वैतरणि (स्त्री) (णिः - णी) एक
नरक की नदी ।

वैतालिकः (पुं०) प्रातःकाल के स-
मय गाय कर राजा को जगा-
नेवाला ।

वैतंसिकः (पुं०) मांस बेचनेवाला ।

वैदेहकः (पुं०) बनियाँ, वैश्य से
ब्राह्मणी में उत्पन्न हुआ ।

वैदेही (स्त्री) पीपर ओषधी, सीता
(रामचन्द्र की स्त्री) ।

वैद्यः (पुं०) वैद्य वा रोग दूर कर-
ने वाला ।

वैद्यमाट्ट (स्त्री) (ता) अरुस
(एक वृक्ष) ।

वैधात्रः (पुं०) सनत्कुमार (एक
वज्रा का पुत्र) ।

वैधेयः (त्रि०) (यः । यी । यम्) मूर्ख ।
वैनतीयः (पुं०) गरुड़ पक्षी ।

वैनीतक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)
मनुष्य की सवारी (पालकी,
ढोली इत्यादि) ।

वैमात्रः (पुं०) माता के सवत का
लड़का ।

वैमात्रेयः (पुं०) तथा ।

वैमैयः (पुं०) अदल बदल वा एक
चीज दे कर दूसरी लेना ।

वैघात्रः (पुं०) वाघ के चमड़े से
घेरा वा ओझारा हुआ रथ ।

वैरम् (नपुं०) बैर वा शत्रुता ।

वैरशुद्धिः (स्त्री) बैरी से बदला
लेना वा बैर का बदला लेना ।

वैरिन् (पुं०) (री) शत्रु ।

वैदधिकः (पुं०) काँवर ढोनेवाला,
बँहंगी ढोनेवाला ।

वैवस्वतः (पुं०) यमराज ।

वैशाखः (पुं०) दही दूध इत्यादि
के मथने का दण्ड, एक महीने
का नाम, बाण चलाने वाले
का एक प्रकार का आसन ।

वैशेषिकः (पुं०) एक कणादना-
मक न्यायशास्त्र का बनानेवा-
ला जो कि ७ पदार्थों को मा-
नता है ।

वैश्यः (पुं०) वैश्य (एक वर्ण) ।

तैश्चत्रयः (पुं०) कुबेर (एक दि-
वपाल) ।

वैश्वानरः (पुं०) अग्नि वा आग ।

वैष्णवी (स्त्री) विष्णुशक्ति देवता ।

वैसारिणः (पुं०) मञ्जुली ।

वौषट् (अव्यय) यह शब्द यज्ञ में
देवतों को हवि देने में बोला
जाता है ।

वंशः (पुं०) बांस वृक्ष, वंश वा कुल,
एक तरह का ऊख ।

वंशकम् (नपुं०) अंगर (एक चन्दन)

वंशरोचना (स्त्री) वंशलोचन (एक
शोषणी) ।

वंशलोचना (स्त्री) तथा ।

वंशिकम् (नपुं०) अंगर (एक च-
न्दन) ।

व्यक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
स्पष्ट वा प्रकट वा प्रकाशित,
(पुं०) पण्डित ।

व्यक्तिः (स्त्री) स्पष्टता वा प्रकाश
वा प्रकटता, प्राणियों के समूह
में से एक ।

व्यय (त्रि०) (यः । या । यम्)
व्याकुल वा घबड़ाया = है, दु-
चिन्ता ।

व्यङ्गा (स्त्री) हीन अङ्गवाली ।

व्यजनम् (नपुं०) पङ्खा ।

व्यञ्जक (त्रि०) (ज्ञकः । ज्ञिका ।

ञ्जकम्) प्रकाश करनेवाला वा
जाहिर करनेवाला = ली, मन
के अभिप्राय का जनाने वाला
= ली (नाट्य में) ।

व्यञ्जन (त्रि०) (नः । नी । नम्)

जिस के द्वारा कोई बात प्रकट
की जाय, (नपुं०) मीठा खट्टा
तीता इत्यादि ६ रस, चिह्न
(जिस से कोई वस्तु पहिचानी
जाय), मोछ, कटी (एक भोज्य
वस्तु), हाथ पैर इत्यादि अङ्ग ।

व्यङ्ग्यकः (पुं०) रेंड वृक्ष ।

व्यङ्ग्यनः (पुं०) तथा ।

व्यत्ययः (पुं०) उल्टा पुल्टा वा
विपरीत ।

व्यत्यासः (पुं०) तथा ।

व्यथा (अव्यय) पीड़ा, मन की पीड़ा

व्यधः (पुं०) वेधना वा छेदना ।

व्यध्नः (पुं०) खराब रस्ता ।

व्यपेत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
हट गया वा चला गया वा नष्ट
हो गया = है ।

व्ययः (पुं०) खर्च वा छीजना वा
कम होना वा घटजाना ।

व्यलीक (त्रि०) (कः । का । कम्)
अप्रिय वा जो प्यारा नहीं है,
करने के योग्य नहीं, मिथ्या-
वादी वा झूठ बोलनेवाला = ली,

(नपुं०) दुःखं वा पीडा, लज्जा,
मिथ्या वा भूठ ।
व्यवधा (स्त्री) अन्तर्धानं वा गुप्त
होना वा छिप जाना, भाङ् ।
व्यवसायः (पुं०) उद्योग ।
व्यवहारः (पुं०) व्यवहार वा काम
में जाना, विवाद वा झगडा ।
व्यवायः (पुं०) मैथुन वा स्त्री और
पुरुष का संयोग ।
व्यसनम् (नपुं०) विपत्ति वा सु-
सीवत, हानि वा नुकसान, का-
म से उत्पन्न हुआ दोष, क्रोध से
उत्पन्न हुआ दोष, लज्जा वा बान ।
व्यसनार्तं (त्रि०) (तः । तां । तम्)
दुःखित वा पीडित ।
व्यस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
व्याकुल वा घबराया हुआ = ई,
छितराया हुआ = ई ।
व्याकरणम् (नपुं०) व्याकरण वा
शब्दशास्त्र, व्याख्या करना वा
टीका करना ।
व्याकुल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
घबराया हुआ = ई ।
व्याकोश (त्रि०) (शः । शा । शम्)
फलाहुआ = ई (वृक्ष इत्यादि),
फूलाहुआ = ई (पुष्प) [व्याकोष]
व्याघ्रः (पुं०) बाघ, श्रेष्ठ वा उत्तम ।
व्याघ्रनखम् (नपुं०) व्याघ्रनख

(एक गन्धद्रव्य) ।
व्याघ्रपादः (पुं०) (त्—द्) वि-
कङ्कत वा कँठेर वृक्ष ।
व्याघ्रपुच्छः (पुं०) रेंड वृक्ष ।
व्याघ्राटः (पुं०) भरदूज (एक पक्षी)
व्याघ्री (स्त्री) भटकटैया ओषधी,
वाघिन ।
व्याजः (पुं०) स्वरूप का छिपाना
वा ढांकना, बहाना करना ।
व्याडः (पुं०) सर्प, मांस का खा-
नेवाला पशु (बाघ इत्यादि) ।
[व्याजः]
व्याडायुधम् (नपुं०) व्याघ्रनख
(एक गन्धद्रव्य) ।
व्याधः (पुं०) बहेलिया वा मृग
पक्षी इत्यादि का बभ्राने वा
मारनेवाला ।
व्याधिः (पुं०) रोग, कुट्ट (एक
ओषधी) ।
व्याधिघातः (पुं०) रोग का नाश,
अमिलतास (एक ओषधीवृक्ष)
व्याधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
रोगी ।
व्यानः (पुं०) सब देह में घूमने
वाला वायु ।
व्यापादः (पुं०) द्रोह करना वा
वैर करना, मारडालना ।
व्यपादित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मार डाला गया = ई ।

व्यामः (पुं०) अँकवार वा दोनों बाहुओं के फैलाने से जितना स्थान खाली रहता है ।

व्याल (त्रि०) (लः । ला । लम्) धूर्त वा दगाबाज, (पुं०) सर्प, चौता (एक वनपशु), दुष्ट हाथी, सिंह ।

व्यालघाहिन् (पुं०) (ही) सर्प का पकड़नेवाला ।

व्यावृत (त्रि०) (तः । ता । तम्) वरण किया गया वा अङ्गीकार किया गया = ई, निवृत्त हो गया वा हट गया = ई ।

व्यावृत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्) तथा । [वावृत्त]

व्यासः (पुं०) पराशर के पुत्र व्यास, विस्तार ।

व्याहारः (पुं०) बोलना ।

व्युतिः (स्त्री) कपड़ा इत्यादि का बीनना ।

व्युत्थानम् (नपुं०) तिरस्कार वा अनादर, विरोध करना, स्वतन्त्रता से काम करना ।

व्युष्टिः (स्त्री) फल, सम्पत्ति वा सम्पदा ।

व्यूढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्) स्थापित किया गया = ई, एक-

ट्ठा हुआ = ई, मोटा ताजा = जी ।

व्यूढकङ्कटः (पुं०) वृद्ध योधा जिस ने कवच पहिना है ।

व्यूतिः (स्त्री) कपड़ा इत्यादि का बीनना ।

व्यूहः (पुं०) समूह, एक प्रकार की सेना की रचना ।

व्यूहपार्श्विणः (पुं०) रची हुई सेना के पीछे का भाग ।

व्यो (अव्यय) लोहा ।

व्योकारः (पुं०) लोहार ।

व्योमकेशः (पुं०) शिव ।

व्योमन् (नपुं०) (म) आकाश ।

व्योमयानम् (नपुं०) विमान वा उड़नखटोला ।

व्योधम् (नपुं०) सोंठ मिरिच पीपर (यह शब्द मिले हुए इन तीनों का वाचक है) ।

व्रजः (पुं०) समूह, गैया का गोठा, मार्ग ।

व्रज्या (स्त्री) पर्यटन वा घूमना, यात्रा वा कूच ।

व्रण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्) घाव वा खत ।

व्रत (पुं० । नपुं०) (तः । तम्) चान्द्रायण इत्यादि व्रत ।

व्रततिः (स्त्री) जता, विस्तार ।

व्रतिन् (पुं०) (ती) चान्द्रायण
इत्यादि व्रत का करने वाला,
वह भ्रष्टव्यु जो यज्ञ में ऋत्वि-
जों को आज्ञा करता है ।

व्रश्चनः (पुं०) काटने का हथियार
(कुल्हाड़ी वा टँगारी इत्यादि)

व्रातः (पुं०) समूह वा भुण्ड, दुष्ट-
चरण वा खराब काम करना ।

व्रात्यः (पुं०) वह ब्राह्मण जिस
का यज्ञोपवीत नहीं हुआ है,
अधम वा नीच ।

व्रीडा (स्त्री) लज्जा ।

व्रीहिः (पुं०) धान, अन्न (जव
इत्यादि) ।

व्रैहेय (त्रि०) (यः । यौ । यम्)
धान का खेत ।

—***—

(प्र)

प्र (पुं० । नपुं०) (शः । शम्)

(पुं०) शिव, सीमा वा वह,

सूतना, हिंसा वा मारहाजना,

(नपुं०) सुख, कल्याण ।

प्रकट (त्रि०) (टः । टी । टम्)

छकड़ा वा बैल की गाड़ी ।

प्रकज (पुं० । नपुं०) (जः । जम्)
टकड़ा ।

प्रकलिन् (पुं०) (ली) मछली ।

प्रकुलिन् (पुं०) (ली) तथा ।

प्रकुन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

सगुन (भुजा वा आँख का फर-
कना इत्यादि), (पुं०) पक्षी ।

प्रकुनिः (पुं०) पक्षी ।

प्रकुन्तः (पुं०) तथा, एक प्रकार
का सुरगा पक्षी ।

प्रकुन्तिः (पुं०) तथा ।

प्रकुलः (पुं०) एक मछली ।

प्रकुलाचका (स्त्री) सफेद रङ्ग
की दूब ।

प्रकुलादनी (स्त्री) जलपीपर लता,
कुटुकी वृक्ष ।

प्रकुलाभकः (पुं०) गड़क नामक
मछली ।

प्रकृत् (नपुं०) विष्ठा वा गूह ।

प्रकृत्करिः (पुं०) बहवा वा बहड़ा ।

प्रक्तिः (स्त्री) सामर्थ्य वा बल,

बरछी वा भाजा (एक शस्त्र),

प्रभाव उत्साह और मन्त्र इन

तीनों से उत्पन्न भया राजों का

सामर्थ्य ।

प्रक्तिधरः (पुं०) भाजा धारण

करनेवाला, स्वामिकार्तिक ।

शक्तिहेतिकः (पुं०) भाला धारण करनेवाला ।

शक्रः (पुं०) इन्द्र, कोरैया (एक पुष्पवृक्ष) ।

शक्रधनुष् (नपुं०) (नुः) इन्द्र का धनुष् जो प्रायः वर्षाकाल में आकाश में देख पड़ता है ।

शक्रपादपः (पुं०) देवदार वृक्ष ।

शक्रपुष्पी (स्त्री) इन्द्रपुष्पी (एक जलता) ।

शक्त (चि०) (क्तः । क्ता । क्तम्) प्रिय वा मीठा वचन बोलने-वाला = ली ।

शङ्करः (पुं०) शिव ।

शङ्कुः (पुं०) खूँटा वा खूँटी, एक जलका जन्तु, ठूँठा वृक्ष, बरखी वा भाला ।

शङ्ख (पुं० । नपुं०) (ङ्खः । ङ्खम्) खड्ग, (पुं०) एक निधि, नख नामक एक गन्धद्रव्य, ललाट की हड्डी ।

शङ्खनखः (पुं०) छोटा शङ्ख ।

शङ्खपुष्पी (स्त्री) कौड़िना (एक ओषधीजलता) ।

शङ्खिनी (स्त्री) एक प्रकार की स्त्री, शङ्खाहुली (एक जलतावृक्ष) ।

शची (स्त्री) इन्द्राणी वा इन्द्र की स्त्री ।

शचीपतिः (पुं०) इन्द्र ।

शटी (स्त्री) भाँवाहरदी ।

शठ (त्रि०) (ठः । ठा । ठम्) धूर्त वा दगाबाज ।

शण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्) सन जिस से डोरी कागज, इत्यादि बनता है ।

शणपर्णी (स्त्री) पटशण एक वृक्ष ।

शणपुष्पिका (स्त्री) घण्टानाम एक जलता ।

शणसूचम् (नपुं०) सन से बना हुआ जाल ।

शण्डः (पुं०) नपुंसक वा हिँजड़ा वा खोजा । [शण्डः]

शतम् (नपुं०) सौ सङ्ख्या (१००) ।

शतकोटिः (पुं०) इन्द्र का वज्र ।

शतद्रुः (स्त्री) सतलज नदी ।

शतपत्रम् (नपुं०) कमल पत्र ।

शतपत्रकः (पुं०) कठफोड़वा पत्नी ।

शतपदी (स्त्री) गोजर एक जन्तु ।

शतपर्वन् (पुं०) (वां) बाँस ।

शतपर्विका (स्त्री) दूध (एक घाँस) [शतपर्णिका], वच (एक ओषधी)

शतपुष्पा (स्त्री) सौफ ।

शतप्रासः (पुं०) कंदूल (पुष्पवृक्ष) ।

शतभीरुः (स्त्री) बेइल वा छोटा बेला (पुष्पवृक्ष) ।

शतमन्युः (पुं०) इन्द्र ।

शतमान (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)

एक प्रकार की तौल ।

शतमृत्ती (स्त्री) सतावर (भोषधी) ।

शतवीर्या (स्त्री) सफेद दूध ।

शतवेधिन् (पुं०) (धी) चुक (एक खट्टी वस्तु) ।

शतक्रदा (स्त्री) बिजुली ।

शताङ्गः (पुं०) युद्ध का रथ ।

शतादरी (स्त्री) सतावर (भोषधी) ।

शत्रुः (पुं०) वैरी, राजा के अपने देय के पास का राजा ।

शनैश्चरः (पुं०) एक गृह ।

यनैस् (अव्यय) (नैः) धौरे ।

शपथः (पुं०) शपथ वा किरिया वा कसम ।

शपनम् (नपुं०) तथा, शाप देना वा गाली देना ।

शफ (पुं० । नपुं०) (फः । फम)

पशु का खुर ।

शफर (पुं० । स्त्री) (रः । री)

प्रोष्ठोनाम मकली ।

शहरः (पुं०) पर्वतवासी मनुष्यों की एक स्त्रीच्छजाति ।

शबल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

चितकबरा रङ्ग धाला = ली,

(पुं०) चितकबरा रङ्ग, (स्त्री)

एक गैया [शबली] ।

शब्दः (पुं०) शब्द वा आवाज,

अक्षर वा वर्ण से बना हुआ राम

कृष्ण घट इत्यादि शब्द ।

शब्दग्रहः (पुं०) वह इन्द्रिय जिस से शब्द का ग्रहण हो अर्थात् कान ।

शब्दन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

जिस का शब्द करने का स्वभाव है ।

शमः (पुं०) शान्ति (इन्द्रियों की वा काम क्रोध इत्यादि की), मन की शान्ति ।

शमथः (पुं०) चित्त वा मन की शान्ति ।

शमन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्) (पुं०) यमराज, (नपुं०) यज्ञ के पशु को मारना ।

शमनस्वस्त (पुं०) (सा) यमुना नदी ।

शमलम् (नपुं०) विष्टा वा गूह ।

शनित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

शान्त किया गया = इं ।

शमी (स्त्री) शमी (एक वृक्ष), छीमी ।

शमीधान्यम् (नपुं०) वह अन्न जो छीमी से निकलता है (मूँग इत्यादि) ।

शमीरः (पुं०) छोटा शमी का वृक्ष

शम्पा (स्त्री) बिजुली ।

शम्पाकः (पुं०) अभिलतास (एक
ओषधीवृक्ष) ।

शम्भः (पुं०) इन्द्र का वज्र ।

शम्बर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
(पुं०) साबरनाम एक मृग,
एक दैत्य का नाम, (नपुं०)
जल वा पानी ।

शम्बरारिः (पुं०) कामदेव ।

शम्बरी (स्त्री) मूसाकर्णी ओषधी ।

शम्बलम् (नपुं०) एक प्रकार का
रङ्ग, राह का कलवा ।

शम्बाकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
दो बेर जोताहुआ = द्वे (खेत
इत्यादि) ।

शम्बूक (पुं० । स्त्री) (कः । का)
छोटी सीप, (पुं०) घोघा,
(स्त्री) घोघी ।

शम्भजी (स्त्री) कुटनी वा स्त्री
पुरुष को मिलानेवाली स्त्री ।

शम्भुः (पुं०) शिव, ब्रह्मा ।

शम्भा (स्त्री) जूआ की कील वा
खूँटी ।

शम्पाकः (पुं०) अभिलतास (एक
ओषधीवृक्ष) ।

शयः (पुं०) हाथ । [शयः]

शयनम् (नपुं०) खटिया इत्यादि
(जिस पर सूता जाय), सूतना ।

शयनीयम् (नपुं०) खटिया इ-

त्यादि (जिस पर सूता जाय) ।

शयालु (त्रि०) (लुः । लुः । लु)

सूतनेवाला = ली ।

शयित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

सूताहुआ = ई ।

शयुः (पुं०) अजगर सर्प ।

शय्या (स्त्री) खटिया ।

शरः (पुं०) बाण, सरहरी ।

शरजन्मन् (पुं०) (न्मा) स्वा-
मिकार्तिक ।

शरणम् (नपुं०) घर, रक्षा करने
वाला = ली ।

शरद् (स्त्री) (त—द्) कुशार
और कार्तिक का महीना, वर्ष
वा बरिस ।

शरभः (पुं०) एक मृग ।

शरव्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्)
बाण का लक्ष्य वा निशाना ।

शराभ्यासः (पुं०) बाण चलाने
का अभ्यास ।

शरारिः (स्त्री) भाड़ी एक पक्षी ।

शरारु (त्रि०) (रुः । रुः । रु) हिंस-
क वा मार डालनेवाला = ली ।

शरालिः (स्त्री) भाड़ी पक्षी । [श-
राजी]

शरावः (पुं०) भारती साजने का
बरतन, कसोरा वा परई ।

शरावती (स्त्री) एक नदी ।

शरासनम् (नपुं०) धनुष ।
 शरीरम् (नपुं०) शरीर वा देह ।
 शरीरिन् (त्रि०) (री । रिणी ।
 रि) प्राणी वा देहधारी ।
 शर्करा (स्त्री) सक्कर वा खाँड़
 सिकटी वा कछुड़ी, वह भूमि
 जहाँ सिकटी बहुत हैं, बालू ।
 शर्करावत् (त्रि०) (वान् । वती ।
 वत्) वह भूमि जिस में सि-
 जटी बहुत हैं ।
 शर्करिन् (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 तथा ।
 शर्मन् (नपुं०) (मं) सुख वा आनन्द ।
 शर्वः (पुं०) शिव ।
 शर्वरी (स्त्री) रात्रि वा रात ।
 शर्वला (स्त्री) गँडासा (एक शस्त्र)
 शर्वाणी (स्त्री) पार्वती ।
 शलम् (नपुं०) साही पशु का
 रोम वा रोंझा ।
 शलभः (पुं०) टिड्डी (एक जन्तु),
 फतिङ्गा जो उड़ कर दीया में
 गिरने से जल जाता है ।
 शलजम् (नपुं०) साही पशु का
 रोम वा रोंझा ।
 शलजी (स्त्री) तथा, साही पशु ।
 शलाट् (त्रि०) (टः । टुः । टु)
 कच्चा फल ।
 शलकम् (नपुं०) छिलका वा बो-

कला, टुकड़ा ।
 शल्मलि (पुं० । स्त्री) (लिः । लिः)
 सेमर वृक्ष ।
 शल्य (पुं० । नपुं०) (ल्यः । ल्यम्)
 बरछी वा शाला, (पुं०) बाण,
 मयनफल का वृक्ष, साही (पशु),
 एक राजा का नाम ।
 शल्लकी (स्त्री) सलवे (वृक्ष) ।
 शव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)
 सुरदा वा मरे हुए का शरीर ।
 श्वरः (पुं०) पर्वतवासी मनुष्यो
 की एक स्नेच्छजाति ।
 श्वली (स्त्री) चितकवरी गैया ।
 शशः (पुं०) खरहा वा खरगोश
 (एक जन्तु) ।
 शशधरः (पुं०) चन्द्रमा ।
 शशादनः (पुं०) बाज पक्षी ।
 शशोर्णम् (नपुं०) खरहे का रोम
 वा रोंझा ।
 शशवत् (अव्यय) सदा वा सर्वदा,
 निरन्तर वा हरदम, फेर फेर ।
 शकुली (स्त्री) पूरी, कचौरी ।
 शष्पम् (नपुं०) कोमल दण वा
 नरम घास ।
 शसनम् (नपुं०) मार डालना,
 यज्ञ के पशु को मारना ।
 शस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
 सुन्दर वा बड़ा द्युक्त मङ्गलयुक्त,

कहा गया = ई, (नपुं०) मङ्गल
वा कल्याण ।

शस्त्रम् (नपुं०) हथियार (तल-
वार इत्यादि), लोहा ।

शस्त्रकम् (नपुं०) लोहा ।

शस्त्रमार्जः (पुं०) शस्त्रों को साफ
करनेवाला वा मार्जनेवाला ।

शस्त्राजीवः (पुं०) शस्त्र से जीने
वाला अर्थात् सिपाही ।

शस्त्रिन् (पुं०) (स्त्री) तथा, योद्धा ।

शस्त्री (स्त्री) कूरी, गुप्ती ।

शस्पम् (नपुं०) कोमल दृष्टि वा
नरम घास ।

शस्यम् (नपुं०) वृक्ष इत्यादि का
फल ।

शस्यसम्बरः (पुं०) सखुआ वृक्ष ।

शाक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)

भाजी वा साग (बहुधा इत्या-
दि), (नपुं०) भोजन का स-
रञ्जाम (पत्ता फूल फल जड़
इत्यादि तरकारी) ।

शाकट (त्रि०) (टः । टी । टम्)

छकड़े में जोता हुआ वा छकड़े
को ढोनेवाला (बैल इत्यादि) ।

शाकशाकटम् (नपुं०) तरकारी
का खेत ।

शाकशाकिनम् (नपुं०) तथा ।

शाकुनिकः (पुं०) बहेलिया वा

चिड़ियों का बसाने वाला ।

शाक्तोकः (पुं०) बरछी वा भाला
का बाँधने वा धारण करनेवाला

शाक्यमुनिः (पुं०) एक बौद्धों के
आचार्य ।

शाक्यसिंहः (पुं०) तथा ।

शाखा (स्त्री) वृक्ष इत्यादि की
डार ।

शाखानगरम् (नपुं०) राजधानी
के भगल बगल के छोटे २ नगर

शाखाभगः (पुं०) बन्दर ।

शाखिन् (पुं०) (स्त्री) वृक्ष ।

शाङ्खिकः (पुं०) शङ्ख बजानेवाला,
शङ्ख के काम का बनानेवाला ।

शाटका (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)

पहरने की साड़ी वा धोती ।

शाटी (स्त्री) साड़ी ।

शाठ्यम् (नपुं०) धूर्तता वा द-
गाबाजी ।

शाण (पुं० । नपुं०) (णः । णम्)

(पुं०) सोने को परीक्षा के
लिए कसने की कसौटी (एक प-
त्थर), (नपुं०) चन्दन इत्यादि
रगड़ने का पत्थर, (स्त्री) सन
का बना हुआ वस्त्र ।

शाणी (स्त्री) सन का बना हुआ
वस्त्र ।

शाण्डिल्यः (पुं०) एक ऋषि का

नाम, बेल (वृक्ष) ।

शात (चि०) (तः । ता । तम्) सान
रक्खी इदं वा चोखी की इदं
तल्लशर इत्यादि, (नपु०) सुख ।
शातकुम्भम् (नपु०) सुवर्ण वा
सोना ।

शातला (स्त्री) सीकाकाई (एक
वाल साफ करने का मसाला ।
शात्रवः (पुं०) शत्रु वा बैरी ।
शादः (पुं०) घास, चहला वा
कीचड़ ।

शाङ्ग (चि०) (लः । ला । लम्)
वह स्थान जिस में जरी जरी
घास लगी हुई ।

शान्त (चि०) (न्तः । न्ता । न्तम्)
शान्त वा ठण्डा होगया वा
ढीला होगया वा बन्द होगया
वा धीर, नष्ट होगया = इ ।

शान्तिः (स्त्री) आश्वासन वा
तसहली वा धीरता, नाश ।

शापः (पुं०) शाप वा गाली देना ।

शान्धरी (स्त्री) माया वा इन्द्र-
जाल, बाजीगर का खेल ।

शार (चि०) (रः । री । रम्)

चितकवरा = री, (पुं० । स्त्री)

चौपड़ इत्यादिके खेलने की
गोटी, (पुं०) वायु ।

शारङ्ग (चि०) (ङः । ङा । ङम्)

चितकवरा = री, पपीहा पक्षी ।

शारङ्ग (पुं० । स्त्री) (ङः । ङी)

(पुं०) हरिण, (स्त्री) हरिणी ।

शारद (चि०) (दः । दी । दम्)

गया वा टटका = की, डरपो-

कना = नी, (पुं०) कितिउन

(वृक्ष), (स्त्री) जलपीपर ओषधी ।

शारदा (स्त्री) सरस्वती ।

शारिफलम् (नपु०) चौपड़ इ-

त्यादि के खेलने का घर ।

शारिवा (स्त्री) उत्पलशिखा वा

सरिवन ओषधी ।

शार्कर (चि०) (रः । री । रम्)

सक्कर से बना हुआ = इ (मि-

ठाई इत्यादि), कड़वा वा ब-

खुहा (स्थान इत्यादि) ।

शार्ङ्गम् (नपु०) धनुष, विष्णु का

धनुष, सिंगिया (विष) ।

शार्ङ्गिन् (पुं०) (ङीं) विष्णु ।

शार्दूलः (पुं०) बाघ (एक वनप-

शु), श्रेष्ठ ।

शार्वर (चि०) (रः । री । रम्)

मारने वाला = ली, (नपु०)

घन वा बड़ा अहङ्कार ।

शालः (पुं०) वृक्ष, सखुआ वृक्ष,

एक मछली, नगर के घरे की

भीत वा शहरपनाह ।

शालपर्णी (स्त्री) एक ओषधी,

शालपर्णी की जड़, शालपर्णी का फूल ।
 शाला (स्त्री) वर, स्कन्ध की प्रथम शाखा ।
 शालाहकः (पुं०) कुत्ता, बन्दर, सियार ।
 शालिः (पुं०) साठीधान जो साठ दिन में पकता है ।
 शालीन (त्रि०) (नः । ना । नम्) लज्जित वा लजाया हुआ = ई ।
 शालूकम् (नपुं०) कमल की जड़ ।
 शालूरः (पुं०) मेढक (एक जलजन्तु वा स्थलजन्तु) ।
 शालेय (त्रि०) (यः । यी । यम्) साठीधान का खेत, (पुं०) बनसोई (ओषधी) ।
 शालमलः (पुं०) सेमर वृक्ष ।
 शालमलि (पुं० । स्त्री) (लिः । लिः—ली) तथा ।
 शालमलीवैष्टः (पुं०) सेमर का गोंद वा लासा ।
 शावकः (पुं०) बच्चा वा लड़का ।
 शावरः (पुं०) लाछ (एक ओषधी), लोध ओषधी, सावर (एक मृग) ।
 शाश्वत (त्रि०) (तः । ती । तम्) निरन्तर वा सर्वकाल में रहने वाला वा उत्पत्ति और नाश से रहित (नित्य) ।

शाष्कुल (त्रि०) (लः । ली । लम्) मांस और मछली का खाने वाला ।
 शाष्कुलिकम् (नपुं०) पूरियों का समूह, कचोरियों का समूह ।
 शासनम् (नपुं०) आज्ञा, शिक्षा ।
 शास्त्र (त्रि०) (स्ता । स्त्री । स्त्र) सिखाने वाला वा आज्ञा देने वाला = ली, (पुं०) बुद्ध अर्थात् विष्णु का नवम अवतार ।
 शास्त्रम् (नपुं०) ६ शास्त्र (१ न्याय, २ वैशेषिक, ३ योग, ४ वेदान्त, ५ साङ्ख्य, ६ मीमांसा), आज्ञा, ग्रन्थ ।
 शास्त्रविद् (पुं०) (त्—द्) शास्त्रों का जाननेवाला ।
 शिक्वम् (नपुं०) सिकहर वा छींका ।
 शिक्वित (त्रि०) (तः । ता । तम्) सिकहर पर रक्खा हुआ = ई ।
 शिक्षा (स्त्री) सिखाना वा शिक्षा देना, एक वेद का अङ्ग ।
 शिचित (त्रि०) (तः । ता । तम्) सिखाया हुआ = ई, निपुण वा चतुर ।
 शिखण्डः (पुं०) मोर की पीठ ।
 शिखण्डकः (पुं०) “काकपक्ष” में देखो । [शिखाण्डकः] [शिखण्डकः]

शिखण्डिन् (पुं०) (गंडी) मोर पक्षी।
 शिखर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
 पर्वत का शृङ्ग वा चोटी, वृक्ष
 इत्यादि के ऊपर का भाग।
 शिखरिन् (पुं० । स्त्री) (री ।
 रिणी) (पुं०) पर्वत, वृक्ष,
 (स्त्री) एक छन्द।
 शिखा (स्त्री) माथे की चोटी वा
 चुन्द्री, आग की ज्वाला, मोर
 की पोंछ, किरण वा प्रकाश।
 शिखावत् (पुं०) (वान्) आग।
 शिखावलः (पुं०) मोर पक्षी।
 शिखीवम् (नपुं०) तुलिया
 ओषधी।
 शिखिन् (पुं०) (खी) मोर पक्षी,
 अग्नि वा आग।
 शिखिवाहनः (पुं०) स्वामिकात्तिका।
 शिषु (पुं० । नपुं०) (युः । यु)
 बयवा की भाँजी (पुं०) सहेंजन
 वृक्ष।
 शिषुजम् (नपुं०) सहेंजन की बीया।
 शिञ्जितम् (नपुं०) भूषण वा गहने
 का शब्द।
 शिञ्जिनी (स्त्री) धनुष की डोरी वा
 प्रत्यक्षा वा पनचं।
 शितशूकः (पुं०) जव (एक अन्न)।
 शितिः (स्त्री) काला रङ्ग, श्वेत रङ्ग।
 शितिकण्ठः (पुं०) शिव।

शितिसारकः (पुं०) तेंदू वृक्ष।
 शिपिविष्टः (पुं०) शिव, टाल अर्थात्
 जिस पुरुष के चाँदी के बाल
 झड़ गए हैं, शरीर वा वस्त्र च-
 मड़ा जिसकी खाल खुदर गई है।
 शिफा (स्त्री) कमल का कन्द, वृक्ष
 की जड़ जो जंटा के ऐसी हो-
 ती है।
 शिफाकन्दः (पुं०) तथा।
 शिम्बा (स्त्री) छीमी।
 शिम्बि (स्त्री) (म्बिः—म्बी) तथा।
 शिरस् (नपुं०) (रः) मस्तक वा
 माथा, वृक्ष इत्यादि का ऊपर
 का भाग, पिपरामूल।
 शिरस्त्रम् (नपुं०) सिर का पङ्क्ति-
 रावा (टोपी पगड़ी इत्यादि),
 योड़ों का टोप जो युद्ध के समय
 पहिनते हैं।
 शिरस्यः (पुं०) निर्मल केश।
 शिरा (स्त्री) एक मोटी नस जिस
 को नाड़ी कहते हैं।
 शिरीषः (पुं०) सिरसा का वृक्ष।
 शिरोगृहम् (नपुं०) घर में सब से
 ऊपर की कोठरी अर्थात् बँगला।
 शिरोधिः (स्त्री) कन्धरा वा ग-
 रदन।
 शिरोरत्नम् (नपुं०) माथे का मणि।
 शिरोरुहः (पुं०) बाल वा केश।

शिलम (नपुं०) एक तरह की ऋषि
मुनिलोगों की जीविका (खेत
कट जाने के पीछे जो उस में
टूटी फूटी बाज रह जाती है
उन को ला कर अपने भोजन
का काम चलाना, इस को शि-
लवृत्ति भी कहते हैं) ।

शिला (स्त्री) पत्थर की पटिया,
हार के नीचे की चार लकड़ी
जिस के सहारे से चौखटा र-
हता है) ।

शिलाजतु (नपुं०) शिलाजीत ओ-
षधी (पत्थर की लाही वा गोंद) ।

शिली (स्त्री) केंचुई ।

शिलीमुखः (पुं०) बाण, भँवरा ।

शिलोच्चयः (पुं०) पर्वत ।

शिल्पम् (नपुं०) कारीगरी ।

शिल्पिन् (त्रि०) (लपी । लिपनी ।
लिप) कारीगर, सुसविर ।

शिव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
सुन्दर वा कल्याणरूप वा म-
ङ्गलरूप, (पुं०) शिव वा म-
हादेव, (स्त्री) पार्वती, सिया-
रिन, शमी वृक्ष, हरं, भुँइँ-
भँवरा ओषधी, (नपुं०) कल्याण
वा मङ्गल ।

शिवकः (पुं०) खूँटा वा कील वा
मेख ।

शिवमल्ली (स्त्री) गुम्मा साग ।

शिविका (स्त्री) पालकी (सवारी) ।

शिविरम् (नपुं०) कपड़े का घर
वा तम्बू, नवीन आए हुए सेना
के ठिकने का स्थान ।

शिविर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
शीतल वा ठण्डी वस्तु, (पुं० ।

नपुं०) माघ और फागुन म-
हीने का ऋतु ।

शिशुः (पुं०) बालक (लड़का वा
लड़की) ।

शिशुकः (पुं०) सुँइँस (एक जल-
जन्तु) ।

शिशुत्वम् (नपुं०) लड़कई ।

शिशुमारः (पुं०) सुँइँस (जलजन्तु) ।

शिशुनः (पुं०) पुरुष का सूचेन्द्रिय ।

शिश्विदान (त्रि०) (नः । नः ।
नम्) पवित्र वा शुद्ध कामों का
करनेवाला = ली ।

शिशिः (स्त्री) आन्ना वा हुकुम ।

शिश्य (त्रि०) (ष्यः । ष्या । ष्यम्)
चेला वा शगिर्द, सिखलाने वा
बतलाने के योग्य ।

शिशपा (स्त्री) सीसो वृक्ष ।

शीकरः (पुं०) पानी के बहुत
छोटे २ बूँद ।

शीघ्र (त्रि०) (घ्रः । घ्रा । घ्रम्)
जल्दीबाज, (नपुं०) जल्दी ।

शीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

शीतल वा ठण्डी वस्तु, (पुं०)

बेत वृक्ष, लसोड़ा वृक्ष, सुस्त,

(स्त्री) खेत में हल चलाने से

पड़ी लकौर, आकाशगङ्गा, सी-

ता (रामचन्द्र की स्त्री), (नपुं०)

शीतल स्पर्श, जाड़ा ।

शीतक (त्रि०) (कः । का । कम्)

आलसी वा सुस्त ।

शीतभीरु (त्रि०) (रुः । रुः । रु)

ठण्डा से डरनेवाला = ली, (स्त्री)

वेधल वा छोला बेला (एक

पुष्पवृक्ष) ।

शीतल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

ठण्डी वस्तु, (स्त्री) एक देवी,

पटशय (एक वृक्ष) ।

शीतशिव (पुं० । नपुं०) (वः ।

वम्) (पुं०) बनसौफ, (नपुं०)

सैधा नोन, सिलाजीत (शोषधी) ।

शीतशीवम् (नपुं०) सिलाजीत

(शोषधी) ।

शीतांशुः (पुं०) चन्द्रमा ।

शीत्य (त्रि०) (त्यः । त्या । त्यम्)

जोता हुआ (खेत इत्यादि) ।

शीघ्र (पुं० । नपुं०) (धुः । धु) मै-

रेयनाम एक मद्य । [सीधु]

शीफालिका (स्त्री) नेवारी (एक

पुष्पवृक्ष) ।

शीरः (पुं०) हल वा हर । [सीरः]

शीर्षम् (नपुं०) मस्तक वा माथा ।

शीर्षकम् (नपुं०) योद्धालोगों का

टोप ।

शीर्षच्छेद्य (त्रि०) (यः । या । यम्)

मस्तक काट लेने के योग्य अ-

पराधी ।

शीर्षय (पुं० । नपुं०) (ययः । ययम्)

(पुं०) निर्मल केश वा साफ

बाल, (नपुं०) योद्धा लोगों

का टोप ।

शीकम् (नपुं०) शुद्ध कर्म वा पवित्र

काम, स्वभाव ।

शीङ्गुडः (पुं०) सेंडुड वृक्ष ।

शुक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)

(पुं०) सुग्गा पक्षी, व्यास मुनि

का पुत्र, (नपुं०) कुरोदा वृक्ष ।

शुकनासः (पुं०) सोनापाटा (एक

आषधौकाष्ठ) ।

शुकवर्हम् (नपुं०) कुरोदा वृक्ष ।

शुक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)

पवित्र वा शुद्ध, खड़ा = दूरी, क-

ठोर वा कड़ा = डी ।

शुक्तिः (स्त्री) सीप वा सतुही,

नखनानक गन्धवस्तु ।

शुक्र (पुं० । नपुं०) (क्रः । क्रम्)

(पुं०) दैत्यों के गुरु, जेठ मन्हीना,

अग्नि वा आग, (नपुं०) पुरुष

वा स्त्री का वीर्य वा धातु ।
 शुक्लः (पुं०) अण्डकोश ।
 शुक्शिष्यः (पुं०) दैत्य ।
 शुक्ल (चि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
 श्वेत रङ्ग की वस्तु, (पुं०) श्वे-
 त रङ्ग ।
 शुचि (त्रि०) (चिः । चिः । चि)
 पवित्र, श्वेत वा सफेद वस्तु,
 छलरहित, (पुं०) श्वेत रङ्ग,
 असाद महीना, शृङ्गार रस, अ-
 ग्नि वा आग, राजा का मन्त्री ।
 शुथिठ (स्त्री) (थिठः—थठौ) सोठ
 शोषधी ।
 शुथडा (स्त्री) मदिरा का गृह वा
 कलवरिया ।
 शुथडापानम् (नपुं०) तथा “शुथडा”
 “पानम्” ऐसा पृथक् २ शब्द
 भो उसी अर्थ का वाचक है ।
 शतुद्रिः (स्त्री) तशद्रू नदी ।
 शृङ्गान्तः (पुं०) राजों का जना-
 नखाना, राजों का चोरमहल,
 आशौच वा अशुद्धता का अन्त ।
 शुनकः (पुं०) कुत्ता ।
 शुनासीरः (पुं०) इन्द्र ।
 शुनी (स्त्री) कुतिया ।
 शुभ (त्रि०) (भः । भा । भम्)
 सुन्दर वा कल्याणरूप वा म-
 ज्जरूप, (पुं०) बकरा (पशु),

(नपुं०) कल्याण वा मज्जर ।
 शुभंयु (त्रि०) (युः । युः । यु)
 शुभयुक्त वा कल्याणयुक्त वा म-
 ज्जरयुक्त ।
 शुभ्र (त्रि०) (भ्रः । भ्रा । भ्रम्)
 श्वेतवर्ण वस्तु, उद्दीप्त वा प्र-
 काशमान, (पुं०) श्वेत रङ्ग ।
 शुभ्रदन्ती (स्त्री) पुष्पदन्तनामक
 दिग्गज की स्त्री ।
 शुभ्रांशुः (पुं०) चन्द्रमा ।
 शुक्क (पुं० । नपुं०) (क्तः । क्तम्)
 कर वा मासूज वा मांसगुजारी,
 स्त्री का धन ।
 शुक्व (स्त्री । नपुं०) (क्वा । क्वम्)
 डोरी वा रस्सी, (नपुं०) तां-
 बा धातु ।
 शुश्रूषा (स्त्री) गुरु इत्यादि बड़ों
 की सेवा, खुशामद ।
 शुषि (स्त्री) (षिः—षी) छिद्र
 वा बिज ।
 शुषिर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 छिद्रयुक्त वस्तु, (नपुं०) छिद्र
 वा बिज, बांसजो इत्यादि बाजा
 जो फूँकने से बजता है ।
 शुष्क (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
 सूखा = खी ।
 शुष्कज (त्रि०) (जः । जा । जम्)
 मांस और मछली का खानेवाला ।

शुष्मम् (नपुं०) सामर्थ्य वा बल ।
 शुष्मन् (पुं०) (ष्मा) अग्नि वा आग ।
 शूकः (पुं०) जव इत्यादि का चौ-
 खा अथवा भाग वा टुँड़ा ।

शूककौटः (पुं०) जन खानेवाला
 कीड़ा ।

शूकधान्यम् (नपुं०) वह अन्न जि-
 समें टुँड़ा रहता है (जव गोंह
 इत्यादि) ।

शूकरः (पुं०) सूअर (पशु) ।

शूकशिन्वा (स्त्री) केवाँच तरकारी ।

शूकशिन्वि (स्त्री) (श्विः—न्वी)
 तथा ।

शूद्रः (पुं०) शूद्र अर्थात् चौथा वर्ण ।

शूद्रा (स्त्री) शूद्रजाति की स्त्री ।

शूद्रौ (स्त्री) शूद्र की स्त्री ।

शून्य (त्रि०) (न्यः । न्या । न्यम्)
 सूनसान वा निर्जन स्थान,
 (नपुं०) आकाश, सूना (०) ।

[शून्य]

शून्यवादिन् (पुं०) (दी) एक
 प्रकार का नास्तिक (“सौगत”
 में देखो) ।

शूरः (पुं०) वीर ।

शूरणः (पुं०) सूरन (एक कन्द) ।

शूर्प (पुं० । नपुं०) (पः । पम्)

सूप (अन्न प्रकोढ़ने का पात्र) ।

[सूप]

शूल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
 शूल रोग (जो पेट में होता है),
 शूल एक शस्त्र ।

शूलाकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 लोहे के दण्ड पर लपेट कर प-
 कायाहुआ = ई (मांस इत्यादि) ।

शूलिन् (पुं०) (ली) शिव ।

शूल्य (त्रि०) (ल्यः । ल्या । ल्यम्)
 “शूलाकृत” में देखो ।

शृगालः (पुं०) सियार (एक पशु) ।

शृङ्खल (स्त्री । नपुं०) (ला । लम्)
 बेड़ी (जो कैदों के पैर में डाली
 जाती है), सिकड़ा (स्त्रियों
 के पैर का गहना), सिकड़ी,
 (नपुं०) पुरुष के कमर का
 गहना (करधनी इत्यादि) ।

शृङ्खलकः (पुं०) ऊँट का बच्चा
 जिस के पैर में काठ का बन्धन
 लगा रहता है ।

शृङ्ग (पुं० । नपुं०) (ङ्गः । ङ्गम्)
 (पुं०) ओषधियों के अष्टवर्ग में की
 जीवकनाम एक ओषधी, (न-
 पुं०) सींग, पहाड़ की चोटी,
 प्रधानता ।

शृङ्गवेरम् (नपुं०) आदी (एक
 तीता कन्द) ।

शृङ्गाटकम् (नपुं०) चौरहा वा
 चौमोड़ानी, सिँघाड़ा ।

शृङ्गारः (पुं०) शृङ्गार रस जिस में स्त्री पुरुष की प्रीति वा क्रीडा का वर्णन रहता है, सिंगार।
शृङ्गिणी (स्त्री) गैया ।

शृङ्गिन् (चि०) (ङी । ङ्गिणी । ङ्गि) सींगवाला पशु, (पुं०) नन्दी (शिव के एक गण का नाम), ऋषभनामक औषध, (नपुं०) गहने का सोना ।

शृङ्गी (स्त्री) “मङ्गुर” जन्तु की स्त्री, अतीस औषधी ।

शृङ्गीकनकम् (नपुं०) गहने का सोना ।

शृणिः (स्त्री) अङ्गुश वा आँकुस ।

शृत (चि०) (तः । ता । तम्) पकायाहुआ (जैसा भात इत्यादि), (नपुं०) पकायाहुआ दूध घी और पानी ।

शैखरः (पुं०) माथा वा ललाट, माथा वा ललाट का गहना (“आपीड” में देखो) ।

शेफः (पुं०) पुरुष का मूत्रहार ।

शेफस् (नपुं०) (फः) तथा ।
[शेफस्—(पः)]

शेफालिका (स्त्री) हरफारेवड़ी वृक्ष, नेवारी पुष्पवृक्ष, नेवारी फूल ।

शेसुषी (स्त्री) बुद्धि ।

शेलुः (पुं०) लसोड़ा वृक्ष ।

शैवधिः (पुं०) निधि वा एक खजाना (१ मञ्चापझ, २ पझ, ३ शङ्ख, ४ मकर, ५ कच्छप, ६ सुकुन्द, ७ कुन्द, ८ नील, ९ खर्व) ।

शैवलः (पुं०) पानी की सेवार ।

शैवाल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्) तथा । [शैपालः]

शेष (चि०) (षः । षा । षम्) (पुं०) शेषनाग, (स्त्री) किसी देवता की प्रसाद की माला, (पुं० । नपुं०) बाकी वा बचा हुआ = इ ।

शैक्षः (पुं०) वह विद्यार्थी जिस ने पढ़िने पढ़िन पढ़ना आरम्भ किया है ।

शैखरिकः (पुं०) चिचिड़ा (एक जता) ।

शैलः (पुं०) पर्वत ।

शैलान्नि (पुं०) (नी) नट ।

शैलूषः (पुं०) तथा, बेल वृक्ष ।

शैलेयम् (नपुं०) सिंहाजीत औषधी अर्थात् एक सुगन्धवस्तु जो पत्थर से निकलती है ।

शैवल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्) पानी की सेवार ।

शैवाल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्) तथा ।

शैवलिनी (स्त्री) नदी ।
 शैव्यः (पुं०) कृष्ण के चार घोड़ों
 में से एक का नाम ।
 शैशवम् (नपुं०) लड़कई वा ल-
 डकपन ।

शोकः (पुं०) शोक वा चिन्ता ।
 शोचिष् (नपुं०) (चिः) प्रभा वा
 ज्वाला ।

शोचिकेशः (पुं०) अग्नि वा आग ।
 शोण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
 लाल रङ्गवाली वस्तु (जैसा क-
 मल के फूल के पत्ते का रङ्ग
 होता है), (पुं०) लाल रङ्ग, एक
 नद ।

शोणकः (पुं०) सोनापाटा (काष्ठो-
 षधी) ।

शोणरत्नम् (नपुं०) लाल मणि
 वा मानिक ।

शोणाकः (पुं०) सोनापाटा ओषधी ।

शोणितम् (नपुं०) रुधिर वा लोह ।

शोथः (पुं०) सूज वा सूजन
 (एक रोग) ।

शोथघ्नी (स्त्री) गदहपूर्णा (एक
 जताओषधी) ।

शोधनकः (पुं०) झाड़ू देनेवाला
 वा सफाई करने वाला ।

शोधनी (स्त्री) झाड़ू वा कूँची ।

शोधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

शोधागया वा मलरहित किया
 गया वा सफा किया गया = ई ।

शोनकः (पुं०) सोनापाटा ओषधी ।

शोफः (पुं०) सूज वा सूजन (एक
 रोग) ।

शोभन (त्रि०) (नः । ना । नम्)
 सुन्दर ।

शोभा (स्त्री) शोभा वा सुन्दरता ।

शोभाञ्जनः (पुं०) सहेँजन वृक्ष ।

शोषः (पुं०) सूखना वा सूखजाना,
 क्षय रोग ।

शौकम् (नपुं०) सुगर्भों का भुण्ड ।

शौक्तिकेयः (पुं०) एक प्रकारका विष ।

शौक्यम् (नपुं०) सफेदी ।

शौण्ड (त्रि०) (ण्डः । ण्डी । ण्डम्)
 चतुर, मतवाला = ली, (स्त्री)

पौपर ओषधी ।

शौण्डिकः (पुं०) मद्य बनानेवाला
 वा कलवार ।

शौण्डोदनिः (पुं०) शाक्य सुनि ।

शौभाञ्जनः (पुं०) सहेँजन वृक्ष ।

शौरिः (पुं०) कृष्ण ।

शौर्यम् (नपुं०) शूरता, सामर्थ्य ।

शौल्विकः (पुं०) ताँबा का काम
 बनानेवाला ।

शौष्कुल (त्रि०) (लः । ली । लम्)
 मछली मांस का खाने वाला ।

[शौष्कुल]

इच्योतः (पुं०) पानौ इत्यादि
पतली वस्तु का बहना वा चूना।
इमशानम् (नपुं०) प्राणी के बध
का स्थान ।

इमशु (नपुं०) मोछ और डाढ़ी
के बाल ।

इयाम (चि०) (मः । मा । मम्)
काले रङ्गवाली वस्तु, हरे रङ्ग
वाली वस्तु, (पुं०) काला रङ्ग,
हरा रङ्ग, प्रयाग का वट, मेव,
वृद्धारक एक ओषधीवृक्ष, कों-
किल पक्षी, (स्त्री) उत्पलशारिवा
ओषधी, सोलह बरस की स्त्री,
वह स्त्री जिस को लड़का नहीं
हुआ है, गौंदी वृक्ष, यमुना
नदी, रात्रि वा रात, इयाम-
विधारा ओषधे, नेवारी पृष्प-
वृक्ष, (नपुं०) मिरिच, समुद्र
का नोन ।

इयामल (चि०) (लः । ला । लम्)
काले रङ्गवाला = ली, (पुं०)
काला रङ्ग ।

इयामाकः (पुं०) सांवां (एक अन्न)।

इयालः (पुं०) पत्नी का भाई ।

इयाव (चि०) (वः । वा । वम्)
काला पीला मिश्रित रङ्गवाला
= ली (जैसा वानर का रोम),
(पुं०) काला पीला मिश्रित रङ्ग ।

इयेत (चि०) (तः । ता—नी । तम्)
श्वेतं वा सफेद रङ्गवाला = ली,
(पुं०) श्वेत रङ्ग ।

इयेनः (पुं०) बाज पक्षी ।

इयैनम्पाता (स्त्री) एक प्रकार का
अहेर ।

इयोनाकः (पुं०) सोनापाड़ा ओषधी।
अज्ञा (स्त्री) आदर, आकाङ्क्षा,
विश्वास ।

अज्ञालु (चि०) (लुः । लुः । लु)
अज्ञा करने वाला वा विश्वास
करनेवाला = ली, (स्त्री) गर्भ
से कोई वस्तु पर इच्छा चला-
नेवाली स्त्री ।

अयणम् (नपुं०) सेवा करना,
आश्रय वा अवलम्ब करना ।

अवः (पुं०) सुनना ।

अवणम् (नपुं०) कान, सुनना ।

अवस् (नपुं०) (वः) कान ।

अविष्ठा (स्त्री) धनिष्ठा नक्षत्र ।

आणा (स्त्री) लपसौ (एक भो-
जन की वस्तु) ।

आहम् (नपुं०) शास्त्रविहित
एक पिढसम्बन्धी कर्म (पियडा
पारना) ।

आहदेवः (पुं०) यमराज ।

आयः (पुं०) सेवा ।

आवणः (पुं०) सावन महीना ।

आवणिकः (पुं०) तथा ।
 आव्यम् (नपुं०) स्पष्ट वचन ।
 श्रीः (स्त्री) लक्ष्मी, धन, शोभा ।
 ओक्कठः (पुं०) शिव ।
 श्रीवनः (पुं०) बुद्ध वा विष्णु का
 नवम अवतार ।
 श्रीदः (पुं०) धन देनेवाला, कुवेर ।
 श्रीपतिः (पुं०) विष्णु ।
 श्रीपर्णम् (नपुं०) अग्नेयू वृक्ष, कमल ।
 श्रीपर्णिका (स्त्री) कायफल ।
 श्रीपर्णी (स्त्री) खम्भारी वृक्ष ।
 श्रीपिष्टः (पुं०) “श्रीवास” में देखो ।
 श्रीफलः (पुं०) बेज वृक्ष ।
 श्रीफली (स्त्री) लीज ।
 श्रीमत् (त्रि०) (मान् । मनी ।
 मत्) धनी, शोभावान्, (पुं०)
 विष्णु, तिलक वृक्ष ।
 श्रीज (त्रि०) (जः । जा । जम्)
 लक्ष्मीवान् वा धनी [श्लीज],
 (पुं०) कुवेर ।
 श्रीवत्सः (पुं०) विष्णु के छाती
 पर का भृगु सुनि के जात का
 चिह्न ।
 श्रीवत्सजाञ्जनः (पुं०) विष्णु ।
 श्रीवासः (पुं०) एक प्रकार का
 धूप जो सरज देवदार के जासा
 का होता है ।
 श्रीविष्टः (पुं०) तथा ।

श्रीसञ्ज्ञम् (नपुं०) जवंग (एक
 वृक्ष का फूल) ।
 श्रीहस्तिनी (स्त्री) एक प्रकार की
 भाजी जिस का पत्ता हाथी के
 कान के ऐसा होता है ।
 श्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्) सुना
 गया वा सुनपड़ा, = डी (नपुं०)
 शास्त्र ।
 श्रुतिः (स्त्री) वेद, कान, सुनना,
 वीणा इत्यादि तारवाले बाजों
 के बजाने से पहिले पहिल नि-
 कला हुआ सूक्ष्म शब्द वा प-
 हिले शब्द की प्रतिध्वनि ।
 श्रिणि (पुं० । स्त्री) (णिः । णिः
 —णी) पङ्क्ति वा पांती, एक-
 ही काम करनेवाले कारीगरों
 का झुण्ड, समूह वा झुण्ड ।
 श्रियस् (त्रि०) (यान् । यसी । यः)
 अच्छा वा भला वा मङ्गलरूप,
 अत्यन्त प्रशंसा वा बढ़ाई के
 योग्य, (स्त्री) गजपीपर ओषधी,
 हरे, सोनापाटा ओषधी, (नपुं०)
 पुण्य, मोक्ष, मङ्गल वा कल्याण ।
 श्रैष्ठ (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
 श्रैष्ठ वा अत्यन्त प्रशंसा के योग्य ।
 श्रोण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
 जङ्घाहीन अर्थात् जिसकी जङ्घा
 कटगई है ।

श्रोणि (स्त्री) (णिः—णी) कमर के पीछे का भाग वा चूतड़, कमर श्रोत्रम् (नपुं०) कान ।

श्रोत्रियः (पुं०) वेद का पढ़नेवाला। श्रोषट् (अव्यय) यज्ञ में इस शब्द को उच्चारण कर के देवता को हवि दी जाती है ।

श्लक्ष्ण (त्रि०) (क्ष्णः । क्ष्णा । क्ष्णम्)

चिकना = नो, सूक्ष्म वा अल्प। श्लोपदम् (नपुं०) पीलपाँव (एक प्रकार का रोग) ।

श्लेषः (पुं०) आलिङ्गन वा देह से देह लपटाना, आश्रय वा अवलम्ब, एक काव्य का अलङ्कार।

श्लेष्मण (त्रि०) (णः । णा । णम्) कफ रोगवाला = ली, कफप्रकृतिवाला = ली ।

श्लेष्मन् (पुं०) (ष्मा) कफ ।

श्लेष्मल (त्रि०) (लः । ला । लम्) “श्लेष्मण” में देखो ।

श्लेष्मातकः (पुं०) लसोड़ा वृक्ष।

श्लोकः (पुं०) पद्य वा श्लोक, यश वा कीर्ति ।

श्वदंष्ट्रा (स्त्री) गोखुर ओषधी, कुत्ता का दाँत ।

श्वन् (पुं०) (श्वा) कुत्ता ।

श्वनिश (स्त्री । नपुं०) (शा । शम्)

कुत्तों की रात ।

श्वपचः (पुं०) चारुडाल वा डोम ।

श्वपाकः (पुं०) तथा ।

श्वभ्रम् (नपुं०) छिद्र वा बिल वा गड़ुछा, पाताल ।

श्वयथुः (पुं०) सूज वा सूजन ।

श्ववृत्ति (पुं० । स्त्री) (त्तिः । त्तिः) (पुं०) चारुडाल वा डोम, (स्त्री) सेवा वा नौकरी ।

श्वशुरः (पुं०) ससुर अर्थात् पत्नी वा पति का पिता ।

श्वशुरौ, द्विवचन, (पुं०) सास ससुर

श्वशूर्यः (पुं०) साला, देवर, जेठ ।

श्वश्रूः (स्त्री) सास ।

श्वश्रूयस (त्रि०) (सः । सा । सम्)

अच्छा वा भला वा मङ्गलरूप, (नपुं०) कल्याण वा मङ्गल ।

श्वसनः (पुं०) वायु, मयनफल का वृक्ष ।

श्वस् (अव्यय) (श्वः) कल वा आनेवाला दिन ।

श्वाविध् (पुं०) (त्—द्) साही पशु।

श्वित्रम् (नपुं०) श्वेत कुछ रोग ।

श्वेत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

सफेद रङ्गवाला = ली, (पुं०)

सफेद रङ्ग, (नपुं०) चांदी

धातु, रुपया ।

श्वेतगरुत् (पुं०) हंस पक्षी ।

श्वेतच्छदः (पुं०) तथा ।

स्तेतमरिचम् (नपुं०) सहेजन
की बीया ।

स्तेतरक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
गुलाबी रङ्गवाला = ली, (पुं०)
गुलाबी रङ्ग ।

स्तेतसुरसा (स्त्री) सफेद नेवारी
(पुष्पवृक्ष), तुलसी वृक्ष ।

—***—

(ष)

षः (पुं०) प्रधान वा श्रेष्ठ, गहिरी
भाँखवाला, उपद्रव, परोक्ष ।
षट्कर्मन् (पुं०) (मी) यजन
याजन अध्ययन अध्यापन दान
और प्रतिग्रह इन छ कर्मों को
करनेवाला ब्राह्मण ।

षट्पदः (पुं०) अमर वा भँवरा ।

षडभिन्नः (पुं०) बुद्ध वा विष्णु
का नवम अवतार ।

षडाननः (पुं०) स्वामिकार्तिक ।

षड्यन्थः (पुं०) एक प्रकार का
करञ्ज वृक्ष ।

षड्पण्या (स्त्री) बच्च ओषधी ।

षड्पन्यिका (स्त्री) भाँवाहरदी ।

षड्जः (पुं०) खरज स्वर वा सात
स्वरों में से पहिला स्वर (जैसा
बरसात में मोर बोलता है) ।

षण्ड (पुं० । नपुं०) (गण्डः । गण्डम्)
कमल इत्यादि पुष्पवृक्षों का
झुण्ड, वृक्षों का झुण्ड, (पुं०)
साँड़ वा मोटा ताजा बैल ।

षण्डः (पुं०) हिंजड़ा वा नपुंसक ।

[षण्डः]

षष् (त्रि०) (ट्—ड् । ट्—ड् ।
ट्—ड्) छ सङ्ख्या (६), छ
पदार्थ ।

षष्टिकः (पुं०) साठोधान ।

षष्टिक्य (त्रि०) (क्यः । क्य । क्यम्)
साठी चावल का खेत ।

षायमातुरः (पुं०) स्वामिकार्तिक ।

—***—

(स)

स (पुं० । स्त्री) (सः । सा) (पुं०) क्रो-
ध, ईश्वर, वरुण वा अङ्गीकार,
शिव, (स्त्री) लक्ष्मी, पार्वती ।
सकल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
अखण्ड वा सम्पूर्ण ।

सक्तत् (अव्यय) एक बार वा एक

दफे, साथ वा सङ्ग ।

सक्तप्रजः (पुं०) कौआ पक्षी ।

सक्तप्रजस् (पुं०) (जाः) तथा ।

सक्तुफला (स्त्री) शमी वृक्ष ।

सक्तुफली (स्त्री) तथा ।

सक्थि (नपुं०) जङ्घा (पैर का एक हिस्सा) ।

सखि (पुं०) (खा) मित्र ।

सखी (स्त्री) सखी वा सहेली ।

सख्यम् (नपुं०) मित्रता वा मैत्री वा दोस्ती ।

सगर्भ्यः (पुं०) एक माता के पेट से उत्पन्न वा सहोदर भाई ।

सगोत्रः (पुं०) समान गोत्रवाला वा गोत्री ।

सग्धिः (स्त्री) साथ में भोजन करना ।

सङ्कट (चि०) (टः । टा । टम्) सकेत वा सकरा वा कम चौड़ा (रस्ता इत्यादि) ।

सङ्करः (पुं०) कई एक विजातीय वस्तुओं का मेल, कतवार ।

सङ्कर्षणः (पुं०) बलदेव (कृष्ण के बड़े भाई) ।

सङ्कलित (चि०) (तः । ता । तम्) मिजायागया वा जोड़ागया = ई, (नपुं०) जोड़ना (जैसे २ और ३ = ५) ।

सङ्कल्पः (पुं०) मानसकर्म वा मनसुवा ।

सङ्कसक (चि०) (कः । का । कम्) चञ्चल प्रकृतिवाला वा चञ्चल स्वभाववाला = ली, दुर्जन ।

सङ्काश (चि०) (शः । शा । शम्) सदृश वा तुल्य ।

सङ्कीर्ण (चि०) (र्णः । र्णा । र्णम्) भराहुआ = ई, कम चौड़ा = डी, अशुद्ध, अमित्र अर्थात् जो मित्र नहीं है, (पुं०) वर्णसङ्कर जाति (अम्बष्ठ कारण इत्यादि से लेकर चाण्डाल पर्यन्त ।

सङ्कुल (चि०) (लः । ला । लम्) भराहुआ = ई, गड़बड़ किया-हुआ = ई, बे मेज का बोलना वा विरुद्धार्थ बोलना (जैसा— 'मेरी माता वन्ध्या है') ।

सङ्केतः (पुं०) सान वा इशारा ।

सङ्कोच (पुं० । नपुं०) (चः । चम्) (पुं०) सिकोरना वा फेंके हुए को बटोरना, (नपुं०) केसर एक सुगन्धवस्तु ।

अङ्गुन्दनः (पुं०) इन्द्र ।

सङ्क्रमः (पुं०) मिल जाना, दुर्ग मार्ग वा दुर्गम स्थान में प्रवेश करना ।

सङ्क्षेपः (पुं०) थोड़ा वा सुख-

तसर, एकट्ठा करना वा बटोर लेना ।

सङ्क्षेपणम् (नपुं०) एकट्ठा करना वा बटोर लेना ।

सङ्ख्यम् (नपुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध ।

सङ्ख्या (स्त्री) गिनती (१-२-३ इत्यादि), विचार, गिनती करना ।

सङ्ख्यात (त्रि०) (तः । ता । तम्) गिनागया वा गिनाहुआ = ई ।

सङ्ख्यावत् (पुं०) (वान्) पण्डित ।

सङ्ख्येय (त्रि०) (यः । या । यम्) गिनने के योग्य वा जिस को गिन सकते हैं ।

सङ्गः (पुं०) मेल वा भेंट ।

सङ्गत (त्रि०) (तः । ता । तम्) मिलागया = ई, युक्ति से मिला हुआ = ई (वचन इत्यादि), (नपुं०) मेल वा भेंट ।

सङ्गम (पुं० । नपुं०) (मः । मम्) मेल वा भेंट ।

सङ्गरः (पुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध, प्रतिज्ञा, सङ्ग्राह, आपत्ति वा विपत्ति ।

सङ्गीर्ण (त्रि०) (र्णः । र्णा । र्णम्) सङ्गीकार कियागया = ई ।

सङ्गूढ (त्रि०) (ङः । ङा । ङम्)

जोड़ाहुआ = ई (जैसा २३ और ५ मिल कर १० हुए) ।

सङ्ग्रहः (पुं०) बटोरना वा एकट्ठा करना, फौजे हुए को एक जगह करना ।

सङ्ग्रामः (पुं०) युद्ध ।

सङ्ग्राहः (पुं०) ढाल की मूठ अर्थात् पकड़ने का स्थान, मूठी से दृढ़ पकड़ना ।

सङ्घः (पुं०) प्राणियों का समूह ।

सङ्घातः (पुं०) समूह वा झुण्ड, एक नरक ।

सचिवः (पुं०) राजा का मन्त्री, सहाय वा मददगार ।

सच्चिदानन्दः (पुं०) परमात्मा वा ईश्वर ।

सज्जः (पुं०) वह योद्धा जिसने कवच पहिना है ।

सज्जन (त्रि०) (नः । ना । नम्) (पुं०) कुलीन, (स्त्री) नायक वा सरदार के चढ़ने के लिए हाथी का तयार करना वा साजना, (नपुं०) पहरा वा चौकी देना ।

सञ्चयः (पुं०) राशि वा ढेरी ।

सञ्चारिका (स्त्री) दूती वा पुरुष का स्त्री के पास वा स्त्री का पुरुष के पास समाचर पहुंचानेवाली ।

सञ्जनम् (नपुं०) जोड़ना वा सटाना, सङ्ग करना वा साथ करना

सञ्जवनम् (नपुं०) वह घर जिस में चार कोठरी आझने साझने है ।
सञ्जपनम् (नपुं०) मार डालना ।
सञ्ज्ञा (स्त्री) नाम, बुद्धि वा ज्ञान, सान बुझाना वा इशारा करना, गायत्री मन्त्र, सूर्य के स्त्री का नाम ।

सञ्जुः (पुं०) सटी जाँघ वाला अर्थात् मोटाई से जिसकी जङ्घा सटी मालूम पड़ती है । [सञ्जुः]
सञ्ज्वरः (पुं०) सन्ताप वा गरमी सटा (स्त्री) जटा, सिंह घोड़ा इत्यादि के गले पर के बाल ।
सखडीनम् (नपुं०) पक्षियों का मिल कर चलना ।

सततम् (अव्यय) सर्वदा वा सर्वकाल में ।

सती (स्त्री) पतिव्रता, दक्ष की कन्या जो पहिले शिव की ब्याही थी

सतीनकः (पुं०) मटर (एक अन्न) ।

सतीर्थः (पुं०) एक साथ का पढ़नेवाला ।

सतीनकः (पुं०) मटर (एक अन्न) ।

सत् (त्रि०) (न्—ती । त्) सत्य वा सच्चा = सची, साधु वा भलामानुस, विद्यमान वा जो है, प्रशस्त वा प्रशंसायुक्त, पूजित वा प्रतिष्ठित, (पुं०) पण्डित ।

सत्तम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

अत्यन्त सज्जन वा भलामानुस ।

सत्पथः (पुं०) अच्छा मार्ग वा रस्ता

सत्य (त्रि०) (त्यः । त्या । त्यम्)

सच्चा = सची, (स्त्री) सत्यभामा

(एक कृष्ण की स्त्री), (नपुं०)

सत्यता वा सच्चाई, शपथ वा

कसम, सत्ययुग ।

सत्यकः (पुं०) ब्रह्मा ।

सत्यङ्कारः (पुं०) 'मैं अवश्य यह कार्य करूँगा' ऐसी प्रतिज्ञा करना ।

सत्यवचस् (त्रि०) (चाः । चाः ।

चः) सच्ची बात बोलनेवाला =

लौ, (पुं०) ऋषि वा मुनि ।

सत्यवतीसुतः (पुं०) व्यास मुनि अर्थात् पराशर मुनि के पुत्र ।

सत्याकृतिः (स्त्री) "सत्यङ्कार" में देखो ।

सत्यानृतम् (नपुं०) वाणिज्य वा ब-नियई वा बनियाँ का रोजगार

सत्यापनम् (नपुं०) "सत्यङ्कार" में देखो ।

सत्रम् (नपुं०) आच्छादन (वस्त्र इत्यादि), यज्ञ, सदावर्त, धन, वन, धूर्तता वा दगाबाजी ।

सत्रा (अव्यय) सङ्ग वा साथ ।

सत्रिन् (त्रि०) (त्री । त्रिणी । त्रि)

सदावर्त देनेवाला = ली ।

सत्त्व (पुं० । नपुं०) (त्वः । त्वम्)
जन्तु, (नपुं०) सत्त्वगुण, द्रव्य,
प्राण, अत्यन्त पराक्रम वा सा-
मर्थ्य, हीर ।

सत्त्वर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
जल्दीबाज, (नपुं०) जल्दी ।

सदनम् (नपुं०) घर ।

सदस् (नपुं०) (दः) सभा ।

सदस्यः (पुं०) सभा में बैठनेवाला,
यज्ञ में क्रियासमूह का देखने-
वाला ।

सदा (अव्यय) सर्वकाल में ।

सदागतिः (पुं०) वायु ।

सदातन (त्रि०) (नः । नी । नम्)
सर्वकाल में रहनेवाला = ली,
नित्य वस्तु ।

सदानन्दः (पुं०) ब्रह्मा ।

सदानोरा (स्त्री) “करतोया” में
देखो ।

सदृक्ष (त्रि०) (क्षः । क्षा । क्षम्)
सदृश वा तुल्य ।

सदृश (त्रि०) (शः । शी । शम्)
तथा ।

सदृश (त्रि०) (क्—ग् । क्—ग् ।
क्—ग्) तथा ।

सदेश (त्रि०) (शः । शा । शम्)
एक देश का वा एक स्थान का

वा एक जगह का रहनेवाला
= ली, समीपवाला = ली, (पुं०)
समीप ।

सङ्गन् (नपुं०) (ङ्ग) घर ।

सद्यस् (अव्यय) (द्यः) उसी क्षण
में, अभी ।

सध्यश्च (त्रि०) (ध्यङ् । ध्रीची ।
ध्यक्) साथ में चलनेवाला वा
एक साथ काम करने वाला,
साथमें पूजा करनेवाला ।

सनत्कुमारः (पुं०) एक ब्रह्मा के
पुत्र का नाम ।

सनपर्णी (स्त्री) पटशण एक वृक्ष ।

सना (अव्यय) सर्वकाल मेंवानित्य
सनातन (त्रि०) (नः । नी । नम्)
नित्य अर्थात् सर्वकाल में रह-
नेवाला = ली ।

सनाभिः (पुं०) सात पुरुष तक का
वा ७ पुस्त तक का सम्बन्धी ।

सनिः (स्त्री) ‘अध्येषणा’ में देखो ।

सनीड (त्रि०) (डः । डा । डम्)
समीपवाला = ली ।

सन्तत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
सर्वकाल में रहनेवाला = ली,

विस्तृत वा विस्तारयुक्त, (नपुं०)
निरन्तर वा सर्वकाल में ।

तन्ततम् (अव्यय) निरन्तर वा
सर्वकाल में ।

सन्ततिः (स्त्री) गोत्र वा वंश, सन्तान (पुत्र पौत्र प्रपौत्र इत्यादि), पङ्क्ति वा पांती ।

सन्तप्त (चि०) (तः । ता । तम्) सन्ताप को प्राप्त हुआ वा क्लेश को प्राप्त हुआ = ई, गरम हुआ = ई ।

सन्तमसम् (नपुं०) चारों ओर अन्धकार ।

सन्तानः (पुं०) देवतों का एक वृक्ष, पुत्र पौत्र इत्यादि वंश ।

सन्तापः (पुं०) गरमी ।

सन्तापित (चि०) (तः । ता । तम्) गरम किया गया = ई, दुःख दिया गया = ई ।

सन्दानम् (नपुं०) पशु बांधने की छोरी ।

सन्दानित (चि०) (तः । ता । तम्) बांधा हुआ = ई ।

सन्दावः (पुं०) भागना ।

सन्दिता (चि०) (तः । ता । तम्) गूथा हुआ = ई, बांधा हुआ = ई ।

सन्देशः (पुं०) सँदेश वा समाचार

सन्देशवाच् (स्त्री) (क्—ग) तथा ।

सन्देशहरः (पुं०) दूत वा हलकार

सन्देशः (पुं०) संशय वा सन्देश ।

सन्दोहः (पुं०) समूह ।

सन्दावः (पुं०) भागना ।

सन्धा (स्त्री) प्रतिज्ञा, मर्यादा ।

सन्धानम् (नपुं०) मद्य का बनाना वा चुषाना, दो वस्तुओं को मिलाकर वा संयुक्त करना ।

सन्धिः (पुं०) पड़िवा और पुनर्वासी का मध्यभाग, पड़िवा और अमात्रस का मध्यभाग, धन देकर शत्रु को प्रीति को बढ़ाना, आश्रय वा अवलम्ब, जोड़ना ।

सन्धिनी (स्त्री) बैल के साथ लगाई गई गैया ।

सन्ध्या (स्त्री) सन्ध्याकाल वा सांभ्र सन्न (चि०) (त्रः । त्रा । त्रम्) दुःखित वा पीड़ित, नाश को प्राप्त हुआ = ई ।

सन्नकटुः (पुं०) प्यारमेवा वृक्ष ।

सन्नह (चि०) (हः । हा । हम्) कामों के करने में उद्यत वा तयार, (पुं०) जिस योद्धा ने कवच पहिना है ।

सन्नयः (पुं०) अच्छी नीतिवाला वा अच्छा न्याय करनेवाला, सेना के पीछे की सेना, समूह ।

सन्निकर्षः (पुं०) पास वा नगीच ।

सन्निकर्षणम् (नपुं०) तथा, पास करना वा नगीच करना ।

सन्निकृष्ट (चि०) (टः । टा । टम्) पा-

सवाजा वा नगीचवाजा = ली ।
सन्निधिः (पुं०) पास वा नगीच ।

[सन्निधम्]

सन्निवेशः (पुं०) नगर इत्यादि
में घर के लिये नापी हुई भूमि,
टिकने की जगह वा भूमि,
टिकना वा बास करना ।

सपत्नः (पुं०) शत्रु वा बैरौ ।

सपत्नी (स्त्री) सवत वा पति की
दूसरी स्त्री ।

सपदि (अव्यय) जल्दी, उसीक्षण में
सपर्या (स्त्री) पूजा वा आदर ।

सपिण्डः (पुं०) समानगोत्रवाला
वा गोती, सात पुस्त तक का
सम्बन्धी ।

सपीतिः (स्त्री) मद्य इत्यादि का
एक साथ पीना ।

सप्तकी (स्त्री) एक तरह की मे-
खला वा स्त्री के कमर का
गहना ।

सप्ततन्तुः (पुं०) यज्ञ ।

सप्तपर्णः (पुं०) छितिउन वृक्ष ।

सप्तर्षि, बहुवचनान्त, (पुं०) (र्षयः)

सनक सनन्दन इत्यादि ७ ऋषि

(किसी के मत में मरौचि इत्या

दि ७ ऋषि हैं, १ सनक २ स-

नन्दन ३ सनातन ४ कपिल ५

आसुरि ६ वोढु ७ पञ्चशिख;

१ मरौचि २ अङ्गिरा ३ अत्रि
४ पुलस्त्य ५ पुलह ६ क्रतु ७
वशिष्ठ) ।

सप्तजा (स्त्री) एक तरह का पु-
ष्पवृक्ष, सिकाकाई (एक बाल
का मसाला) ।

सप्तार्चिष् (पुं०) (र्चिः) अग्नि
वा आग ।

सप्ताश्वः (पुं०) सूर्य वा सूरज ।

सप्तिः (पुं०) घोंडा ।

सब्रह्मचारिन् (पुं०) (री) एक
शाखा के वेद का पढ़नेवाला ।

सभर्तृका (स्त्री) जिस स्त्री का पति
जीता है अर्थात् पतियुक्त स्त्री ।

सभा (स्त्री) सभा, घर ।

सभाजनम् (नपुं०) पूजा करना,
स्वागतादि शब्द से आदर क-
रना । [स्वभाजनम्]

सभासद् (पुं०) (त्-द्) सभा
में बैठनेवाला ।

सभास्तारः (पुं०) तथा ।

सभिकः (पुं०) जन्मा का नाजिया ।

सभ्यः (पुं०) सभा में चतुर, कु-
लीन ।

सम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

समान वा तुल्य, समग्र वा सब,

(स्त्री) वर्ष, वा बरिस, (नपुं०)

साथ वा सङ्ग ।

समर्थ (त्रि०) (यः । या । यम्)

अखण्ड वा सम्पूर्ण ।

समज्ञा (स्त्री) मजीठ (एक रङ्ग
की लकड़ी), जजारू लता ।

समजः (पुं०) पशुओं का झुण्ड ।

समज्ञा (स्त्री) कीर्ति वा यश ।

समज्या (स्त्री) सभा वा बैठक ।

समञ्जसम् (नपुं०) न्याय वा नीति ।

समधिक (त्रि०) (कः । का । कम्)

बहुत अधिक ।

समन्ततस् (अव्यय) (तः) चारो
ओर से ।

समन्तदुग्धा (स्त्री) सँ डूढ़ (ओ-
षधीवृक्ष) ।

समन्तभद्रः (पुं०) बुद्ध (एक बौद्धों
की देवता) ।

समन्तात् (अव्यय) चारो ओर से ।

समपदम् (नपुं०) एक प्रकार का वा-
ण चलाने का आसन जिस में
कि दोनो पैर बराबर रहते हैं ।

समम् (अव्यय) साथ वा सङ्ग ।

समयः (पुं०) काल वा समय, शपथ
वा किरिया, आचार वा अपने
मत के सदृश व्यवहार, सिद्धान्त
अर्थात् निर्णय किया हुआ पदार्थ,
वातचीत करना ।

समया (अव्यय) समीप, मध्य वा
बीच ।

समर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)

सङ्ग्राम वा युद्ध ।

समर्थ (त्रि०) (यः । या । यम्)

समर्थ वा बलवान्, सम्बन्धयुक्त
पदार्थ, हित ।

समर्थनम् (नपुं०) 'यही उचित
है' ऐसा निश्चय करना ।

समर्चक (त्रि०) (कः । का । कम्)

बर देनेवाला = ली ।

समर्चाद् (त्रि०) (दः । दा । दम्)

समीपवाला वा साहजिकवाला =
ली, (पुं०) समीप ।

समवर्तिन् (पुं०) (तीर्त्ति) यमराज ।

समवायः (पुं०) सम्बन्ध, समूह ।

समष्टिना (स्त्री) गाँड़रदूवा वा ग-
हिनी (एक प्रकार की साग) ।

समसनम् (नपुं०) सङ्क्षेप करना

वा थोड़ा करना, मिजाना ।

समस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)

अखण्ड वा सम्पूर्ण ।

समस्या (स्त्री) कवि की शक्ति की:

परीक्षा के लिये अपूर्ण पढ़े हुए
श्लोक के पूर्ण होने की इच्छा ।

समाः बहुवचन, (स्त्री) बरिस ।

समाकर्षिन् (त्रि०) (र्षी । र्षिणी ।

र्षि) खींचनेवाला = ली, (पुं०)

दूर तक जानेवाला गन्ध ।

समागमः (पुं०) मेल वा भेंट ।

समाधातः (पुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध ।

समाजः (पुं०) पशु से भिन्न प्रा-
णियों का झुण्ड ।

समाधानम् (नपुं०) चित्त की ए-
काग्रता ।

समाधिः (पुं०) चित्त के व्यापार
का रोकना, अङ्गीकार, “सम-
र्थन” में देखा, चुा रहना, नि-
यम, ध्यान ।

समान (त्रि०) (नः । ना । नम्)
सदृश वा तुल्य, एक वा वही,
(पुं०) नाभिस्थान का वायु,
पण्डित ।

समानोदर्यः (पुं०) सहोदर वा
एक पेट का भाई ।

समापनम् (नपुं०) समाप्त करना
वा पूरा करना ।

समाप्तिः (स्त्री) समाप्त होना वा
पूरा होना ।

समालम्भः (पुं०) केसर इत्यादि
से देह को उबटना ।

समावृत्तः (पुं०) जिस “अनुचान”
ने वा गुरुकुलवासी ब्रह्मचारी
ने गार्हस्थ्य इत्यादि दूसरे आ-
श्रम में जाने के लिये गुरु से
आज्ञा पाई ।

समासः (पुं०) मेल, सङ्क्षेप ।

समासाद्य (त्रि०) (यः । या । यम्)

प्राप्त करने के योग्य ।

समाहारः (पुं०) ढेरी करना वा
एकट्ठा करना ।

समाहित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
समाधान किया गया = ई, अ-
ङ्गीकार किया गया = ई ।

समाह्वतिः (स्त्री) विस्तार से कहे
हुए पदार्थों को सूत्र और भाष्य
में मिलाय कर रखना, सङ्-
क्षेप करना वा थोड़ा करना,
बटोरना ।

समाह्वयः (पुं०) प्राणी से जूषा
खेनना (जैसा बुनबुन बटेर
लाल इत्यादि को लड़ाय कर
जूषा खेनते हैं) ।

समांसमीना (स्त्री) वह गैया जो
प्रत्येक वर्ष में चियाती है ।

समितिः (स्त्री) सङ्ग्राम वा युद्ध,
सभा, सङ्ग वा साथ ।

समित् (स्त्री) सङ्ग्राम वा युद्ध ।

समिध् (स्त्री) (त्—द्) लकड़ी,
होम की लकड़ी ।

समीकम् (नपुं०) युद्ध वा सङ्ग्राम ।

समीप (त्रि०) (पः । पा । पम्)
समीपवाला वा पासवाला = जो

समीरः (पुं०) वायु ।

समीरणः (पुं०) तथा, मरुभा एक
वृक्ष ।

समुच्चयः (पुं०) समूह वा ढेरी ।
 समुच्छ्रयः (पुं०) उँचाई, त्रिरांध ।
 समुच्छ्रायः (पुं०) उँचाई ।
 समुच्छ्रित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 ऊँचा = ची ।
 समुज्झित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 त्याग कियागया वा छोड़ दि-
 यागया = डू ।
 समुत्थिञ्ज (त्रि०) (झः । झा । झम्)
 “पिञ्जल” में देखो ।
 समुदत्त (त्रि०) (त्तः । त्ता । त्तम्)
 ऊपर खीँचागया = डू (जैसा
 कूँआँ में से पानी इत्यादि) ।
 समुदयः (पुं०) समूह, युद्ध ।
 समुदायः (पुं०) तथा ।
 समुद्गः (पुं०) डब्बा वा पेटारा ।
 समुद्गकः (पुं०) तथा ।
 समुद्गिरणम् (नपुं०) कथ करना
 वा छांट करना, जल इत्यादि
 का खीँचना, उखाड़ना ।
 समुद्गीर्ण (त्रि०) (णः । णी । णम्)
 कथ कियाहुआ वा छांट किया
 हुआ = डू, कूँआँ इत्यादि से खीँ-
 चाहुआ = डू, उखाड़ाहुआ = डू ।
 समुद्धत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 अहङ्कारी वा गर्ववाला = ली,
 दुष्ट ।
 समुद्रः (पुं०) समुद्र वा सागर ।

समुद्रान्ता (स्त्री) कपास वा रुई,
 जवासा वा हिँगुआ (एक ऊँ-
 टैला वृक्ष), अग्निरक ओषधी ।
 समुन्दनम् (नपुं०) ओढ़ा होना ।
 समुन्न (त्रि०) (न्नः । न्ना । न्नम्)
 ओढ़ाहुआ = डू ।
 समुन्नह (त्रि०) (हः । हा । हम्)
 अपने को पण्डित मानने वाला
 = ली, गर्वित वा गर्वयुक्त ।
 समुपजोषम् (नपुं०) आनन्द वा सुख
 समूहः (पुं०) वह मृग जिस के
 खाल का मृगचर्म बनता है ।
 समूहः (पुं०) झुण्ड ।
 समुह्यः (पुं०) यज्ञ में का एक
 अग्नि का आधार (उस के योग
 से वहाँ के अग्नि का यह ना-
 म है) ।
 समृद्ध (त्रि०) (हः । हा । हम्)
 बड़ा धनी ।
 समृद्धिः (स्त्री) माल (धन इत्यादि),
 वृद्धि ।
 समु, उपसर्ग, (अठाय) अचक्रीत-
 रह से, चारों तरफ ।
 सम्पत्तिः (स्त्री) बढ़ती, माल (ध-
 न इत्यादि) ।
 सम्पद् (स्त्री) (त्—द्) तथा ।
 सम्परायः (पुं०) युद्ध वा सङ्ग्राम, उ-
 त्तरकाल वा अगाड़ी का समय

सम्पाकः (पुं०) अमिलतास वृक्ष ।
 सम्पिधानम् (नपुं०) टाँपना ।
 सम्पुटकः (पुं०) डब्बा वा भाँपी
 वा पेटारा ।
 सम्प्रति (अव्यय) इस वड़ी ।
 सम्प्रदायः (पुं०) “आज्ञाय” में
 देखो ।
 सम्प्रधारणम् (नपुं०) निश्चय करना ।
 सम्प्रधारणा (स्त्री) ‘यही उचित
 है’ ऐसा निश्चय करना ।
 सम्प्रहारः (पुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध ।
 सम्प्रलब्ध (त्रि०) (लब्धः । लब्धा ।
 लब्धम्) प्रुष्टिपत वा फूला हुआ
 = ई (वृक्ष इत्यादि) ।
 सम्प्रवर (पुं० । नपुं०) (रः । रम्)
 (पुं०) एक मृग, (नपुं०) जल ।
 सम्प्रवाकृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 दो बेर जोता हुआ = ई (खेत
 इत्यादि) ।
 सम्प्रवाधः (पुं०) सकरा वा सकेत ।
 सम्प्रबोधनम् (नपुं०) प्रुकारना ।
 सम्प्रबोधी (स्त्री) कुटनी वा स्त्री
 का पुरुष के पास वा पुरुष का
 स्त्री के पास समाचार पहुँचाने
 वाली स्त्री ।
 सम्प्रदः (पुं०) दो नदियों का
 सुझाना वा सङ्गम ।
 सम्प्रमः (पुं०) हर्ष इत्यादि से

कार्यों में जल्दी करना, संवेग
 वा जल्दी ।
 सम्प्रमदः (पुं०) हर्ष, सुख ।
 सम्प्रमार्जनी (स्त्री) भाड़, वा फूँची ।
 सम्प्रमूर्च्छनम् (नपुं०) चारो ओर
 से बदना वा भरजाना ।
 सम्प्रमृष्ट (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) शो-
 धागया वा साफ कियागया = ई
 सम्यक् (अव्यय) अच्छी तरह से ।
 सम्यच् (त्रि०) (न्यङ् । मीची ।
 न्यक्) सुन्दर, अच्छा वा भला
 = ली, सङ्गत वा उचित, सच्चा
 = ची, (नपुं०) सच ।
 सम्राज् (पुं०) (ट्—ड्) वह राजा
 जिस ने राजसूय यज्ञ किया है
 और बारह मण्डल का स्वामी
 है और जिस की आज्ञा से
 सब राजे व्यवहार करते हैं ।
 सरः (पुं०) चार (गले का भूषण),
 बाण, सरहरी (एक दण्डवत्) ।
 सरक (पुं० । नपुं०) (कः । कम्)
 ऊख का एक तरह का मद्य,
 मद्य का बरतन, मद्य का पीना ।
 सरवा (स्त्री) सहृद की मक्खी ।
 सरटः (पुं०) गिरगिटान जन्तु ।
 सरणा (स्त्री) कुब्जप्रसारणी शो-
 षधी [सरणौ], श्वेत त्रिधारा
 शोषधी ।

सरणि (स्त्री) (णिः—णी) मार्ग
वा रस्ता ।
सरत्निः (पुं० । स्त्री) केहुनी से
लेकर मूठी बँधा हुआ हाथ ।
सरमा (स्त्री) कुरुरी वा कुतिया ।
सरयूः (स्त्री) सरयू नदी ।
सरजः (त्रि०) (जः । जा । जम्)
सरज वा सूया = धी, (पुं०)
सरजः नाम देवदार वृक्ष, (स्त्री)
श्वेत चिधारा ओषधी ।
सरजद्रवः (पुं०) “श्रीवास” में देखो ।
सरस (त्रि०) (सः । सा । संम्)
ओढ़ा वा रस से भरा = री ।
सरसी (स्त्री) खोड़ा हुआ तनाव
जिस में कमल जगे हैं ।
सरसौरुहम् (नपुं०) कमल ।
सरस् (नपुं०) (रः) सरोवर वा झील
सरस्वती (स्त्री) सरस्वती देवी,
वाणी, सरस्वती नदी, नदी ।
सरस्वत् (पुं०) (स्वान्) समुद्र,
नद (सोनभद्र इत्यादि) ।
सरित् (स्त्री) नदी ।
सरित्पतिः (पुं०) समुद्र ।
सरीसृपः (पुं०) सर्प वा साँप ।
सर्गः (पुं०) सृष्टि, स्वभाव, त्याग,
निश्चय, ग्रन्थ का अध्याय ।
सर्जः (पुं०) सखुआ वृक्ष ।
सर्जकः (पुं०) विजयसार (एक वृक्ष) ।

सर्जरसः (पुं०) राल वा धूप ।
सर्जिकाक्षारः (पुं०) सज्जीखार ।
सर्पः (पुं०) सर्प वा साँप ।
सर्पराजः (पुं०) साँपों का राजा
वासुकी नाग ।
सर्पिष् (नपुं०) (पिः) घृत वा घी ।
सर्व (त्रि०) (र्वः । र्वा । र्वम्)
समय वा सब, (पुं०) शिव वा
महादेव ।
सर्वज्ञ (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्)
सब जाननेवाला = ज्ञी, (पुं०)
बुद्ध (बौद्धों के देवता), शिव ।
सर्वतस् (अव्यय) (तः) चारो ओर ।
सर्वतोभद्रः (पुं०) राजा इत्यादि
धनपात्रों का एक प्रकार का
घर, नीम वृक्ष ।
सर्वतोभद्रा (स्त्री) खम्भारी वृक्ष ।
सर्वतोमुखम् (नपुं०) जल वा पानी
सर्वदा (अव्यय) सब काल में ।
सर्वधुरीणः (पुं०) सब बाँझा ढोने
वाला ।
सर्वमङ्गला (स्त्री) पार्वती ।
सर्वरसः (पुं०) राल वा धूप ।
सर्वजा (स्त्री) गँडासा एक जोड़े
का हथियार ।
सर्वलिङ्गिन् (पुं०) (ल्ङी) बौद्ध
क्षपणक इत्यादि दुष्टास्त्र के
मतावलम्बी अर्थात् एक प्रकार

के नास्तिक ।

सर्ववेदस् (पुं०) (दाः) विश्वजित्
नाम यज्ञ जिस ने किया हो ।
सर्वसन्नहनम् (नपुं०) चतुरङ्ग सैन्य का जमाव ।

सर्वसङ्घा (स्त्री) पृथ्वी वा भूमि ।
सर्वानुभूतिः (स्त्री) इवेत विधारा
शोषधौ ।

सर्वान्नीनः (पुं०) सब जाति के
भक्ष का भोजन करनेवाला ।
सर्वाभिसारः (पुं०) चतुरङ्ग सेना
का जमाव ।

सर्वार्थसिद्धः (पुं०) शाक्यमुनि (बौ-
द्धों के आचार्य) ।

सर्वोषः (पुं०) चतुरङ्ग सैन्य का
जमाव ।

सर्षपः (पुं०) सरसों (एक वृक्ष, जिस
के दाने से तेल निकलता है) ।
सलिलम् (नपुं०) जल वा पानी ।
सलिलोद्वाहनम् (नपुं०) रङ्गट
(एक पानी निकालने का यन्त्र) ।

सल्लकी (स्त्री) सलई वृक्ष ।

सवः (पुं०) यज्ञ, मद्य बनाना ।

सवनम् (नपुं०) सोमलता का कूटना

सवयस् (त्रि०) (याः । याः । यः)

तुल्य वयवाजा = ली, सखा वा
मित्र ।

सवित् (पुं०) (ता) सूर्य वा सूरज ।

सविध (त्रि०) (धः । धा । धम्)

पासवाना = ली ।

सवेश (त्रि०) (शः । शा । शम्) तथा ।

सव्य (त्रि०) (व्यः । व्या । व्यम्)

शरीर का बाँयाँ भङ्ग, बाँयाँ ।

सव्येष्ठः (पुं०) सारथी वा रथवाहक ।

ससनम् (नपुं०) “परम्पराक” में
देखो ।

सस्थम् (नपुं०) वृक्षादिकों का
फल, अन्न (जव गोंहूँ इत्यादि) ।

सस्थसन्धरः (पुं०) सखुआ वृक्ष ।

सह (अव्यय) साथ वा सङ्ग ।

सह (त्रि०) (हः । हा । हम्)

सहनेवाला = ली ।

सहकारः (पुं०) एक आम का वृक्ष
जिस्का फल सुगन्धित होता है ।

सहचर (त्रि०) (रः । री । रम्)

साथ २ रहनेवाला = ली (दास
दासी इत्यादि), (रं० । स्त्री)

पीले फूलवाला कठसरैया वृक्ष ।

सहजः (पुं०) सहोदर भाई ।

सहधर्मिणी (स्त्री) विवाहिता स्त्री ।

सहन (त्रि०) (नः । ना । नम्)

सहने वाला = ली, (नपुं०)

सहना ।

सहसा (अव्यय) ज़बर्दस्ती, ज़बर्दी

सहस्र (पुं० । नपुं०) (हाः । हः)

(पुं०) अगहन महीना, (नपुं०)

सामर्थ्यं वा बल ।

सहस्रः (पुं०) पूस महीना ।

सहस्रम् (नपुं०) हजार (१०००)

सहस्र्या, हजार वस्तु ।

सहस्रदंष्ट्रः (पुं०) पहिना मकली ।

सहस्रपत्रम् (नपुं०) कमल ।

सहस्रत्रयौ (स्त्री) दूध घास ।

सहस्रत्रेधिः (पुं०) हौग (एक

रसोई का मसाला) ।

सहस्रवेधिन् (पुं०) (धी) चुक्

(एक खट्टी वस्तु) ।

सहस्राक्षः (पुं०) इन्द्र ।

सहस्रांशुः (पुं०) सूर्य वा सूरज ।

सहस्रिन् (पुं०) (स्त्री) हजार म-

नुष्यों कौ सेना का रखनेवाला

सहा (स्त्री) विकुआर ओषधी,

सुगौनी वृक्ष का मेवा ।

सहायः (पुं०) सहाय वा मदद-

गार ।

सहायता (स्त्री) सहायी का भूण्ड,

सहायता वा मदद ।

सहिष्णु (त्रि०) (ण्युः । ण्युः । ण्युः)

क्षमा करनेवाला = ली ।

सहृदय (त्रि०) (यः । या । यम्) नि-

र्मल चित्तवाला = ली, रसिक ।

सह्य (त्रि०) (ह्यः । ह्या । ह्यम्)

सहने के योग्य, (पुं०) सह्या-

चल पर्वत ।

साकम् (अव्यय) साथ या सङ्ग ।

साकल्यम् (नपुं०) सम्पूर्णता ।

साक्षात् (अव्यय) प्रत्यक्ष, तुल्य ।

सागरः (पुं०) समुद्र ।

सागराम्बरा (स्त्री) पृथ्वी ।

साङ्ख्यम् (नपुं०) साङ्ख्य शास्त्र ।

साङ्ख्यः (पुं०) साङ्ख्य शास्त्र

का जाननेवाला ।

साचि (अव्यय) टेढ़ा बेंड़ा ।

सातम् (नपुं०) सुख ।

सातला (स्त्री) सिकाकाई (एक

बाल साफ करने का मसाला)

सातिः (स्त्री) अन्त वा समाप्ति,

दान ।

सातीनकः (पुं०) मटर अन्न ।

सात्त्विक (त्रि०) (कः । की । कम्)

सत्वगुण युक्त (जैसे विष्णु इ-

त्यादि), (पुं०) ८ सात्त्विक-

भाव (१ पसीना होना २ ठग-

सुरी ३ रोमाञ्च ४ बोली का

बदल जाना ५ कम्प ६ रङ्ग

बदल जाना ७ पाँसू गिरना

८ मूच्छा होना, ये कामदेव के

विकार से वा और किसी हेतु

से उत्पन्न होते हैं) ।

सादिन् (पुं०) (दी) घोड़-

वार, सारथी ।

साधनम् (नपुं०) पारा इत्यादि

रसायन का बनाना, चलना,
पृथ्वी जल इत्यादि द्रव्य, धन
दौलत, दिलवाना, धन इत्या-
दि का पैदा करना, उपाय,
पीछे २ चलना, पुरुष का मू-
त्रेन्द्रिय, सृगक का अग्निस्-
स्कार ।

साधारण (त्रि०) (णः । णा ।
णम्) सदृश वा तुल्य, (नपुं०)
सामान्य ।

साधित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
सिद्ध किया गया = ई, दिलवाने
वाला = लौ ।

साधित (त्रि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
अत्यन्त साधु वा भला = लौ;
अत्यन्त बहुत ।

साधोयस् (त्रि०) (यान् । यसी ।
यः) तथा ।

साधु (त्रि०) (धुः । धुः । धुः)
साधु, कुचीन, सुन्दर, रोजगारी,
सज्जन ।

साध्याः, बहुवचन, (पुं०) साध्व
नामक गणदेवता वा देवतों
का एक झुण्ड जो गिनती में
१२ हैं ।

साध्वसम् (नपुं०) भय ।

साध्वी (स्त्री) पतिव्रता स्त्री ।

सानु (पुं । नपुं०) (नुः । नुः)

पर्वत का शिखर वा शृङ्ग वा
चोटी, पर्वत की समान वा ब-
राबर भूमि ।

सान्त्व (त्रि०) (न्त्वः । न्त्वा । न्त्वम्)
तसल्ली देने का वचन, (नपुं०)
मौठा बोलना ।

सान्त्वष्टिकम् (नपुं०) तात्कालिक वा
उसी क्षण में उत्पन्न हुआ फल ।

सान्द्र (त्रि०) (न्द्रः । न्द्रा । न्द्रम्)
निविड़ वा घन वा गज्जित ।

सान्नाय्यम् (नपुं०) एक प्रकार की
होम की वस्तु ।

साप्तपदीनम् (नपुं०) मैत्री वा
दोस्ती अर्थात् ७ पद बोलने से
जो हो ।

सामन् (नपुं०) (म) साम वेद,
मौठा बोलना वा तसल्ली देना ।

सामाजिकः (पुं०) सभा में बै-
ठनेवाला ।

सामान्य (त्रि०) (न्यः । न्या । न्यम्)
साधारण, (स्त्री) वेश्या, (नपुं०)
जाति ।

सामि (अव्यय) आधा, निन्दित ।
सामिधेनी (स्त्री) एक वेद की
कृत्वा जिस को पढ़कर यज्ञ में
भाग को प्रज्वलित करते हैं ।

साम्परायिकम् (नपुं०) सङ्ग्राम
वा युद्ध । [सम्परायकम्]

साम्प्रतम् (अव्यय) इस घड़ी वा
आजकल, योग्य वा उचित ।

सायः (पुं०) दिन का अन्त वा
संभ, अन्त ।

सायकः (पुं०) बाण, तलवार ।

सायम् (अव्यय) दिन का अन्त
वा संभ ।

सार (त्रि०) (रः । रा । रम्)

श्रेष्ठ वा प्रधान, (पुं०) बल,

वस्तु का स्थिरभाग वा हीर,

मज्जा वा चरबी, (नपुं०) पानी,

धन, उचित वा न्याय के अनुसार ।

सारङ्ग (त्रि०) (ङः । ङी । ङम्) चि-

तकवरा रङ्गवाला = ली, (पुं०)

चितकवरा रङ्ग, मृग पशु, पक्षी,

पपीहा पक्षी, (स्त्री) मृगी ।

सारणी (स्त्री) कुब्जप्रसारणी

शोषधी ।

सारथिः (पुं०) सारथि ।

सारमेयः (पुं०) कुत्ता ।

सारव (त्रि०) (वः । वी । वम्)

सरयूसम्बन्धी (तरङ्ग वा लहर

इत्यादि) ।

सारसः (पुं०) सहरस पक्षी ।

सारसम् (नपुं०) कमल ।

सारसनम् (नपुं०) “अधिकाङ्ग” में

देखो, एक प्रकार की मेखला

जो स्त्री लोग कमर में पहि-

नती हैं ।

सारिका (स्त्री) मैना पक्षी ।

सारिका (स्त्री) उत्पलमिश्रा वा

सरिवन शोषधी ।

सार्धः (पुं०) साथवा सङ्ग, प्रा-

णियों का भूगड ।

सार्धवाहः (पुं०) बनियाँ ।

सार्धम् (अव्यय) साथ वा सङ्ग ।

सार्द्र (त्रि०) (द्रः । द्रा । द्रम्)

शोदा = दी ।

सार्वभौमः (पुं०) सब पृथ्वी का

स्वामी, उत्तर दिशा का दिग्गज

सालः (पुं०) पेड़ वा वृक्ष, सखु-

भा वृक्ष ।

सालपर्णी (स्त्री) सालपर्णी शोषधी

साला (स्त्री) गैयों के गले का बूझ

हिस्सा जो खटकता रहता है ।

साहसम् (नपुं०) मरने जीने का

भय छोड़ कर काम करना,

दण्ड वा सजा ।

साहस्र (पुं० । नपुं०) (स्रः । स्रम्)

(पुं०) हजार मनुष्य की सेना-

वाला, (नपुं०) हजार मनुष्यों

का भूगड ।

सिकता (स्त्री) बलुहा स्थान,

सिकटी ।

सिकताः, बहुवचन, (स्त्री) बालू ।

सिकतावत् (त्रि०) (वान् । वती । वत)

जिस स्थान में बहुत बालू है ।

सिकतिल (त्रि०) (लः । ला । लम्)

तथा ।

सिवथकम् (नपुं०) मोम, सीत ।

सिङ्गायम् (नपुं०) नकटी वा ना-

सिका का मल, जोड़ा का मल ।

सित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

बांधा हुआ = ई, समाप्त हुआ वा

पूरा हुआ = ई, सफेद रङ्गवाला

= लौ, (पुं०) सफेद रङ्ग, (स्त्री)

चीनौ ।

सितच्छत्रा (स्त्री) सौफ ।

सिताम्नः (पुं०) कपूर ।

सिद्ध (त्रि०) (ङः । ङा । ङम्)

सिद्ध हुआ = ई (अन्न इत्यादि),

एक देवजाति ।

सिद्धान्तः (पुं०) सिद्धान्त वा कई

एक लोग मिल कर जिस बात

को ठीक करें ।

सिद्धार्यः (पुं०) सरसों (एक दाना)

सिद्धिः (स्त्री) अणिमा इत्यादि

८ सिद्धि ("विभूतिः" में देखो),

जिस का प्रारम्भ किया है उस

को यथार्थ पूर्णता, ऋद्धि वा वृ-

द्धि (एक ओषधी) ।

सिद्धयः (पुं०) पृथ्वी नक्षत्र ।

सिध्मम् (नपुं०) सेंहुआं (एक रोग)

सिध्मन् (नपुं०) (धम) तथा ।

सिध्मज (त्रि०) (लः । ला । लम्)

सेहुआं रोगवाला = ली, (स्त्री)

सूखी मछली ।

सिध्मका (स्त्री) एक वृक्ष ।

सिनौवाली (स्त्री) चन्द्रमायुक्त

अभावस ।

सिन्दुकः (पुं०) ग्यौड़ी वृक्ष ।

सिन्दुवारः (पुं०) तथा ।

सिन्दूरम् (नपुं०) सेंदुर ।

सिन्धु (पुं० । स्त्री) (न्धुः । ङ्धुः)

(पुं०) समुद्र, एक नद, सिन्धु

देश, (स्त्री) नदी ।

सिन्धुकः (पुं०) ग्यौड़ी वृक्ष ।

सिन्धुजम् (नपुं०) सेंधा नोन ।

सिन्धवा (स्त्री) छीमी ।

सिद्धलकी (स्त्री) सलई वृक्ष ।

सिन्धुः (पुं०) जोड़वान (एक

धूप की वस्तु)

सीता (स्त्री) राम की पत्नी, हर

का मार्ग अर्थात् खेत में जोतने

से पड़ो जुई जकीर ।

सीत्य (त्रि०) (त्यः । त्या । त्यम्)

जोता हुआ खेत ।

सीधुः (पुं०) एक तरह का मद्य

जो जख के रस से बनता है ।

सीमन् (स्त्री) (मा) मर्यादा वा

हद्द वा सिमाना ।

सीमन्तः (पुं०) मांग ।

सौमन्तिनी (स्त्री) स्त्री ।
 सीमा (स्त्री) मर्यादा वा जह्वा
 सिवागा ।
 सीरः (पुं०) जोतने का हर ।
 सीरपाणिः (पुं०) बलदेव (क-
 ण्य के भाई) ।
 सीवनम् (नपुं०) सीना ।
 सीसम् (नपुं०) सीसा (एक धातु) ।
 सीसकम् (नपुं०) तथा ।
 सीङ्गडः (पुं०) सेंडुड वृक्ष ।
 सु (अव्यय) अत्यन्त, पूजा वा प्र-
 तिष्ठा ।
 सुकन्दकः (पुं०) प्याज वा पियाज
 (एक कन्द) ।
 सुकर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 सुख से करने के योग्य, (स्त्री)
 कोषरहित स्त्री ।
 सुकल (त्रि०) (लः । ला । लम्)
 देनेवाला और खानेवाला वा
 खाने खिलाने वाला = ली ।
 सुकुमार (त्रि०) (रः । रा । री ।
 रम्) मृदु वा कोमल ।
 सुकुमारकः (पुं०) एक प्रकार का
 जख ।
 सुकृतम् (नपुं०) पुण्य ।
 सुकृतिन् (त्रि०) (ती । तिनी ।
 ति ।) पुण्यवान्, भाग्यवान् ।
 सुख (त्रि०) (खः । खा । खम्)

सुख देनेवाला = ली, (नपुं०)
 सुख ।
 सुखवर्चकः (पुं०) सज्जीखार ।
 सुखसन्दुह्या (स्त्री) सुख से दू-
 हने के योग्य गैया ।
 सुखसन्दोह्या (स्त्री) तथा ।
 सुगतः (पुं०) बुद्ध (बौद्धों की
 देवता) ।
 सुगन्ध (त्रि०) (न्धः । न्धा । न्धम्)
 सुगन्धयुक्त वस्तु, (स्त्री) रा-
 सन वृक्ष ।
 सुगन्धि (त्रि०) (न्धिः । न्धिः ।
 न्धि) सुगन्धयुक्त वस्तु, (पुं०)
 सुगन्ध, (नपुं०) बालुका नाम
 गन्धद्रव्य ।
 सुग्रीव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
 सुन्दर गरदन वाला = ली,
 बालि वानर का भाई, कृष्ण के
 चार घोड़ों में से एक का नाम ।
 सुचरित्रा (स्त्री) प्रतिव्रता स्त्री ।
 सुतः (पुं०) पुत्र, राजा ।
 सुतश्रीणी (स्त्री) मृसाकर्णी जो-
 षधी ।
 सुता (स्त्री) कन्या ।
 सुत्या (स्त्री) सोमजता का कूटना ।
 सुत्रामन् (पुं०) (त्रा) इन्द्र ।
 सुत्वन् (पुं०) (त्वा) जिस ने
 यज्ञसमाप्ति में अवश्य नाम

एक स्नान किया है ।
 सुदर्शन (पुं० । नपुं०) (नः ।
 नम्) विष्णु का चक्र ।
 सुदायः (पुं०) कन्यादान के स-
 मय में और व्रत भिक्षा इत्यादि
 में जो द्रव्य दिया जाता है
 (दक्षिणा इत्यादि) ।
 सुदूर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
 अत्यन्त दूरवाला = ली, (नपुं०)
 अत्यन्त दूर ।
 सुधर्मन् (पुं० । स्त्री) (मां) अ-
 र्द्ध धर्म वाला वा अच्छा ध-
 र्मात्मा, (स्त्री) देवतों की सभा ।
 सुधर्मा (स्त्री) देवतों की सभा ।
 सुधा (स्त्री) असृत, घृता, मिजु-
 ली, भोजन, अँवरा, सँड्ड (ए-
 क वृत्त) ।
 सुधांशुः (पुं०) चन्द्रमा ।
 सुशोः (पुं०) पण्डित वा बुद्धिमान् ।
 सुनासीरः (पुं०) इन्द्र ।
 सुनिषण्णकम् (नपुं०) विसृज्य-
 रिया शोषधी ।
 सुन्दर (त्रि०) (रः । री । रम्)
 सुन्दर वा मनोहर, (स्त्री)
 सुन्दर स्त्री ।
 सुपथिन् (पुं०) (न्याः) अच्छा
 मार्ग वा रास्ता ।
 सुपर्णः (पुं०) गरुड पक्षी ।

सुपर्णकः (पुं०) अभिजतास वृत्त ।
 सुपर्वन् (पुं०) (र्वा) देवता ।
 सुपार्श्वकः (पुं०) गेठी वृत्त ।
 सुप्रतीकः (पुं०) ईशान कोण का
 दिग्गज ।
 सुप्रज्ञापः (पुं०) अच्छा बोलना ।
 सुभग (त्रि०) (गः । गा । गम्)
 सुखील वा देखने में अच्छा ।
 सुभिक्षा (स्त्री) धन वृत्त ।
 सुमम् (नपुं०) फूल । [समम्]
 सुमन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
 (पुं०) गोंदूँ अन्न, (नपुं०)
 फूल ।
 सुमनस् (पुं० । स्त्री) (नाः) (पुं०)
 देवता, (स्त्री) चमेली पुष्पवृत्त ।
 सुमनसः, बहुवचन, (स्त्री) फूल ।
 सुमना (स्त्री) चमेली पुष्पवृत्त ।
 सुमेरुः (पुं०) एक पर्वत का नाम ।
 सुरः (पुं०) देवता ।
 सुरज्ञा (स्त्री) सुरज्ञ ।
 सुरज्येष्ठः (पुं०) ब्रह्मा ।
 सुरदीर्घिका (स्त्री) अकाशगङ्गा ।
 सुरहिष् (पुं०) (ट्—ङ्) असुर
 वा दैत्य ।
 सुरनिखगा (स्त्री) आकाशगङ्गा,
 गङ्गा ।
 सुरपतिः (पुं०) इन्द्र ।
 सुरभि (त्रि०) (भिः । भिः—भी ।

भि) सुन्दर वा मनोहर, सु-
गन्धयुक्त, प्रसिद्ध, (पुं०) चम्पा
(पुष्पवृक्ष), वसन्त ऋतु, जा-
यफल, (स्त्री) कामधेनु, स-
जई वृक्ष, (नपुं०) सुवर्ण वा
सोना, कमल (पुष्पवृक्ष) ।
सुरर्षिः (पुं०) देवऋषि (नारद
इत्यादि) ।
सुरलोकः (पुं०) स्वर्ग ।
सुरवर्त्मन् (नपुं०) (र्त्मन्) आकाश ।
सुरसा (स्त्री) रासन वृक्ष, सर्पों
की माता ।
सुरा (स्त्री) मद्य ।
सुराचार्यः (पुं०) बृहस्पति ।
सुरानयः (पुं०) स्वर्ग ।
सुराष्ट्रजम् (नपुं०) रहुर पन्न ।
सुरोदः (पुं०) मद्य का समुद्र ।
सुवचनम् (नपुं०) अच्छा बोलना ।
सुवर्ण (पुं० । नपुं०) (र्णः । र्णम्)
सोल्ह मासे भर सोना, (नपुं०)
सुवर्ण वा सोना ।
सुवर्णकः (पुं०) अमिलतास वृक्ष ।
सुवर्णि (स्त्री) (णिः—सत्री)
बकुची ओषधी ।
सुवह (त्रि०) (हः । हा । हम्)
सुख से ढोने के योग्य, (स्त्री)
सजई वृक्ष, एलापणी ओषधी,
गोधापदी वा हंसपदी ओषधी,

नेवारी पुष्पवृक्ष, रासन वृक्ष,
बीन (बाजा) ।
सुवासिनी (स्त्री) कुछ जवान वि-
वाहिता स्त्री ।
सुव्रत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
अच्छे व्रत का करने वाला वा
अच्छे नियमवाला = ली, (स्त्री)
सुख से ढूँढने के योग्य गैया ।
सुषम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
सुन्दर वा रूपवान्, (स्त्री) अति
सुन्दरता वा शोभा ।
सुषवी (स्त्री) करेला तरकारी
[सुसवी] [सुशवी], कालीजीरी ।
सुषिः (स्त्री) छिद्र वा बिज ।
सुषिरम् (नपुं०) बांसुली इत्यादि
जो सुख से बजाया जाय, छिद्र
वा बिज ।
सुषिरा (स्त्री) माजकँगुनी ओषधी ।
सुषीम (त्रि०) (मः । मा । मम्)
ठण्ठी वस्तु, मनोहर वा सुन्दर,
एक प्रकार का सर्प ।
सुषेयः (पुं०) करौंदा वृक्ष, एक
बन्दर का नाम ।
सुषेणिका (स्त्री) श्याम विधारा
ओषधी ।
सुष्ठु (अव्यय) अत्यन्त, प्रशंसा ।
सुसंस्कृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
अच्छी तरह से संस्कार किया

हुआ वा प्रशंसनीय ।

सुहृद् (पुं०) (तृ—द्) मित्र ।

सुहृदय (वि०) (यः । या । यम्)

साफ दिलवाला वा निर्मल चि
त्तवाला = जी, (पुं०) मित्र ।

सूकरः (पुं०) सूअर पशु ।

सूक्ष्म (वि०) (क्ष्मः । क्ष्मा । क्ष्मम्)

अति छोटा = टी, अत्यन्त थोड़ा

= ड़ी, (पुं०) दगाबाजी, निह

शरीर, परमाणु, (नपुं०) दूध,

आकाश ।

सूचकः (पुं०) चुगलखोर ।

सूचनम् (नपुं०) अभिप्राय प्र-
काश करना, चुगली खाना ।

सूची (स्त्री) सूई, एक प्रकार का
नृत्य, चोटी ।

सूतः (पुं०) सारथि, पारा धातु,
क्षत्रिय से ब्राह्मणों में पैदा हु-
आ लड़का, एक प्रकार का का-
रीगर (बढई), बन्दी ।

सूतिकागृहम् (नपुं०) जनने
का घर वा सौर का घर ।

सूतिमासः (पुं०) लड़का जनने
का महीना अर्थात् नवां वा
दसवां महीना ।

सूत्थानं (त्रि०) (नः । ना । नम्)
चतुर ।

सूचम् (नपुं०) सङ्क्षेप में कृषियों

का बनाया हुआ शास्त्र का

तात्पर्यार्थ, सूत वा डोरा ।

सूचामन् (पुं०) (मा) इन्द्र ।

सूदः (पुं०) रसोईदार, दही दूध
खट्टा मीठा इत्यादि व्यञ्जनव-
स्तु, कढ़ी ।

सूना (स्त्री) प्राणों का बधस्थान,
गले की घांटी, पुत्री वा कन्या ।

सूनु (पुं० । स्त्री) (नुः । नुः) (पुं०)

लड़का, (स्त्री) लड़की ।

सूनुत (वि०) (तः । ता । तम्)

सत्य और प्रियवचन ।

सूपः (पुं०) दान (एक भोज्यवस्तु)

सूपकारः (पुं०) रसोईदार ।

सूरः (पुं०) सूर्य वा सूरज ।

सूरणः (पुं०) सूरन (एक तरकारी) ।

सूरत (वि०) (तः । ता । तम्)

दयावान् वा दयालु । [सुरत]

सूरसूतः (पुं०) अरुण (सूर्य का
सारथि) ।

सूरिः (पुं०) पण्डित ।

सूर्य (पुं० । नपुं०) (र्पः । र्पम्)

अनाज पकड़ने का रूप ।

सूर्मि (स्त्री) (र्मिः—र्मि) जोड़े
की प्रतिमा वा मूर्ति ।

सूर्यः (पुं०) सूर्य वा सूरज ।

सूर्यतन्वा (स्त्री) असुना नदी ।

सूर्यप्रिया (स्त्री) सूर्य की स्त्री

(१. छाया, २ संज्ञा, ३ रात्री) :
 सूर्यसूतः (पुं०) अक्षय (सूर्य का
 सारथि) ।
 सूर्येन्दुसङ्गमः (पुं०) अमावस तिथि।
 सूकन् (नपुं०) (क) दोनों ओठों
 के किनारे ।
 सूक्लि (नपुं०) तथा ।
 सूक्लिणी (स्त्री) तथा ।
 सूगः (पुं०) डेलवांस ।
 सूगालः (पुं०) सियार ।
 सूजिकाक्षारः (पुं०) सज्जीखार।
 सूणि (स्त्री) (णिः—णी) हाथी
 का आंकुस ।
 सूणिका (स्त्री) सुहँ का जार ।
 सूणीका (स्त्री) तथा ।
 सूतिः (स्त्री) मार्ग वा रास्ता ।
 सूपाट (पुं० । स्त्री) (टः । टी)
 एक प्रकार का परिमाण ।
 सूमरः (पुं०) एक सूग जो ब-
 हुत दौड़ता है ।
 सूष्ट (वि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्)
 बनायागया = ई, छोड़ दिया
 गया = ई, बहुत, निश्चय कि-
 यागया = ई ।
 सूष्टिः (स्त्री) जगत् वा संसार, नि-
 र्माण वा बनावट ।
 सूकपात्रम् (नपुं०) नाव के पानी के
 फेकने का एक काठ का बरतन।

सैचनम् (नपुं०) तथा, सींचना।
 सेतुः (पुं०) सेतु वा पुल, वरुण वृक्ष।
 सेना (स्त्री) सेना वा फौज ।
 सेनाङ्गम् (नपुं०) हाथी घोड़ा
 रथ और पैदल—ये चारो ।
 सेनानीः (पुं०) स्वामिकार्तिक,
 सेनापति ।
 सेनामुखम् (नपुं०) वह सेना
 जिसमें ३ हाथी ३ रथ ८ घोड़े
 और १५ पैदल रहते हैं ।
 सेनारक्षः (पुं०) सेना की खबर-
 दारी करनेवाला ।
 सेलुः (पुं०) लसोड़ा वृक्ष ।
 सेवक (वि०) (वकः । विका । व-
 कम्) सेवा करनेवाला = लो ।
 सेवनम् (नपुं०) सेवा करना, सी-
 ना (कपड़ा इत्यादि) ।
 सेवा (स्त्री) सेवा वा खिदमत ।
 सेव्य (वि०) (व्यः । व्या । व्यम्)
 सेवा करने के योग्य, (नपुं०)
 गाँडर वृक्ष की जड़ वा खस
 (एक तरह का घास) ।
 सैकतम् (नपुं०) बाज्यूक्त नदी
 इत्यादि का तीर ।
 सैतवाहिनी (स्त्री) बाहुदा नदी ।
 सैनिकः (पुं०) सेना का रक्षक, सेना
 का सिपाही ।
 सैन्धव (पुं० । नपुं०) (वः । वम्)

संधा नोन, (पुं०) बोंड़ा ।
 सैन्य (पुं० । नपुं०) (न्यः । न्यम्)
 (पुं०) सेना का सिपाही, (न-
 पुं०) सेना वा फौज ।
 सैरन्त्री (स्त्री) दूसरे घर में र-
 हनेवाली और स्वतन्त्र स्त्री जो
 स्त्रियों का सिंगार करती हो ।
 [सैरिन्धिः]
 सैरिक (त्रि०) (कः । को । कम्)
 हरसम्बन्धी कोई वस्तु, (पुं०)
 हर जोतनेवाला ।
 सैरिभः (पुं०) भैंसा पशु ।
 सैरीयकः (पुं०) कठसरैया (एक
 पुष्पवृक्ष) ।
 सैरेयकः (पुं०) तथा ।
 सोढ (त्रि०) (ढः । ढा । ढम्)
 सहागया = दे ।
 सोत्प्राप्तम् (नपुं०) उपहास के
 सहित वचन ।
 सोदर्यः (पुं०) एक पेट का भाई ।
 सोन्माद (त्रि०) (दः । दा । दम्)
 उन्मत्त वा सनकी वा पागल ।
 सोपप्लव (त्रि०) (वः । वा । वम्)
 उपद्रव के सहित, (पुं०) राहु
 से ग्रस्त अर्थात् जिन को ग्रहण
 लगा है ऐसे चन्द्र वा सूर्य ।
 सोपानम् (नपुं०) सीढ़ी ।
 सोभाञ्जनः (पुं०) सहेजन वृक्ष ।

सोमः (पुं०) चन्द्र, सोमलता ।
 सोमपाः (पुं०) सोमयाग करने-
 वाला । [सोमपः]
 सोमपीथिन् (पुं०) (थी) तथा ।
 [सोमपीती] [सोमपीवी]
 सोमराजी (स्त्री) बकुची ओषधी ।
 सोमवल्कः (पुं०) सफेद खैर, का-
 यफल ओषधी ।
 सोमवल्लरि (स्त्री) (रिः—री)
 ब्राह्मी (एक ओषधी) ।
 सोमवल्लिका (स्त्री) बकुची ओषधी
 सोमवल्लो (स्त्री) गुरुच ओषधी ।
 सोमोज्जा (स्त्री) नर्मदा नदी ।
 सोमलुगठनम् (नपुं०) उपहास के
 सहित वचन ।
 सोगतः (पुं०) बौद्ध अर्थात् “जगत
 का कारण कुछ भी नहीं है”
 ऐसे मत का अवलम्बी नास्तिक ।
 सोगन्धिकम् (नपुं०) सफेद कमल
 पुष्प, सुगन्धी ओषधी, रोडिस
 टण, एक प्रकार का अञ्जन जि-
 स्को रसाञ्जन वा गन्ध कहते हैं ।
 सौचिकः (पुं०) सूई से काम क-
 रनेवाला (दरजी रफ्तूगर इ-
 त्यादि) ।
 सौदामनी (स्त्री) बिलुली ।
 सौदामिनी (स्त्री) तथा ।
 सौध (पुं० । नपुं०) (धः । धम्)

चूना से बना हुआ घर, अति उत्तम घर ।
 सौभागिनेयः (पुं०) सुन्दरी वा प्यारी स्त्री का पुत्र ।
 सौभाग्यजनः (पुं०) सहेजन वृत्त ।
 सौम्य (त्रि०) (म्यः । म्या । म्यम्)
 सूधा = धी, सुन्दर, चन्द्र को निवेदन करने के योग्य वस्तु, (पुं०) बुध (एक ग्रह) ।
 सौरभयः (पुं०) बैल ।
 सौरभयी (स्त्री) गैया ।
 सौराष्ट्रिक (पुं० । नपुं०) (कः । कम)
 सुराष्ट्र देश का विष ।
 सौरिः (पुं०) शनैश्चर ग्रह ।
 सौवर्चकम् (नपुं०) सोँचरखार ।
 सौवर्चल (पुं० । नपुं०) (लः । लम्)
 तथा ।
 सौविद् (पुं०) राजर्षी के अन्तः-
 पुर वा जनानखाने का रक्षक वा डेउढीदार ।
 सौविदल्लः (पुं०) तथा ।
 सौवीरम् (नपुं०) बैर का फल, सुरमा, कांजी ।
 सौवीर्यम् (नपुं०) तथा ।
 सौहित्यम् (नपुं०) हसि वा स-
 न्नुष्टता ।
 संयत् (स्त्री) सङ्ग्राम वा युद्ध ।
 संयत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

बाँधा हुआ वा जकड़ा हुआ = इं ।
 संयमः (पुं०) बाँधना, इन्द्रियों का नियन्त्रण ।
 संयामः (पुं०) तथा ।
 संयुगः (पुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध ।
 संयुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 संयुक्त वा मिला हुआ = इं ।
 संयोजित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 जोड़ा हुआ = इं । [संयोजित]
 संरावः (पुं०) शब्द ।
 संज्ञापः (पुं०) परस्पर बातचीत करना ।
 संवत् (अव्यय) वर्ष वा बरस वा साल ।
 संवत्सरः (पुं०) तथा ।
 संवननम् (नपुं०) मणि मन्त्र घोषधी इत्यादि से वगीकरण वा बस करना ।
 संवर्तः (पुं०) प्रलय वा युग का अन्त ।
 संवर्तिका (स्त्री) कमल इत्यादि का नया पत्ता ।
 संवसथः (पुं०) गाँव ।
 संवाहनम् (नपुं०) पैर हाथ इत्यादि के दबाने से शरीर को पीड़ा का दूर करना ।
 संविद् (स्त्री) (त्—द्) बुद्धि वा ज्ञान, अङ्गीकार, युद्ध, बातचीत करना, कर्म वा काम, संयम,

नाम, सन्तुष्ट करना, सङ्केत,
आचार ।

संवीक्षणम् (नपुं०) तात्पर्य से
वस्तु को खोजना ।

संवीत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
घेरा हुआ = ई, (जैसा नदी इ-
त्यादि से नगर) ।

संवेगः (पुं०) हर्ष इत्यादि से
कामों में जल्दी करना ।

संवेदः (पुं०) अनुभव वा ज्ञान ।

संवेशः (पुं०) सूतना ।

संव्यानम् (नपुं०) ओढ़ना वा
दुपट्टा इत्यादि ऊपर का वस्त्र
(“उत्तरीय” में देखो) ।

संग्रसकः (पुं०) जो पुरुष शपथ
खाकर युद्ध में पीठ नहीं देता ।

संग्रहः (पुं०) सन्देह ।

संग्रहः (पुं०) अङ्गीकार ।

संश्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
अङ्गीकार किया गया वा मान
लिया गया = ई ।

संश्लेषः (पुं०) आनिर्जन वा ल-
पटना ।

संसक्त (त्रि०) (क्तः । क्ता । क्तम्)
जगा हुआ वा सटा हुआ = ई ।

संसद् (स्त्री) (त्—द्) सभा ।

संस्मरणम् (नपुं०) राजमार्ग वा
सड़क, प्राणी का जन्म, बेरोक

सेना की यात्रा ।

संसिद्धिः (स्त्री) स्वभाव, अच्छी
तरह से कामों का पूरा होना ।

संस्कारः (पुं०) किसी वस्तु में
किसी गुण का स्थापन करना
(जैसा फूल इत्यादि से वस्त्र
को बासना), अनुभव वा ज्ञान
करना, मनोरथ, उपनयन इ-
त्यादि संस्कार ।

संस्कृत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
संस्कारयुक्त, लक्षणयुक्त, कृत्रिम
वा बनाउरी वस्तु ।

संस्तरः (पुं०) कुश का बिछौना,
बिछौना, यज्ञ ।

संस्तवः (पुं०) परिचय वा जान-
पड़िचान ।

संस्तावः (पुं०) यज्ञों में की वह
भूमि जहाँ पर छन्दोग ब्राह्मण
जोग स्तुति करते हैं ।

संस्थायः (पुं०) समूह, बैठक,
विस्तार ।

संस्था (स्त्री) आधार, मर्यादा
वा न्यायपूर्वक व्यवहार करना,
मरना वा नाश ।

संस्थानम् (नपुं०) किसी वस्तु
के अवयवों का विभाग, चौरहा,
मरना वा नाश ।

संस्थित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मरगया = ई ।

संस्पर्शः (पुं०) स्पर्श करना वा छूना ।

संस्पर्शा (स्त्री) चक्कड़ (शोषधीवृक्ष)

संस्फोटः (पुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध ।

[संस्फोटः]

संहत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

दृढ़ वा मज्जुत, मिनाहुषा वा

एकट्ठा हुआ = ई ।

संहतलः (पुं०) “सिंहतल” में देखो ।

संहतिः (स्त्री) समूह वा भण्ड ।

संहननम् (नपुं०) शरीर वा देह ।

संहारः (पुं०) नाश, बटोरना वा

एकट्ठा करना, एक नरक ।

संहतिः (स्त्री) बहुत लोगों का

एकट्ठा हो कर पुकारना ।

सांघात्रिकः (पुं०) जहाज लादने

वाला व्यापारी ।

सांयुगीनः (पुं०) सङ्ग्राम वा युद्ध

में चतुर, युद्ध का रथ ।

सांवत्सरः (पुं०) ज्योतिषी ।

सांशयिक (त्रि०) (कः । की । कम्)

सन्देहयुक्त ।

सिंहः (पुं०) सिंह (एक वनपशु),

मेवादि १२ राशियों में से एक

राशि का नाम, अष्ट ।

सिंहतलः (पुं०) मिनी हुई बां-

ई और दहिनी हथेली ।

सिंहनादः (पुं०) वीरों का सिं-

ह की तरह गरजना ।

सिंहपुच्छी (स्त्री) पिठवन शोषधी ।

सिंहसंहनन (त्रि०) (नः । ना ।

नम्) दृढ़ मज्ज और रूप से सं-

युक्त, (पुं०) अच्छा जवान ।

सिंहाणम् (नपुं०) जोहा की मैल ।

सिंहानम् (नपुं०) तथा ।

सिंहासनम् (नपुं०) सोने से बना

हुषा राजा के बैठने का आसन ।

सिंहास्यः (पुं०) अरुस वृक्ष ।

सिंही (स्त्री) सिंह की स्त्री, अ-

रुस वृक्ष, बनैला भयटा ।

सैहिकेयः (पुं०) राहु दैत्य ।

स्कन्दः (पुं०) स्वामिकार्तिक ।

स्कन्धः (पुं०) वृक्ष का धड़ अ-

र्थात् शाखा पत्ता छोड़ कर

शेष वृक्ष का भाग, कांथा, स-

मूह, डार, राजा ।

स्कन्धशाखा (स्त्री) “स्कन्ध” से

पहिनी निकली हुई शाखा ।

स्कन्न (त्रि०) (नः । ना । नम्)

सुपड़ा वा गिरपड़ा = डी ।

स्खलनम् (नपुं०) धर्म इत्यादि

से बिचल जाना वा अन्याय

करना, बालक के हाथ पैर,

बिछलाय कर गिरना ।

स्खलित (त्रि०) (नः । ता । तम्)

गिर पड़ा = डी, (नपुं०) भूल

जाना, युद्ध की मर्यादा से अन्यथा करना वा युद्ध की मर्यादा को छोड़ देना ।

स्तनः (पुं०) स्तन वा चूँची ।
स्तनन्धय (पुं० । स्त्री) (यः । यी)
दूधपिडवा बालक ।

स्तनप (पुं० । स्त्री) (पः । पा) तथा ।
स्तनयिन्नुः (पुं०) गर्जनेवाला मेघ ।
स्तनितम् (नपुं०) मेघ का शब्द ।
स्तब्धरोमन् (पुं०) (मा) सूधर पशु ।
स्तभः (पुं०) बकरा पशु । [स्तभः]
स्तम्बः (पुं०) दृढ पद इत्यादि
का गुच्छा, बिना डार का वृक्ष,
ढण्डा वा डाँठ ।

स्तम्बकरिः (पुं०) जव इत्यादि अन्न
स्तम्बघनः (पुं०) घास काटने का
हथियार (खुरपा इत्यादि) ।

स्तम्बघ्नः (पुं०) तथा ।
स्तम्बेरमः (पुं०) हाथी ।
स्तम्भः (पुं०) खम्भा, ठगसुरी ।
स्तवः (पुं०) स्तुति वा प्रशंसा ।
स्तवकः (पुं०) गुच्छा, वह कली
जो फूलने चाहती है ।

स्तिमित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
स्थिर वा निश्चल, ओढ़ा वा
गौला = ली ।

स्तुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
जिस की प्रशंसा वा बढ़ाई की

गई, जिस का वर्णन वा बयान
किया गया ।

स्तुतिः (स्त्री) स्तुति वा प्रशंसा ।
स्तूपः (पुं०) यज्ञ में पशु बांधने
का खम्भा, बड़ा (भोज्यवस्तु) ।

स्तेनः (पुं०) चोर ।
स्तेमः (पुं०) ओढ़ा होना, पानी
इत्यादि का बूँद ।

स्तेयम् (नपुं०) चोरी ।
स्तैन्यम् (नपुं०) तथा ।
स्तोक (त्रि०) (कः । का । कम्)

अल्प वा थोड़ा = ड़ी ।

स्तोत्रम् (नपुं०) स्तुति वा प्रशंसा ।
स्तोमः (पुं०) समूह, स्तोत्र वा
स्तुति, यज्ञ ।

स्त्री (स्त्री) स्त्री वा मेहरारू ।
स्त्रीधर्मिणी (स्त्री) रजस्वला वा
कपड़े से भई स्त्री ।

स्त्रीपुंसौ, द्विवचन, (पुं०) स्त्री पुरुष ।
स्त्रैण (त्रि०) (णः । णी । णम्)
स्त्रीसम्बन्धी वस्तु, (पुं०) स्त्री-

लम्पट पुरुष ।

स्थण्डिलम् (नपुं०) व्रती लोगों
की सूतने की भूमि, यज्ञ के
निये संस्कारयुक्त की हुई भूमि ।

स्थण्डिलशायिन् (पुं०) (यी) स्थ-
ण्डिल पर सूतनेवाला व्रतधारी ।

स्थपतिः (पुं०) चिंतेरा, कसुकी,

जीवेष्टि नाम यज्ञ करनेवाला,
थवई वा मकान बनानेवाला
राजगीर, बृहस्पतिसव नाम
यज्ञ करनेवाला ।

स्थपुट (त्रि०) (टः । टा । टम्)
टेढामेढा ऊँचाखाला सङ्कीर्ण
स्थान ।

स्थलम् (नपु०) स्थान वा जगह ।
स्थला (स्त्री) बनाई हुई भूमि ।
स्थली (स्त्री) बिना बनाई हुई
भूमि ।

स्थविर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
बुढ़ा = ड्ढी ।

स्थविष्ठ (त्रि०) (षः । षा । षम्)
अत्यन्त मोटा = टी ।

स्थायुः (पुं०) शिव, अत्यन्त स्थिर
(खम्भा इत्यादि), ठूँठा वृक्ष ।

स्थायिष्ठलः (पुं०) “स्थायिष्ठलगा-
यिन्” में देखो ।

स्थानम् (नपु०) स्थान, अवकाश,
स्थिति ।

स्थानीयम् (नपु०) राजमार्ग वा
सड़क ।

स्थाने (अव्यय) योग्य वा उचित ।

स्थापत्यः (पुं०) “सौविदल्ल” में
देखो ।

स्थापनम् (नपु०) स्थापन करना
वा रखना ।

स्थापनी (स्त्री) सोनापाटा ओषधी
स्थामन् (नपु०) (म) बल वा
सामर्थ्य ।

स्थायुकः (पुं०) एक गाँव का अ-
धिपति वा स्वामी ।

स्थानम् (नपु०) एक प्रकार का
पात्र ।

स्थाजी (स्त्री) बटलोही (एक
रसोई का वरतन), पांडर
(एक पृष्पवृक्ष) ।

स्थावरः (पुं०) जो चलता फिर-
ता नहीं (पर्वत वृक्ष इत्यादि) ।

स्थाविरम् (नपु०) बुढ़ाई वा बु-
ढ़ौती ।

स्थासकः (पुं०) चन्दन इत्यादि
से देह का लेपन, पानी इत्या-
दि का बुझना ।

स्थास्तु (त्रि०) (स्तुः । स्तुः । स्तु)
बहुत काल तक स्थिर रहने-
वाला = ली ।

स्थितिः (स्त्री) ठहरना, न्याय-
पूर्वक व्यवहार करना, बैठना ।

स्थिर (त्रि०) (रः । रा । रम्)
स्थिर वा जो हिलता डोलता
नहीं, (स्त्री) भूमि वा पृथ्वी,
शालपर्णी ओषधी ।

स्थिरायुः (पुं०) सेमर वृक्ष ।

स्थूणा (स्त्री) खम्भा वा धून्ही,

जोड़े की प्रतिमा वा मूर्ति ।
 स्थूल (वि०) (जः । जा । जम्)
 मोटा = टो, निर्बुद्धि वा बुद्धि-
 रहित, (नपुं०) समूह ।
 स्थूलजल (वि०) (जः । जा । जम्)
 दान देने में शूर ।
 स्थूलजलक्षय (वि०) (क्षयः । क्षया ।
 क्षयम्) तथा ।
 स्थूलोच्चयः (पुं०) पर्वत का बड़ा
 ढाँचा, असम्पूर्णता, हाथियों
 की मध्यम गति अर्थात् न ज-
 लदी न धीरे ।
 स्थैर्यस् (त्रि०) (यान् । यसी । यः)
 अत्यन्त स्थिर वा निश्चल ।
 स्थैर्ययम् (नपुं०) कुरोदा (एक
 सुगन्धद्रव्य) ।
 स्थौरिन् (पुं०) (री) शोभा ढो-
 नेवाला चाड़ा । [स्थोरी]
 स्थौल्यम् (नपुं०) मोटाई ।
 स्नवः (पुं०) स्राव वा बहना ।
 स्नातकः (पुं०) जो ब्राह्मण वेद
 समाप्त कर के ग्रहस्तुष्टि, जो
 वेद समाप्त कर के दूसरे आ-
 श्रम को ग्रहण नहीं करता है ।
 स्नानम् (नपुं०) स्नान वा नहाना ।
 स्नायुः (स्त्री) बह नाड़ी वा नस
 जिस से षड् प्रत्यङ्ग के जोड़
 बँधे रहते हैं ।

स्निग्ध (वि०) (ग्धः । ग्धा । ग्धम्)
 चिकना = नौ, स्नेहयुक्त, एक
 उमरवाला = जी ।
 स्नु (पुं० । नपुं०) (स्नुः । स्नु)
 पर्वत की चोटी, पर्वत का स-
 मान भूमिभाग ।
 स्नुत (वि०) (तः । ता । तम्)
 वह निकला (जैसा गया के
 स्तन से दूध) ।
 स्नुषा (स्त्री) पुत्र की स्त्री ।
 स्नुहा (स्त्री) सँझुड़ एक वृक्ष ।
 स्नुही (स्त्री) तथा ।
 स्नुह् (स्त्री) (क्—ग्) तथा ।
 स्नेहः (पुं०) प्रेम ।
 स्पर्शः (पुं०) एक तरह का गुण
 (ठण्डा गरम और मातृदिग्ग),
 क्षूना, उपताप नाम रोग [स्पर्शः] ।
 स्पर्शन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
 (पुं०) वायु, (नपुं०) दान,
 क्षूना वा स्पर्श करना ।
 स्पशः (पुं०) दूत वा हलकारा, स-
 झाम वा युद्ध, उपतापनाम रोग
 स्पष्ट (वि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) प्र-
 कट वा साफ़ वा खुलासा ।
 स्पृक्षा (स्त्री) अस्पर्शक (एक ओ-
 षधीवृक्ष) ।
 स्पृशी (स्त्री) भटकटैया (एक क-
 टैली जता) ।

स्पृष्टिः (स्त्री) स्पर्श करना वा छूना ।

स्पृष्टा (स्त्री) रचका ।

स्पृष्ट (वि०) (ष्टा । ष्टी । ष्टृ)

स्पर्श करनेवाला वा छूनेवा-
ला = ली, (पुं०) उपतापनाम

रोग [स्पृष्ट—(टा)] ।

स्पृष्टा (स्त्री) साँप का फन ।

स्फुरणम् (नपुं०) “स्फारणम्”
में देखो ।

स्फातिः (स्त्री) वृद्धि ।

स्फार (वि०) (रः । रा । रम्)
बहुत ।

स्फारणम् (नपुं०) स्फुरण वा फु-
रफुराना वा फरकना ।

स्फिच् (स्त्री) (क्—ग्) कमर
के मांस का पिण्ड जिस को कु-
ल्हा कहते हैं ।

स्फिर (वि०) (रः । रा । रम्)
बहुत ।

स्फुट (वि०) (टः । टा । टम्) फू-
लादृशा (वृक्ष इत्यादि), “स्पृष्ट”
में देखो ।

स्फुटनम् (नपुं०) पुष्प इत्यादि का
फूलना, फूटना वा फटना ।

स्फुरण (स्त्री । नपुं०) (णा । णम्)
“स्फारण” में देखो ।

स्फुजनम् (नपुं०) तथा ।

स्फुलिङ्ग (त्रि०) (ङ्गः । ङ्गा । ङ्गम्)

भाग की चिनगारी ।

स्फूर्जकः (पुं०) तेंदू वृक्ष ।

स्फूर्जथुः (पुं०) वज्र की ध्वनि वा
विजुनी की कड़क ।

स्फोष्ठ (वि०) (ष्ठः । ष्ठा । ष्ठम्)
अत्यन्त बहुत ।

स्फोटनम् (नपुं०) “स्फुटनम्”
में देखो ।

स्फोरणम् (नपुं०) “स्फारणम्” में
देखो ।

स्म (अव्यय) भूतकाल का द्योतक,
पादप्रणयार्थक ।

स्मयः (पुं०) गर्व ।

स्मरः (पुं०) कामदेव ।

स्मरहरः (पुं०) शिव ।

स्मितम् (नपुं०) मुसकुराना वा
मुसकान ।

स्मृतिः (स्त्री) स्मरण वा याद,
मनु इत्यादि के कहे हुए धर्म-
शास्त्र के ग्रन्थ ।

स्मेर (वि०) (रः । रा । रम्)
मुसकानेवाला ।

स्थदः (पुं०) वेग वा वेग के स-
हित चलना ।

स्थन्दन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
युद्ध के लिये रथ, (पुं०) बज्रुल
एक प्रकार का वृक्ष, (नपुं०)

बहना, पानी ।
 स्थन्दनारोहः (पुं०) रथ का सवार
 स्थन्दिनी (स्त्री) सुह का जार ।
 स्थन्न (त्रि०) (न्नः । न्नः । न्नम्)
 बह निकला (जैसा गैया के
 स्तन से दूध) ।
 स्थावादिक् (पुं०) "मोक्ष है वा
 नहीं है" ऐसा सदेही वा
 दोनों बात का अङ्गीकार करने
 वाला नास्तिक ।
 स्थूत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 थैली, पोयागया, सीयागया ।
 स्थूतिः (स्त्री) सीना ।
 स्थोनः (पुं०) थैली ।
 स्थोनाकः (पुं०) सोनापादा ओषधी
 स्रज् (स्त्री) (क्—ग्) माला ।
 स्रवः (पुं०) बहना ।
 स्रवङ्गर्भा (स्त्री) अकस्मात् जिस
 का गर्भ पात हो गया ।
 स्रवन्ती (स्त्री) नदी ।
 स्रवा (स्त्री) सुरा एक वृक्ष ।
 स्रष्टृ (पुं०) (ष्टा) ब्रह्मा ।
 स्रस्त (त्रि०) (स्तः । स्ता । स्तम्)
 खसक गया वा गिरपड़ा = डी।
 स्राक् (अव्यय) शीघ्र वा जल्दी ।
 स्रुच् (स्त्री) (क्—ग्) होम में
 धी की आहुति देने का पात्र
 (ध्रुवा उपभृत् जुह और स्रु-

वा—इन चारों के लिये यही
 नाम है) ।
 स्रुत (त्रि०) (तः । ता । तम्)
 "स्थन्न" में देखो ।
 स्रुव (पुं० । स्त्री) (वः । वा)
 एक प्रकार का होम करने का
 स्रुवा, (स्त्री) सुरा वृक्ष ।
 स्रुवावृक्षः (पुं०) विकृत वा
 कँठर वृक्ष । [स्रुवोवृक्षः]
 स्रोतस् (नपुं०) (तः) सोता वा
 आप से जल का बहना, इ-
 न्द्रिय, नदी का वेग ।
 स्रोतस्वती (स्त्री) नदी ।
 स्रोतोञ्जनम् (नपुं०) सुरमा ।
 स्रंसिन् (त्रि०) (सी । सिनी । सि)
 खसकनेवाला वा गिरनेवाला =
 ली, (पुं०) अखरोट (एक मेवा) ।
 स्व (त्रि०) (स्वः । स्वा । स्वम्)
 आत्मसम्बन्धी वा अपना = नौ;
 (पुं०) आत्मा वा आप वा खुद,
 भाई बिरादर, सगीच, आत्मा;
 (पुं० । नपुं०) धन ।
 स्वच्छन्द (त्रि०) (न्दः । न्दा ।
 न्दम्) स्वाधीन वा स्वतन्त्र ।
 स्वजनः (पुं०) अपना प्राणी, स-
 मान गोचरवाला ।
 स्वतन्त्र (त्रि०) (न्त्रः । न्त्रा । न्त्रम्)
 स्वाधीन वा स्वतन्त्र ।

स्वधा (अव्यय) पिष्ट लोगों को
हवि वा पिण्ड इत्यादि देने में
यह शब्द बोला जाता है ।

स्वधिति (स्त्री) (तिः—तो) वृक्ष
इत्यादि काटने की कुल्हाड़ी ।

स्वनः (पुं०) शब्द ।

स्वनित (त्रि०) (तः । ता । तम्)
शब्दित वा शब्दयुक्त हुआ = ई,
(नपुं०) शब्द ।

स्वप्नः (पुं०) सूतना, सपना ।

स्वप्नज् (त्रि०) (क्—ग्) सूतने
वाला वा सूतकण्ड ।

स्वभावः (पुं०) स्वभाव वा प्रकृति ।

स्वभूः (पुं०) विष्णु ।

स्वयम् (अव्यय) आप वा खुद ।

स्वयम्भूः (पुं०) ब्रह्मा ।

स्वयंवरा (स्त्री) वह कन्या जो
अपनी इच्छा से पति को बरे ।

स्वरः (पुं०) उदात्त अनुदात्त और
स्वरित (ये ३ स्वर वेद के हैं) ;

निषाद ऋषभ गान्धार षड्ज
मध्यम धैवत पञ्चम (ये ७ स्वर
गानशास्त्र के हैं) ।

स्वरितः (पुं०) उदात्त और अनु-
दात्त स्वर मिल कर बना हुआ
एक प्रकार का स्वर ।

स्वरुः (पुं०) इन्द्र का वज्र, यज्ञ
में खम्भा के खींचने के समय

उस में से गिरा पहिला टुकड़ा ।

स्वरूप (त्रि०) (पः । पा । पम्)

सुन्दर वा मनोहर, (पुं०)

पण्डित, (नपुं०) स्वभाव ।

स्वर् (अव्यय) (स्वः) स्वर्ग, परलोक ।

स्वर्गः (पुं०) स्वर्ग ।

स्वर्णम् (नपुं०) सुवर्ण वा सोना ।

स्वर्णकारः (पुं०) सोनार ।

स्वर्णक्षीरी (स्त्री) मकोय वृक्ष ।

स्वर्णदी (स्त्री) आकाशगङ्गा ।

स्वर्णदीर्घिका (स्त्री) तथा ।

स्वर्भानुः (पुं०) राहु ग्रह ।

स्वर्वेश्या (स्त्री) स्वर्ग की वेश्या
वा अप्सरा ।

स्वर्वैद्यी, द्विवचन, (पुं०) अश्विनी-
कुमार ।

स्ववासिनी (स्त्री) वह स्त्री जिस
का पति जीता है, कुछ जवान
त्रिवाहिता स्त्री ।

स्वसृ (स्त्री) (सा) बहिन ।

स्वस्ति (अव्यय) कल्याण, आ-
शीर्वाद, पुण्य, इच्छा ।

स्वस्तिकः (पुं०) राजा इत्यादि ध-
नपात्रों का एक प्रकार का घरा ।

स्वस्त्रियः (पुं०) बहिन का लड़का
वा भाइया ।

स्वस्त्रीयः (पुं०) तथा ।

स्वस्त्रेयः (पुं०) तथा ।

स्वातिः (पुं० । स्त्री) एक नक्षत्र का नाम ।

स्वादु (वि०) (दुः । दुः—हो । दु)
स्वादयुक्त, इष्ट वा चाहा हुआ
= ई, मौठा = ठी ।

स्वादुकण्टकः (पुं०) कँठेर वृक्ष,
गोखरु वृक्ष ।

स्वादुरसा (स्त्री) ककोड़ी ओषधी ।

स्वादूदः (पुं०) स्वादयुक्त जलवाला
समुद्र ।

स्वाही (स्त्री) दाख (एक मेवा) ।

स्वाध्यायः (पुं०) वेद का पढ़ना ।

स्वानः (पुं०) शब्द ।

स्वान्तम् (नपुं०) मन ।

स्वापः (पुं०) सूतना ।

स्वापतीयम् (नपुं०) धन ।

स्वामिन् (पुं०) (मी) स्वामी वा
प्रभु वा मालिक ।

स्वाराज् (पुं०) (ट्—ङ्) इन्द्र ।

स्वाहा (स्त्री । अव्यय) (स्त्री)
अग्नि की पत्नी, (अव्यय) दे-
वतों को हवि देने में इस शब्द
का उच्चारण करते हैं ।

स्वित् (अव्यय) प्रश्न वा पूछना,
तर्क करना ।

स्वेदः (पुं०) पसीना, गरमी ।

स्वेदज (वि०) (जः । जा । जम्)

स्वेद वा पसीने से उत्पन्न भया

जन्तु (चीत्तर खटमल इत्यादि) ।
वेदनी (स्त्री) मद्य बनाने का
बरतन ।

स्वैर (वि०) (रः । रौ । रम्)
मन्द वा ढीला = ली, स्वच्छन्द
वा अपने मन का काम करने-
वाला = ली ।

स्वैरिणी (स्त्री) कुचटा वा वेश्या
वा खानगी स्त्री ।

स्वैरिता (स्त्री) स्वच्छन्दता वा
स्वतन्त्रता ।

स्वैरिन् (वि०) (रौ । रिणी । रि)
स्वतन्त्र वा अपने मन का काम
करनेवाला = ली ।

—***—

(ह)

ह (अव्यय) हर्ष, पादपूरण में ।

हः (पुं०) कोप, हाथी, शिव ।

हस्त्रिका (स्त्री) ब्रह्मदण्डी ओषधी ।

हज्जः (अव्यय) चेटी वा दासी
का सम्बंधन (नाट्य में) ।

हट्टः (पुं०) बाजार ।

हट्टविचासिनी (स्त्री) वेश्या, न-

ख नाम गन्धद्रव्य ।

हठः (पुं०) हठ वा ज्वरदस्ती ।

हण्डे (अव्यय) नीच स्त्री का सम्बोधन (नाट्य में) ।

हत (त्रि०) (तः । ता । तम्)

मारा गया = ई, मन में टूट

गया वा उदास हो गया = ई ।

हतिः (स्त्री) घात करना ।

हतुः (पुं० । स्त्री) ठुड्डी, नख नाम गन्धद्रव्य ।

हन्त (अव्यय) खेद, हर्ष, दया, वाक्य का आरम्भ ।

हन्न (त्रि०) (ज्ञः । ज्ञा । ज्ञम्) हगा

गया = ई, हगा = गी, (नपुं०)

हगना ।

हयः (पुं०) घोड़ा ।

हयनम् (नपुं०) स्त्रियों के चढ़ने की गाड़ी ।

हयपुच्छी (स्त्री) माषपर्णी ओषधी ।

हयमारकः (पुं०) कंदश्ज पुष्पवृक्ष ।

हयी (स्त्री) घोड़ा ।

हरः (पुं०) शिव ।

हरणम् (नपुं०) हर जेना वा छीन जेना, "सुदाय" में देखो ।

हरि (त्रि०) (रिः रिः—री । रि)

हरे रङ्गवाना पदार्थ, कपिल वा

कुछ पीली वस्तु, (पुं०) विष्णु,

घोड़ा, इन्द्र, बन्दर, मेढक, वायु,

सिंह, यम, चन्द्र, सूर्य, किरण वा प्रकाश, सुग्गा, सर्प ।

हरिचन्दन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्) एक देवता का वृक्ष, कपिल वा कुछ पीले रङ्ग का चन्दन ।

हरिण (त्रि०) (णः । णी । णम्)

श्वेत पीत मिश्रित रङ्गवाली

वस्तु (जैसी केवड़े के फूल की

धूनी होती है), (पुं०) हरिण

वा मृग, श्वेत पीत मिश्रित रङ्ग,

(स्त्री) हरिणौ वा मृगी, सोने

की मूर्ति, हरे रङ्ग की मूर्ति ।

हरित् (त्रि०) (त्—द्) हरे रङ्ग

की वस्तु, (पुं०) हरा रङ्ग,

घोड़ा, (स्त्री) दिशा (पूर्व पश्चिम

इत्यादि), (पुं० । नपुं०) दृण ।

हरित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

हरे रङ्ग की वस्तु, (पुं०) हरा

रङ्ग (स्त्री) हरी घास ।

हरितकम् (नपुं०) साग ।

हरितालम् (नपुं०) हरताल (एक धातु) ।

हरितालकम् (नपुं०) तथा ।

हरिदश्वः (पुं०) सूर्य वा सूरज ।

हरिद्रा (स्त्री) हरदी ।

हरिद्राभः (पुं०) सुवर्ण वा सोना ।

हरिद्रुः (पुं०) दारुहरदी ।

हरिन्मणिः (पुं०) पद्मा एक मणि।
 हरिप्रियः (पुं०) कदम्ब वृक्ष।
 हरिप्रिया (स्त्री) लक्ष्मी।
 हरिवालुकम् (नपुं०) बालुका
 (एक गन्धवस्तु)।
 हरिमन्थकः (पुं०) चना (अन्न)।
 हरिहयः (पुं०) इन्द्र।
 हरीतकी (स्त्री) हरै।
 हरेणुः (पुं०। स्त्री) (पुं०) म-
 टर (अन्न), (स्त्री) रेणुकबीज
 (एक सुगन्धवस्तु)।
 हर्म्यम् (नपुं०) धनियो का घर।
 हर्यक्षः (पुं०) सिंह।
 हर्षः (पुं०) सुख वा आनन्द।
 हर्षमाण (त्रि०) (णः। णा। णम्)
 प्रसन्नचित्त वा आनन्दित।
 हलम् (नपुं०) खेत जोतने का हरा।
 हला (प्रव्यय) सखी के सम्बोधन
 में (नाम्न में)।
 हलायुधः (पुं०) बलदेव (कृष्ण
 के भाई)।
 हलाहल (पुं०। नपुं०) (लः।
 लम्) एक तरह का विष।
 हलिन् (पुं०) (लौ) बलदेव (कृष्ण
 के भाई)।
 हलिप्रिय (पुं०। स्त्री) (यः। या)
 (पुं०) कदम्ब वृक्ष, (स्त्री) मद्य।
 हल्य (त्रि०) (ल्यः। ल्या। ल्यम्)

जोताहुआ खेत, (स्त्री) हली
 का समूह।
 हल्लकम् (नपुं०) लाल कलहार
 पुष्प।
 हवः (पुं०) प्रकारना, आज्ञा वा
 हुक्म, यज्ञ वा याग।
 हविष् (नपुं०) (विः) होम की
 वस्तु, (घी इत्यादि), घी।
 हव्यम् (नपुं०) होम की वस्तु।
 सव्यवाहनः (पुं०) अग्नि वा आग।
 हसः (पुं०) हँसना, हास्यरस।
 हसनी (स्त्री) आग की बोरसी।
 हसन्ती (स्त्री) तथा।
 हस्तः (पुं०) हाथ, हस्त नक्षत्र,
 केहुनी से लेकर बिचली अं-
 गुली तक का हाथ, (यह नाप
 में लिया जाता है), (यह शब्द
 जब “केश”वाचक शब्द के आगे
 रहता है तब इस का अर्थ स-
 मूह होता है, जैसे,—केश-
 हस्तः—बालों का समूह)।
 हस्तधारणम् (नपुं०) हाथ प-
 कड़ना, रक्षा करना। [हस्त-
 वारणम्]
 हस्तिनखः (पुं०) नगर के द्वार
 पर से उतरने के वास्ते धनाई
 हुं उतार चढ़ाव वा ढार भूमि।
 हस्तिन् (पुं०) (स्त्री) हाथी।

हस्तिपक्वः (पुं०) हाथीवान ।
हस्त्यारोहः (पुं०) तथा, हाथी-
सवार ।

हा (अव्यय) खेद वा विषाद वा
कष्ट, शोक, पीड़ा ।

हाटकम् (नपुं०) सोना ।

हायन (पुं० । नपुं०) (नः । नम्)
बरस, (पुं०) भाग की आंच,
एक तरह का धान ।

हारः (पुं०) हार (गले का गहना) ।

हारित (त्रि०) (तः । ता । तम्),
हेरायदिया वा खोयदिया वा
खोगया = ई, हारागया वा
हार दियागया = ई, (पुं०)
हारिज पक्षी ।

हारीतः (पुं०) हारिज पक्षी ।

हार्दम् (नपुं०) प्रेम ।

हाजः (पुं०) जोतने का हर ।

हाना (स्त्री) मदिरा वा मद्य ।

हालिक (त्रि०) (कः । कौ । कम्)
हरसम्बन्धी वस्तु, (पुं०) हर
जोतनेवाला ।

हावः (पुं०) एक प्रकार का स्त्रियों
का विनाश वा चोचला वा
नखरा ।

हासः (पुं०) हँसना, हास्यरस ।

हास्तिकम् (नपुं०) हाथियों का
भुण्ड ।

हास्य (त्रि०) (स्यः । स्या । स्यम्)
हँसने के योग्य, (पुं०) हास्य-
रस, (नपुं०) हँसना ।

हाहाः (पुं०) एक देवतों का गवैया।
हि (अव्यय) निश्चय, क्योंकि, पा-
दपूरणार्थक ।

हिका (स्त्री) चुचकी (एक प्र-
कार का शरीर में विकार होता
है जब कि खुल कर ठेकार
नहीं आती) ।

हिङ्गु (नपुं०) होंग (एक अन्न
का मसाला) ।

हिङ्गुनिर्यामः (पुं०) नीम वृक्ष ।

हिङ्गुलम् (नपुं०) ईँगुर (एक
जात बकनी) ।

हिङ्गुलि (पुं० । स्त्री) (लिः । लिः
- ली) बनभण्टा ।

हिज्जलः (पुं०) भूमि का बैँत,
समुद्र का फल ।

हिडम्बः (पुं०) एक राक्षस ।

हिण्डिड (नपुं०) समुद्रफेन (शोषधी) ।

हियडीरः (पुं०) तथा ।

हित (त्रि०) (तः । ता । तम्)

हित वा उपकार करनेवाला =
जी, मित्र, भाईबन्धु ।

हिन्ताजः (पुं०) एक प्रकार का
छोटा ताड़ ।

हिम (त्रि०) (मः । मा । मम्)

ठगढा = गढी, (नपुं०) पाला
वा बरफ, चन्दन ।

हिमवत् (पुं०) (वान्) हिमालय
पर्वत ।

हिमवाल्मीका (स्त्री) कपूर ।

हिमानी (स्त्री) पाने का समूह
वा ढेर ।

हिमावती (स्त्री) मकोय वृक्ष ।

हिमांशुः (पुं०) चन्द्रमा ।

हिरण्यम् (नपुं०) सुवर्ण वा सोना,
धनदौलत, गढाहुआ सोना,
गढी हुई चाँदी ।

हिरण्यगर्भः (पुं०) ब्रह्मा ।

हिरण्यरेतस् (पुं०) (ताः) अग्नि
वा आग ।

हिरण्यवाहः (पुं०) सोनभद्र नदी ।

हिरक् (अव्यय) समौप, बिना ।

हिलमोचिका (स्त्री) हिलसाल वृक्ष ।

ही (अव्यय) आश्चर्य ।

हीन (वि०) (नः । ना । नम्)

किसी वस्तु से रहित, थोड़ा,
त्याग किया गया = है, निन्दा
करने के योग्य ।

हुत (वि०) (तः । ता । तम्)

होम किया गया = है, (नपुं०)

होम करना ।

हुतभुज् (पुं०) (क् - ग्) अग्नि
वा आग ।

हुँ (अव्यय) तर्क वा विचार, अ-
ज्ञौकार वा हुँकारी भरना ।

हुम् (अव्यय) तथा, वितर्क, प्रश्न
वा पूछना, अनुमति में, क्रोध
से बोलने में, विनती करने में,
लज्जा में, मना करने में (बो-
ला जाता है) ।

हृतिः (स्त्री) नाम, पुकारना ।

ह्रहः (पुं०) एक देवलोक का गवैया ।

हृणीया (स्त्री) घिन करना,
निन्दा करना, कृपा करना ।

हृदयम् (नपुं०) हृदयकमल, मन ।

हृदयङ्गम (वि०) (मः । मा । मम्)
प्यारा = री, युक्ति से मित्रा
वचन ।

हृदयालु (वि०) (लुः । लुः । लु)
रसिक वा समझदार, (“सह-
दय” में देखो) ।

हृद् (नपुं०) (त् - द्) मन का
अन्तःकरण ।

हृद्य (वि०) (द्यः । द्या । द्यम्)
अभीष्ट वा प्यारा = री, (नपुं०)
अस्पष्ट वचन ।

हृषीकम् (नपुं०) इन्द्रिय ।

हृषीकेशः (पुं०) विष्णु ।

हृष्ट (वि०) (ष्टः । ष्टा । ष्टम्) हर्षयुक्त ।

हे (अव्यय) सम्बोधन ।

चेतिः (स्त्री) शस्त्र (खड्ग इत्यादि),

आग की ज्वाला, सूर्य की प्रभा ।
 हेतुः (पुं०) कारण ।
 हेमकूटः (पुं०) एक पर्वत ।
 हेमदुग्धकः (पुं०) गुल्जर वृक्ष ।
 हेमन् (नपुं०) (म) सुवर्ण वा सोना ।
 हेमन्तः (पुं०) अगहन और पूष
 का ऋतु ।
 हेमपुष्पकः (पुं०) चम्पा पुष्पवृक्ष ।
 हेमपुष्पिका (स्त्री) पीली जूही
 पुष्पवृक्ष ।
 हेमाद्रिः (पुं०) समेर पर्वत ।
 हेरम्बः (पुं०) गणेश ।
 हेला (स्त्री) अनादर, एक प्रकार
 का स्त्रियों का हाव अर्थात् स-
 रत में बड़ी इच्छा, खेनवाड़ ।
 हेषा (स्त्री) घोड़ों का हिन-
 हिनाना ।
 है (अव्यय) सम्बोधन में ।
 हैमवती (स्त्री) पार्वती, हरै
 ओषधी, सफेद वच ओषधी,
 मकोय वृक्ष ।
 हैयङ्गवीनम् (नपुं०) पूर्वदिन के
 दूध से निकाला गया मक्खन ।
 होट (पुं०) (ता) होम करने
 वाला, यज्ञ में ऋग्वेद का जा-
 ननेवाला ऋत्विक् ।
 होमः (पुं०) अग्नि में आहुति
 डालना ।

होरा (स्त्री) लग्न, राशि (मेष इ-
 त्यादि) का आधा, शास्त्र, एक
 प्रकार की रेखा ।
 हंसः (पुं०) हंस पक्षी, सूर्य वा
 सूरज ।
 हंसकः (पुं०) पैर का गहना
 (“मञ्जीर” में देखो) ।
 हंसवाहनः (पुं०) ब्रह्मा ।
 हिंसा (स्त्री) चोरी इत्यादि बुरा
 कर्म, बध करना ।
 हिंस्र (वि०) (स्रः । स्रा । स्रम्)
 हिंसा करनेवाला वा बध करने
 वाला = ली ।
 ह्यस् (अव्यय) (ह्यः) कल (बीताहुआ)
 ह्रदः (पुं०) अथाह पानीवाला
 जलाशय (तलाव इत्यादि) ।
 ह्रदिनी (स्त्री) नदी ।
 ह्रसिष्ठ (वि०) (षः । षा । षम्)
 अत्यन्त नाटा = टी ।
 ह्रस्व (वि०) (स्वः । स्वा । स्वम्)
 नाटा वा छोटा = टी ।
 ह्रस्वगवेषुका (स्त्री) ककरी वृक्ष ।
 ह्रस्वाङ्ग (वि०) (ङ्गः । ङ्गी । ङ्गम्)
 नाटा वा छोटा = टी, (पुं०)
 ओषधियों के अष्टवर्ग में की
 जीवक नाम एक ओषधी ।
 ह्रादः (पुं०) मेघ का शब्द ।
 ह्रादिनी (स्त्री) वज्र, बिजुली,

नदी, सलई वृक्ष ।
 झीः (स्त्री) लज्जा ।
 झोण (त्रि०) (णः । णा । णम्)
 लज्जित वा लज्जायुक्त ।
 झीत (त्रि०) (तः । ता । तम्) तथा ।
 झीवरम् (नपुं०) नेत्रबाला ओषधी ।

झेषा (स्त्री) घोड़ों का हिनहि-
 नाना ।
 झुदिनी (स्त्री) सलई वृक्ष ।
 ॥ इति ॥

शब्दब्रह्ममहोदधेः किल परम्पारं स को दृष्टवान्
 यश्शब्दान्गणयेन्नयेन्निजमतिच्चार्थेषु तेषाम्बुधः ॥
 तत् खालम्ब्य पुराविदां विरचितान्कोषान् विद्वान्तुष्टये
 भाषायाममरप्रकाशमलङ्कोपालशर्मा व्यधात् ॥ १ ॥
 गोपालशर्मा कोषः प्रयत्नाद्भूषितो ह्ययम् ॥
 प्रीत्यै भूयाद्भगवतो राधामाधवयोस्सदा ॥ २ ॥

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
 JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
 LIBRARY

Jangamawadi Math, Varanasi

Acc. No. 3156

SRI JAGADGURU VISHWARADHYA
 JNANA SIMHASAN JNANAMANDIR
 LIBRARY

Jangamawadi Math, Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

Acc. No. 3156

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

